

Висвітлено актуальні проблеми міжнародних відносин, питання сучасної системи міжнародного права, особливості розвитку світового господарства та міжнародних економічних відносин.

Для викладачів, наукових співробітників, аспірантів і студентів.

The modern problems of international relations, international law, world economy and international economic relations are highlighted in following issue.

For professors, scientists, PhD students and students.

Відповідальний за випуск – **А. С. Нанавов**, канд. екон. наук, доц.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	Микола Дорошко, д-р іст. наук, проф. (м. Київ, Україна)
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	Антон Нанавов, канд. екон. наук, доц. (заст. відп. ред.) (м. Київ, Україна); Юлія Цирфа, канд. політ. наук, доц. (заст. відп. ред.) (м. Київ, Україна); Ганна Хлистул, канд. політ. наук (заст. відп. ред.) (м. Київ, Україна); Сергій Білоцький, д-р юрид. наук, проф. (м. Київ, Україна); Лукаш Донай, д-р політ. наук, проф. (м. Познань, Польща); Гастон Еспіноза, д-р іст. наук, проф. (м. Клермонт, США); Павло Ігнат'єв, д-р політ. наук, проф. (м. Київ, Україна); Марина Медведева, д-р юрид. наук, проф. (м. Київ, Україна); Наталія Піпченко, д-р політ. наук, проф. (м. Київ, Україна); Олена Приятельчук, д-р екон. наук, доц. (м. Київ, Україна); Наталія Резнікова, д-р екон. наук, проф. (м. Київ, Україна); Ксенія Смирнова, д-р юрид. наук, проф. (м. Київ, Україна); Антон Філіпенко, д-р екон. наук, проф. (м. Київ, Україна); Ліу Хонг, д-р політ. наук, проф. (м. Наньянг, Сінгапур); Сергій Циганов, д-р екон. наук, проф. (м. Київ, Україна); Олександр Шнирков, д-р екон. наук, проф. (м. Київ, Україна)
Адреса редколегії	Інститут міжнародних відносин, вул. Ілленка, 36/1, Київ-119, 04119, Україна ☎ (38044) 481 44 14
Затверджено	Вченою радою Інституту міжнародних відносин 28.11.22 (протокол № 3)
Атестовано	Включено до переліку наукових фахових видань України (категорія "Б") у галузі політичних наук, спеціальність 291 (наказ МОН України № 894 від 10.10.22 р.); у галузі економічних наук, спеціальності 051, 292 (наказ МОН України № 320 від 07.04.22 р.); у галузі юридичних наук, спеціальність 293 (наказ МОН України № 1290 від 30.11.21 р.)
Зареєстровано	Міністерством юстиції України. Свідоцтво про державну реєстрацію Серія КВ. № 24888-14828Р від 30.06.21
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	ВПЦ "Київський університет", 6-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна, ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ISSN 1728-2292

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

2(56)/2022

Засновано 1958 року

Видавничо-поліграфічний центр
"Київський університет"
ВЕРСІЯ НЕ ДЛЯ ДРУКУ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Скороход Ю.	Російська модель управління сирийським конфліктом
Коппель О., Пархомчук О.	Мегатренди глобального розвитку
Галака С., Краєв О.	Безпекова стратегія президента Дональда Трампа
Запорожець О., Белоусова Н.	Вербальні інтернет-меми під час повномасштабної війни РФ проти України
Перепелиця Г., Дрозд А.	Спецслужби України перед сучасними і майбутніми викликами
Черкас Б., Новицька Н.	Суперництво України та РФ за міжнародну підтримку держав Перської затоки
Авер'янов С.	Значення Південно-Східної Азії в реалізації політики нових горизонтів України
Зайцева М.	Децентралізація публічної влади України в контексті євроінтеграційних процесів
Запорізька І.	Еволюція стратегії зовнішньої політики Турецької Республіки в африканському регіоні
Хочунська В.	Співпраця Афганістану з державами-членами ШОС: проблеми і перспективи

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Ступницький О., Приятельчук О.	Емоційний інтелект як інноваційний фактор ефективності бізнесу
Заблоцька Р., Шепель О.	Регулювання міжнародної міграції робочої сили в регіональних інтеграційних угодах
Фаренюк Н.	Перспективи використання хмарних технологій для цифрових банків
Капляр К.	Практичні аспекти діяльності необанків у високотехнологічному фінансовому середовищі
Рушковський М.	Концептуалізація ризик-менеджменту у системі корпоративного урядування багатонаціональних підприємств
Поліщук Л., Чугаєв О.	Оцінка політики згуртування ЄС в умовах пандемії: структурно-галузевий аспект

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Білас І.	Сучасна російсько-іранська співпраця як дестабілізуючий фактор міжнародних відносин та загроза міжнародній безпеці
Мицик В., Приступа А.	Міжнародно-правові підстави визнання РФ державою – спонсором тероризму та покарання за вчинення злочину агресії та воєнних злочинів на території України
Криволапов Б.	Захист культурних цінностей в умовах агресії Російської Федерації
Мартова Ю.	Правове поле для нових принципів операцій фінансового ринку
Чеповський К.	Міждержавний інвестиційний правовий режим як ключовий компонент міжнародних інвестиційних угод і фактор підприємницького аналізу

CONTENTS

ACTUAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL RELATIONS

Skorokhod Yu. The russian model of conflict management in Syria	
Koppel O., Parkhomchuk O. Megatrends of global development	
Halaka S., Kraiev O. President Donald Trump's security strategy	
Zaporozhets O., Belousova N. Verbal internet memes during Russian full-scale war against Ukraine	
Pereplytsia H., Drozd A. Special services of Ukraine in conditions of current and future challenges	
Cherkas B., Novytska N. Rivalry between Ukraine and Russia for international support of the Persian gulf states	
Averianov S. The significance of Southeast Asia within ukraine's new horizons policy	
Zaitseva M. Decentralization of public authority of Ukraine in the context of European integration processes	
Zaporizka I. Evolution of the foreign policy strategy of the Republic of Turkey in the African region	
Khochunskva V. Cooperation between afganistan and the member countries of the shanghai cooperation organisation (SCO): problems and prospects	

FEATURES OF THE WORLD ECONOMY

Stupnytskyy O., Pryatelchuk O. Emotional intelligence as an innovative factor in business efficiency	
Zablotska R., Shepel O. The Regulation of international labor migration in regional integration agreements	
Farenjuk N. The perspective on the current state of cloud solutions for digital banks	
Kapliar K. Practical aspects of the activities of neo-banks in a high-tech financial environment	
Rushkovskyy M. Conceptualization of risk management in the corporate governance system of multinational enterprises	
Polishchuk L., Chugaiev O. Assessment of EU cohesion policy in the context of the pandemic: structural and sectoral aspect	

MODERN SYSTEM OF INTERNATIONAL LAW

Bilas I. Current Russia-Iran cooperation as a destabilising factor of international relations and a threat to international security	
Mitsik V., Prystupa A. The International legal grounds for recognizing the Russian Federation as a state-sponsored terrorism and punishment for committing the crime of aggression (aggressive war) and war crimes	
Kryvolapov B. Protection of cultural values under the aggression of the Russian Federation	
Martova Y. New principles for financial market operations legal framework	
Cherepovskyy K. Interstate investment legal treatment as the key component of international investment agreements and factor of entrepreneurial analysis	

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК

Ю. Скороход, д-р політ. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РОСІЙСЬКА МОДЕЛЬ УПРАВЛІННЯ СИРІЙСЬКИМ КОНФЛІКТОМ

Присвячено дослідженню російської моделі управління конфліктом у Сирії. Було виокремлено базові елементи цієї моделі та визначено її співвідношення з нормами, які утвердилися в миротворчій діяльності міжнародного співтовариства (зокрема, у межах ООН) після закінчення "холодної війни". Особливу увагу приділено аналізу переговорної практики Кремля у процесі врегулювання сирійського конфлікту.

Ключові слова: Росія, сирійський конфлікт, посередництво, переговорний процес, управління конфліктом.

Постановка проблеми. У період холодної війни у межах ООН було сформовано концепцію підтримання миру, яка ґрунтувалася на вестфальських нормах суверенітету та невтручання у внутрішні справи держави, що передбачало згоду конфлікуючих сторін на залучення в тій чи іншій формі міжнародних інститутів у процес урегулювання конфлікту. Дана концепція була спрямована на створення умов для врегулювання міждержавних конфліктів та попередження можливого воєнного зіткнення наддержав у регіонах, в яких жодна із них не мала домінуючого впливу.

Закінчення протистояння по осі Схід-Захід відкрило шлях до широких дискусій та появи нових концептуальних підходів до урегулювання конфліктів, зокрема і внутрішніх, які стали переважати в структурі конфліктів у світі. Початок 1990-х рр. був позначений домінуванням концепції "ліберального миру", яка ґрунтувалася на пріоритеті людських цінностей. Базовими компонентами цієї моделі були, принаймні, наступні: мирні переговори за міжнародного посередництва, які можуть супроводжуватися використанням миротворчих сил або ж інших форм військового втручання; міжнародний моніторинг виборів; акцент на правах людини, гендерній рівності та захисті меншин; просування верховенства права та реформування сектору безпеки, а також обмеження щодо застосування сили сторонами конфлікту [1, 488].

У першому десятилітті XXI століття простежується тенденція відходу від застосування ліберальних механізмів при вирішенні конфліктів та, відповідно, повернення до авторитарних способів управління конфліктами й практики припинення громадянської війни шляхом досягнення військової перемоги. Це дало підстави науковцям зробити висновок про утвердження моделі "авторитарного миру".

Участь Росії в сирійському конфлікті, який розпочався в 2011 р., стала одним із етапів курсу Кремля на утвердження претензій на глобальну роль у сучасному світі шляхом залучення до регіональних конфліктів у ролі постачальника безпеки. Офіційна Москва неодноразово наголошувала на тому, що російська практика урегулювання сирійського конфлікту містить інноваційні підходи і може стати моделлю для вирішення регіональних криз в інших регіонах світу. На цьому наголошують і російські політологи, які переконані, що Росія, базуючись на досвіді урегулювання сирійського конфлікту, має і надалі позиціонувати себе в світі ефективним та успішним миротворцем, утверджуючись у ролі альтернативи Заходу у сфері підтримання міжнародного миру та безпеки. У цьому контексті актуальною з наукового та практичного погляду уявляється дослідження російської моделі управління конфліктом у Сирії, виокрем-

лення її елементів та визначення її співвідношення із нормами, які утвердилися в практиці міжнародного співтовариства (зокрема, і у межах ООН) після закінчення "холодної війни".

Основні результати дослідження. Особливості російської моделі управління конфліктом у Сирії, як сукупності практик, що застосовувалися на різних етапах його розвитку, найбільш рельєфно проявляються при аналізі, з одного боку, курсу Кремля на стабілізацію режиму Б. Асада, а з іншого – посередницької діяльності та регіональної дипломатії Москви.

Проблема збереження при владі в Сирії Б. Асада та легітимізації його авторитарного політичного режиму мала кілька вимірів у контексті реалізації Росією моделі управління конфліктом. Є підстави стверджувати, що підтримка Кремлем Б. Асада була спрямована на вирішення наступних взаємопов'язаних завдань: **локальне** – збереження домінуючого впливу Росії в Сирії шляхом збереження при владі проросійського президента, і **глобальне** – утвердження статусу Росії як глобальної держави.

Глобальне завдання. Російським політикам та політологам було притаманне біполярне бачення сирійського конфлікту. Як зазначив професор дипломатичної Академії МЗС Росії В. Винокуров, "... протистояння, пов'язане з подіями в Сирії... є біполярне. З одного боку Росія, з іншого – це Захід, але понад усе США" [2]. Без сумніву, зовнішня політика Кремля характеризувалася "США-центризмом, тобто підходом, за якого російський істеблішмент бачить Сполучені Штати як головний орієнтир у своїх міркуваннях про міжнародну політику та місце Росії у світі" [3]. Водночас, можна погодитися із твердженням деяких західних авторів (зокрема, Р. Даннройтера [4]) про те, що це не дає підстави підходити до аналізу російської політики в Сирії в категоріях холодної війни, під час якої Радянський Союз майже автоматично підтримував будь-які політичні режими та рухи, які стояли на антиамериканських позиціях. Для Росії з початком народних протестів у Сирії основним пріоритетом було збереження не стільки режиму Башара аль-Асада, скільки власної спроможності впливу на Близькому Сході шляхом активної участі у подіях у Сирії. Іншими словами, в умовах відсутності у Москві альтернативного проросійського кандидата, який міг би замінити на посаді президента Башара аль-Асада, та зростання потенційної можливості приходу до влади в Сирії опозиційних сил, які не були б орієнтовані на Росію, збереження Кремлем нинішнього сирійського режиму мало стратегічний характер і було тотожним збереженню російського впливу в Сирії та на Близькому Сході загалом. У цьому контексті зусилля російської

дипломатії були спрямовані на недопущення делегітизації режиму Б. Асада шляхом реалізації у межах ООН "лівійського" або ж "єменського сценарію". "Росія, – зазначив Р. Еллісон, – взяла на себе роль дипломатичного щита для режиму Асада" [5].

З іншого боку, дебати в Раді Безпеки ООН з сирійської проблеми стосувалися не просто сирійського конфлікту, а більш широкого нормативного порядку денного. Дискусія в Раді Безпеки ООН точилася, по суті, навколо наступного питання: чи пов'язаний конфлікт в Сирії із порушенням прав людини і, відповідно, чи є потреба застосовувати норми, прописані в концепції "відповідальність за захист" (R2P). Іншими словами, ця дискусія в практичній площині була пов'язана із вибором моделі урегулювання сирійського конфлікту.

На думку ідеологів Кремля, протистояння в Раді Безпеки ООН з сирійського питання було відображенням протистояння прихильників різних концепцій світоустрою – однополярності (США) та багатополарності (Росія, Китай). При цьому Росія була переконана, що вагомим чинником американського панування у світі є нормативне домінування США в міжнародній системі, а спроби реалізації на практиці концепції R2P оцінювалися як порушення суверенітету, як спроби легітимізувати зміни політичних режимів за допомогою втручання ззовні, як прояв однополярності світу.

Кремль розглядав державний суверенітет як "основоположний принцип міжнародного права в ідеалізованій вестфальській системі, в якій кожна держава залишалася повним господарем у власному домі" [6, 523], як "нормативну точку відліку, яка сприяє забезпеченню статусу Росії як великої держави" [7, 380]. Російські політики неодноразово наголошували, що концепція "відповідальність за захист" загрожує ерозією вестфальської системи міжнародних відносин, побудованої на принципах суверенітету та невтручання у внутрішні справи країн, і, таким чином, суперечить інтересам Москви.

Однак на практиці, наголошує Р. Дейермонд, має місце "подвійний" підхід Росії до суверенітету: "пострадянська" модель для її сусідів, де суверенітет є умовним, і "вестфальська" модель для всіх інших за її межами [цит. за: 7, 367]. Цей погляд поділяє і Р. Еллісон, який зазначає: "Традиційна зосередженість Росії на територіальному суверенітеті, "етатистський" або "рестрикціоністський" стрижень її позиції в глобальній міжнародній системі, вже давно суперечить її зовнішньополітичній практиці в регіоні СНД" [6, 522].

Аналогічні підходи були притаманні позиції Росії стосовно концепції "відповідальності за захист". Кремль категорично не виступав проти цієї концепції, про що свідчить голосування в Раді Безпеки ООН по резолюціям, які стосувалися урегулювання ситуації в Лівії, а також голосування в Генеральній Асамблеї ООН за резолюцію 60/1 (Підсумковий документ Всесвітнього саміту 2005 р.) від 16 вересня 2005 р., в якій в п. 139 були викладені основні принципи даної концепції. Водночас, Росія залежно від обставин залишала за собою право на досить широке та утилітарне тлумачення положень норм цієї концепції з метою обґрунтування своїх дій (втручання в справи інших держав під приводом захисту "російськомовного населення" або ж "захисту російських громадян" тощо). Таким чином, підхід Москви щодо R2P характеризувався суперечливістю, неоднозначністю та кон'юнктурністю і залежно від ситуаційних цілей включав у себе часткове прийняття та адаптацію цієї концепції під власні потреби, локалізація (використання залежно від регіону та наявності у ньому для Ро-

сії пріоритетності інтересів та ресурсів для їх реалізації), та відмову (цілковите її заперечення) [8, 657].

У цьому сенсі для Росії неприйнятним уявлявся процес перетворення R2P на загальновизнану норму. Як слушно наголосив М. Ньюмен, "Значення R2P полягало в тому, що могло створити нову норму, яка з часом була б прийнята та інтернаціоналізована, а не в тому, що вона ... заміняє собою державний суверенітет за надзвичайних обставин" [9].

Таким чином, дипломатична підтримка Кремлем Б. Асада в Раді Безпеки ООН мала подвійну мету: з одного боку, легітимізувати та стабілізувати авторитарний режим, а з іншого – не допустити утвердження нової норми, яка б, на думку Москви, посилила позиції західних держав, і, зокрема, США. Іншими словами, застосування Росією права вето під час голосування резолюції щодо Сирії, внесених західними країнами, було "використано для підриву нормативного статусу доктрини "відповідальність за захист" [7, 383], а сам факт заперечення цієї норми сприяли самоутвердженню "Росії як сили, яка кинула виклик Заходу та домінуванню США в міжнародному порядку" [8, 657].

Локальне завдання. В. Путін наголосив, що ключове завдання Росії в Сирії полягало в тому, щоб "стабілізувати законну владу і створити умови для пошуку політичного компромісу" [10]. Тим самим була окреслена російська позиція щодо Сирії: стабілізація політичного режиму Б. Асада як структуроутворюючий елемент моделі урегулювання конфлікту. Всі інші підходи до врегулювання конфлікту мали блокуватися російською дипломатією як такі, що суперечили російським інтересам.

Реалізація умовної локальної мети передбачала а) участь Кремля в якості ключового посередника в процесі урегулювання конфлікту і б) застосування маніпулятивних стратегій з метою недопущення прийняття будь-якої іншої, окрім російської, моделі урегулювання. Відповідно, передбачалось використання широкого спектру засобів для утвердження останньої як єдиного можливого.

Сирійська криза, в якій був зосереджений комплекс асиметричних інтересів регіональних і позарегіональних акторів (США, ЄС, Росія, Іран, Туреччина, Саудівська Аравія, Катар, Ірак, Йорданія, Єгипет, Ізраїль тощо), які мали власне бачення шляхів вирішення конфлікту відповідно до власних безпекових та геополітичних інтересів, мала визначальний вплив на динаміку регіональних відносин на Близькому Сході. У новій геополітичній ситуації на Близькому Сході ефективність політики Росії в регіоні безпосередньо залежала від спроможності Москви відігравати ключову роль у процесі урегулювання сирійського конфлікту. Завдання стати впливовим актором у процесі врегулювання конфлікту в Сирії розглядалася Кремлем як пріоритет при формуванні російської близькосхідної політики. У цьому сенсі будь-які спроби ухвалити рішення в Раді Безпеки ООН, які не вписувалися в рамки російського бачення урегулювання конфлікту, оцінювалися Росією як дії, спрямовані на те, як заявив представник РФ при ООН В. Небензя у своєму виступі в Раді Безпеки ООН, щоб "поставити під сумнів роль Росії у політичному процесі сирійського урегулювання", щоб Росія не мала "місця у політичному процесі у Сирії" [11].

Таким чином, зусилля Росії були спрямовані на самоутвердження у ролі ключового посередника, що передбачало – згідно з логікою російського бачення світоустрою – обмеження, а за сприятливих умов і витіснення інших впливових політичних гравців, насамперед, США, із процесу урегулювання. Останнє, проте, не виключало

ситуаційної кооперації, яка була необхідна і доцільна за певних обставин, і без якої не уявлялось можливим вирішення Кремлем певних тактичних завдань.

Участь Росії в женецькому мирному процесі, який був започаткований у 2012 р. і розгортався під егідою ООН, вписувалася в загальний формат російської політики "повернення на Близький Схід", головною метою якої було перетворення Росії в постійну величину в близькосхідному регіоні, що апіорі передбачало, що жодна із проблем регіонального звучання не мала бути вирішена без участі або ж без врахування інтересів Кремля. Проте всі зусилля ООН по досягненню прогресу в женецькому мирному процесі врешті решт зазнали невдачі. На думку турецького дослідника Сінема Дженгіза, однією з істотних перешкод для посередництва в Сирії був "взаємний військовий оптимізм" конфліктуючих сторін, який спонукав одну або більше з них вірити, що вони можуть досягти своїх цілей шляхом військових здобутків на полі бою, а не за столом переговорів" [12].

Головною ж причиною неуспіху женецького процесу, на нашу думку, стала російська політика, яка, з одного боку, істотно обмежила можливості світового співтовариства для тиску на режим Б. Асада, а з іншого – формувала у сирійського диктатора віру у можливість військової перемоги в боротьбі з сирійською збройною опозицією.

Жорстка позиція Кремля стосовно збереження при владі Б. Асада призвела до ухвалення як в Раді Безпеці ООН, так і під час женецьких зустрічей компромісних рішень щодо політичних рамок встановлення миру в Сирії. Як у Женецькому комюніке від 30 червня 2012 р., так і в резолюціях Ради Безпеки ООН (зокрема, 2254 від 18 грудня 2015 р.) завдяки зусиллям російської дипломатії чітко не було визначено майбутнє Б. Асада в політичному житті Сирії: чи матиме місце відсторонення його від влади; яка роль буде відведена йому в перехідному періоді; чи матиме він право участі в майбутніх виборах тощо. Така невизначеність у цьому питанні дозволяла широкі інтерпретації та призводила до розбіжностей у російському та західному їх тлумаченнях. Якщо представники американського істеблішменту неодноразово наголошували на тому, що Б. Асад не має бути частиною майбутнього Сирії, то Кремль наполягав, що його курс на стабілізацію режиму Б. Асада відбувається в руслі ухвалених світовим співтовариством рішень. Таким чином, Женецьке комюніке 2012 р. та резолюція 2254 Ради Безпеки ООН, як зазначає А. Борщевська, по своїй формі легітимізували бачення "Москвою майбутнього Сирії, і – свідомо чи ні – західні країни непрямо погодилися із цим" [13, 121].

В умовах неефективності женецького процесу Кремль започатковує паралельний мирний процес – астанинський, який за своєю спрямованістю та сутністю принципово відрізнявся від женецького. Мирний процес в Астані розпочався як серія зустрічей Росії, Туреччини та Ірану для обговорення ймовірної угоди про припинення вогню та встановлення механізму моніторингу щодо її виконання з подальшим доповненням порядку денного низкою політичних питань.

Не дивлячись на наявність певних розбіжностей у підходах щодо кола учасників процесу в Астані, Росія, Туреччина та Іран були єдині щодо корисності та необхідності цього процесу як засобу управління сирійським конфліктом і створили тристоронню комісію з моніторингу припинення вогню та сприяння зменшенню насильства. Тим самим в Астані було інституалізовано механізм консультацій між Росією та впливовими регіо-

нальними державами – Туреччиною та Іраном, який, як наголошує Вітольд Родкевіч, заклав фундамент для проєктованого Кремлем регіонального концерту сил, у якому Москва відігравала б провідну роль, оскільки мала більш тісні відносини з кожним із партнерів, аніж вони один із одним [14]. Зазначимо: який виключав би США.

Припинення воєнних дій в Сирії мало відбутися на основі реалізації погодженого учасниками плану створення чотирьох "зон деескалації". Підписаний в Астані Росією, Туреччиною та Іраном меморандум зобов'язав гарантів "вжити всіх необхідних заходів для забезпечення виконання конфліктуючими сторонами режиму припинення вогню", але кожен із гарантів мав своє уявлення про це [15, 302].

На нашу думку, в Астані Кремль застосував радянську практику періоду "холодної війни", згідно з якою процес управління конфліктом мав відбуватися на основі погодження інтересів регіональних держав шляхом поділу зон домінуючого впливу в Сирії. Мала бути сформована своєрідна вертикаль примусу до миру, а процес управління конфліктом спирався на використання ієрархічних зв'язків між тією чи іншою регіональною державою та її сателітами, і базувався на принципі ухвалення рішення зверху вниз. Одночасно передбачалося застосування воєнної сили стосовно невідконтрольних елементів з метою погодження останніх на вже задану формулу урегулювання конфлікту. Як зазначає Д. Льюїс, "переплетіння насильства та переговорів не було тимчасовим явищем; воно стало центральною динамікою російської стратегії примусового посередництва" [8, 663].

Здійснюючи силовий тиск (у тому числі за допомогою використання російських збройних сил) на опозиційні сили, Росія намагалася позбавити опозицію альтернатив, поставити її в такі умови, коли її представники не мали іншого вибору, аніж погодитися на умови Росії. Кремль за допомогою постійного використання насильства намагався переконати опозиційні сили, що вирішення сирійської проблеми знаходиться в його руках. Також і інші учасники астанинського процесу (Туреччина та Іран) зі свого боку тиснули на опозиційні сили, які знаходилися в їх сфері впливу, щодо виконання домовленостей, досягнутих у межах триумвірату. Як зазначив Самер Аббуд, "...Астанинський процес забезпечив зовнішню легітимізацію продовження насильства в ім'я встановлення миру та окреслив серйозну альтернативу оонівським формам ліберальної миротворчості" [16].

На практиці концепція "зон деескалації" враховувала, насамперед, військові реалії в сирійському конфлікті, а саме неспроможність військ Б. Асада здійснювати одночасний наступ на опозиційні сили на всіх напрямках. Формування "зон деескалації" дозволяла правлячому режиму зосередити головні збройні сили на окремих напрямках, дотримуючись на певний період режиму припинення вогню на інших. Окрім того, реалізація цієї концепції дозволяла забезпечити розширення урядових повноважень шляхом досягнення відповідних домовленостей щодо припинення вогню із опозиційними силами, які були розташовані в тій чи іншій зоні. Більш того, Росія поставила в ООН питання про перегляд існуючого механізму транскордонного надання гуманітарної допомоги Сирії по лінії ООН як "рудиментарного". Було наголошено, що "Гуманітарним агенціям ООН слід ... переорієнтуватися на традиційні способи роботи в країні у взаємодії з її офіційною владою..." [17]. Тим самим Кремль прагнув зменшити можливість ООН здійснювати моніторинг за ситуацією в Сирії та водно-

час підвищити імідж режиму Б. Асада як законної влади, що піклується про своїх громадян.

Кремль вдався до практики формування провладних (по суті проросійських) сирийських структур, які були залучені до процесу в Астані і мали на меті утвердити в громадській думці переконання про легітимність режиму Асада та незворотність діалогу з ним. Так, Москва співпрацювала з Рандюю Кассіс, лідером Руху за плюралістичне суспільство, яка публічно підтримувала політику Путіна та стала співзасновником прокремлівського Центру політичних і закордонних справ. Вважається, що в квітні 2015 р. саме на пропозицію Р. Кассіс тогочасний президент Казахстану Нурсултан Назарбаєв погодився провести мирні переговори щодо Сирії в Астані [13, 122]. Надалі Р. Кассіс стала президентом Астанинської платформи сирийської опозиції.

Обмеження кола учасників на переговорах в Астані насамперед підконтрольними Росії або ж Туреччині чи Ірану представниками свідчило про те, що Кремль вважав контрпродуктивним та потенційно небезпечним залучення широкого кола сирийської опозиції до дискусії з проблем майбутнього Сирії. Більш того, Кремль взяв курс на делегітимізацію та дискредитацію сирийської опозиції, яка могла становити загрозу для режиму Асада, активно використовуючи з цією метою чинник ІДІЛ. Першою жертвою російського нарративу про ІДІЛ була і залишається сирийська збройна опозиція, яку кремлівські пропагандисти характеризували "екстремістами", "ісламістами" або ж "терористами" [18].

Кремль наповняв, щоб представники лояльної до Москви та до режиму Б. Асада опозиції мали бути безпосередньо залученні до формування політичних рамок урегулювання сирийського конфлікту, до того ж, як на рівні астанинської, так (згодом) і женецької платформ. Зокрема, така вимога була висунута Москвою при підготовці зустрічі Женева-IV. Не зважаючи на протести з боку Вищого переговорного комітету* тогочасний спеціальний посланник Генерального секретаря ООН у справах Сирії Стаффан де Містура, який за будь-яку ціну прагнув зберегти женецький мирний процес, змусив їх погодитися на цю умову, застерігши, що в іншому випадку він залишає за собою право самостійно визначити склад сирийської опозиції на переговорах [15, 293]. Найбільш активною делегацією на переговорах була російська. Сирійці, які сиділи в одному приміщенні, не розмовляли один з одним. Але при цьому сирійці, як зазначив А. Белламі, хоч і "... не розмовляли один з одним, але всі вони розмовляли з росіянами" [15, 293]. Своєю активністю Росія прагнула продемонструвати сирійцям, що вона є ключовим актором у врегулюванні конфлікту, і що його вирішення можливе лише на основі моделі, запропонованої Кремлем. Таким чином, був запущений процес, який сирийський письменник та журналіст Хасан Хасан охарактеризував як астанізацію Женеви [13, 123].

Російські зусилля були спрямовані на маргіналізацію женецького процесу шляхом вихолощування його сутності та поступової його трансформації у напрямку до російського бачення урегулювання конфлікту, ключовим елементом якого стає збереження при владі Б. Асада.

Цьому сприяла як непродумана політика деяких західних країн, насамперед, США, так і поступлива позиція ооновських чиновників, яких влаштовувало включення до російських проєктів урегулювання згадок про

* представницький орган сирийської опозиції на Женецьких мирних переговорах.

елементи, характерні для моделі ліберального миру – такі, як розбудова громадянського суспільства та реформа управління тощо. Що стосується позиції США, то якщо в період президентства Б. Обами США потребували підтримки Кремля в досягненні ядерної угоди з Іраном та помилково вірили, що Москва може бути конструктивним, хоч і непростим партнером в Сирії, то сирийська політика Д. Трампа була не тільки непослідовною, а, по суті, хаотичною. Колишній радник з національної безпеки США Дж. Болтон у своїх спогадах наступним чином охарактеризував політику Д. Трампа в Сирії: "То були емоційні сплески з боку Президента, неофіційні коментарі, рефлексорні реакції, а не послідовна, пряломінійна стратегія, яка могла б привести нас до задовільного результату" [19].

Висновки. Російська модель управління сирийським конфліктом є різновидом авторитарних підходів до управління внутрішніми конфліктами і загалом вписується в рамки "авторитарного повороту" в управлінні конфліктом, який виходить за рамки морального засудження надмірного використання насильства та порушень прав людини" [1,500]. На глобальному рівні дана модель спрямована на впровадження норм та принципів, які визначають допустимі межі поведінки акторів у системі міжнародних відносин, і які за своєю сутністю є викликом усталеним ліберальним нормам у глобальному управлінні та, відповідно, акторам, які їх захищають.

Характерними рисами російської моделі є, на наш погляд, наступні:

- стабілізація політичного режиму, авторитарного за своєю сутністю;
- "примус до переговорів", невід'ємним елементом якого є застосування сили (в тому числі воєнної) або ж погрози силою;
- регіональна дипломатія; узгодження інтересів ключових регіональних держав щодо процесу урегулювання конфлікту при збереженні незаперечного лідерства Москви на основі інтересів, а не цінностей, шляхом врахування окреслення зон домінуючого впливу;
- насильницьке нав'язування зверху заздалегідь заданих Кремлем параметрів стабілізації кризової ситуації;
- посередництво, яке має наступальний характер і спрямоване на зведення до мінімуму впливу західних держав на миротворчий процес; зусилля вирішити проблему на основі ліберальної практики є, на думку Москви, неефективними та дестабілізуючими.

Список використаних джерел

1. Lewis D., Heathershaw J. and Nick Megoran N. Illiberal peace? Authoritarian modes of conflict management / David Lewis, John Heathershaw, Nick Megoran // *Cooperation and Conflict*. – 2018, December. – Vol. 53, №. 4. – P. 486-506.
2. Винокуров В. Трансформация системы международных отношений как следствие сирийского и украинского кризисов / В. Винокуров // *Трансформация международных отношений в XXI веке : Материалы международной научно-практической конференции*. – Москва: Дипломатическая академия МИД России, 2017. – С. 97.
3. Rodkiewicz W. Russia's Middle Eastern policy regional ambitions, global objectives / W. Rodkiewicz, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia / Centre for Eastern Studies. – Warsaw, 2017. – No 71. – P. 8.
4. Dannreuther R. Russia and the Middle East: A Cold War Paradigm? / Ronald. Dannreuther // *Europe-Asia Studies*. – 2012. – Vol. 64, № 3. – P. 543-560.
5. Allison R. Russia and Syria: explaining alignment with a regime in crisis / Roy Allison // *International Affairs*. – 2013. – Vol. 89, No. 4. – P. 798.
6. Allison R. Russia and the post-2014 international legal order: revisionism and realpolitik / Roy Allison // *International Affairs*. – 2017. – Vol. 93, №3. – P. 523.
7. Pieper M. 'Rising Power' Status and the Evolution of International Order: Conceptualising Russia's Syria Policies/ Moritz Pieper // *Europe-Asia Studies*. – 2019. – Vol. 71, No. 3. – P. 365-387.

8. Lewis D. Contesting liberal peace: Russia's emerging model of conflict management / David Lewis // *International Affairs*. – 2022. – Vol. 98, No. 2. – P. 653–673.
9. Newman M. Revisiting the "Responsibility to Protect" / Michael Newman // *The Political Quarterly*. – 2009. – Vol. 80, № 1. – P. 99.
10. Путин: задача России в Сирии – стабилизация законной власти. 11 октября 2015. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.bbc.com/russian/news/2015/10/151011_putin_syria_interview
11. Совет Безопасности ООН. Официальные отчеты. 8105-е заседание. 2017, 16 ноября. S/PV.8105. – С. 15.
12. Sinem Cengiz. Assessing the Astana Peace Process for Syria: Actors, Approaches, and Differences / Sinem Cengiz // *Contemporary Review of the Middle East*. – 2020. – Vol. 7, № 2. – P. 207.
13. Borshchevskaya A. Putin's War in Syria. Russian Foreign Policy and the Price of America's Absence / Anna Borshchevskaya. – London: I.B. Tauris. – 2022. – 242 p.
14. Rodkiewicz W. Russia's Middle Eastern policy regional ambitions, global objectives / Witold Rodkiewicz. – Warsaw: Ośrodek studiów Wschodnich im. marksa Karpią / Centre for eastern studies. – 2017, December. – №71. – P. 25.
15. Bellamy A. Syria Betrayed. Atrocities, War, and the Failure of International Diplomacy / Alex J. Bellamy. – New York: Columbia University Press, 2022. – 458 p.
16. Samer Abboud. Struggles for Political Change in the Arab World / Samer Abboud // *Struggles for Political Change in the Arab World. Regimes, Oppositions, and External Actors after the Spring* Edited / by Lisa Blaydes, Amr Hamzawy, and Hesham Sallam. – Michigan: University of Michigan Press, 2022. – P. 141.
17. Совет Безопасности ООН. Официальные отчеты. 8141-е заседание. 2017, 19 декабря. S/PV.8141. – С. 3.
18. Florence Gaub F. Russia's non-war on Daesh / Florence Gaub // *Russia's Return to Middle East. Building Sandcastles?* / Edited by Nicu Popescu and Stanislav Secieru. Chaillot Paper №146. – Paris: EU Institute for Security Studies, 2018. – P. 59.
19. Болтон Дж. Кімната де це сталося / Джон Болтон; пер. з англ. Г. Пшеничної, Л. Яким, Є. Коротяєвої, Н. Дерев'янку. – Харків: Віват, 2021. – С. 265.

Надійшла до редколегії 01.12.22

Yu. Skorokhod, Dr Hab. (Political), Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE RUSSIAN MODEL OF CONFLICT MANAGEMENT IN SYRIA

The article is devoted to the study of the Russian model of conflict management in Syria. The basic elements of this model were identified as well as its relationship to the norms established in the peacekeeping activities of the international community after the end of the "Cold War". In particular the attention was paid the norms established within UN peacekeeping operations. Special attention is paid to the analysis of the Kremlin's negotiation practice in the process of settling the Syrian conflict.

Keywords: Russia, Syrian conflict, mediation, negotiation process, conflict management.

УДК 342.238.01:165/168

О. Коппель, проф.,

О. Пархомчук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МЕГАТРЕНДИ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Досліджуються мегатренди глобального розвитку в контексті їх впливу на міжнародні відносини. Визначено та проаналізовано, як ці проблеми трактуються в експертно-академічному співтоваристві. З'ясована специфіка прояву мегатрендів глобального розвитку в міжнародно-політичній сфері. "Стиснення" історичного і політичного часу як мегатренд глобального розвитку знаходить відображення у збільшенні інтенсивності історичних подій та зменшенні тривалості історичних і політичних циклів. Відбувається трьохскладова трансформація сучасної політичної організації світу: трансформація Вестфальської світополітичної моделі, яку обумовлює глобалізація як мегатренд глобального розвитку, трансформація сучасної міжнародної системи, значним чином обумовлена інтеграцією як мегатрендом, і трансформація політичних систем окремих країн світу, обумовлена демократизацією. Прогнозується зміна ієрархії провідних міжнародних акторів, криза інституту глобального лідерства, переосмислення потужності провідних глобальних акторів, поява нових потенційних політичних і економічних глобальних лідерів.

Ключові слова: глобальний розвиток, міжнародна система, мегатренди, міжнародні відносини, світова політика, світовий порядок.

Проблематика мегатрендів глобального розвитку посідає важливе місце в сучасній міжнародно-політичній науці, складовою частиною якої є як дослідження їх концептуальних і прикладних аспектів у ретроспективному і проспективному форматі, так і визначення та аналіз того, як вони впливають на міжнародні відносини та світову політику.

В експертно-академічному співтоваристві поступово прийшло усвідомлення того, що розв'язання глобальних проблем вимагає підвищення рівня керованості світовим розвитком. Водночас дослідження вказаної проблематики характеризується недостатньою концептуальною, в тому числі категоріальною визначеністю, що пояснюється міждисциплінарним характером досліджень. В їх концептуалізації виокремимо два основних підходи. Перший з них представлений роботами філософів, соціологів, психологів, в яких акцентується увага на мегатрендах глобального розвитку як якісних трансформаціях світополітичної системи загалом. Другий підхід головну увагу зосереджує на фактологічному, прикладному аналізі проявів мегатрендів глобального розвитку в різних сферах, зокрема у сфері міжнародних відносин та світової політики.

Світова політика характеризується якісно новим станом міжнародного середовища, в якому діють як традиційні суб'єкти міжнародних відносин – держави, так і нові суб'єкти. Саме тому характеристика стану середовища стає не менш важливою, ніж характеристика поведінки міжнародних акторів. Ці зміни найчастіше пов'язують із глобалізацією, а глобальний розвиток розглядається як середовище міжнародних взаємодій.

Системний підхід до дослідження міжнародних відносин передбачає уявлення про них як про систему, тобто дослідження еволюції міжнародних відносин як системи взаємодій, які відбуваються в певному середовищі. До групи зовнішніх факторів міжнародних систем належить світовий політичний процес. Це міжнародні процеси, що відбуваються в історичному середовищі і торкаються кількох країн або світового співтовариства загалом. В історії XVIII-XIX століття до них відносились формування колоніальних імперій, в історії XX століття – піднесення національно-визвольних рухів, крах колоніальних систем, демократизація, НТР та ядерний чинник у світовій політиці, глобалізація, зростання взаємозалежності країн та народів, виникнення та загострення глобальних проблем.

Поняття глобального розвитку найчастіше застосовується для визначення максимально можливої сукупності змін у просторі та часі, які охоплюють людство

загалом, а його використання дозволяє виявити головні напрями розвитку суспільства. Таким чином, під глобальним розвитком розуміються закономірні якісні зміни у просторі та часі глобальної системи – нової політичної, соціокультурної, інформаційно-технологічної, економіко-культурної спільноти з її специфічними структурами та процесами, яка функціонує в межах усього людства. Отже, це розвиток людського суспільства як соціально-історичного феномену в єдності його внутрішніх якостей і всієї сукупності відносин і зв'язків, у тому числі й у світовій політиці. У цьому контексті поняття глобального розвитку використовується для визначення головних закономірностей, тенденцій та напрямів коеволуції соціальних та політичних спільнот та людства загалом як системи взаємодій у просторі та часі у їх взаємозв'язку, взаємодії та взаємосполученні.

З означених вище позицій проблематика мегатрендів як найбільш кардинальних напрямів розвитку людства, фундаментальної та максимально тривалої традиції руху соціуму – це спроби досягнути глобальний розвиток та визначити характеристики часової ритміки глобальної системи в межах універсальних закономірностей, акцентування тих чи інших його рис та напрямів розвитку. Це по суті передбачає виявлення масштабних всесвітніх/глобальних закономірностей, які визначають кожний етап еволюції людства і формують сутність кожного етапу еволюції, визначаючи і глобальні тренди світової політики.

Дослідження глобального розвитку та розвитку взаємовідносин між його складовими являє собою спроби побудови людською свідомістю абстрагованих моделей розвитку людства у просторі та часі. Але варто зазначити, що на цьому шляху виникають певні проблеми. По-перше, будь-яка аналітична модель як спеціально синтезований для зручності дослідника об'єкт, адекватний цілям дослідження, і як система, яка слугує засобом отримання інформації щодо іншої системи, невідворотно буде спрощувати наше розуміння дійсності. По-друге, для того, щоб побудувати вказану модель, потрібна як теорія більш високого рівня, що перевищує можливості теоретичного апарату сучасних суспільних наук, так і вибір тієї чи іншої парадигми дослідження. По-третє, констатуємо "стиснення" історичного і політичного часу, збільшення інтенсивності історичних подій у перерахунку на одиницю часу та зменшення тривалості історичних і політичних циклів. Соціально-політична історія прискорюється та стає більш інтенсивною і непередбачуваною, однотипні за масштабом і змістом події і процеси відбуваються у все більш корот-

© Коппель О., Пархомчук О., 2022

кий період часу і відповідно скорочується термін збереження статус-кво. Посилюється ступінь загрози людству, людство загалом та окрема людина не встигають за змінами часу, що призводить до порушення емоційної безпеки, відповідають на нові виклики поняттями та уявленнями, які склалися у попередню епоху та інколи можуть бути контрпродуктивними щодо сучасних умов.

Природу та головні тенденції глобального розвитку характеризують глобальні тренди (соціальні, політичні, економічні, наукові, культурні) як основні напрями руху глобального суспільства, які визначають основні напрями еволюції сучасного світу і майбутнє людства. Ці тренди мають глобальний характер, тобто охоплюють весь світ, впливаючи на життя світового співтовариства. Водночас вони розрізняються за масштабами поширення, тобто діють у різних частинах світу з різним ступенем та інтенсивністю. Відрізняються вони і за тривалістю існування, тобто строки їх дії обмежені, і рано чи пізно їм на зміну приходять альтернативні тренди. Тісно взаємодіючи один з одним і доповнюючи один одного, вони здійснюють кумулятивний вплив на стан світу. Це великомасштабні довгострокові процеси глобального розвитку, котрі визначають якісний зміст сучасного етапу еволюції світосистеми.

Спроби виявлення закономірностей кожного з етапів розвитку людства здійснювалися неодноразово. Основними парадигмами таких досліджень, тобто метатеоретичними утвореннями, що містили набір вихідних ідей та методологічних установок, на які спиралося наукове пізнання, сукупність принципів, які на конкретному історичному етапі розвитку науки задавали певний спосіб теоретичної діяльності, визначаючи вибір засобів цієї діяльності, виступали формаційна, цивілізаційна, державоцентристська та світосистемна парадигми.

Один із підходів, представлений представниками цивілізаційної теорії, постулює, що історія не розвивається лінійно, на відміну від окремих культурно-історичних спільнот (цивілізацій), тому визначення її глобальних тенденцій виявляється неможливим.

Другий підхід базувався на визнанні хвильового характеру політичних процесів і засновувався на концепції відцентрових та доцентрових тенденцій у розвитку соціальних спільнот (С. Хантінгтон [13], К. Ясперс [5]). Так, зокрема, С. Хантінгтон висунув ідею хвильової природи світового розвитку.

У межах третього підходу мегатренди – це діяди процесів-антагоністів, які змінюють один одного в певному циклічному ритмі: глобалізація – деглобалізація (ізоляціонізм); інтеграція – дезінтеграція (націоналізм); демократизація – дедемократизація (посилення авторитарних режимів).

Приходимо до висновку, що необхідно розрізнити мегатренди глобального розвитку, тобто розвитку суспільства як соціально-історичного феномену в єдності його внутрішніх якостей і всієї сукупності відносин і зв'язків, так званий соціально-історичний розвиток; цивілізаційні процеси; мегатренди світової політики.

Особливого значення набуває виокремлення питань філософського характеру, методологічних аспектів дослідження мегатрендів глобального розвитку як стійких та довгострокових тенденцій, з'ясування, які саме тренди є глобальними та визначення специфіки прояву мегатрендів глобального розвитку в міжнародно-політичній сфері. Варто враховувати такі характеристики мегатрендів глобального розвитку, як їх глобальний характер, поширення від центру до периферії, те, що регіональні та національні зміни є лише їх елементами, в

різних зонах ці процеси, в яких синтезується циклічний та лінійний час, можуть набувати різної форми.

Вплив стиснення історичного і політичного часу на мегатренди полягає в тому, що вони набувають більш обмежений час дії, яка буде послаблюватись в умовах подальшої прискореної трансформації політичної системи світу, що неминуче призведе до появи нових трендів. Такі мегатренди глобального розвитку, як кібернетична революція, перехід до інформаційного суспільства на основі вироблення і споживання інформації, зростання ролі мережевих структур, збільшення темпів споживання, гіперспоживання як комплексне системне явище здійснюють значний вплив на мегатренди світової політики. З кожним роком зростає антропогенний вплив: розвивається промисловість, збільшується кількість викидів в атмосферу, виникає парниковий ефект. Унаслідок збільшення населення різко збільшиться дефіцит відновлюваних ресурсів. Крім нестачі земельних, водних та енергетичних ресурсів, існують великі проблеми, пов'язані з екологією. Іншими словами, збільшиться екологічний дефіцит, який є причиною таких явищ, як міграція, економічний спад і ослаблення держави, що веде до конфліктів, які можна позначити як екополітичні конфлікти. Все це може сприяти поширенню субнаціонального насильства, що призводить до розпаду держави і до того, що периферійні регіони можуть перейти під контроль тих, кого не влаштовує існуюча влада. Таким чином, екологічний дефіцит може слугити однією з причин політичного розпаду країни.

Слід виділити шість типів екологічних змін, які найімовірніше стануть причинами конфліктів у XXI столітті: зміна клімату, виснаження озонового шару, деградація сільськогосподарської землі, лісів, прісної води і виснаження рибних запасів. Уже зараз екологічний дефіцит сприяє збройним конфліктам у багатьох частинах світу. Ці конфлікти – перші ознаки зростання насильства в світі, яке буде викликано або посилено дефіцитом. Конфлікти більшою мірою торкнуться бідних суспільств, так як вони найменше здатні захистити себе від екологічного дефіциту і соціальних криз, які їм обумовлені.

Нагадаємо, що популяризатор використання терміна "мегатренд" Джон Нейсбітт видає в 1982 році книгу "Мегатренди", в якій визначає найбільш кардинальні напрями розвитку суспільства [18]. У міжнародно-політичних дослідженнях формується жанр "концептуального огляду головних міжнародних проблем", спроби "охопити і викласти стратегічну суть складних історичних і сучасних зовнішньополітичних процесів. Ідеться про особливе вміння бачити головне, не легковажаючи дрібницями, але й без надмірної деталізації" [3].

На сучасному етапі відбувається трьохскладова трансформація сучасної політичної організації світу. Це трансформація Вестфальської світополітичної моделі, яку обумовлює глобалізація як мегатренд глобального розвитку, трансформація сучасної міжнародної системи, значним чином обумовлена інтеграцією/дезінтеграцією як мегатрендом, і трансформація політичних систем окремих країн світу, обумовлена демократизацією.

Трансформація Вестфальської світополітичної моделі і розпад Ялтинсько-Потсдамської системи примусили політиків та вчених на основі дослідження мегатрендів глобального розвитку будувати прогнози відносно майбутнього політичного світоустрою, які є необхідними з позицій прогнозування та якісного управління мегатрендами світової політики.

Значний внесок у розвиток цього напрямку внесла діяльність Римського клубу, зокрема доповіді, підготов-

лені на його замовлення або членами клубу, які одразу ставали предметом жвавих наукових дискусій [2].

Ще у 1999 р. Національна розвідувальна рада США у співробітництві з Державним департаментом і ЦРУ розпочала роботу над проектом "Глобальні тенденції 2015", організувавши два відкритих симпозиуми під загальною назвою "Варіанти глобального майбутнього: 2000–2015 рр.". У цьому прогнозі передбачалося, що буде зростати кількість важливих гравців, що ставитиме під загрозу лідерство США. Це такі країни, як Китай, Росія, Індія, Мексика і Бразилія; регіональні організації, як ЄС; велика кількість ТНК і некомерційних організацій, що набирають вагу на міжнародній арені. Автори доповіді запропонували чотири вірогідні сценарії розвитку людства до 2015 р.: "всеохопна глобалізація" при підвищенні ефективності глобального та регіонального колективного управління; "згубна глобалізація" та посилення нерівномірності розвитку окремих країн та регіонів, яка супроводжується послабленням як національних, так і міжнародних органів управління і політичних інститутів; "регіональна конкуренція" та посилення опору глобальній перевазі США при передачі повноважень глобальних організацій регіональним інститутам; "полюсний світ" із посилення політичної напруги у відносинах США з ЄС, кризою національного управління в країнах Латинської Америки та суперництві між азіатськими державами. У всіх чотирьох сценаріях життєво важливе значення відводиться ефективності національного, регіонального та міжнародного управління, прогнозувалося послаблення глобального впливу США [12].

У 2002 р. американські експерти опублікували збірку статей, в якій вибудовувались чотири можливих моделі міжнародної системи у XXI ст.: імперія, баланс сил, глобальна демократія та колективна безпека. Прихильниками першої моделі – домінування США при зменшенні ролі міжнародних організацій у глобальному управлінні – виступили неоконсерватори. Друга модель передбачала формування багатопольярного світу, в якому обмежена кількість держав буде співпрацювати та конкурувати між собою. Третій сценарій передбачав створення ефективної системи безпеки, посилення ролі ООН, зокрема Ради Безпеки. У моделі "шлях до глобальної демократії" особлива роль відводилась глобальним політичним інститутам та неурядовим організаціям [6].

"Проект–2020" "Контури світового майбутнього" щодо перспектив та глобальних тенденцій розвитку світу на першу чверть XXI ст. окреслив ключові тенденції та сценарії розвитку людства до 2020 року. Перший сценарій, з умовною назвою "Давоський світ", означав успішний поступ глобалізації, включення Китаю та Індії до кола провідних гравців, що надасть процесу глобалізації "незахідне обличчя", хоча при цьому зазначалося, що ця система навряд чи буде здатною до саморегулювання. Другий сценарій під назвою "Рах Americana" пропонував бачення майбутнього з ключовою домінантою – США, які визначатимуть вибір моделей глобального розвитку. Третій сценарій – "Новий Халіфат" передбачав зростання викликів західній системі цінностей завдяки залученню все більшої кількості населення та збільшення простору поширення нехристиянської релігійної ідентичності, створення транснаціонального теократичного утворення, заснованого на релігійній свідомості, що мало загальмувати глобалізаційні процеси. Найбільш наближеним до сучасної реальності виявився сценарій "Коло жаху", за яким значна частина світу стає простором насильства та нестабільності, жодна організація не здатна буде взяти на себе відповідальність за підтримання балансу у світі.

Влучно зазначалось, що піднесення РФ, КНР, Індії та деяких інших країн як можливих глобальних гравців буде мати негативні наслідки, порівняні з піднесенням Німеччини наприкінці XIX століття [10].

На думку авторів звіту "Майбутнє у 2030 році", підготовленого громадською організацією "Вільна Всесвітня Академія" у 2005 р., світ у 2030 р. буде поділено на три регіони: глобалізований регіон (51,5 % населення) зі зростаючим середнім класом – Північна Америка, Океанія, Північно-Східна Азія, Індія, Східна Європа, Південно-Східна Азія, Центральна Америка; відсталіший регіон (34,5 % населення) під владою ісламізму – Близький Схід, Африка, Південна Азія; та регіон, що занепадає – (14 % населення світу) [11].

У листопаді 2008 р. Національна розвідувальна рада США оприлюднила доповідь на тему "Глобальні тенденції 2025: світ, що змінився" як чергову спробу виявити основні фактори та тенденції, які визначатимуть глобальний розвиток. Автори доповіді запропонували чотири вірогідні сценарії світового розвитку до 2025 р. Перший – "Світ без Заходу", за яким на світову арену виходять нові потужні держави, що кидає виклик стабільності існуючої системи міжнародних відносин і може призвести до глобальних конфліктів. Другий сценарій – "Жовтневий сюрприз" – неочікуваний природний катаклізм, прискорення процесів зміни клімату. Відповідно до третього сценарію – "Скандал у БРІКС", виникає конфлікт між новими потужними державами, зокрема між Індією та Китаєм внаслідок боротьби за ресурси. Четвертий сценарій – "Політика не завжди локальна (формування глобального світу)" – передбачав втрату державами своєї провідної ролі у формуванні світової політики, що має прискорити розвиток субрегіональних та транснаціональних утворень, а глобальні кліматичні ризики призведуть до того, що контроль за вирішенням цих питань переміщується з державного рівня на наддержавний [12].

З останніх прогнозів на особливу увагу заслуговує доповідь "Розриви та відволікаючі фактори – переосмислення безпеки на 2040 рік", яку було підготовлено за результатами семінару, організованого РЕНД Корпорейшн в 2018 році. Він був організований у межах Міжнародного центру безпеки та оборонної політики (ISDP) відділу досліджень національної безпеки RAND (NSRD), що проводить дослідження та аналіз для кабінету Міністра оборони, Об'єднаного комітету начальників штабів США, Об'єднаного Командування Збройних сил США, органів оборони, ВМС, морської піхоти, берегової охорони США, розвідувальної спільноти США, союзних закордонних урядів та фондів. Доповідь ґрунтується на результатах семінару, організованого корпорацією RAND у Нью-Йорку 8 вересня 2017 року, на якому обговорювались питання визначення та передбачення глобальних тенденцій та розривів, які будуть впливати на формування ситуації у світі до 2040 року та шляхи попередження їх негативних наслідків. Головною метою цього звіту визначалось передбачення вирішальних проблем у сфері безпеки у світі до 2040 року, враховуючи наслідки політичних, технологічних, соціальних та демографічних тенденцій, які формуватимуть проблеми в галузі безпеки в найближчі десятиліття.

Були проаналізовані безперервність та розриви від попередньої епохи та ймовірно очікувані або наслідкові зміни в найближчі 25 років. Неперервними визнавалися ті тенденції та події, які були передбачувані, навіть якщо вони відбувалися прискореними темпами. З метою отримання достовірного уявлення про те, як світ може

наслідувати або нехтувати прогнозами між теперішнім та 2040 роком, дослідники RAND проаналізували три попередні 25-річні періоди історії (1910–1935 рр., 1950–1975 рр., та 1990–2015 рр.) та визначили широкий спектр можливих сценаріїв на 2015–2040 роки. Для кожного періоду дослідники відслідковували події, які являли собою продовження попередніх тенденцій; вони суттєво не дивували, навіть якщо вони відбувалися прискореними темпами. Події, які розглядалися як передбачувані (відомі в літературі як "білі лебеди") підпадали під категорію неперервності (нерозривності). Дослідники також визначили "чорних лебедів", – події, які вважалися неможливими та непередбачуваними.

Для періоду 1910–1935 рр. (визначеного як період "ядра, з якого може вирости сила") це непередбачувані обставини, пов'язані з Першою світовою війною, російською революцією та Великою депресією. Другий період – 1950–1975 рр. отримав назву періоду, коли "жоден куточок землі не може бути ізольованим". До непередбачуваних подій відносили випробування СРСР атомної бомби в 1947 р., запуск супутника у 1957 році, швидку деколонізацію, війни в Кореї та В'єтнамі та нафтове ембарго 1973 року. У період з 1990 по 2015 рр., коли "для здивування не вистачає часу", розпадається Радянський Союз, відбувається розширення НАТО, теракти 11 вересня 2001 р., посилення участі США в Афганістані та Близькому Сході, винахід інтернету, підйом Китаю. В 2015 – 2040 рр. (період "винаходження майбутнього") до прогнозованих змін віднесено кліматичні, які йдуть на користь деяким країнам, але шкодять іншим, змінюючи баланс сил. Відрізняє цей період від попередніх стрімка поява більш потужних інструментів спостереження, аналізу та навчання.

До здобутків вказаної доповіді слід віднести запропоновану схему для подальшого аналізу виникаючих проблем світової політики. Один з учасників конференції процитував старий афоризм "Найкращий спосіб передбачити майбутнє – це вигадати його", щоб нагадати іншим учасникам, що деякі прогнозовані або непрогнозовані події є антропогенними. Доки ми не побачимо розвиток штучного інтелекту, який буде перевищувати людські можливості (Вернон Вінге назвав цей момент "сингулярність", точка, після якої світ виходить за межі нашої здатності зрозуміти це), далекосяжні сценарії підлягатимуть людським зусиллям, принаймні певною мірою [7].

Погоджуючись з думкою, що за останні роки ключовим глобальним трендом стало послаблення безпеки людства, зазначимо, що ця проблема опинилась у центрі уваги світового співтовариства не тільки внаслідок розпаду біполярної системи, оскільки механізми забезпечення міжнародного порядку мали багато в чому спадкоємний характер, а внаслідок спроб окремих країн, зокрема РФ, переглянути своє місце в сучасній міжнародній системі. Перші ознаки ідеологічного обґрунтування аналогічних спроб стають помітними ще наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття, хоча спочатку вони виглядали скоріше як інтелектуальний виклик.

Отже, у всіх прогнозах, незважаючи на наявні розбіжності в підходах та оцінках, світ майбутнього мав певні спільні характеристики, найголовніша з яких полягала в його глобалізованості, альтернатива глобалізації не розглядається або розглядається як катастрофа. Водночас у багатьох із них констатується, що Захід втрачає монополію на процеси глобалізації. Дослідниками не ставиться під сумнів і той факт, що світом потрібно

управляти, оскільки хаотичність міжнародних відносин та неконтрольованість міжнародних процесів являють собою виклик усій міжнародній системі і її головним елементам – державам.

Зміни в конфігурації міжнародної системи обумовили значну ступінь невизначеності в прогнозуванні процесів, які в ній відбуваються, а з іншого боку стали поштовхом до теоретичних дискусій та розробці цілої низки нових концепцій. На відміну від вже згадуваного нами афоризму "найкращий спосіб передбачити майбутнє – це вигадати його", нагадаємо інший, який належить Дж. Нейсбітту – "найнадійніший спосіб передбачити майбутнє – зрозуміти теперішнє". Головні проблеми, які опинились у центрі уваги наукового співтовариства – це характер сучасної міжнародної системи, що передбачало дослідження параметрів полярності, лідерства, нової системи міжнародної стратифікації її акторів, структури і середовища міжнародної взаємодії, процесів зміни (динаміки) цих станів, регулювання та саморегулювання цих процесів, формування нового світового порядку, трансформації політичної організації світу, тобто модифікації Вестфальської світополітичної моделі, зміни ролі держави та її основного атрибуту – суверенітету.

Після закінчення блокового протистояння виникає ідея щодо безконфліктного розвитку міжнародних відносин і переходу ліберальної демократії на домінуючі позиції в світі (Ф. Фукуяма) [9]. З іншого боку, С. Хантінгтон вказував на те, що після закінчення холодної війни замість блокового протистояння на перший план вийшли відмінності цивілізаційного характеру, що дає серйозні підстави до зіткнення інтересів держав [4].

Принципово новими ознаками сучасної системи світу стали відсутність балансу сил та складність або навіть неможливість його відтворення, суверенізація особистості і закономірне підвищення її ролі у світових справах, різке якісне та кількісне зростання транснаціональних акторів. Основними елементами нестабільності в цій ситуації стає відсутність теоретичної ідеї, що виконувала б роль регулятора міжнародного порядку, несумісність старих та нових принципів його регулювання, зокрема протиріччя між принципом невтручання у внутрішні справи і сучасні вимоги відносно захисту прав людини, які порушуються з боку власної держави, паралельне існування старих та нових інститутів, що посилює відчуття анархії і безладу міжнародної системи, переплетіння різних трактувань суверенітету без їх чіткої ієрархізації. Значною частиною дослідників (І. Валлерстайн, Ч. Капчан, П. Кеннеді, Н. Хомскі та ін.) констатується тенденція до того, що могутність США хилиться до занепаду [14]. У той же час неоконсерватори (П. Вулфовіц, Ф. Фукуяма) навпаки, не мали жодних сумнівів у тому, що США збережуть могутність, насамперед військову [8]. Неоліберали (Дж. Наймолодший, Р. Кеохейн) вважали, що США володіють потенціалом, необхідним для збереження своїх позицій і в майбутньому за умови продуманої збалансованої та далекоглядної зовнішньополітичної стратегії [14].

Одним із головних мегатрендів глобального розвитку є зниження ступеня захищеності людства, що стало ще більш зрозумілим під час пандемії SARS (COVID-19) та агресії РФ проти України, решта мегатрендів, зокрема зміна політичної структури світу, криза інституту глобального лідерства, переміщення центру світового розвитку, інверсія фундаментальних цінностей є похідними за функціональною приналежністю до нього.

Криза інституту глобального лідерства ускладнюється тим, що порядок формується не всіма елементами міжнародної системи, а декількома найпотужнішими за сукупним потенціалом державами, або державою, яка досягла рівня гегемону. В сучасному світі США після розпаду біполярної системи залишились єдиною глобальною державою, найпотужнішою в військовому і політичному плані, вони відігравали найбільш активну роль у формуванні нового міжнародного порядку. Але їх лідерство піддається ерозії, зокрема з боку держав, які уособлюють інші цивілізації. В міжнародному житті стверджуються нові центри прийняття політичних рішень, зокрема КНР, Індія, деякі держави ісламського світу, здатні не просто впливати на вже існуючі правила "глобальної гри", але й доповнювати старі чи навіть визначати її нові правила.

Ідея щодо внутрішньої неоднорідності сучасної міжнародної системи і типологічної різноманітності її підсистем знайшла відображення, зокрема, у Г. Кіссінджера. Якщо в своїй роботі "Дипломатія" він висловлює думку, що порядок у сучасній системі буде забезпечуватись за зразком Віденського "концерту націй", але баланс сил буде здійснюватись на глобальному рівні, то надалі у працях, зокрема "Чи потрібна Америці зовнішня політика?" [16] та "Світовий порядок" [15], він вже акцентує увагу на неоднорідності глобальної міжнародної системи. Звідси від доходить висновку щодо необхідності сформувати концепцію порядку в межах окремих регіонів, прийнятну для інших, зауважуючи, що військово-домінування в регіоні однієї тоталітарної держави загрожує міжнародним порядком інших регіонів. Він визначає декілька рівнів порядку: як теоретичної моделі, зокрема на рівні окремого регіону чи цивілізації; як практичному втіленню вказаних концепцій на значній частині території світу, настільки значній, що це може впливати на глобальний баланс сил.

Формування міжнародного порядку відбувається як діалектичний процес взаємодії тенденцій збереження наступальності з попередньою історичною формою існування міжнародного порядку і його радикального оновлення в найбільш істотних рисах. Він формується як порядок глобальної спільноти, як глобальний порядок, на основі поєднання як загальнолюдських, так і унікальних характеристик, які історично формувались на основі матеріальних та духовних цінностей традиційних культур та інтегративної культури світового співтовариства і потребують подальшого наукового дослідження.

Висновки. На підставі аналізу численних спроб визначення мегатрендів глобального розвитку доходимо висновку, що існує певний консенсус щодо визначення найголовніших із них: глобалізація, інтеграція і демократизація. При цьому акцентується увага на тому, що мегатренди мають циклічно-хвильовий характер, розвиваються нерівномірно та нелінійно, а їх переплетіння породжує нову якість.

Щодо мегатрендів світової політики, то, визнаючи з одного боку певний волюнтаризм та відсутність консенсусу дослідників у їх виокремленні, акцентування уваги лише на ті чи інші аспекти явища, що досліджується, зробимо спробу додавання до головних трендів інших, пов'язаних із попередніми. Це вже згадуване нами зни-

ження ступеня захищеності людства, зміна політичної структури світу, криза інституту глобального лідерства, переміщення центру світового розвитку (орієнталізація), універсалізація міграційних потоків, інверсія фундаментальних цінностей (свобода versus безпека), віртуалізація суспільно-політичних відносин, нова модель зміни політичної влади і управління в окремих країнах. Їх аналіз передбачає врахування взаємопов'язаності глобальних, регіональних та державних процесів, зокрема це простежується на прикладі таких глобальних трендів, як нова модель зміни політичної влади і управління в окремих країнах та трансформація політичних систем окремих країн світу.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновки щодо доцільності використання категорії мегатрендів у міжнародно-політичному аналізі. На їх формування впливають мегатренди глобального розвитку.

Список використаних джерел

1. Капчан Ч. Автономное управление: американская политика после "продвижения демократии" / Ч. Капчан, А. Маунт // Россия в глобальной политике. – 2009. – Т. 7. – № 3. – С. 52–68.
2. Офіційний сайт Римського клубу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.clubofrome.org/eng/home>
3. Хаас Р. Розхитаний світ. Зовнішня політика Америки і криза старого ладу / Р. Хаас; пер. з англ. М.М. Климчук. – Київ: Основи, 2019. – 376 с. – С. 13.
4. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон; пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М.: ООО "Издательство АСТ", 2003. – 603 с.
5. Ясперс К. Смысл и назначение истории. // Сравнительное изучение цивилизаций: Хрестоматия: Учеб. пособие для студентов вузов / Сост., ред. и вступ. сл. Б.С. Ерасов. – М., Аспект Пресс, 1999. – 556 с.
6. American power in the 21st century. David Held, Mathias Koenig-Archibugi // Google books. URL: <http://books.google.ae/books>
7. Discontinuities and Distractions—Rethinking Security for the Year 2040 / Findings from a RAND Corporation Workshop/ Andrew R. Hoehn, Andrew Parasiliti, Sonni Efron, Steven Strongin. – Santa Monica, California, 2018. – 19 p.
8. Fukuyama F. America at the Crossroads: Democracy, Power and Neoconservative legacy, New Haven / F. Fukuyama. – Yale Yale University Press, 2006. – 244 p.
9. Fukuyama F. The End of History / F. Fukuyama // The National Interest. – 1989. – N 16. – P. 3–18.
10. Global Trends 2020: the world in 2020. URL: <http://www.freeworldacademy.com/globalleader/trends.htm#5>
11. Global Trends 2030: the world in 2030. URL: <http://www.freeworldacademy.com/globalleader/trends.htm#5>
12. Global Trends Final Report. URL: <http://www.g20-g8.com/g8-g20/g20/english/for-the-press/news-releases/cannes-summit-final-declaration.1557.html>
13. Huntington S. Democracy's Third Wave / S. Huntington // Journal of Democracy. – 1991. – Spring. – P. 9–16.
14. Keohane R. N. Power and Independence / R. N. Keohane, J.-N. Y. Nye. – Westly Longman, 2001. – 213 p. Keohane R. O. Governance in a Globalizing World / R. O. Keohane, J. Jr Nye. – N.Y., J.S. Jr. Nye, Donahue (ed). – Brookings Press, 2000. – 386 p. Nye J. What New World Order? / J. Nye // Foreign Affairs. – 1994. – P. 83–96. Nye J. The Paradox of American Power: why the World's only Superpower can't it go alone / J. Nye. – Oxford University Press, 2002. – 240 p. Nye J. Jr. Transformational Leadership and U.S. Grand Strategy / J. Nye Jr. // Foreign Affairs. – 2006. – July/August. – N 4. URL: <http://www.foreignaffairs.com/article/61740/joseph-nye-jr/transformational-leadership-and-us-grande-strategy>
15. American power in the 21st century. David Held, Mathias Koenig-Archibugi // Google books. – URL: <http://books.google.ae/books>
15. Kissinger H. "World Order" / Henry Kissinger. – New York : Penguin Press, 2014. – 452 p.
16. Kissinger H. Does America need a foreign policy? Toward a diplomacy for the 21st century / Henry Kissinger. – New York: Simon & Schuster, 2001. – 352 p.
17. Naisbitt J. Megatrends. The New Directions Transforming Our Lives. N.Y.: Warner Books, 1982. – С. 7-10.

Надійшла до редколегії 10.11.22

O. Koppel, Prof.,
O. Parkhomchuk, Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MEGATRENDS OF GLOBAL DEVELOPMENT

This study identifies and analyses megatrends of global development and how conceptual and applied aspects of this megatrends are treated in the expert-academic community by outlining the specifics of megatrends of global development in the international political sphere. Megatrends of global development such as the cyber revolution, the transition to information society based on the production and consumption of information, the growing role of network structures, on world politics, increasing consumption, hyper-consumption as a complex systemic phenomenon have a significant impact on world politics.

The paper summarises the megatrends of global development that will shape the world in future. The "compression" of historical and political time as a megatrend of global development is reflected in the increase of the intensity of historical events and the decrease in the duration of historical and political cycles. There is a threefold transformation of the modern political organisation of the world: the transformation of the Westphalian world political model, which is determined by globalisation as a megatrend of global development, the transformation of the modern international system, largely due to integration as a megatrend, and the transformation of political systems. A change in the hierarchy of leading international actors, a crisis in the institution of global leadership, a rethinking of the power of leading global actors, and the emergence of new potential political and economic global leaders are projected.

Keywords: global development, international system, megatrends, international relations, world policy, world order.

УДК 327.5

С. Галака, д-р політ. наук, проф.,
О. Краєв, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

БЕЗПЕКОВА СТРАТЕГІЯ ПРЕЗИДЕНТА ДОНАЛЬДА ТРАМПА

Республіканська адміністрація Д. Трампа суттєво скоригувала стратегічне бачення Сполученими Штатами безпекових викликів та загроз, що стоять перед країною. Засадничим документом для безпекової політики стала "Стратегія національної безпеки – 2017". Пріоритетними проблемами зовнішньої політики Сполучених Штатів, що загрожують статусу США у світі, творці "Стратегії..." вважають Китай та Росію, які кидають виклик інтересам Америки. Увага повертається також до загроз, що становлять диктаторські режими КНДР та Ірану, які загрожують Америці та її союзникам.

Відповіддю на ці виклики мало стати розгортання системи ПРО, здатної нівелювати загрози з боку КНДР та Ірану. Протидія Китаю та Росії, які названо "ревізіоністськими державами", що прагнуть змінити статус-кво у світі, вимагає нарощування та модернізації Збройних Сил та озброєнь, зокрема, утримання переважання у ядерних силах, космічному та кібер-просторі. Активна роль у цьому відводилася дипломатії та розвідспільноті, що передбачало підвищення їхньої ефективності.

У регіональній політиці серед пріоритетних виділяється Індо-тихоокеанський регіон, де США мали стримувати експансію Китаю та Європа, де Вашингтон має намір протидіяти підіривним акціям та агресії Росії і підтримувати зусилля НАТО у галузі оборони.

Оцінка ядерного потенціалу (2018 р.) була одним із ключових документів зовнішньополітичного спрямування для адміністрації 45-го президента США Дональда Трампа. В умовах нарощування політико-економічного протистояння із Китайською Народною Республікою та загострення відносин із Іраном та Північною Кореєю, які були викликані саме ядерною компонентою, ця стратегія повертала методи протистояння та ядерного стримування часів Холодної війни та робила наголос на взаємодоповнюваності силового потенціалу збройних сил та дипломатичних важелів міжнародної боротьби. В період нового загострення у міжнародній системі, викликаного повномасштабним вторгненням Російської Федерації в Україну, самі ці компоненти доктрини можуть стати прогностично ефективними для поточної та майбутніх американських адміністрацій.

Ця стаття покликана проаналізувати ключові аспекти Стратегії національної безпеки США (2017), Оцінки ядерного потенціалу 2018 року, які стосуються зовнішньої політики, та виокремити специфічні аспекти та інструменти, що залишаються актуальними для застосування адміністрацією Джозефа Байдена.

Ключові слова: Стратегія національної безпеки, ядерна зброя, Оцінка ядерного потенціалу, Сполучені Штати Америки, політика стримування.

Прихід до влади у Сполучених Штатах республіканської адміністрації Д. Трампа ознаменувався суттєвими корекціями зовнішньополітичної стратегії Вашингтона з широкого спектра проблем. Суттєвих змін зазнала і політика США у галузі безпеки.

Визначальним документом для формування зовнішньої політики адміністрації Д. Трампа стала "Стратегія національної безпеки США 2017" [1].

У першому розділі "Стратегії..." серед загроз вказується на прагнення Північної Кореї отримати "здатність вбити мільйони американців ядерною зброєю" та на підтримку Тегераном терористичних груп, намір терористичних організацій, як-от Аль-Каїди та ISIS "атакувати Сполучені Штати", а також наркотрафік та торгівлю людьми. "Стратегія..." ставить завдання "попередити ядерний, хімічний, радіологічний та біологічний напад, не дати терористам досягти нашої території, зменшити торгівлю наркотиками та людьми та захистити критичну інфраструктуру". На думку авторів документа, ці загрози мають бути ліквідовані у їхніх витоках [1, р. 7].

"Стратегія..." констатує "зростання загрози з боку ворожих держав та недержавних акторів, що прагнуть набуття ядерної, хімічної, радіологічної та біологічної зброї". Загроза з боку Північної Кореї, що розробляє балістичні ракети, здатні нести ядерну, хімічну та біологічну зброю для ударів по США, розробка Китаєм та Росією передових видів зброї та можливостей врзати критичну інфраструктуру США, системи управління та контролю названі серед пріоритетних загроз [1, р. 8].

Серед першочергових відповідей на існуючі загрози передбачається розгортання ешелонованої системи ПРО, націленої проти Північної Кореї та Ірану, здатної "знешкодити ракетні загрози до запуску". Підкреслюється, що ця система "не має наміру підірвати стратегічну стабільність чи розірвати довгострокові стратегічні відносини з Росією або Китаєм". Посилення можливостей щодо знаходження ядерних, хімічних, радіологічних та

біологічних агентів та недопущення їхнього застосування проти США забезпечуватиметься посиленням можливостей розвідспільноти та правоохоронних органів. Разом із союзниками Сполучені Штати здійснюватимуть операції проти спеціалістів зі ЗМЗ, що співпрацюють із терористами. Щодо посилення біологічних загроз – природного походження пандемій та свідомих кроків зі створення біологічної зброї, "Стратегія..." анонсує створення потужної інфраструктури для протидії їм [1, ibid].

Нівелювання терористичної джихадистської загрози передбачає не тільки знищення терористичних баз, але й запобігання можливості здійснення терактів на території США чи проти американських громадян шляхом ліквідації, у взаємодії з партнерами, джерел їхньої підтримки, включно із фінансовою. Відмічається також важливість продовження боротьби із кримінальними організаціями, що займаються наркотрафіком та торгівлю людьми [1, р. 10-11].

Відносно кібербезпеки адміністрація Д. Трампа планувала посилити захист у галузях національної безпеки, енергетики, фінансів, медицини, комунікації та транспорту. Передбачалось створення захищених державних мереж, стримування і протидія зловмисникам у кіберпросторі, робота із метою посилити захист проти кібератак [1, р. 11-14].

У "Стратегії..." ставилося завдання добитися процвітання американської економіки шляхом її реформування. Передбачалось перебудувати економіку країни та зберегти "справедливу та взаємовигідну міжнародну економічну систему", що посилить "безпеку США та процвітання та мир у всьому світі".

Планувалось посилювати економіку шляхом дерегуляції, проведення податкової реформи та покращення інфраструктури. У зовнішньо-торгівельній сфері передбачалось підписати нові взаємовигідні торговельні угоди та модернізувати існуючі, протидіяти нечесній торгівлі, корупції, розширювати нові ринки [1, р. 17-20].

© Галака С., Краєв О., 2022

У "Стратегії..." ставилось завдання утримувати ліdersькі позиції у науково-технічній галузі, швидко впроваджувати нові технології у виробництво, особливо у галузях, пов'язаних із національною безпекою, захищати інтелектуальну власність. В енергетичній галузі пріоритетом вважалось гарантувати енергонезалежність Сполучених Штатів, сприяти американському енергетичному експорту та утримувати технологічний відрив в енергетичній сфері [1, р. 21-23].

Третій розділ під назвою "Підтримувати мир шляхом сили", виділяє три головні виклики у сфері безпеки. Це – "ревізіоністські держави – Китай та Росія, держави-парії Іран та Північна Корея та міжнародні терористичні організації". Китайська загроза розглядається як "прагнення замінити Сполучені Штати в Індо-тихоокеанському регіоні ... та переформатувати регіон на свою користь". Російська загроза визначається як "прагнення відновити свій статус великої держави та встановити сфери впливу навколо своїх кордонів". Посилюючи свій силовий потенціал, Китай "нарощує та диверсифікує ядерний арсенал" частково завдяки доступу до інноваційної американської економіки. Росія ж, на думку творців "Стратегії...", має намір послабити вплив США у світі та відколоти від союзників та партнерів, розглядаючи НАТО та Євросоюз як загрози, нарощує військовий потенціал, у т.ч. "ядерні системи, які залишаються найбільш важливою екзистенційною загрозою Сполученим Штатам". Вона створює "нестабільність кордонів у Євразії, де наростає загроза конфлікту" [1, р. 25-26].

Автори "Стратегії..." звинувачують Іран у підтримці тероризму, "розробці балістичних ракет та потенційній здатності поновити роботу над ядерною зброєю, що може загрожувати Сполученим Штатам та нашим партнерам". Ракетний та ядерний арсенал КНДР розглядається як спрямований проти США та їх союзників, і що попри поразку джихадистів у Сирії та Іраку, загроза, яку вони несуть із собою, залишається актуальною [1, р. ibid].

З метою нівелювання подібних загроз США "повинні інтегрувати всі елементи національної сили Америки – політичні, економічні, військові". Вашингтон готовий діяти "з позиції сили, попри все забезпечуючи першість нашої воєнної сили." Подібна стратегія уможливить "стримати і, за необхідності, перемогти агресю, спрямовану проти інтересів США". Збройним Силам США відводиться ключова роль у боротьбі за досягнення успіху, тому "Сполучені Штати повинні зберігати перевагу". Для цього необхідно провести модернізацію Збройних Сил, збільшити їх чисельність та підвищити боєготовність. Із цією метою слід відродити і нарощувати виробництво зброї на національній території Сполучених Штатів. Авторі документа вважають, що пріоритетом залишаються ядерні сили, які є "основою нашої стратегії збереження миру та стабільності шляхом стримування агресії проти Сполучених Штатів, наших союзників та наших партнерів". Крім того, забезпечуючи захист більш ніж 30 союзників та партнерів, ядерні сили "зменшують їх потребу володіти власними ядерними можливостями". Для цього вважається необхідною модернізація ядерної тріади США та усєї ядерної інфраструктури. Щодо проблеми контролю над озброєннями вказується, що Сполучені Штати будуть вести переговори з іншими державами та "розглянуть нові угоди щодо контролю над озброєннями, якщо вони зміцнять стратегічну стабільність та можуть бути перевірені. Ми не дозволимо противникам використовувати загрозу ядерної ескалації чи іншу безвідповідальну поведінку для примусу Сполучених Штатів, наших союзників та наших партнерів [1, р. 28-31]".

Відносно космічного простору, підкреслюється нагальна необхідність для Сполучених Штатів зберігати лідерство та свободу дій у космосі, оскільки "наша залежність від космосу зростає" і США вважають "безперешкодний доступ до космосу та свободу дій у ньому життєво важливим інтересом". Відповідно, Сполучені Штати розглядатимуть космічний простір як пріоритетну сферу і Національна Рада з космосу перегляне довгострокові цілі США у космосі, розробляючи стратегію, яка дозволить зберегти там американське лідерство. Із цією метою використовуватимуть для дослідження Сонячної системи приватний сектор у межах державно-приватного партнерства та у взаємодії із союзниками та друзями. Щодо загроз у кіберпросторі Сполучені Штати мають намір інвестувати у покращення здатності виявляти кібератаки, щоб мати можливість швидкої відповіді, вдосконалюючи інструменти, здатні захистити власність та критичну інфраструктуру [1, р. 31-32].

У нових умовах стратегічним завданням розвідпільності визначалась здатність "передбачати стратегічні зміни", а оперативним – надати США спроможність відповідати на дії та провокації суперників. Із цією метою планується активізація боротьби з економічним шпигунством, атаками на американські демократичні інститути та використання різних джерел інформації для "більш ефективної конкуренції на геополітичній арені" [1, р. ibid].

Автори вказують на велике значення дипломатії у сучасному світі і за мету ставиться підвищення "спроможності дипломатії до конкуренції". Перед дипломатичною службою ставиться завдання просувати американські інтереси шляхом "створення та керівництва коаліціями, що просувають спільні інтереси та формулюють американське бачення...". Дипломатам необхідна гнучкість для дій у складних районах, уражених конфліктами. Американським дипломатам слід прагнути покращувати можливості для торгівлі й співробітництва, сприяти культурним та освітнім обмінам.

В економічній дипломатії акцент зроблено на "збереження центральній ролі Америки у міжнародних фінансових форумах, захист від дій незаконних акторів, необхідність відстоювати справедливу взаємовигідну торгівлю та інвестиції, застосування цільової допомоги". Серед економічних інструментів протидії противникам виділяються санкції, боротьба із корупцією та відмиванням грошей у співпраці із партнерами. США посилюватимуть економічні зв'язки із близькими країнами та надаватимуть підтримку "державам, яким загрожують наші противники", використовуватимуть економічний тиск із метою не допустити воєнних конфліктів. Сполучені Штати мають позбавити ресурсів терористів, розповсюджувачів ЗМЗ, протидіяти інформаційним загрозам, включно зі збиранням чутливої інформації, використанням штучного інтелекту тощо. В інформаційній галузі виділяється необхідність протидії Китаю, ісламістам та втручанню Росії. У цілому, перед американською дипломатією ставилось завдання підвищення ефективності за умов скорочення чисельності. За керівництва держсекретаря Тіллersonа це викликало невдоволення дипломатичного корпусу США [1, р. 33-35].

Серед викликів вказувалось на те, що Китай та Росія використовують інвестиції у країни, що розвиваються, "для поширення впливу та отримання конкурентних переваг відносно Сполучених Штатів". Китай інвестує в інфраструктуру по світу, а Росія проєктує економічний вплив через контроль ключових енергетичних та інших елементів інфраструктури у Європі та Центральній Азії. Тому уряд США буде підтримувати інвестиції амери-

канських компаній у країнах, що розвиваються, сприяти просуванню інноваційних технологій у програмах з розвитку, стимулюючи проведення реформ [1, р. 39].

Сполучені Штати співпрацюватимуть із міжнародними політичними інститутами "які відповідають американським інтересам і цінностям", гратимуть провідну роль у МВФ, Світовому банку, МОП, але наполягатиме на їхньому реформуванні, прагнучим захистити свободу інтернету та права людини [1, р. 40-42].

В Індо-тихоокеанському регіоні Сполучені Штати прагнутимуть співпрацювати з КНР, але експансія Пекіна у Південно-Китайському морі підриває регіональну стабільність. Режим Північної Кореї розробляє ядерні, ракетні та кібернетичні програми, що може призвести до розповсюдження ядерної зброї у регіоні. США підтримуватимуть Південну Корею, Японію, Австралію та Нову Зеландію і вітають Індію у ролі "провідної глобальної держави та потужного стратегічного партнера в оборонній галузі". Країни АСЕАН та АТЕС залишаться партнерами Сполучених Штатів в економічній та безпековій галузях. США виступатимуть за свободу мореплавства, за денуклеаризацію Корейського півострова та збереження режиму нерозповсюдження у Північно-Східній Азії [1, р. 46-47].

Декларуючи, що "сильна та вільна Європа життєво важлива для Сполучених Штатів", автори зазначають, що Росія прагне "послабити довіру до американських зобов'язань щодо Європи та підірвати трансатлантичну єдність". Вторгненнями у Грузію та Україну "Росія продемонструвала своє бажання порушувати суверенітет держав регіону". Водночас Китай завойовує стратегічний плацдарм у Європі, а ісламістські терористи загрожують їй насильством. Міграція з Близького Сходу та Африки посилює нестабільність та напругу у регіоні. У відповідь на ці виклики та загрози США "поглиблять співробітництво з європейськими союзниками та партнерами і разом з Європою будуть спільно працювати, щоб протидіяти російським підривним акціям та агресії". В економічній галузі США працюватимуть з ЄС та Великою Британією для забезпечення справедливої та взаємовигідної торгівлі та диверсифікації європейських джерел енергопостачання. Підкреслюється, що США виконуватимуть свої зобов'язання у галузі оборони і очікують, що європейські союзники доведуть свої військові витрати до 2 % від ВВП до 2024 року. Зміцнюють східний фланг НАТО, Сполучені Штати посилять підтримку зусиль союзників та партнерів у галузі оборони. Буде інтенсифіковано співпрацю з протидією тероризму та кіберзагрозам [1, р. 47-49].

На Близькому Сході США зміцнюватимуть існуюче партнерство, підтримуватимуть поступові реформи, прагнучим вирішення сирийського конфлікту та разом із партнерами протидіятимуть іранському впливу та перешкоджатимуть прагненню Ірану набути ядерну зброю, сприятимуть врегулюванню між ізраїльтянами та палестинцями. Сполучені Штати збережуть свою військову присутність у регіоні [1, *ibid*].

Надалі розвитком та конкретизацією політики США стала оцінка стану справ у ядерній галузі, оприлюднена Пентагоном у 2018 році. Будучи априорно позасистемним кандидатом та прийшовши до влади на гаслах протистояння усьому, що асоціювалося з так званним "корумпованим політичним істеблішментом" [2], Дональд Трамп яскраво проілюстрував такий свій підхід не лише в своїх промовах та іншій медіа-інформаційній активності, але і у стратегічних документах, якими керувалася його адміністрація протягом першого президентського строку. Одним із визначальних таких документів для аналізу

політики 45-го президента та його адміністрації є Оцінка ядерного потенціалу (2018 р.).

Оцінка ядерного потенціалу – це передбачений законодавством огляд, який визначає ядерну політику, стратегію, можливості та позицію збройних сил США на наступні п'ять-десять років [3]. Кожна президентська адміністрація готує такий документ і у визначеному законодавством порядку презентує його ключовим державним органам у сфері зовнішньої політики, національної безпеки та технологічного розвитку. Після опрацювання на рівні органів виконавчої та законодавчої влади ці документи роблять відкритими для преси та публікують.

27 січня 2017 року президент Дональд Трамп видав виконавчу постанову, яка зобов'язувала Міністра оборони провести огляд та підготувати нову стратегію оперування ядерними силами Сполучених Штатів. "Міністр [оборони] повинен ініціювати створення нового огляду ядерних сил, щоб переконатися, що елементи ядерного стримування Сполучених Штатів є сучасними, надійними, гнучкими, стійкими, готовими і належним чином адаптованими для стримування загроз 21-го століття та заспокоєння наших союзників" [4]. 17 квітня 2017 року в прес-релізі Міністерства оборони було зазначено, що міністр Меттіс керував початком перевірки, яку очолить заступник міністра оборони та віце-голова Об'єднаного комітету начальників штабів і включатиме міжвідомчих партнерів. Процес завершиться остаточним звітом президента до кінця року [5].

Незважаючи на схожості з попередніми оглядами, варіант 2018 року демонструє дуже важливі відмінності, особливо коли це стосується оцінки міжнародного середовища безпеки, і тих відповідей, які адміністрація зможе надати для вирішення проблем, що виникли на міжнародній арені. На думку Анни Пецелі, найбільш фундаментальною відмінністю стратегії 2018 року є набагато більш песимістичний опис міжнародної системи, на який посилаються в усьому документі для виправдання наміру відкласти заходи контролю над озброєннями та зосередитися на стримуванні та модернізації [6]. Це, зі свого боку, впливає і на рішення, до яких апелює стратегія. Хоча саме за каденції Д. Трампа, як відомо, стався розпад системи стримуючих договорів із контролю над ядерними озброєннями, американська адміністрація вочевидь продовжувала нарощувати тиск та посилювати власну військову та дипломатичну присутність на всіх рівнях.

Це вказує на зміну характеру підходу до ядерної зброї як інструменту зовнішньої політики. Якщо попередні адміністрації – наприклад, адміністрація президента Обама – наголошували на важливості скорочення та висували ініціативи щодо денуклеаризації, адміністрація Д. Трампа керувалася більш реалістичним, а відтак і песимістичним підходом до оцінки оточуючих реалій. Хоча певні песимістичні оцінки ризиків були притаманні майже усім ядерним стратегіям із часів президента Картера [6, р. 244], проте саме за адміністрації Д. Трампа стратегія майже повністю відійшла від спроби відновлення переговорів про подальше скорочення ядерних арсеналів та посилення довіри між ключовими ядерними гравцями. Важливо відмітити, що чи не вперше відмічається і важливість долучення до перемовин Китайської Народної Республіки як третьої держави за розміром ядерного потенціалу.

Навіть поверхневий аналіз тексту показує, що подальше роззброєння та продовження переговорів щодо обмеження ядерного потенціалу не були ключовими елементами стратегії президента. У той час як доктрина попередньої адміністрації президента Барака Обама

прямо проголошувала відмову від виробництва та розміщення нових одиниць ядерного озброєння [7], стратегія адміністрації Д. Трампа ставить акцент у першу чергу на питаннях захисту союзників та інтересів Сполучених Штатів без обмежень стосовно необхідних ресурсів та/або потенційної політичної ескалації. Найяскравіше це положення можна проілюструвати згадками та посиленнями на стримування нових політичних та безпекових загроз зі сторони Китайської Народної Республіки. Знаходимо, наприклад, наступну цитату: "Сполучені Штати готові рішуче відповісти на китайську неядерну або ядерну агресію. Військові навчання США в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, серед інших цілей, демонструють готовність американських сил до активних дій. Вони також мають демонструвати збільшення діапазону різномірних варіантів ядерного реагування в розпорядженні Президента" [8, р. 31].

Як бачимо, у випадку із КНР ядерна зброя та застереження щодо можливості застосування цього потенціалу йде пліч-о-пліч із іншими інструментами, які на момент публікації у 2018 році застосовував Д. Трамп у своїй зовнішній політиці для стримування зростання впливу Китаю – в першу чергу, економічні та фінансові обмеження. Проте, якщо Китай в межах даної стратегії сприймається як пряма загроза, яка потребує рішучих дій по стримуванню та формуванню нового поясу безпеки, Росія з погляду авторів сприймається як дестабілізуючий фактор, який з початку агресії проти України у 2014 році змінив загальний баланс сил та став передбачуваним агресивним політичним гравцем. Процитуємо сам текст документа: "Хоча спочатку Росія наслідувала приклад Америки і так само різко скоротила свої стратегічні ядерні сили, вона зберегла велику кількість нестратегічної ядерної зброї. Сьогодні Росія модернізує цю зброю, а також інші свої стратегічні системи. Ще більше занепокоєння викликає прийняття Росією військових стратегій і можливостей, які покладаються на ядерну ескалацію для свого успіху. Ці події разом із захопленням Росією Криму та ядерними загрозами нашим союзникам знаменують рішуче повернення Москви до конкуренції з великими державами" [8, р. 7].

Зовнішня політика США останніми десятиліттями зіткнулась із парадоксом: об'єктивно, глобалізація вимагає координації дій ключових акторів світової арени (найсвіжіший приклад – пандемія Covid-19), але водно-

час посилюється тенденція до незалежних дій впливових акторів, їх егоїстичне небажання поступитись бодай найменшими за значенням національними інтересами на користь загальносвітових потреб, тенденція до переформування деяких економічних, політичних та безпекових альянсів, викликана появою нових економічних гігантів та глобальною зміною співвідношення сил у світі.

У політиці адміністрації Д. Трампа ці явища проявились у гіпертрофованому вигляді, що відбилось вже у суттєвих змінах її стратегічних підходів до безпекової політики. Адміністрація 45-го президента США, виступаючи загалом з позицій реалізму і сповідуючи силовий підхід до зовнішньої політики, водночас вже у засадничих документах у галузі стратегії демонструє елементи унілатералізму та ізоляціонізму, що відповідало слогану Трампа-кандидата – "Америка понад усе!" Наступні кроки адміністрації продемонстрували, що ці тенденції лише посилювались у практичній реалізації зовнішньої політики.

Список використаних джерел

1. National Security Strategy – 2017 // U.S. Department of Defense. – 2017. URL: <http://NationalSecurityStrategy-2017/whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/1/nss-final-12-18-2017-0905.pdf>.
2. Trump Bashes the 'Corrupt Political Establishment' // The Wall Street Journal. – 2016. URL: <https://www.wsj.com/video/trump-bashes-the-corrupt-political-establishment/EC37EC26-E12A-45EB-B009-202D73A329DF.html>.
3. Nuclear Posture Review: special report // U.S. Department of Defense. – 2022. URL: <https://dod.defense.gov/News/Special-Reports/NPR/>.
4. Trump D. Executive Order – Rebuilding US Armed Forces, US Nuclear Posture / Donald Trump // The White House. – 2017. URL: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2017/01/27/presidential-memorandum-rebuilding-us-armed-forces>.
5. Department of Defense Announces Commencement of the Nuclear Posture Review // Department of Defense. – 2017. URL: <https://www.defense.gov/News/News-Releases/News-Release-View/Article/1153992/dod-announces-commencement-of-the-nuclear-posture-review/>.
6. Péczeli A. The Trump Administration's Nuclear Posture Review: Back to Great Power Competition / Anna Péczeli. // Journal for Peace and Nuclear Disarmament. – 2018. – №1. – С. 238–255.
7. Nuclear Posture Review report // Department of Defense. – 2010. URL: https://dod.defense.gov/Portals/1/features/defenseReviews/NPR2010_NuclearPostureReviewReport.pdf.
8. Nuclear Posture Review // Department of Defense. – 2018. URL: <https://media.defense.gov/2018/Feb/02/2001872886/-1/-1/2018-NUCLEAR-POSTURE-REVIEW-FINAL-REPORT.PDF>.

Надійшла до редколегії 22.11.22

S. Halaka, Dr Hab. (Political), Prof.,
O. Kraiev, PhD Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PRESIDENT DONALD TRUMP'S SECURITY STRATEGY

D. Trump's republican administration has substantially modified US strategic estimation of security challenges and threats, facing the country. The "National Security Strategy – 2017" became a fundamental basis of the security policy. The authors of the "Strategy..." believed Russia and China to be the main security policy problems, threatening the world status of the U.S.A. and a challenge for it's interests.

The answer to the challenges should include deployment of the ABM system, capable of neutralizing threats, created by N.Korea and Iran. Opposing China and Russia, called "revisionist states", seeking to change the international status-quo, requires building up and modernizing arms and Armed Forces, in particular, security predominance in nuclear forces, space and cyber-space. An active role was designed for diplomacy and reconnaissance community, involving an increase of their efficiency.

On the regional level, priorities included Indo-Pacific region, where the United States had to contain Chinese expansion, and Europe, where Washington intended to counter Russian subversive activity and aggression and to support NATO's defense efforts.

Nuclear Posture Review (2018) was one of the key foreign policy strategic documents for the administration of 45th US President Donald Trump. In the context of increasing political and economic confrontation with the People's Republic of China and the aggravation of relations with Iran and North Korea, which were caused by the nuclear component itself, this strategy returned to the methods of confrontation and the nuclear deterrence of the Cold War era. It emphasized the complementarity of the power potential of the armed forces and the diplomatic levers of the international struggle. In the period of new aggravation in the international system caused by the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine, these very components of the doctrine can become prognostically effective for the current and future American administrations.

This article is designed to analyze the key aspects of the National Security Strategy-2017 and the 2018 Nuclear Posture Review that relate to foreign policy and highlight the special aspects and tools that are still relevant for application by the current administration of Joseph Biden in the crisis of the international system.

Keywords: National Security Strategy, nuclear weapons, Nuclear Posture Review, United States of America, deterrence policy.

УДК 32.019.51:316.776.2

О. Запорожець, канд. політ. наук, доц.,
Н. Бєлоусова, канд. політ. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВЕРБАЛЬНІ ІНТЕРНЕТ-МЕМИ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена інтернет-мемам як інструменту інформаційного протистояння у контексті російсько-української війни. Проаналізовано популярні українські інтернет-меми про російський військовий корабель, палайницю, Чорнобаївку, чмоню та "жест доброї волі". Визначено, що українські меми націлені на висміювання країни-агресора. Іронічні і неагресивні українські інтернет-меми впроваджують у масову свідомість меседжі про псевдоміць "другої армії світу", руйнування "руського міра", сильну і професійну українську армію та неминучу перемогу України у війні. За допомогою мемів також формується образ цивілізованої, миролюбної, згуртованої і незламної української нації.

Ключові слова: меми, українські інтернет-меми, пропаганда, інформаційна війна.

24 лютого 2022 року РФ розпочала повномасштабну війну проти України. Війна у фізичному просторі супроводжується протистоянням в інформаційному просторі. Російська влада проводить масштабну інформаційну війну проти України, націлену на дискредитацію державного керівництва і ЗСУ, залякування і деморалізацію українського населення (особливо на тимчасово окупованих територіях), послаблення міжнародної підтримки України тощо.

Українське керівництво вживає усіх можливих заходів для протидії російським деструктивним інформаційним впливам на національному і міжнародному рівнях, оперативно поширюючи інформацію про ситуацію через різні канали комунікації, викриваючи російську дезінформацію і проросійські пропагандистські інформаційні ресурси, спонукаючи європейські країни припинити мовлення російських ЗМІ тощо.

Українське громадянське суспільство на своєму рівні також протидіє російській пропаганді. Важливу роль у цьому процесі відіграють інтернет-меми, які стали потужним засобом формування іронічно-саркастичного ставлення до російської влади і російської армії, згуртування української нації перед зовнішньою загрозою, підтримки високого морального духу українців і віри у перемогу.

Мета статті – проаналізувати популярні українські вербальні інтернет-меми з початку російської повномасштабної війни проти України.

Меми та інтернет-меми зокрема є об'єктом дослідження низки зарубіжних авторів, таких як С. Блекмор, К. Роджерс, Д. Деннет, Р. Броуді, Ф. Хейліген, Б. Хенкок, В. Закем, М. Макбрайд, К. Хаммерберг, П. Девісон, С. Шомова, С. Канашина, Ю. Щуріна та інших.

У вітчизняній науці дослідженню інтернет-мемів присвячено публікації таких науковців, як О. Чернікова, О. Дзюбіна, Л. Смола, С. Катаєв, О. Журавська, Т. Пода, Я. Чаплак, Г. Чуйко, Г. Почепцов, О. Зінченко тощо.

Термін "мем" введено в обіг англійським біологом Річардом Докінзом у книзі "Егоїстичний ген" (1976 р.). За Р. Докінзом, мем – це одиниця культурної передачі чи одиниця наслідування. Життєздатність мему зумовлена такими його якостями, як довговічність, плодючість і точність реплікації [1].

Одне з найбільш повних і влучних визначень терміна "мем", на нашу думку, дала українська дослідниця Лідія Смола, яка зазначила, що мем – це образ, ідея, символ, дія, будь-яка культурна інформація, яку скопіювала одна людина від іншої; спеціально створене інформаційне повідомлення, яке поширюється в інформаційному просторі та призначене для формування необхідної картини світу людини та прийняття відповідних рішень. Мем впливає на сприйняття дійсності та

спонукає до дій. Коли мем перетворюється на загальнозрозумілий символ, він не тільки впливає на реальність, а трансформує її [2].

У публікаціях дослідників значна увага приділена характеристикам мемів. Так, Френсіс Хейліген у статті "What makes a meme successful?" визначив такі риси успішних мемів, як конкретність, простота, актуальність, інваріантність, керованість, відповідність існуючим переконанням аудиторії, однозначність, виразність, легкість, корисність, конформність тощо [3].

Дослідниці С. Шомова і С. Канашина виокремили такі характеристики мему, як двошарова структура меседжу (шар політичного чи культурного контенту та зовнішній асоціативний шар); реплікація; іронічний зміст контенту; інтертекстуальність; інтерактивність; прив'язка до колективного несвідомого; суперечлива і двоїста природа (мем може бути спонтанним або цілеспрямовано створеним); вірусність (здатність швидко поширюватись); емоційність; серійність; мімікрія (імітація різних жанрів); мінімалізм форми; полімодальність (передача інформації за допомогою кількох каналів сприйняття) тощо [4, 5].

На думку О. Чернікової, властивостями мемів є неоміженість у часі, ситуативність і варіативність семантичного й етимологічного наповнення. Порівнюючи мем з семіотичним знаком, дослідниця зазначає, що "особливість мему полягає у тому, що він має надмірно широкий сигніфікат (значення) і не має чіткого денотата – "словниково" значення для нього сформулювати надзвичайно важко, а ситуація, з якою він має асоціюватись, з часом розширюється і вбирає у себе нові деталі" [6].

Меми набули особливого поширення у мережі "Інтернет". Інтернет-мемом може бути влучне слово, словосполучення, фразеологізм, фото, відео, легенда, мелодія, хештег, символ тощо.

Розмаїття інтернет-мемів відображене у різних класифікаціях, що пропонують дослідники. Так, за жанровими і стилістичними особливостями розрізняють текстові меми, меми-зображення, медіадеми, креолізовані меми (поєднують візуальний і вербальний елементи), гіфки, метадеми (пов'язані з іншими мемами) [5].

За цільовими функціями виділяють меми-агресори, націлені на підірив авторитету будь-якої особи, політичної партії, ідеї або руйнування чинного статус-кво; меми-протектори, що захищають ту чи іншу ідеологію, персону, імідж організації чи держави; меми-атрактори, що привертують увагу до події, персони, факту та створюють навколо них яскравий інформаційний контекст [4].

За способом подачі/сприйняття інформації інтернет-меми поділяються на вербальні, невербальні (візуальні, аудіальні, жестові) та комплексні (поєднання вербальних і невербальних мемів) [7].

Сьогодні інтернет-меми є не просто засобами комунікації у кіберпросторі та елементами розважально-сміхового дискурсу. Інтернет-меми все частіше використовуються в контексті інформаційного протистояння.

Джефф Гізі, автор статті "Настав час освоїти меметичну війну", розглядає меметичну війну як суперництво за наративи, ідеї та соціальний контроль на полі бою соціальних медіа. Меметична війна, на думку дослідника, – це цифрова версія психологічної війни. Ефективність використання мемів залежить від розуміння специфіки аудиторії, та вимагає швидкості, адаптивності та креативності [8].

Автори дослідження "Exploring the Utility of Memes for U.S. Government Influence Campaigns" (Vera Zakem, Megan K. McBride, Kate Hammerberg), визначили три цілі використання мемів в інформаційному протиборстві [9]: запобігання впливу повідомлень супротивника; поширення повідомлень на користь суб'єкта впливу; стримування впливу повідомлень супротивника.

Меми як інструмент інформаційного протистояння формують певні шаблони сприйняття, "граючи" на почуттях, асоціаціях та пам'яті. За допомогою мему можна представити подію, ситуацію або певну особу у вигляді промовистого зображення та стислого і влучного коментаря, що закарбовується у пам'яті і впливає на подальше сприйняття реальності цільовою аудиторією.

Меми також є дієвим засобом "переформатування" пам'яті цільової аудиторії як для витіснення небезпечних поглядів і переконань, так і для впровадження у масову свідомість бажанію або певну інтерпретації і ставлення до тих чи інших подій [10].

У межах цієї статті розглядаються українські інтернет-меми, які з'явилися і набули популярності у 2022 році з початком російської війни проти України. Для дослідження вибрано 6 популярних українських вербальних інтернет-мемів, а саме: "Руський военний корабль, іди на...!" "паляниця", "Чорнобаївка", "бавовна", "чмоня", "жест доброї волі".

У перший день повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року два російські військові кораблі (крейсер "Москва" і патрульний корвет "Василь Биков") підійшли до українського острова Зміїний.

Російські військові рацією намагались переконати українських прикордонників скласти зброю. У відповідь вони почули фразу російською мовою: "Русский военный корабль, иди на...!" Після такої відмови російські військові кораблі нанесли масований артилерійський удар по острову Зміїний [11].

Наступного дня українські прикордонники поширили запис цієї розмови між захисниками острова і росіянами. Фраза відразу поширилась українськими ЗМІ і здобула надзвичайну підтримку серед українців. Дуже швидко вислів про російський військовий корабель перетворився на інтернет-мем та символ відважного і відчайдушного опору невинуватій військовій агресії [12].

Варто відмітити, що вислів "іди на..." є полісемантичним, і може виражати зневагу до когось, намір когось принизити; вимогу залишити місце; бажання припинити спілкування з кимось; категоричну відмову виконати чийсь вимоги тощо. Нецензурна лексика характеризується ситуативністю вживання, відносною ідіоматичністю (кліше), асоціативністю значень, емоційним забарвленням та стилістичною невідповідністю нормам літературної мови [11].

Як комунікативний акт мем про російський військовий корабель виконує декілька функцій: психологічна розря-

дка при реагуванні на неприємний і несподіваний перебіг подій; зниження соціального статусу адресата; підвищення морального духу у небезпечній ситуації тощо [11].

Мем про російський військовий корабель швидко розповсюдився у соціальних мережах у вербальній, візуальній, аудіо- і відео формі та їх поєднаннях. Фраза обігрувалась у різних контекстах, зокрема: "За всю війну лише одна людина вела успішні переговори – прикордонник з острова Зміїний"; "Зізнаємося, прикордонник зі Зміїного розповідав, куди йти не тільки кораблю", "За декілька днів єдиний напрям, в якому російська армія успішно просунулась – це на..." "Ми живемо у світі, де "іди на..." більше не матюк, а громадянська позиція" тощо [11,13].

Цей мем також набув поширення за межами інтернет-простору. У квітні 2022 року Укрпошта ввела в обіг марку із фразою-відповіддю захисників острова Зміїний "Русский военный корабль, иди ...". Марка випущена мільйонним тиражем двома номіналами для внутрішнього користування та відправки за кордон [14]. Фраза про російський військовий корабель з'явилась на вуличних плакатах, дорожніх вказівних знаках, одязі, посуді, екосумках, автомобільних наліпках, сувенірних монетах тощо.

Крім того, цей мем поширювали не лише українські, а й західні ЗМІ. Англomовний переклад фрази українського захисника "Russian warship, go fuck yourself" прикрасив сторінки авторитетних світових видань The Guardian, Daily Mail, Der Spiegel та The Week.

Невдовзі після ситуації з російським військовим кораблем у мережі "Інтернет" стало вірусним відео, на якому житель Сумщини підходить до озброєних окупантів, намагається поспілкуватися з ними, а потім просить їх сказати слово "паляниця" [15].

Слово "паляниця" важко вимовити іноземцям, зокрема росіянам. Це пов'язано з фонетичними особливостями української мови. В українській мові звук [ц] може вимовлятися як твердо, так і м'яко. Натомість у російській мові звук [ц] завжди твердий. До того ж, український звук [и] відрізняється від російського [ы]. Він формується в іншій частині мовленнєвого апарату. Через такі фонетичні особливості росіяни не можуть правильно вимовляти такі слова, як "паляниця", "нісенітниця", "обценьки" тощо [16].

Слово "паляниця" – український білий пшеничний хліб округлої форми – перетворилось на кодове слово (шиболет) для виявлення російських диверсійно-розвідувальних груп та інтернет-мем. Мем набув поширення у форматі скоромовок, анекдотів та музичних композицій.

Прикладами скоромовок є такі: "Кропивницькі паляниці зі смаком полуниці продаються у крамниці біля Укрзалізниці", а також "Укрзалізниці везла паляниці".

Набули популярності текстові пости "пароль для своїх" такого змісту: "Лисиця укрзалізницею везе паляницю та верзе нісенітницю"; "Лисиця з'їла паляницю. Відповідь: Це нісенітниця!" [17].

У травні 2022 року український виконавець Vapar випустив відеокліп з піснею "Паляниця", у приспіві якої є такі слова:

"Паля-паля паляниця
Паляниця не суниця
Паляниця круглий хліб
Український кормить рід
Паля-паля паляниця
Окупанту вона сниться
Бо без неї окупант
Диверсант" [18].

Пісню "Паляниця" у стилі реп і відеокліп до неї також випустив луцький гурт "Флайза". Пісня починається зі звернення "Шановні мурахи", адресоване всім українцям, які своїми справами наближають перемогу України у війні [19].

На фейсбук-сторінці гурту сказано: "Всі ми, мурахи, ліпимо наш потужний, міцний, красивий та щасливий мурашник. Слава Героям! Україна – понад усе!".

У приспіві пісні – такі слова:

"Па-ля-ни-ця – твоя потужна зброя!

У слові сила, як в наших супергероїв!

Па-ля-ни-ця об'єднує своїх!

Цей пароль нації щечбечем, як солов'ї!"

Трендове слово також підхопили волонтери і бізнес: наприклад, український ресторатор Алекс Купер (Молодість, Kyiv Food Market) відкрив одразу три безкоштовні заклади для пенсіонерів під назвою "Паляниця".

27 лютого 2022 року багато українців раптом дізнались про невеличке село "Чорнобаївка" у десяти кілометрах від Херсона, коли українські військові розгромили на місцевому аеродромі гвинтокрили та десант російських окупантів.

За вісім днів історія повторилася – 7 березня ЗСУ знищили близько 30 гвинтокрилів окупанта. Далі був третій, четвертий, п'ятий, шостий, сьомий, восьмий, дев'ятий, десятий випадки. Станом на 16 травня 2022 року ЗСУ розгромили окупантів у Чорнобаївці вже двадцять разів. "Серіал" про Чорнобаївку продовжувався до самого звільнення села від окупантів Збройними силами України у листопаді 2022 року.

Так з маловідомого, непримітного села Чорнобаївка перетворилася на символ українського спротиву, на "Бермудський трикутник" для російських окупантів та один із найбільш популярних українських мемів.

Візуальні пости з написом "Чорнобаївка" містять зображення грабелів, на які наступає окупант; зображення карти України, що перетворилася на суцільну Чорнобаївку; дорожній покажчик з написом Чорнобаївка в усіх напрямках; кадри з фільмів "День бабака" і "Леон-кілер", комедійного серіалу-пародії на американські фільми-катастрофи "Круте піке", в якому літак Бройлер-747 протягом 325 серій падав в Атлантичний океан тощо [20-22].

На одному з візуальних постів у карикатурній формі зображено, як проходить військовий призов у РФ: співробітник військкомату питає у потенційного призовника, чи він чув щось про Чорнобаївку, після негативної відповіді радісно заявляє, що той годиться для служби [23].

Популярною стала світлина з російським президентом і міністром оборони Шойгу, на якій Путін начебто питає, чому знову російські війська відправляються у Чорнобаївку, а Шойгу відповідає "будемо викликати вогонь на себе".

Українці постили у соціальних мережах дотепні фрази про Чорнобаївку такого змісту: "Загін самогубців: місія Чорнобаївка"; "одного разу під Полтавою, десять разів під Чорнобаївкою"; "слоган селища Чорнобаївка: Можна повторити"; "Росія просить НАТО закрити небо над Чорнобаївкою" тощо [20-22].

Крім того, інтернет-мем Чорнобаївка поширювався у вербально-аудіальному форматі. Так, український музикант Jalsomino представив пісню "Чорнобаївка", яка починається такими словами: "Є таке місце на нашій землі. Воно стане цвинтарем для всієї русії. Це як чорна діра, але для кацапів. Вони туди приходять і зникають насправді. Це місто сили, це місто волі, це місце зруйнованої руської долі" [24].

Іронічно-гумористичну пісню про Чорнобаївку представили також актори "Дизель Шоу" у виконанні Єгора Крутоголова. Це пародія на відому пісню групи Eagles "Hotel California". У пісні співається про одне місце біля Херсона, де немає ні річки, ні моря, ні готелів, ні сервісу та умов, тільки аеродром, але "чомусь туди тягне Москалів знов і знов". У приспіві такі слова [25]: "Welcome to the hotel Чорнобаївка! Кожен раз – сюрпрайз. Все, як в перший раз. Зустріч – вищий клас. Велкам ту зе пекло в Чорнобаївку! Тут прибили вас, розбомбили вас вже 12 раз (не останній раз)!"

У травні 2022 року Збройні сили України презентували свою пісню про Чорнобаївку. Кліп Зразково-показового оркестру ЗСУ та його солістки Світлани Реднич було розміщено на фейсбук-сторінці й ютуб-каналі Генштабу. У приспіві пісні звучать такі слова [26]:

"Чорнобаївка – чорне пекло ворогів.

Чорнобаївка – тут ваш "руський мір" згорів!

Чорнобаївка – спалимо вас ще надцять раз,

Але Україна – то найпрекрасніша для нас!"

Пісенні кліпи про Чорнобаївку запустили на Ютубі також українська поп-рок група "Діти Фрістайла" та Микола Орешко & Етно-гурт "Дуліби" [27, 28].

У березні 2022 року українці створили новий інтернет-мем – "Чмоня". Слово "чмоня" походить від сленгового слова "чмо", що означає неприємну людину, яка викликає відразу й огиду. За однією з версій, слово "чмо" – це аббревіатура, яка російською мовою розшифровується як "человек, морально опустившийся". Вигадане слово "чмоня" є більш лагідним, і поєднує іронію з жалістю.

Героєм мему став Андрій Рязанцев – мешканець міста Горлівка (Донецька область), яке тимчасово окуповане росіянами. Рязанцев воював на боці РФ і став одним із перших, хто опинився у полоні ЗСУ [29].

На світлинці, опублікованій у соціальних мережах, Рязанцев невисокого зросту і у військовій формі, наче завеликого розміру, виглядав маленьким, пришелепкватим і жалюгідним.

Фактично своїм зовнішнім виглядом цей солдат за лічені хвилини змарнував мільйони доларів і роки копійкої праці російських пропагандистів, які формували імідж їхнього військовослужбовця як бравого і непереможного вояка [29, 30].

Після поширення світлинці у мережі "Інтернет" російський військовий "Чмоня" став зіркою мемів. У соцмережі "Тикток" меми з "Чмоню" переглянули понад 40 мільйонів разів. Популярними стали жартівливі відео з "Чмоню" під пісню Русі "Заручена" ("Не стій під вікном").

За повідомленням інформаційного агентства Міністерства оборони України АрміяInform, інтернет-мем "Чмоня" також став образом для косплеєрів, які почали повторювати образ Рязанцева, вдягаючи старий одяг і демонструючи на камеру розгублений вираз обличчя [30].

Приводом для іншого інтернет-мему стали вибухи на прикордонних територіях Росії, які ЗМІ країни-агресора називали "хлопками".

Спочатку вибухи мали місце у Білгородській області, потім у Курській області. Мешканці як обласного центру, так і районних містечок скаржилися на вибухи та дим. Місцева влада не давала ніяких пояснень, а російські ЗМІ повідомляли про "хлопки".

Російською мовою слова "хлопОк" і "хлОпок" пишуться однаково і відрізняються лише наголосом. Рослина і тканина "хлОпок" в українській мові називається "бавовна". Скориставшись омонімічністю цих слів, укра-

їнци перетворили російські "хлопки" у "бавовну" і почали поширювати меми у соціальних мережах [31].

Інтернет-мем "бавовна" поширювався у форматі зображень та відеокліпів, в яких обігрувалась візуальна схожість квітки бавовни та хмари диму від вибуху.

Новий виток популярності мему про бавовну припав на літо 2022 року, коли стались вибухи на території тимчасово окупованого Криму – на аеродромі у Новофедорівці під Саками, біля великого залізничного вузла Джанкой, а також на військовому аеродромі Бельбек [32].

У липні 2022 року український музикант Jalsomino презентував веселу іронічно-саркастичну пісню "Бавовна" [33].

27 серпня 2022 року Міністерство оборони України презентувало персонажа Бавовнятко – анімалістичне втілення популярного мему. За описом Міністерства оборони України, Бавовнятко – "тварина-привид. Пухнаста і непосидюча. Вночі Бавовнятко тихо приходиться на бази окупантів, склади, аеродроми, нафтопереробні заводи та інші місця, заповнені легкозаймистими предметами, і починає там бавитися з вогнем" [31].

Крім того, мем Bavovna поширився в англійськомовному сегменті інтернету як частина кампанії з підтримки України у війні.

Ще один популярний український інтернет-мем пов'язаний з островом Зміїний. 30 червня 2002 року внаслідок успішної військової операції ЗСУ російські військові були змушені залишити тимчасово окупований острів Зміїний. Міністерство оборони РФ намагалось приховати поразку російських військових, і назвало відступ російських військових з острова Зміїний "жестом доброї волі".

Дивна реакція країни-агресора стала приводом для поширення вербальних та вербально-візуальних мемів у соціальних мережах такого змісту: "доброю волею і НІМАРСом можна досягти набагато більшого, ніж просто доброю волею"; "російський жест доброї волі" українською мовою означає "отримати тягла і втекти"; "в якості жеста доброї волі Росія прийняла рішення про розпад"; "у Путіна пояснили смерть Путіна жестом доброї волі" Путіна" тощо [34,35].

У мережі "Інтернет" також поширювалась світлина керівника департаменту інформації та масових комунікацій Міністерства оборони РФ Ігоря Конашенкова з написом: "Наступним актом доброї волі планується вибух моста у Крим".

На могилах окупантів інтернет-користувачі пропонували написати таку епітафію: "загинув в якості акту доброї волі під час виконання завдань у межах спецоперації" [34].

Радник керівника Офісу президента Михайло Подоляк також вирішив висміяти РФ, розмістивши у Twitter такий пост: "Все йде за планом? Знову як жест "доброї волі" російські війська тікають з о. Зміїний, підтвердили в Міноборони РФ. Тобто для того, щоб "закохати" Москву в добру волю, потрібно систематично її бити. Тож менше слів – більше зброї, і швидше до миру без нацистської літери Z..." [35].

Таким чином, в умовах повномасштабної війни РФ проти України інтернет-меми є потужним контрпропагандистським інструментом, що використовується для висміювання та зниження страху перед російськими окупантами. За допомогою мемів формується образ сильної, згуртованої, волелюбної і незламної української нації та протилежний образ недолугих, боягузливих, брехливих і неадекватних російських загарбників. Меми закріплюють у масовій свідомості меседжі про севдоміць "другої армії світу", руйнування "руського міра",

сильну і професійну українську армію та неминучу перемогу України у війні. Проаналізовані українські інтернет-меми набули поширення у вербальному, вербально-візуальному та вербально-аудіальному форматах.

Варто зазначити, що українські інтернет-меми не є агресивними, а скоріше по-доброму іронічними, що є відображенням таких рис української нації, як зрілість, мудрість, миролюбність, толерантність та стійкість. Меми оживили відчуття приналежності до унікальної цивілізованої країни, яка сповідує європейські цінності і здатна самовіддано їх захищати. Вони також стали своєрідним засобом подолання комплексів, насамперед, комплексу меншовартості, нав'язаного країною-агресором. Крім того, поширюючись у світі, інтернет-меми руйнують усталені стереотипи і міфи про Україну, які десятиліттями насаджувались російською пропагандою.

Список використаних джерел

1. Дюкін Р. Егоїстичний ген. – К.: Наш формат, 2019. – 384 с.
2. Смола Л. Мем як інструмент інформаційної війни // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*. – 2019. – Вип. 1. – С. 91-95.
3. Heylighen F. What makes a meme successful? Selection criteria for cultural evolution. URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download>
4. Kuznetsov I., Soldatkina Ya. Political media memes' persuasion and functioning in social media. URL: https://www.researchgate.net/publication/319658592_POLITICAL_MEDIA_MEMES%27_PERSUASION_AND_FUNCTIONING_IN_SOCIAL_MEDIA
5. Чаплак Я.В., Чуйко Г.В. Специфіка мемів у Інтернет-просторі сучасного суспільства. *Scientific Collection "InterConf": SCIENTIFIC GOALS AND PURPOSES IN XXI CENTURY (January 19-20, 2022)*. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/4592>
6. Чернікова О.І. Вербальний мем: лінгвістичний аспект // *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Філологічна"*. – 2015. – Вип.51. – С. 354-356.
7. Чернікова О. І. Вербальний, невербальний та комплексний меми: класифікація за способом подання та сприйняття інформації в Інтернет-середовищі // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (на матеріалі іншомовних кіномемів)*. Серія: Філологія. – 2015. – Т. 18, № 1. – С.151-156.
8. Giese J. It's time to embrace memetic warfare. URL: <https://stratcomcoe.org/publications/its-time-to-embrace-memetic-warfare/164>
9. Zakem V., McBride M.K., Hammerberg K. Exploring the Utility of Memes for U.S. Government Influence Campaigns. URL: https://www.cna.org/cna_files/pdf/DRM-2018-U-017433-Final.pdf
10. Запорожець О.Ю. Меметична зброя в інформаційній війні // *Матеріали VII міжнародної наукової конференції "Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки"*. – Львів, 13-14 травня 2021. – С. 58-60.
11. Zhuravska O. Symbolic nature, cultural codes and media functionality of "The Russian Warship" meme. URL: <https://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/536/441>
12. Шевчук В. "Паляниця", "руський корабль" і многое другое: как украинцы за три недели превратили россиян в посмишище // *Апостроф*. 15 березня 2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://apostrophe.ua/article/politics/2022-03-15/palyanitsya-russkiy-korabl-i-mnogoe-drugoe-kak-ukraintsi-za-tri-nedeli-prevratili-rossiyan-v-posmeshische/44863>
13. "Русский корабль", напрямок – на х*й, паляниця і pornhub: военний гумор надихає українців боротися з окупантами // *Волинські новини*. 27.02.2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.volynnews.com/news/all/russkiy-korabl-napriamok-na-khy-palyanitsya-i-pornhub-voyenny-humor-nadykhaye-ukraintsi-v-borotysia-z-okupantamy/>
14. Загородній М. Укрпошта ввела в обіг нову марку "Русский военный корабль, иди нах*й". *Українська правда*. 12 квітня 2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/12/248214/>
15. На Сумщині українець влаштував окупантам перевірку словом "паляниця". 26.02.2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.odindoma.sumy.ua/publikaicii/na-sumshini-ukrainec-vashtuvav-okupantam-perevirku-slovom-palyanitsja-video/>
16. Хоменко С. Пароль "Паляниця". Что происходит с русским языком в Украине // *ВВС*. 13 квітня 2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bbc.com/russian/features-61081654>
17. Чорнобаївка, паляниця та Арестович. НВ зібрав головні українські меми, що з'явилися під час війни // *НВ*. 26 березня 2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/chornobajivka-arestovich-palyanitsya-zharti-foto-memi-shcho-vinikli-pid-chas-viyni-novini-ukrajini-50228373.html>

18. BANAR – Паляниця (Official Video 2022). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=N2eO4yhOu7I>
19. Луцький гурт "Флайза" презентував пісню "Паляниця" // *Конкурент, Інформаційне агентство. 05 травня 2022*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://konkurent.ua/publication/95493/lutskiy-gurt-flyaza-prezentuvav-pisnu-palyanitsya-video/>
20. Дивіться яскраві меми, як Чорнобаївка стала Днем бабака для окупантів // *РБК Україна. 19.03.2022*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/stylers/smotrite-rkie-memy-chernobaevka-stala-dnem-1647685981.html>
21. Уже вдесьте, ювілей! Добірка мемів про легендарну Чорнобаївку // *ICTV. 25.03.2022*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ranok.ictv.ua/ua/2022/03/25/bermudskij-trikutnik-dlya-rosijskih-okupantiv-dobirka-memiv-pro-legendarnu-chornobayivku/>
22. Григорак Л. Вдесьте! Нова порція мемів про Чорнобаївку, які "облетіли" Instagram та Facebook // *Сьогодні. 25.03.2022*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lifestyle.segodnya.ua/ua/lifestyle/postress/v-desyatyy-raz-novaya-porciya-memov-o-chernobaevke-kotorye-obleteli-instagram-i-facebook-1610880.html>
23. Кононенко В. ЗСУ можуть і 20 разів. У чому феномен Чорнобаївки та найкращі меми від українців // *Вікна. 16.05.2022*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vikna.tv/video/ukrayina/chornobayivka-u-chomu-yiyi-fenomen-ta-memy-pro-chornobayivku/>
24. "Чорнобаївка" – Jalsomino. Українська патріотична пісня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=bQBAKQr1FQY>
25. Чорнобаївка у виконанні Єгора Крутоголова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=gwWje396_3I
26. Ліснічук М. "Тут ваш російський мір згорів": ЗСУ представили пісню про Чорнобаївку // *OBOZREVATEL*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://war.obozrevatel.com/ukr/tut-vash-russkij-mir-zgoriv-zsu-predstavili-pisnyu-pro-chornobayivku-video.htm>
27. Діти Фрістайла – Чорнобаївка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=qplL8kmgodA>
28. Чорнобаївка. Новий хіт Микола Орешко & Етно-гурт "Дуліби". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=7nKubF9FBVg>
29. Хто такий Чмоня: як російський військовий став мемом // *Букви. 30 червня 2022*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bykvi.com/ua/bukvy/khto-takyi-chmonia-ia-rosijskiyi-viiskoviy-stav-memom/>
30. Скоростецький В. Хто такий "Чмоня": горлівський "кілер" рашистського мілітарного агітпропу? // *Армія Inform*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://armyinform.com.ua/2022/04/01/hto-takyi-chmonya-gorlivskiy-killer-rashytskogo-militarnogo-agitpropu/>
31. Кривец Н. Чому бавовна – це мем. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://memepedia.ru/chomu-bavovna-ce-mem/>
32. Что такое "бавовна": почему так называют взрывы в Крыму и в России? // *СТБ. 11.10.2022*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.stb.ua/ru/2022/10/11/shho-take-bavovna-chomu-tak-nazyvayut-vybuhy-v-krymu-ta-v-rosiyi/>
33. Jalsomino Бавовна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=_1uus1wggI
34. "Жест доброй воли": Соцсети взорвались мемами после панического отступления российских оккупантов со Змеиногорья // *DSNEWS.UA*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.dsnews.ua/society/krok-dobroyi-voli-socmerezhi-vibuhnulli-memami-pislya-panichnogo-vidstupurosijskih-okupantiv-zi-zmijnogo-30062022-461916>
35. Олефиренко Н. Не жест доброй воли, а получили на орехи: реакция сети на побег армии РФ со Змеиногорья // *ФАКТИ. 30.06.2022*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://life.fakty.com.ua/ru/tehnologii/ne-zhest-dobroyi-voli-a-otrymaly-na-gorihy-reakciya-merezhi-natechu-armiyi-rf-zi-zmijnogo/>

Надійшла до редколегії 27.11.22

O. Zaporozhets, PhD (Political), Associate Prof.,
N. Belousova, PhD (Political), Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

VERBAL INTERNET MEMES DURING RUSSIAN FULL-SCALE WAR AGAINST UKRAINE

The article explores Internet memes as a tool of information warfare in the context of Russian-Ukrainian war. Popular Ukrainian Internet memes about Russian warship, Palianytsia, Chornobayivka, chmonya and "gesture of goodwill" are analyzed. Ironic and non-aggressive Ukrainian Internet memes promote messages about the pseudo-might of "second army of the world", destruction of the "Russian world", a strong and professional Ukrainian army as well as inevitable victory of Ukraine in the war. The image of civilized, peaceful, united and invincible Ukrainian nation is also shaped by memes.

Keywords: memes, Ukrainian Internet memes, propaganda, information warfare.

УДК 327.8

Г. Перепелиця, д-р політ. наук, проф.,
А. Дрозд, магістр
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СПЕЦСЛУЖБИ УКРАЇНИ ПЕРЕД СУЧАСНИМИ І МАЙБУТНІМИ ВИКЛИКАМИ

Проаналізовано оптимальні напрямки і шляхи розвитку міжнародного співробітництва, розбудови та реформування українських спецслужб з огляду на існуючу геополітичну ситуацію, а також сучасні і майбутні виклики українській та європейській безпеці.

Ключові слова: спецслужби України, Служба безпеки, Служба зовнішньої розвідки, ЄС, міжнародне співробітництво, реформа, розбудова, повномасштабне військове вторгнення РФ.

Нині українські спецслужби, як і інші органи, відповідальні за безпеку нашої держави, зіштовхнулися з безпрецедентним викликом – повномасштабним військовим вторгненням Російської Федерації. Гостро як ніколи постали наступні питання: "Яким чином використання можливостей міжнародного співробітництва може і має сприяти українським спеціальним службам у подоланні РФ?", "Як забезпечити належну інтеграцію України до європейського безпекового співтовариства з огляду на природну для неї роль форпосту європейської безпеки?", і найголовніше: "Яким чином реформувати і розбудувати спроможності спецслужб України у світлі унікальних викликів і загроз з боку Росії?".

Зважаючи на безпрецедентність нинішньої ситуації, досліджень у цьому напрямку досі не проводилося. Самі ж спецслужби, зрозуміло, зайняті безпосередньо боротьбою за власне виживання та виживання української держави. Однак не рухатись за течією, а знайти обдумані відповіді на вищезазначені питання дуже важливо.

Так, зважаючи на унікальний досвід і знання щодо форм і методів російської агресії, що здобуваються українськими розвідувальними та контррозвідувальними органами під час війни, очікувано, що саме співробітництво спеціальних служб може довести безальтернативну необхідність інтеграції України до ЄС з погляду безпекових інтересів Союзу. Служба безпеки України (СБУ) та Служба зовнішньої розвідки України (СЗРУ) зможуть підтримувати інституції ЄС та спецслужби держав-членів ЄС. Для української ж сторони важливою буде згуртована міжнародна підтримка і нарощування взаємодії з провідними безпеково-аналітичними центрами ЄС. Отже, роль міжнародного співробітництва в післявоєнний період буде значно зростати. Уся безпекова спільнота Європи повинна розуміти, що саме завдяки гібридним інформаційним технологіям, стратегічним комунікаціям, операціям впливу та непрозору лобіюванню Росія ще після 2014 року не опинилася за залізною завісою. А отже, протидія цим технологіям та операціям Росії має стати тим, довкола чого необхідно згуртуватися спецслужбам країн Європи. Варто сподіватися, що безальтернативною є створення системи колективного спротиву російським операціям впливу та дезінформації.

Як зазначено вище, в результаті війни, що триває, українські спецслужби отримують величезну кількість розвідувальних даних, знань і досвіду щодо діяльності російських військових і спецслужб, а також способів діяльності, пов'язаних з гібридною війною та кібервійною, розповсюдженням неправдивої інформації, різними формами тиску, маніпуляціями, мережевими операціями, терористичною та злочинною діяльністю, руйнуванням критичної інфраструктури та військовими діями.

Тому зі споживачів вони перетворюються на провідних донорів та гарантів загальноєвропейської безпеки, адже російська загроза є викликом номер один для фізичного існування держав Європи, зокрема східної. Таким чином, як нині, так і в післявоєнний час, СБУ і СЗР

мають хорошу можливість налагодити та розвивати стабільну співпрацю з багатьма службами та центрами передового досвіду країн-членів ЄС, досліджувати майбутні стратегічних та оперативних зв'язків з ними на користь інтенсифікації та координації європейських зусиль у протидії російській загрозі. Нещодавно підписана в Брюсселі угода між ЄС та Україною про обмін інформацією з обмеженим доступом, безсумнівно, матиме великий вплив, усуваючи проблеми, які виникали раніше.

З початком Росією нового військового вторгнення на територію України, способи діяльності та потреби українських спецслужб зазнали надзвичайних змін перед очима викликів фізичному існуванню української держави та нації. Наразі спецслужби виконують бойові завдання в координації з іншими воєнізованими підрозділами безпосередньо у зонах бойових дій. СБУ виявляє та притягує до відповідальності агентів ворожих спецслужб, котрих загарбники намагаються залучити як до відкритої, так і до підпільної війни проти України. Наразі українські спецслужби відіграють значну роль у протидії російській агресії – як на полі бою (спеціальний підрозділ "Альфа" СБУ), у зоні бойових дій (зовнішня розвідка та військова контррозвідка), у протидії розвідувально-диверсійній, та підіривній діяльності (підрозділи контррозвідки та боротьби з тероризмом, Антитерористичний центр при СБУ). Також СБУ тримає кібероборону – запобігає загрозам у національному інформаційному та кіберпросторі. Власне, за інформацією ЗМІ, вторгненню РФ передували дві масштабні кібератаки на вебресурси державної влади України (у січні та лютому) [3].

Багатовекторна протидія ворогу необхідна для забезпечення стабільної роботи інформаційних систем органів державної влади, об'єктів критичної інфраструктури та життєзабезпечення. Тож за нинішніх обставин найнагальнішими потребами спецслужб України є матеріальна підтримка, розвідка, включаючи супутникову, та міжнародні відносини. Задоволення саме цих потреб є терміновим і закладає основу для майбутньої співпраці з міжнародними партнерами у післявоєнній ситуації. Керівництво держави, ймовірно, буде зацікавлене у загальній розбудові спроможностей, викориненні корупції та російського впливу в секторі безпеки. Стратегічна підтримка, спеціальне навчання та технічні можливості потребують надійних національних та міжнародних партнерів, адже самотужки забезпечити повноцінний конкурентний розвиток спецслужб внутрішніми потребами неможливо.

У пошуку найперспективніших партнерів на міжнародній арені варто відштовхуватись від того, що наразі держави Європи розділилися на ті, які підпадають під безпосередню загрозу з боку Росії та ті, які захищені від неї в силу відстані та географії (більшою мірою) і в силу історичних факторів (меншою мірою). Так, у більшій небезпеці перебувають держави-безпосередні сусіди Російської Федерації, а також ті, території яких свого часу входили до Російської Імперії, щодо яких Росією

© Перепелиця Г., Дрозд А., 2022

робилися спроби включення в зону свого культурного та інформаційного впливу.

Тому варто приділяти увагу інтенсифікації безпекового співробітництва та співробітництва на рівні спецслужб з більшістю держав, що входять до давно створених ініціатив на кшталт наступних:

- Вишеградська група (Польща, Словаччина, Угорщина та Чеська Республіка – V4). У політичному плані V4 одноставно підтримує надання європейської перспективи для країн-кандидатів, вбачаючи в подальшому розвитку процесів євроінтеграції запоруку стабільності і безпеки всього регіону ЦСЄ.

- "Бухарестська дев'ятка" (Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, Чехія), що оформилася у 2014 році з метою консолідації східного флангу НАТО та просування позицій країн в його межах.

- "Тримор'я", що об'єднує 12 країн Центально-східної Європи. У разі надання в перспективі цьому діалогу безпекового виміру, за потенційної участі в ньому України, країн Балтії, Польщі, Румунії, Молдови та Грузії, контури Балто-Чорноморського союзу будуть ставати дедалі чіткішими.

Водночас, необхідно пам'ятати про хиткість вищеперелічених утворень, зумовлену несприятливою для України зовнішньою політикою Угорщини, лідери якої сповідують "невтручання в питання чужої війни на шкоду національним інтересам Угорщини". У цьому зв'язку однозначно перспективним видається співробітництво та створення мережі довіри на рівні спецслужб у вужчих форматах: "Люблінський трикутник" (Польща, Латвія, Україна), Альянс України, Великої Британії і Польщі, а також у форматі взаємодії з країнами Скандинавії. Останній формат ще не оформився, однак, зважаючи на консолідацію цими країнами зусиль з подолання російської загрози й ініціативу вступу до НАТО Фінляндії та Швеції, варто розраховувати на його формальне чи неформальне оформлення. У досягненні стратегічної цілі євроінтеграції може допомогти взаємодія зі спецслужбами країн, які скептично ставляться до перспективи українського членства в ЄС.

Окрему увагу хотілося б приділити взаємній вигоді і перспективам взаємодії українських спецслужб з європейськими безпековими інституціями та центрами передових практик. Інтеграція до європейської системи безпеки можлива і має відбуватися перш за все шляхом об'єднання зусиль, налагодженню оперативної взаємодії, обміну інформацією та досвідом з такими центрами. Найперспективнішими партнерами у цьому ключі вважаються наведені нижче.

Розвідувально-ситуаційний центр ЄС (EU INTSEN) [4] – це орган Служби зовнішніх зв'язків Європейського Союзу під керівництвом Верховного представника ЄС. Він відіграє важливу роль у практичній реалізації Спільної зовнішньої і безпекової політики та Спільної політики безпеки і оборони. Центр взаємодіє з різними органами ЄС, які ухвалюють рішення, проводить спеціальні брифінги, наприклад, для високого представника/віцепрезидента, спеціальних представників ЄС, різних органів Ради та Європейського парламенту. Місія EU INTSEN полягає в тому, щоб надавати високому представнику аналіз розвідувальних даних, забезпечувати інформування на випередження та ситуаційну обізнаність. Центр робить це шляхом моніторингу та оцінки міжнародних подій, зосереджуючись, зокрема, на чутливих географічних зонах, питаннях тероризму та розповсюдження зброї масового знищення та інших глобальних загроз. EU INTSEN не є оперативним ві-

домством і не має жодних можливостей для збору інформації. Оперативний рівень розвідки є відповідальністю служб держав-членів. EU INTSEN займається лише стратегічним аналізом, оцінкою загроз і прогнозуванням – як коротко- так і довгостроковим – на основі відкритих джерел і розвідданих. INTSEN управляє аналітичним центром при Раді Європейського Союзу в Брюсселі та Військовим штабом Європейського Союзу. Він складається з понад 110 співробітників. Близько 70% співробітників є представниками спецслужб. INTSEN також отримує інформацію від Frontex та Європолу.

Окрім доступу до інформаційних потоків, тісніша взаємодія СБУ та СЗР з INTSEN водночас сприятиме посиленню співпраці зі службами країн-членів ЄС, зокрема Франції, Німеччини, Італії, Нідерландів, Іспанії, Швеції, Фінляндії, які беруть активну участь у роботі INTSEN.

Агентство Європейського Союзу з кібербезпеки (ENISA) [5] сприяє досягненню високозагального рівня кібербезпеки в Європі. Агентство Європейського Союзу з кібербезпеки, засноване у 2004 році та посилене Законом ЄС про кібербезпеку, сприяє кіберполітиці ЄС, забезпечує підвищену надійність продуктів, послуг і процесів у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, співпрацює з державами-членами та органами ЄС і допомагає Європі готуватися до кібервикликів завтрашнього дня. Шляхом обміну знаннями, розбудови потенціалу та підвищення обізнаності Агентство співпрацює зі своїми ключовими партнерами, щоб зміцнити довіру, підвищити стійкість інфраструктури Союзу та, зрештою, забезпечити безпеку європейського суспільства та громадян. ENISA акумулювала унікальний досвід багатьох країн-членів ЄС щодо підвищення кібербезпеки на всіх рівнях: від обміну інформацією про загрози до підвищення обізнаності, державно-приватного партнерства, правової бази та обміну даними.

Центр реагування на надзвичайні ситуації у сфері цифрових технологій (CERT-EU) [6] – це постійна команда реагування на надзвичайні ситуації у цифровій сфері на сторожі безпеки інституцій, агентств та органів ЄС. Команда складається з експертів у галузі IT-безпеки з головних інституцій ЄС (Європейська комісія, Генеральний секретаріат Ради, Європейський парламент, Комітет регіонів, Економічний та соціальний комітет). Центр тісно співпрацює з іншими CERT в країнах-членах ЄС і за їх межами, а також зі спеціалізованими компаніями з IT-безпеки.

Центр досконалості НАТО у сфері стратегічних комунікацій (StratCom COE) [7]. Окрім досліджень та тренінгів для урядів із питань стратегічної комунікації, Центр досконалості НАТО має значний досвід у протидії ворожій інформаційній діяльності державних та недержавних суб'єктів. Учасники з цивільного та військового, приватного та академічного секторів застосовують сучасні технології та віртуальні інструменти для аналізу, дослідження та прийняття рішень. Ядром StratCom COE є група міжнародних експертів. З моменту свого заснування в 2014 році StratCom COE в Ризі став центром знань з стратегічних комунікацій, об'єднуючи військові, академічні, бізнесові та державні знання.

Інститут Європейського Союзу з досліджень безпеки (EUISS) [8] – це агентство, яке займається аналізом питань зовнішньої політики, політики безпеки та оборони. Його основна місія полягає в тому, щоб допомогти ЄС та його державам-членам у здійсненні Спільної зовнішньої політики та політики безпеки, включаючи Спільну політику безпеки та оборони, а також інші зовнішні дії Союзу.

Центр досконалості у сфері протидії гібридним загрозам (Hybrid CoE) [9] у Хельсінкі – це міжнародна незалежна мережева організація, що працює над удосконаленням загальноурядового та загальносуспільного підходу до протидії гібридним загрозам. Хоча розуміння мінливості безпекового середовища має істотне значення, недостатньо лише аналізувати загрози, необхідно також мати конкретні інструменти протидії їм. Отже, ключове завдання Центру – розвиток можливостей країн-членів у сфері запобігання та протидії гібридним загрозам. Це досягається шляхом обміну кращими практиками, тестування нових ідей та підходів, а також проведення навчальних курсів та тренінгів.

Центр відіграє важливу роль як сполучна ланка між ЄС та НАТО, забезпечуючи платформу для стратегічних обговорень, спільних навчань і тренінгів. Досконалість досягається завдяки міжурядовим та міжгалузевим мережам Центру, до складу яких входять понад 1200 практиків та експертів, які працюють над завданнями, пов'язаними з гібридними загрозами у країнах-членах, ЄС, НАТО, приватному секторі та наукових установах. Як актор, що об'єднує інших акторів із різних секторів суспільства, Центр також відіграє ключову роль у багатосторонній дискусії про гібридні загрози, оприлюднюючи велику кількість різноманітних публікацій та взаємодіючи з різними партнерами у цій галузі.

Бернський клуб (фр. Club de Berne) [10] – організація для обміну розвідданими між спецслужбами 28 держав Європейського союзу, Норвегії та Швейцарії, названа на честь міста Берна (Швейцарія), де розташована її штаб-квартира. Бернський клуб існує з 1971 року і має характер неофіційного форуму співробітників спецслужб, де відбувається обмін даними, досвідом та думками, а також обговорення актуальних питань розвідувальної спільноти. Клуб не має секретаріату і не приймає жодних рішень, обов'язкових до виконання спецслужбами Євросоюзу. Бернський клуб та пов'язана з ним Група протидії тероризму (заснована після терактів у США 2001 року) також є інструментом неформального спілкування експертів з протидії тероризму та вироблення рекомендацій для політичних інститутів ЄС, контакти з якими підтримує через Розвідувально-ситуаційний центр ЄС (підрозділ Європейської служби зовнішньополітичної діяльності). Група протидії тероризму, яка формально не входить до ЄС, виступає як сполучна ланка між Бернським клубом та керівництвом ЄС, а ротація її керівництва відбувається за аналогією з головуванням країн ЄС.

Супутниковий центр ЄС (EU SATCEN) [11] підтримує прийняття рішень та дії Європейського Союзу у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки, зокрема Спільної політики безпеки та оборони, надаючи продукти і послуги за рахунок експлуатації відповідних космічних технологій і супутніх даних, включаючи супутникові знімки та аерофотозйомки.

EU SATCEN працює під наглядом Комітету з політики та безпеки й оперативним керівництвом Верховного представника ЄС з питань закордонних справ і політики безпеки. Основними "клієнтами" є Європейська служба зовнішніх зв'язків, країни-члени ЄС, місії та операції ЄС, Європейська комісія, інші агенції ЄС, такі як Frontex, треті держави та міжнародні організації, такі як ООН та ОБСЄ. SatCen співпрацює з національними та міжнародними установами в галузі космосу. Він тісно взаємодіє з Європейським оборонним агентством, Європейською комісією та Європейським космічним агентством, а також іншими установами та міжнародними організаціями. Враховуючи обмежені можливості України у космічний

сфері, налагодження оперативного обміну даними з EU SATCEN буде винятково корисним для українських спецслужб як у воєнний, так і у повоєнний період.

Європейський центр протидії кіберзлочинності при Європолі (EC3) [12] пропонує оперативну, стратегічну, аналітичну та криміналістичну підтримку розслідуванням держав. EC3 служить центром криміналістичної інформації та розвідки; підтримує операції та розслідування, пропонує оперативний аналіз, координацію та експертизу; забезпечує високоспеціалізовану технічну та цифрову криміналістичну підтримку для розслідувань та операцій; сприяє оперативному, технічному та стратегічному співробітництву між правоохоронними органами та іншими відповідними кіберспільнотами й установами (наприклад, Євроюст, EEAS, ENISA, CERT-EU, Комісія, Рада тощо); забезпечує цілодобову оперативну та технічну підтримку правоохоронних органів для негайного реагування на невідкладні кіберінциденти; сприяє роботі Спільної робочої групи з боротьби з кіберзлочинністю (J-CAT) у боротьбі з кіберзлочинністю; підтримує навчання та розбудову потенціалу для відповідних органів держав-партнерів; надає різноманітні продукти стратегічного аналізу, які дозволяють приймати обґрунтовані рішення щодо боротьби з кіберзлочинністю; забезпечує встановлення зв'язків між правоохоронними органами, приватним сектором, науковими колами та іншими партнерами; сприяє підготовці та проведенню стандартизованих профілактичних та інформаційних кампаній і заходів.

Після досвіду повномасштабної війни Україна зіштовхнеться з необхідністю розробки нової моделі реформування і розбудови спеціальних служб, позаяк на даний час вже очевидно, що далеко не всі підходи, пропонувані раніше Міжнародною дорадчою групою у межах запланованої реформи сектору безпеки України відповідно до стандартів ЄС, є застосовними для України зважаючи на воєнні та повоєнні реалії. Глобальними та регіональними міжнародними організаціями, зокрема ООН (Резолюція Ради Безпеки ООН № 2553 [1]) та ЄС (Рамкове рішення ЄС щодо реформування сектору безпеки від 2016 року [2]), роками напрацьовувалися універсальні підходи до реформування сектору безпеки. Однак, проаналізувавши відповідні документи, доходимо висновку, що усіма ними визначаються лише цілі і ключові принципи реформи сектору безпеки: прозорість, ефективність, доступність та підзвітність, а головне – дотримання і захист прав і свобод людини. При цьому конкретні кроки і методи їх досягнення згідно з Лісабонською угодою 2009 року, що визначає окрім іншого підходи до безпекової політики ЄС, залишаються на розсуд держави.

Щодо реформування і розбудови українських спецслужб у повоєнний період можна передбачити, що СЗР стане орієнтованою більшою мірою на політичну та економічну розвідку, більш відкритою до міжнародного співробітництва. Вона буде готова налагодити та розвивати стійку співпрацю з центрами передового досвіду країн-членів ЄС, досліджувати майбутнє стратегічних та оперативних зв'язків з ними на користь активізації та координації загальноєвропейських зусиль у протидії російській загрозі. Можливими напрямками співпраці будуть навчання та безпекова перевірка персоналу, нарощування спроможностей і модернізація за рахунок конкретних проектів технічної допомоги.

Очікувано, що, з огляду на перманентну російську загрозу, СБУ залишиться переважно "військовою службою" з чисельністю близько 30 000 осіб, як це є на даний час. Злочини проти гуманітарного права, масово

скоєні російськими окупантами, вже розслідуються СБУ (під наглядом Генпрокуратури) і будуть розслідуватися в післявоєнний період.

СБУ зосередить свою діяльність на контррозвідувальній протидії загрозам національній безпеці України та міжнародній безпеці, що вимагатиме від неї відмовитися від діяльності в інших сферах, таких як боротьба з контрабандою, організованою злочинністю та корупцією тощо. Загальна тенденція післявоєнного періоду полягатиме в наданні СБУ більших можливостей, включаючи більш наступальний характер діяльності. Як підкреслив президент Зеленський у розмові з журналістами, безпека буде темою номер один в Україні протягом наступних десяти років (Україна стане свого роду "великим Ізраїлем"). Може виникнути тенденція підпорядковувати питання прав людини цьому пріоритету. Тому очікувано, що міжнародна спільнота має стати основним лобістом того, щоб гарантії прав людини та антикорупційні заходи залишалися невід'ємним фактором при утворенні будь-яких нових структур і режимів роботи. Тому питання нагляду, у тому числі парламентсько-го, стане ще важливішим.

Спецслужби Ізраїлю можуть стати прикладом за критеріями сфери компетенції, оперативності роботи, технічного оснащення, підготовки та підбору персоналу, а от підконтрольність спецслужб одній особі (Прем'єр-міністру Ізраїлю) не є прикладом для наслідування, оскільки в Україні (як втім і всюди) це може спричинити служіння спецслужб не інтересам народу, а інтересам політичної еліти, чого допустити не можна.

За критерієм управління та нагляду необхідно шукати інші моделі для наслідування, наприклад, на досвіді Фінляндії чи Нідерландів. Моделі Комітету із питань нагляду за розвіддіяльністю Фінляндії та Уповноваженого з питань нагляду за розвіддіяльністю можуть служити прикладом для наслідування при втіленні в життя ухваленого Закону України "Про розвідку", а саме положення про Комітет з питань національної безпеки, оборони та розвідки. Ознайомившись з регламентом роботи Комітету, методами діяльності, процедурою підбору кадрів та безпекової перевірки, а також обов'язковим характером його рішень, можна оцінити їх на предмет можливості подальшої адаптації до українських реалій.

З досвіду роботи спецслужб Нідерландів [13] уваги заслуговує підхід до перевірки компетентності та доброчесності особового складу. Метою оцінки професійної етики та доброчесності (далі – безпекова перевірка) є встановлення того, чи створюватиметься загроза національній безпеці, якщо особа перебуватиме на посаді, яка передбачає конфіденційність або ризик хабарництва, шахрайства чи шантажу. Під час скринінгу акцент робиться на дослідженні наступних аспектів: судимість, підривна та антидемократична діяльність, залежності, фінансова вразливість, небажаний вплив, оманлива поведінка, безвідповідальна та ризикована поведінка. Під час цього процесу досліджуються різні аспекти життя відповідної особи такими методами як індивідуальні бесіди, вивчення активів (у тому

числі закордонних), направлення інформаційних запитів для отримання необхідної інформації від органів поліції та місцевого самоврядування, бесіди з родичами та приближеними особами.

У повоєнний період співпраця з колегами з ЄС та НАТО у форматі навчальних обмінів сформує критичну масу високопрофесійних офіцерів, які прагнуть до західних стандартів і допоможе побудувати децентралізовані більш оперативні та повноважні спецслужби порівняно з російською моделлю, для якої характерні авторитаризм і централізована вертикаль командування в радянському стилі.

Висновок полягає в необхідності зосереджуватися не на формі, а на змісті, тобто на досягненні згаданих раніше принципів прозорості, підзвітності, ефективності та доступності сектору безпеки, у тому числі спеціальних служб, прийнятими для України методами, які можна як адаптувати на основі наявного іноземного досвіду, так і розробити самостійно. У воєнний та повоєнний періоди значення міжнародного співробітництва спецслужб України для забезпечення як державної, так і загальноєвропейської безпеки, неухильно зростатиме. На передній план вийде розвиток взаємодії з провідними безпеково-аналітичними центрами ЄС, спецслужбами країн Балтії, Скандинавії, а також Великої Британії.

Список використаних джерел

1. UN Resolution 2553 adopted by the Security Council on 3 December 2020. URL: Security Council – Resolution 2553 (2020) | United Nations Peacekeeping
2. JOINT COMMUNICATION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT AND THE COUNCIL Elements for an EU-wide strategic framework to support security sector reform // EUROPEAN COMMISSION, Strasbourg, 5.7.2016. URL: EUR-Lex – 52016JC0031 – EN – EUR-Lex (europa.eu)
3. Звернення Голови СБУ І. Баканова з нагоди 30-річчя створення СБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Звернення Голови СБУ Івана Баканова з нагоди 30-річчя створення Служби безпеки України (ssu.gov.ua)
4. Розвідувально-ситуаційний центр ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: EU Intelligence and Situation Centre (EU INTCEN) – Infogalactic: the planetary knowledge core
5. Сайт Агентства ЄС з кібербезпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ENISA (europa.eu)
6. Центр реагування на надзвичайні ситуації у сфері цифрових технологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: CERT-EU (europa.eu)
7. Центр досконалості НАТО у сфері стратегічних комунікацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: StratCom | NATO Strategic Communications Centre of Excellence Riga, Latvia (stratcomcoe.org)
8. Інститут Європейського Союзу з досліджень безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: EUISS Homepage | European Union Institute for Security Studies (europa.eu)
9. Центр досконалості у сфері протидії гібридним загрозам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Hybrid CoE – Hybrid CoE – The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats
10. Бернський клуб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: The Club de Berne: a black box of growing intelligence cooperation – about:intel (aboutintel.eu)
11. Супутниковий центр ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: SatCen – European Union Satellite Centre (europa.eu)
12. Європейський центр протидії кіберзлочинності при Європолі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: European Cybercrime Centre – EC3 | Europol (europa.eu)
13. Government competency guide // Ministry of Internal Affairs of the Netherlands. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: competentiegids_rijk_01112018.pdf (functiegebouwrijksverheid.nl)

Надійшла до редколегії 12.12.22

H. Perepelytsia, Dr Hab. (Political), Prof.,
A. Drozd, Master Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SPECIAL SERVICES OF UKRAINE IN CONDITIONS OF CURRENT AND FUTURE CHALLENGES

The article analyzes the optimal directions and ways of development of international cooperation, capacity building and reform of Ukrainian special services in the view of the current geopolitical situation, as well as current and future challenges to Ukrainian and European security.

Keywords: special services of Ukraine, Security Service, Foreign Intelligence Service, EU, international cooperation, reform, capacity building, full-scale military invasion of the Russian Federation.

УДК 327

Б. Черкас, канд. політ. наук, доц.,
Н. Новицька, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СУПЕРНИЦТВО УКРАЇНИ ТА РФ ЗА МІЖНАРОДНУ ПІДТРИМКУ ДЕРЖАВ ПЕРСЬКОЇ ЗАТОКИ

Загальна зовнішньополітична підтримка України переважною більшістю держав світу та безпрецедентні санкції проти РФ змушують Кремль до пошуку союзників серед країн глобального Півдня.

Проаналізовано як Україна та Росія ведуть суперництво за міжнародну підтримку на Близькому Сході, а саме серед арабських нафтових монархій Перської Затоки. Визначено основні напрямки співпраці з державами регіону після широкомасштабної агресії РФ проти України. Досліджено ключові чинники формування позиції країн Перської Затоки щодо реагування на війну Росії проти України.

Ключові слова: Україна, РФ, війна, Перська затока, Близький Схід, посередництво, дезінформація.

З 2011 року світсько-релігійна поляризація на Близькому Сході впливає на реакцію арабської громадськості на внутрішні та регіональні проблеми, водночас поляризація щодо моделі управління, а саме демократії проти авторитаризму, формує реакцію на багато глобальних проблем, включно з нещодавнім вторгненням Росії в Україну.

Розглянемо у цій статті низку головних аспектів з проблематики конкуренції України та Росії за підтримку країн Близького Сходу. Важливе місце у співпраці між Україною та державами Близького Сходу з часу широкомасштабного вторгнення РФ зайняли посередницькі зусилля держав регіону. Зокрема, у вересні 2022 р. Росія та Україна здійснили масштабний обмін ув'язненими за участі майже 300 осіб, у тому числі 10 іноземних громадян. Це вдалося здійснити завдяки посередницьким зусиллям Туреччини та Саудівської Аравії.

Президент Росії В. Путін особисто звернувся до президента Туреччини Реджепа Таїпа Ердогана з проханням сприяти звільненню українського олігарха Віктора Медведчука, який має тісні зв'язки з Путіним. Президент України Володимир Зеленський домовився з Ердоганом, що Медведчук може бути звільнений в обмін на близько 200 українських військовополонених. Потім відповідні спецслужби провели технічні переговори для з'ясування деталей. Одним із найважчих завдань було звільнення п'ятеро військових командирів ЗСУ, зокрема керівників оборони Маріуполя, яких вивели до Туреччини у межах попереднього спланованої операції, погодженої з Ердоганом. П'ять командирів ЗСУ залишаться в Туреччині під гарантії президента Туреччини Реджепа Таїпа Ердогана у повній безпеці та комфортних умовах до кінця війни.

Наслідний принц Саудівської Аравії Мухаммед бін Салман був залучений до посередництва в укладенні угоди про перевезення 10 іноземних громадян, бійців Міжнародного легіону територіальної оборони України до Королівства. Серед обмінаних за посередництва Саудівської Аравії були п'ятеро громадян Великої Британії, два американці, один марокканець, один швед та один хорват. Влада Саудівської Аравії організувала перевезення полонених з Росії до Королівства та сприяла їх поверненню до відповідних країн. Міністерство закордонних справ Саудівської Аравії назвало успіх посередництва "постійною відданістю наслідного принца гуманітарним ініціативам щодо російсько-української кризи та продовженню взаємодії з відповідними країнами" [1].

Якщо посередницькі зусилля є важливими для міжнародного іміджу держав Перської Затоки, то ситуація на енергетичному ринку світу є життєво важливою для всіх країн регіону. Вторгнення Росії в Україну ускладнює

європейську енергетичну безпеку, втім нафтовим монархіям Перської затоки нинішнє становище на нафтовому ринку звісно на руку, оскільки спровоковані агресією РФ проти України та гібридною газовою війною Росії проти ЄС високі ціни на енергоресурси дозволяють їм заробляти надприбутки й замінити російський газ і нафту на європейському ринку.

Водночас є факти, які доводять, що держави Перської Затоки допомагають РФ обходити західні санкції. Як би це дивно не звучало, але Росія постачає значні обсяги нафтопродуктів на Близький Схід. Зокрема, влітку 2022 року постачання нафти становило 155 тис. барелів на день, що є найбільшим обсягом з 2016 року. Переважно імпортується мазут, бензин, реактивне та дизельне паливо. Понад третину поставок надходить на нафтовий термінал у порту Фуджейра в ОАЕ [2].

Та, напевно, найбільшою загрозою з боку Росії є дезінформація. Адже Росія веде агресивну інформаційну політику на Близькому Сході, а Захід наразі програє конкуренцію в арабському просторі. Інформація, що шириться з пропагандистських російських ЗМІ, несе суцільно антиукраїнські наративи та має на меті дискредитувати Україну та держави Заходу.

В арабських державах молодь становить близько 60 % населення і вона суцільно сидить у соцмережах, а інформація арабською мовою про війну між Україною та Росією надходить здебільшого з проросійськими наративами. Тобто арабськомовна молодь сприймає інтерпретацію подій, яку нав'язує їм Росія, а не Україна та Захід. Альтернативна думка існує, але вона менше присутня в інформаційному просторі регіону та часто викликає меншу довіру з боку населення. За даними соціологічного дослідження, яке було проведено серед молоді в арабських країнах, юні араби тягнуть більше до Росії, ніж до США, адже 70 % назвали союзником саме Росію (а 26 % – ворогом), і лише 57 % назвали союзником США (і відповідно 41 % – ворогом) [3].

Причин цього явища є доволі багато. Зокрема, арабомовний російський пропагандистський телеканал RT зараховують до п'ятірки найпопулярніших мовників у регіоні, поряд із Al Jazeera, Al-Arabiya та Sky News Arabia [4]. Втім, необхідно особливо відзначити поширення загальних антизахідних наративів, включно з історіями про колоніалізм, подвійні стандарти Заходу та порівняння війни Росії проти України з війнами на Близькому Сході в недалекому минулому. Зараз одним із головних таких пропагандистських явищ, яке розганяється російською пропагандою у ЗМІ країн Близького Сходу та Африки, є відмінність у ставленні до біженців з України, яких гостинно прийняли у всіх країнах Європи, і, з іншого боку, до біженців з Сирії, Ємену, Афганістану чи інших країн регі-

ону, яких Захід не хотів приймати та ставив від них купу бар'єрів. Отже, арабомовна спільнота антизахідного спрямування легко та із задоволенням сприйняла те, що поширює російська державна пропаганда.

До прикладу, існує безліч фейків арабською мовою про втечу Президента України Володимира Зеленського з країни, чи про те, як Росія захищає мирних жителів у зоні бойових дій і що нібито це США та ЄС відповідальні за глобальну продовольчу кризу, і навіть про те, що Росія не несе відповідальності за війну в Україні [4].

Пропагандисти РФ, які мовлять арабською мовою, є активнішими та агресивнішими, поширюючи перед місцевою аудиторією більшу кількість повідомлень задля отримання широких охоплень у соціальних мережах. Вони легко маніпулюють порівняннями війни в Іраку чи Афганістані, виправдовуючи, таким чином, нічим невинуватим агресією Росії проти України. Також потрібно розуміти, що війна в Сирії, Ємені чи Лівії для арабського світу важливіша та ближча, ніж широкомасштабні бойові дії в Європі.

Небезпечним є і те, що перемоги Росії сприяють утвердженню авторитарних режимів, на зразок РФ, у регіоні Близького Сходу та Африки. Досягнення зовнішньополітичних цілей за допомогою агресивних методів, військових вторгнень, як це відбулося у Сирії та Україні, викликають захоплення у таких же авторитарних режимів у регіоні та в підсумку популяризують таку форму правління на Близькому Сході та в Африці. Схвалення таких методів вирішення проблем є безумовно серйозною загрозою конфліктогенності та передбачуваності в регіоні. У Сирії Росія продемонструвала жорстку силу та показала, що готова будь-якими методами захистити свого союзника в регіоні, а як відомо, арабський світ поважає силу. На противагу цьому, в очах арабських країн США не дотримались обіцянки і не покарали режим Башара Асада за застосування хімічної зброї, чим дали можливість військовим РФ закріпитися у Сирії.

Правлячі режими на Близькому Сході задаються питанням, чи США та ЄС будуть готові їх захищати у разі потреби так відчайдушно, як це робив Путін, рятуючи Асада. Хвиля демократичних революцій 2011 року, відома як "Арабська весна", стала справжньою загрозою для авторитарних політичних режимів на Близькому Сході. Натомість, держави Заходу загалом підтримали демократичні ініціативи "арабської вулиці". І ця невпевненість правлячих еліт регіону лише посилилась, зрозумівши, що можуть опинитися сам-на-сам з протестами всередині своїх країн або перед зовнішньою загрозою з боку, наприклад, Ірану. У цьому контексті зближення, взаємопорозуміння та налагодження тісніших відносин з РФ та КНР видається цілком логічним кроком для таких же авторитарних очільників держав Перської Затоки. Їм значно легше знайти спільну мову, одночасно уникаючи таких неприємних розмов і критики недотримання прав людини, демократичних реформ, переслідування опозиції тощо. Зрештою, Близький Схід почав сприймати багатополарний світ за версією Кремля ще після війни в Сирії, а зараз зміцнився у думці, що Росія бореться із Заходом за всіх, хто недолюблює США, фактично воює з усім НАТО, а не лише з Україною.

Для протидії російській дезінформації у регіоні Близького Сходу в Україні було відновлено Інститут спеціального представника України з питань Близького Сходу та Африки. Інститут спеціального представника сприяє підтримці сталого діалогу з країнами регіону, завдяки чому будуть нарощуватися темпи співпраці України з Близьким Сходом та Африкою, що дасть змогу

отримувати ширшу підтримку цих країн на період війни. З самого початку російської агресії вище політичне керівництво України провело низку двосторонніх переговорів з арабськими та африканськими візаві. Щодо майбутніх планів розширення політичного діалогу, то вони є амбіційними та включають онлайн-виступи спецпредставника перед регіональними організаціями, що включають арабські країни та держави африканського континенту, аналіз та ревізію двосторонніх відносин з багатьма країнами цього регіону, визначення пріоритетів на майбутні роки та організацію регіональних турне. Перше в історії української дипломатії турне країнами Африки відбулося у жовтні 2022 року на чолі з головою МЗС України Д. Кулебою. Головною метою поїздки української делегації стала консолідація політичної підтримки України з боку країн глобального півдня у зв'язку з агресією РФ, у тому числі останньої спроби анексії українських територій. Опрацьовується програма і майбутнього турне країнами Близького Сходу [5].

Крім цього, Україна запропонувала провідним арабським телеканалам відкрити в Україні свої представництва, кореспондентські пункти, щоб швидко і об'єктивно доводити своїй аудиторії справжню інформацію про ситуацію в Україні. Низка відомих арабомовних телеканалів світового рівня вже широко представлені в Україні, мають свій штат журналістів. Такий крок буде ефективно сприяти протидії російській пропаганді.

Україна з самого початку повномасштабної агресії Росії, з метою протидії нарративам, які поширював Кремль, доводить партнерам на Близькому Сході та в Африці, що блокада українських чорноморських портів є головною причиною глобальної продовольчої кризи, різкого зростання цін на основні продовольчі товари. Українські дипломати дали численні інтерв'ю арабомовним ЗМІ, в яких чітко була доведена ця інформація до близькосхідної аудиторії. За винятком окремих випадків, переважна частина держав регіону відмовилися від купівлі вкраденого українського зерна [5].

Здебільшого держави, які не є маріонетками Росії займають позицію нейтралітету. На думку спеціального представника України з питань Близького Сходу та Африки Максима Субха, нейтралітет дає простір, можливість для подальшої роботи, контактів для нарощування інтенсивності діалогу з боку України. Чим більше українська влада буде доносити об'єктивну інформацію, тим більше ці країни будуть розуміти природу збройної агресії Росії проти України. Переважна більшість країн Близького Сходу налаштовані на подальшу співпрацю з Україною, чекають на якнайшвидше завершення війни [5].

Прикладом зацікавленості держав Перської Затоки у взаємовигідному співробітництві з Україною є суттєва фінансова підтримка, про яку було оголошено у жовтні 2022 року. Зокрема, Саудівська Аравія виділила Україні макрофінансову допомогу на суму 400 млн дол. США у межах телефонної розмови між Президентом України Володимиром Зеленським і спадкоємним принцом і прем'єр-міністром Мухаммедом ібн Салманом [6].

Одразу після Саудівської Аравії про надання додаткової допомоги Україні й ОАЕ оголосили на суму 100 млн дол. США. Президент ОАЕ Мухаммад бін Заїд Аль Нагаян, підкреслив, що додаткові кошти мають довести важливість солідарності під час війни. Цьому також передувала телефонна розмова між президентами України й ОАЕ.

Протягом перших півроку з початку широкомасштабної війни РФ проти України держави Перської Затоки обмежились символічною допомогою нашій дер-

жаві. Зокрема, Об'єднані Арабські Емірати надіслали 50 т гуманітарного вантажу та повністю обладнані машини швидкої допомоги, 27 т продовольства та медичних товарів для допомоги українським біженцям у Польщі та 57 т продовольства для підтримки українських біженців у Болгарії [7, 8].

Втім, оголошення Саудівською Аравією та ОАЕ про надання макрофінансової допомоги Україні мало вигляд прагнення монархій "зберегти обличчя" після укладення угоди з РФ та іншими державами-членами ОПЕК+ про скорочення видобутку нафти. І навіть той факт, що на Генасамблеї ООН КСА й ОАЕ проголосували за резолюцію про невизнання так званих "референдумів" на тимчасово окупованих Росією територіях України, не змогло перебити інформаційний порядок денний наслідків угоди ОПЕК+, зокрема, зростання цін на нафту, що допоможе Росії збільшити бюджет війни та послабить глобальні зусилля з ізолювання злочинного режиму в Кремлі.

Отже, серед основних інтересів Кремля – збереження високих світових цін на енергоносії, обхід санкцій, налагодження паралельного імпорту, провокування продовольчої кризи та політика дезінформації щодо агресії проти України. Натомість, Україна зацікавлена у збереженні свого статусу гаранта продовольчої безпеки регіону. Наша держава активізувала політику протидії дезінформації Росії.

Таким чином, паралельно з бойовими діями на полі бою триває напружена боротьба між Україною та РФ за прихильність і підтримку держав Близького Сходу та Африки. Схилити позицію країн Перської Затоки на свій бік є важливим пріоритетом, оскільки їх можливості впливу на весь регіон Близького Сходу є вагомим. Втім, потрібно розуміти що російсько-українську війну держа-

ви Перської Затоки, насамперед КСА й ОАЕ, сприймають крізь призму відносин з США та геополітики регіону Близького Сходу загалом. Сполучені Штати відкрито заявили, що хочуть переглянути свої відносини із Саудівською Аравією та вбачають певні ознаки змови з РФ.

Список використаних джерел

1. Russia-Ukraine war: Major prisoner swap following Turkey and Saudi mediation // Middle East Eye. – 21 September 2022. URL: <https://www.middleeasteye.net/news/russia-ukraine-war-saudi-arabia-mediation-release-foreign-prisoners>
2. Wittels, Jack. Shunned in Europe, Russian Fuel Is Flooding to the Middle East // Bloomberg. – July 13, 2022. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-07-13/shunned-in-europe-russian-fuel-is-flooding-to-the-middle-east>
3. Люблять силу і не люблять Захід. Як арабський світ ставиться до війни в Україні // BBC. – 13.07.2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62146857>
4. Кетрін Шер, Емад Хассан. Як Кремль перемагає у інформаційній війні на Близькому Сході // DW. – 26.08.2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/propaganda-rf-ak-kremli-peremagaє-u-informacijnij-vijni-na-blizkomu-shodi/a-62925686>
5. Ми завжди протидіяли нарративам, які поширювала Росія на території Близького Сходу і Африки. – Спецпредставник України // Суспільне. – 05.08.2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://suspijne.media/267958-mi-zavzdi-protidiali-narativam-aki-posiruvavala-rosia-na-teritorii-blizkogo-shodu-i-afriki-sпецпредставник-ukraini/>
6. Саудівська Аравія виділить Україні 400 млн доларів допомоги // Суспільне. – 15.10.2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://suspijne.media/295646-sauidivska-aravia-vidilil-ukraini-400-mln-dolariv-dopomogi/>
7. ОАЕ надіслали українським біженцям у Болгарії понад 50 тонн гуманітарної допомоги // Еспресо. – 30.06.2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://espreso.tv/uae-nadislali-ukrainskim-bizhentsyam-u-bolgarii-ponad-50-tonn-gumanitarnoi-dopomogi>
8. ОАЕ направили 50 тонн гумдопомоги та "швидкі" для України // Укрінформ. – 14.04.2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3457697-uae-napravili-50-tonn-gum-dopomogi-ta-svidki-dla-ukraini.html>

Надійшла до редколегії 17.12.22

B. Cherkas, PhD (Political), Associate Prof.,
N. Novytska, PhD Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

RIVALRY BETWEEN UKRAINE AND RUSSIA FOR INTERNATIONAL SUPPORT OF THE PERSIAN GULF STATES

The general foreign policy support of Ukraine by the vast majority of the world's states and unprecedented sanctions against the Russian Federation force the Kremlin to seek allies among the countries of the global South.

The article analyzes how Ukraine and Russia are competing for international support in the Middle East, namely among the Arab oil monarchies of the Persian Gulf. The main directions of cooperation with the states of the region after the large-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine have been determined. The key factors in the development of the position of the Persian Gulf countries regarding the response to Russia's war against Ukraine have been studied.

Keywords: Ukraine, Russian Federation, war, Persian Gulf, Middle East, mediation, disinformation.

УДК 327.7:061.1

С. Авер'янов, канд. політ. наук, асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЗНАЧЕННЯ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ АЗІЇ В РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ НОВИХ ГОРИЗОНТІВ УКРАЇНИ

Надано огляд того, як розуміють та оцінюють загарбницьку війну Росії проти України держави Заходу та Сходу. Особливу увагу сфокусовано на аналізі позиціонування та реакції урядів країн-членів АСЕАН. Позиції держав Південно-Східної Азії (ПСА) щодо російського підступного вторгнення в Україну коливаються від відвертого засудження до послідовного замовчування. Така ситуація підкреслює високий рівень залежності окремих держав організації від Росії, з одного боку, але також і брак зусиль України з систематичної розбудови мережі багатосторонніх відносин в ПСА, з іншого. Водночас досліджено ключовий документ сучасної української зовнішньої політики в регіоні. Наголошено, що розвиток "східного" вектору дипломатії України в умовах гібридної асиметричної війни з боку Російської Федерації є одним із найбільш ефективних інструментів посилення всебічної підтримки України на міжнародній арені.

Ключові слова: Україна, АСЕАН, Південно-Східна Азія, зовнішня політика, міжнародні відносини.

За більш ніж 50 років свого існування АСЕАН перетворилася із невеликої за складом та потенціалом організації в представницьку та авторитетну міжнародну інституцію багатостороннього співробітництва з питань безпеки, економічної взаємодії та соціокультурної ідентичності народів Південно-Східної Азії. Проблема розвитку Асоціації та дослідженню її діяльності присвячено роботи М. Лейфера, Р. Северіно [1], А. Ачар'ї [2], Й. Хааке [3], Р. Еммерса та багатьох інших. Серед вітчизняних дослідників, які у своїх наукових розвідках розглядали проблематику регіоналізму та специфіку міжнародних відносин в ПСА, варто виокремити С.О. Шергіна [4], Н.Д. Городню [5], О.В. Шевчука [6]. Однак еволюція зовнішньої політики та відносин України з АСЕАН в сучасних геополітичних реаліях на фоні російського вторгнення в Україну аналізується фрагментарно, а тому потребує подальшого наукового розвитку.

Метою даної статті є дослідження концептуальних особливостей вітчизняної зовнішньополітичної стратегії в Азійському регіоні, зокрема в Південно-Східній Азії, в контексті російської воєнної агресії в Україні та аналіз чинників, які впливають на формування позиції країн-членів АСЕАН відносно безпекової ситуації в нашій державі.

Збройне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. викликало справедливий одностайний міжнародний осуд усіх цивілізованих демократичних держав і призвело до поетапного запровадження безпрецедентних у світовій історії секторальних економічних та персональних санкцій проти країни-агресора та низки її високопосадовців Сполученими Штатами, Канадою, Великою Британією, Європейським Союзом, Австралією та рядом інших, переважно західних країн. Реакція була чіткою та однозначною. Зокрема, ЄС рішуче засудив нічим не спровоковані та невинуваті військові дії Росії, підкресливши, що остання грубо порушує міжнародне право, підриває європейську та глобальну безпеку і стабільність.

Однак реакція Асоціації країн Південно-Східної Азії і більшості її держав-членів на розв'язану російським політичним керівництвом війну в самому центрі Європи була значно стриманішою, ніж на Заході. 26 лютого 2022 р. міністри закордонних справ АСЕАН виступили з офіційною заявою щодо безпекової кризи в Україні. Представники 10 держав-членів заявили, що вони глибоко стурбовані ситуацією в Україні, але разом із тим уникали прямої критики на адресу Російської Федерації. В офіційній заяві дії Росії не називають "вторгненням" або "агресією" щодо України. На початку березня орга-

нізація оприлюднила чергову заяву із закликом до негайного припинення вогню. І знову АСЕАН у своїх офіційних зверненнях не визнала Росію агресором, вкотре проявивши притаманну цій міжнародній регіональній організації традиційну обережність в оцінках міжнародних подій та термінології. Посилаючись на принципи міжнародного права, вона натомість наполягала на необхідності припинення бойових дій та якнайшвидшому запуску процесу мирних переговорів між сторонами.

Організацію нерідко критикують за відсутність єдності щодо ряду міжнародних чи навіть субрегіональних питань, що в поєднанні з дипломатичною традицією АСЕАН (наприклад, прагнення до консенсусу між усіма державами-членами) ускладнює формування чіткої одностайної позиції. Проте на рівні Організації Об'єднаних Націй в українському питанні можна спостерігати нехай і частковий, але прогрес. Вісім із десяти країн-членів АСЕАН проголосували за резолюцією ES-11/1 Генеральної Асамблеї ООН [7], яка засуджує російську агресію проти України. Це стосується і М'янми, яка також підтримала резолюцію, в той час як В'єтнам і Лаос утрималися. Дипломатична робота в першу чергу саме з цими двома країнами Південно-Східної Азії потребує особливої уваги з боку уряду та Міністерства закордонних справ України на даному етапі. Підтримка України з боку колективної АСЕАН зміцнить наші позиції не лише в регіоні на дво- та багатосторонньому рівнях, але і у світі загалом.

Єдина держава-член АСЕАН, яка неодноразово засуджувала війну Росії проти України, називаючи її незаконною та несправедливою, в тому числі на міжнародних форумах, на яких були присутні інші країни-члени Асоціації, це Сінгапур. Крім того, вперше за понад чотири десятиліття Сінгапур наважився запровадити односторонні санкції проти іншої країни. На відміну від решти своїх сусідів у ПСА, міністр закордонних справ Сінгапуру Вівіан Балакрішнан підтвердив, що Сінгапур планує запровадити відповідні обмеження для Росії. Мова зокрема про деякі матеріали та товари подвійного призначення, які можуть бути використані як елементи зброї, що застосовується проти України. Водночас діаметрально протилежної позиції дотримується уряд М'янми, який повністю підтримав офіційний Кремль, назвавши вторгнення виправданим, оскільки таким чином Росія нібито захищала суверенітет своєї країни. Хоча слід підкреслити, що це позиція представників військової хунти М'янми, яка де-факто керує країною з 2021 року. Опозиційні продемократичні сили, на кшталт Уряду національної єдності (National Unity Government), засуджують дії Росії на території України.

Водночас більшість країн АСЕАН віддають перевагу не ризикувати своїми зв'язками з Росією та по можливості уникати різких висловлювань на адресу Кремля, дотримуючись "серединної" лінії поведінки. До прикладу, уряд Індонезії спочатку не хотів рішуче засуджувати Москву, намагаючись зберегти дружні відносини як з Росією, так і з Україною. Та поступово позиція Індонезії змінилась. Через три тижні після початку повномасштабного вторгнення в індонезійськом МЗС заявили, що військовий напад на Україну є неприйнятним. Однак президент Джоко Відо відхилив вимоги Заходу скасувати запрошення Володимира Путіна на саміт G20 у листопаді 2022 року. Намагаючись відіграти роль посередника між обома сторонами конфлікту, Індонезія на правах головної та приймаючої держави запросила на Балійський саміт Україну у ролі спостерігача, де президент Володимир Зеленський виступив з промовою. Проте подібні медіаторські інтенції поки що не знайшли жодного конкретного втілення і залишаються малоефективними.

Росія є дев'ятим за величиною торговим партнером Асоціації держав Південно-Східної Азії, можливо, тому деякі регіональні лідери вирішили не критикувати Москву. Таїланд обмежився лаконічною заявою, зміст якої звівся до підтримки зусиль сторін із пошуку мирного врегулювання ситуації шляхом діалогу. В'єтнам також закликав усі сторони вирішити конфлікт дипломатичними засобами. Що важливіше, за даними Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем миру [8], Росія є одним із найбільших постачальників зброї в Південно-Східній Азії. У цьому контексті слід окремо відзначити неабияку залежність М'янми та В'єтнаму від постачання російської зброї. Найбільш динамічно і комплексно військово-технічне співробітництво Росії в регіоні в останні десятиліття розвивалося саме з цими державами. РФ також активно продає зброю в Індонезію, Малайзію, Таїланд і на Філіппіни.

Загалом ПСА залишається дуже стриманою в оцінках ситуації, а реакція держав-членів АСЕАН на війну в Україні різко контрастує з недвозначними сигналами західних урядів. Формальні заяви АСЕАН, як правило, важко назвати чіткими чи конкретними, для них притаманна виважена дипломатично нейтральна риторика. Але навіть у них можна простежити певні спільні наративи, які довгі роки відстоює та любіє організації. У різних варіаціях опубліковані заяви представників АСЕАН мають три спільні характеристики: по-перше, наголошується на необхідності мирного врегулювання та гуманітарної допомоги (принцип невтручання); по-друге, підтримка принципів міжнародного права, як зазначено в Договорі АСЕАН про дружбу та співпрацю в Південно-Східній Азії [9] (прихильність до міжнародної нормативно-правової бази), учасником якого є Росія, а віднедавна також і Україна; і по-третє, жодна заява АСЕАН не засуджує Росію чи її агресію (намагання максимально дотримуватись політики нейтралітету, без відвертої симпатії жодній зі сторін конфлікту). Це дає змогу зрозуміти, чому досі, принаймні формально, АСЕАН не визначає Україну як жертву агресії, а лише констатує географічне місце, де відбуваються бойові дії.

Подібні обережні заяви цілком відповідають дипломатії Шляху АСЕАН (The ASEAN Way). Асоціація та трансрегіональні формати співробітництва під керівництвом АСЕАН, такі як Регіональний форум АСЕАН (АРФ), ніколи публічно не засуджують будь-яку країну,

яка порушує міжнародне право. Стратегічною метою АСЕАН є підтримка заснованого на правилах багатостороннього та інклюзивного регіонального порядку в Індо-Тихоокеанському регіоні, який вона допомогла створити. Для цього їй потрібно активно залучати якомога більшу кількість великих держав, включно з Росією, хоча її останнім часом схильні розглядати не стільки як ключового стратегічного, економічного чи безпечного партнера, на відміну від тих же Сполучених Штатів чи КНР, а радше як ситуативного та доволі "нішевого" гравця на міжнародній арені.

У Східній Азії позиції національних урядів менш синхронні та категоричні, ніж у Європі. Проте і тут можна виділити окремі країни, які відкрито зайняли сторону України. Мова про Японію, Південну Корею та Тайвань. Вони приєдналися до західних країн у засудженні та навіть до санкційної політики проти Росії, чітко підкреслюючи її відповідальність за розв'язування війни. Так Прем'єр-міністр Японії Фуміо Кісідза висловив слова підтримки українському народу, президент Тайваню Цай Іньвень наголосила на єдності та незламності духу громадян України у боротьбі проти сильнішого супротивника, а тодішній президент Південної Кореї Мун Чже Ін висловив солідарність і співчуття українцям, зазначивши, що Корея також свого часу пізнала усі жахи війни, тому чудово розуміє страждання українського народу. У свою чергу Північна Корея навпаки підтримує РФ. Пхеньян звинувачує у всьому США та Захід, апелюючи до промосковських тез про розширення НАТО як одну з головних причин війни. Причини конфлікту там вбачають у політиці гегемонізму США у світі, а не в російському експансіонізмі.

Якщо ж говорити про безпекову ситуацію в Індо-Тихоокеанському регіоні (ІТР) в недалекій перспективі, то одразу можна провести паралелі з вкрай напруженими відносинами в акваторії Південно-Китайського моря між Тайванем та Китайською Народною Республікою. Подібно до Росії, КНР притаманна авторитарна форма правління, обидві є великими ядерними державами, до того ж постійними членами Ради Безпеки ООН, здатними в односторонньому порядку порушити суверенітет та територіальну цілісність потенційно слабшого сусіда. І Володимир Путін і Сі Цзіньпін активно критикують нинішній міжнародний порядок, в якому колективний Захід займає домінуючі позиції по ключовим політичним, економічним та технологічним сферам розвитку. Крім того, президент Сі регулярно наголошує, що возз'єднання материкового Китаю з Тайванем неминуче і це лише питання часу. Знайома риторика. На офіційному рівні Пекін закликає Україну та Росію до мирних переговорів і необхідності зниження рівня ескалації.

Іншим впливовим гравцем в ІТР, який також може серйозно вплинути на ситуацію, залишається Індія. Міністр закордонних справ Індії Субраманьям Джайшанкар заявив, що його країна виступає за якнайшвидше припинення насильства та бойових дій, повернення на шлях діалогу, дипломатії та глобального порядку, заснованого на міжнародному праві, Статуті ООН [10] і поваги до територіальної цілісності та суверенітету держав. Наголос на "діалозі та дипломатії" свідчить про те, як саме Індія сприймає війну. З її точки зору це геополітичний конфлікт між Росією та НАТО, що сягає корінням до спроб впорядкувати безпеку після Другої світової війни. Індія є послідовним прибічником Руху неприєднання, зовнішньополітичного імперативу, який націлений проти будь-якого блокового протистояння. Відтак стратегічна автономія зали-

шається важливим напрямком зовнішньої політики Індії. Окрім давніх дипломатичних відносин і фактора громадської думки, Росія також залишається важливим поставальником зброї, сировини та імпорту, необхідних для енергетичної безпеки Індії. Атомна енергетика є ще однією сферою, де співпраця з Росією має вирішальне значення, оскільки Росія є єдиною країною, яка успішно увійшла в сектор виробництва ядерної енергії в Індії. Проблеми регіональної безпеки та вплив кризи в Україні на Азію також змушують Індію захищати свої ключові інтереси в ІТР. Багатовекторна орієнтація зовнішньої політики Індії націлена на підтримку добрих відносин як із Заходом, так і з Росією.

Нажаль тривала невизначеність концептуальних підходів до ІТР призвела до звуження відносин України з країнами Азії переважно до економічної співпраці, головним рушієм якої стали інтереси приватних компаній. Водночас роль держави у розбудові азійського вектора зовнішньої політики України обмежилась загальною підтримкою розвитку торгівлі. Збільшення політичної та економічної ваги цих країн та посилення глобальної ролі Азії як регіону перетину ключових інтересів провідних держав світу стали чинником кардинальних змін у сучасній системі міжнародних відносин, що, зі свого боку, зумовлює необхідність перегляду Україною своїх підходів до азійського напрямку своєї зовнішньої політики. В умовах подолання екзистенційної загрози з боку Російської Федерації та задля оперативної перемоги над окупантом Україна змушена шукати підтримки та союзників не лише на Заході, але і на Сході. Дедалі актуальнішими в плані дипломатії та зовнішньої політики стають ті напрямки, які раніше перебували на периферії національних державних інтересів. Про розуміння Україною відкриття нових перспектив формування партнерських відносин та впливу на міжнародну систему сучасних тенденцій світової політики, що відбуваються в Африці, Азії, Латинській Америці, яскраво свідчить факт розробки Стратегії зовнішньополітичної діяльності України [11].

30 липня 2021 року Рада національної безпеки і оборони України своїм рішенням [12] схвалила проект та запропонувала Володимирі Зеленському затвердити Стратегію зовнішньополітичної діяльності України, яка набула чинності 26 серпня 2021 року Указом президента №448/2021 [13]. У цьому документі здійснено комплексне нормативно-правове упорядкування засад зовнішньої політики України, класифіковані її національні інтереси і пріоритети на світовій арені. У Стратегії надається аналіз зовнішньополітичного середовища, окреслюються виклики і загрози, визначаються цілі і напрями зовнішньополітичної діяльності України. Основна мета вітчизняної зовнішньої політики: утвердження України у світі як сильної та авторитетної європейської країни, здатної забезпечити сприятливі зовнішні умови для стійкого розвитку і реалізації потенціалу держави, економіки та українців. Міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба так прокоментував цей документ: "це перший в історії України систематизований стратегічний документ найвищого рівня щодо зовнішньої політики нашої держави" [14]. Він зауважив, що до розробки Стратегії були залучені експерти та науковці, представники провідних аналітичних центрів у сфері зовнішньої політики, Національного інституту стратегічних досліджень, експерти високого рівня з числа колишніх керівників дипломатичної служби.

Міністр також виокремив шість пріоритетних напрямів зовнішньополітичної діяльності нової Стратегії:

1. *Забезпечення суверенітету та територіальної цілісності України;*
2. *Протидія агресивній політиці Російської Федерації;*
3. *Курс на членство в ЄС та НАТО;*
4. *Просування українського експорту і залучення іноземних інвестицій;*
5. *Захист прав та інтересів громадян України за кордоном;*
6. *Просування позитивного іміджу України у світі [14].*

Структурно документ складається із 7 частин та 254 пунктів. Він включає в себе загальні положення, аналіз зовнішнього середовища, виклики та загрози, цілі зовнішньополітичної діяльності України, напрями зовнішньополітичної діяльності, інституційну спроможність, заключні положення. Основною загрозою в документі названа Росія. Зокрема п. 24 зазначає: "Політика Російської Федерації сьогодні є основною загрозою для України і Європи. Російська Федерація докладє зусиль для відновлення своєї ролі як глобального гравця шляхом політичного, військового, економічного, інформаційного тиску на держави та інституції трансатлантичного співтовариства. Російська Федерація застосовує весь спектр інструментів гібридної агресії з метою встановлення контролю над Україною, порушуючи її територіальну цілісність та намагаючись блокувати її рух до набуття повноправного членства в ЄС та в НАТО, а також для дестабілізації інших держав, порушення заснованого на нормах міжнародного права міжнародного правопорядку" [11]. Найвищими пріоритетами названі: протидія державі-агресору, відновлення територіальної цілісності України та забезпечення державного суверенітету України на всій її території в межах міжнародно визнаного державного кордону. Вказано 5 держав-стратегічних партнерів: США, Канада, Німеччина, Франція, Великобританія.

Особливої уваги у межах цієї статті заслуговує блок Регіональної співпраці, а саме підпункт Співробітництво з державами Індо-Тихоокеанського регіону. Визнається, що Азія на сьогодні є найбільш динамічним регіоном світу, що її роль у глобальному вимірі дедалі посилюється. У середньостроковій перспективі завданням зовнішньополітичної діяльності України визначено здобуття більш широкої підтримки держав Азійського регіону, зокрема у межах міжнародних організацій, у питаннях протидії агресії Російської Федерації та відновлення територіальної цілісності України у межах її міжнародно визнаного державного кордону. Основу практичної взаємодії з азійськими державами становить торговельно-економічне співробітництво. Активний розвиток двостороннього співробітництва з державами Південно-Східної Азії буде зосереджуватися, зокрема, на питаннях формування зон вільної торгівлі, розширення коопераційних зв'язків у військово-технічній, аерокосмічній та науково-технічній сферах. Україна також докладатиме зусиль для інституціоналізації відносин з Асоціацією держав Південно-Східної Азії. Перспективним напрямом є налагодження співпраці з АСЕАН щодо сприяння залученню інвестицій до промислового та аграрного секторів України з фінансових центрів регіону.

Таким чином напрямком ПСА є важливою складовою частиною більш широкої рамки Індо-Тихоокеанського вектору зовнішньої політики МЗС України. Можна з упевненістю говорити про комплексну спрямованість Стратегії

гії за окремими регіональними напрямками (Азійський, Африканський, Латиноамериканський тощо), кожен з яких має власні цілі та завдання. У своїх виступах Дмитро Кулеба називає новий зовнішньополітичний курс України політикою нових горизонтів, важливою складовою якої є Азійська стратегія, чия реалізація дозволить Україні вийти на принципово новий рівень взаємодії нашої країни з регіоном [15]. Посилення партнерства з державами-членами АСЕАН допоможе зміцнити позиції України на міжнародній арені та стати запорукою її повноцінної участі в розбудові глобальної архітектури безпеки. Позаяк інтереси України не обмежуються лише Євроатлантичним простором і представлені в усіх регіонах світу: в Африці, Азії, Латинській Америці, на Близькому Сході. За таких умов Україна матиме усі шанси закріпити за собою статус важливого контрибутора у справу підтримання міжнародної безпеки та миру.

Важливим кроком на шляху до переважання відносин з ПСА став перший в історії нашої держави офіційний візит міністра закордонних справ Дмитра Кулеби в листопаді 2022 року на саміт АСЕАН в Камбоджі, де він підписав документи від імені України про приєднання до Договору про дружбу та співробітництво у Південно-Східній Азії [9]. Показовим стало те, що Україна стала першою країною Центрально-Східного регіону Європи, яка приєднується до цього договору. Після набуття його чинності Україна та АСЕАН матимуть стабільну нормативно-правову основу для розвитку регулярних політичних, економічних, культурних і гуманітарних відносин та реалізації взаємовигідних проєктів. Ключовими завданнями України в регіоні залишаються розширення власної присутності та здобуття політичної підтримки нашої держави з боку країн-членів АСЕАН у протидії агресії Росії.

Висновки. З інституціональної точки зору АСЕАН вкотре продемонструвала схильність до "східної" моделі дипломатії, особливо коли йдеться про міжнародні збройні конфлікти. У притаманній організації манері вона намагається зайняти нейтральну сторону щодо війни в Україні. Позиції окремих країн-членів залишаються неоднорідними, що ускладнює пошук консенсусу – одного з фундаментальних принципів функціонування Асоціації. Більшість країн АСЕАН не ризикують своїми прагматичними відносинами з Росією, незважаючи на моральний тиск з боку України та Євроатлантики. У цьому сенсі АСЕАН прагне зберегти баланс, що з кожним днем стає дедалі важче робити.

Однією з перших найбільш вагомих причин для АСЕАН зайняти більш жорстку позицію щодо війни в Україні є норми міжнародного права. Росія грубо порушила найголовніші із них, включаючи повагу до суверенітету, територіальної цілісності та незастосування сили, які окрім усього іншого також прописані в ключовому документі організації – Договорі про дружбу та співпрацю в Південно-Східній Азії 1976 року. Адже захист спільних інтересів відносно невеликих держав ПСА від силової політики більш потужних сусідів був однією з причин заснування організації. Також агресивні дії Росії в Європі, підкріплені викривленою та гіперболізованою ідеологією псевдозахисту діаспор від уявних загроз, можуть спричинити небезпечний прецедент для самої Азії. Держави АСЕАН є багатокультурними та поліетнічними за своїм складом зі значним відсотком китайських нацменшин. Це може бути використано з боку Китаю та вплинути на його поведінку не лише в ПСА, але і

за межами Південно-Китайського моря. Саме тому для малих і середніх держав регіону вкрай важливо підтримувати принципи суверенітету та міжнародного права всіма можливими дипломатичними засобами. Для таких країн, які в основному покладаються не на силу, а на дипломатію, міжнародне право та інші норми є ключовими інструментами зовнішньої політики. Вони повинні відкрито виступити проти такої територіальної агресії Росії, щоб потенційно захистити і себе у майбутньому. Деякі країни, такі як, наприклад, Сінгапур, це розуміють і цілковито підтримують Україну у її національно-визвольній боротьбі.

У свою чергу Україна також має наполегливо відстоювати свої безпекові інтереси на світовій арені та інтенсифікувати роботу не лише зі своїми традиційними партнерами, але і активно шукати нових союзників, започатковувати альтернативні формати діалогу, використовувати сучасні методи та інструменти дипломатії. Перші кроки у цьому напрямку вже зроблені, свідченням чого є остання Стратегія зовнішньополітичної діяльності України. Лише факт появи такого документа є надзвичайно позитивним явищем для української дипломатії. Він передбачає розширення співпраці з країнами Азії, Близького Сходу, Африки, Латинської Америки. У документі йдеться про консолідацію підтримки ініціатив України у міжнародних організаціях з боку азійських, африканських, американських та близькосхідних держав, зокрема у питаннях протидії російській агресії. У комплексі це отримало назву політики нових горизонтів. Відбувається налагодження сталих зв'язків та дружніх відносин з країнами та міжнародними організаціями тих регіонів, які довгий час незаслужено вважались другорядними. Розроблена МЗС Азійська стратегія є частиною курсу на відкриття нових горизонтів для України, втому числі і безпосередньо в Південно-Східній Азії. Набуття Україною статусу партнера АСЕАН відкриває низку нових можливостей. Участь в саміті АСЕАН та приєднання України до Договору про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії 1976 року є політичним сигналом підтримки нашої країни. Це означає вихід на принципово новий рівень відносин. Ця стратегія передбачає роботу не лише з регіоном АСЕАН, а й з країнами Центральної Азії, Індією, Китаєм, що робить її майже універсальною. Таким чином, за умови політичної послідовності та стратегічного планування багатовекторність у зовнішній політиці України цілком може отримати новий імпульс у найближчому майбутньому.

Список використаних джерел

1. Severino R. Southeast Asia in Search of an ASEAN Community: Insights from the Former ASEAN Secretary-General. – Institute of Southeast Asia Studies. – Singapore, 2006. – 489 p.
2. Acharya A. Constructing a Security Community in Southeast Asia: ASEAN and the Problem of Regional Order. – Routledge. – London, 2009. – 234 p.
3. Haacke J. ASEAN's Diplomatic and Security Culture: Origins, Development and Prospects. – Routledge. – London, 2005. – 304 p.
4. Шергін С.О. Азійсько-тихоокеанський регіоналізм у сучасних міжнародних реаліях / С.О. Шергін // Історичний розвиток глобальної периферії як чинник трансформації сучасної світової системи: зб. наук. праць / НАН України, ДУ "Інститут всесвітньої історії НАН України". Інститут Конфуція КНЛУ; від. наук. ред. О.І. Лукаш. – К., 2016. – С. 31-53.
5. Городня Н.Д. АСЕАН як модель регіональної взаємодії держав Південно-Східної Азії / Н.Д. Городня // Гілея: науковий вісник. – 2015. – Вип. 99. – С. 109-113.
6. Шевчук О. В. Система безпеки Азійсько-Тихоокеанського регіону: фактори формування та тенденції розвитку / О.В. Шевчук. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П.Могили, 2010. – 197 с.

7. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН ES-11/1 від 02.03.2022 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/293/36/PDF/N2229336.pdf?OpenElement>

8. Stockholm International Peace Research Institute, SIPRI. URL: <https://www.sipri.org>

9. Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia. URL: <https://asean-aipr.org/wp-content/uploads/2018/07/Treaty-of-Amity-and-Cooperation-in-Southeast-Asia-1976-TAC.pdf>

10. United Nations Charter (full text). URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>

11. Стратегія зовнішньополітичної діяльності України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://materialy.kmu.gov.ua/71473f53/docs/62fa0d33/Dodatok.pdf?fbclid=IwAR0Z0QMO2uLTeY43btsNpMJW8TDb_6L8Y89NKE5XP3i18uvV0ngEP5Rg88

12. Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0054525-21#n2>

13. Офіційне інтернет-представництво Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017>

14. Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/news/dmitro-kuleba-ukrayina-vpershe-v-istoriyi-otrimala-strategiyu-zovnishnopolitichnoyi-diyalnosti>

15. Міністерство закордонних справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-rozpoviv-pro-strategiyu-novih-gorizontiv-shchodo-afriki-aziyi-ta-latinskoji-ameriki>

Надійшла до редколегії 10.12.22

S. Averianov, PhD (Political), Assist.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE SIGNIFICANCE OF SOUTHEAST ASIA WITHIN UKRAINE'S NEW HORIZONS POLICY

The article provides an overview of how Russia's war of aggression against Ukraine is perceived and assessed by the Western and Eastern countries. Special attention is focused on the analysis of the position and reaction of the governments of the ASEAN member states. The attitude of the countries of Southeast Asia towards ongoing Russia's insidious invasion of Ukraine ranges from outright condemnation to consistent abstention. This situation shows up the high level of dependence of individual states of the organization on Russia, on the one hand, but on the other also points out the lack of systemic efforts by Ukraine to build an effective network of multilateral relations in the region. At the same time, the key document of modern Ukrainian foreign policy in Southeast Asia is being analyzed. It was emphasized that the development of the "eastern" vector of Ukraine's diplomacy during a hybrid asymmetric war on the part of the Russian Federation is one of the most effective tools for strengthening Ukraine's comprehensive support in the international arena.

Keywords: Ukraine, ASEAN, Southeast Asia, foreign policy, international relations.

УДК 352

М. Зайцева, канд. політ. наук, асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Проаналізовано реформування державного сектору в контексті децентралізації виконавчої влади під впливом трансформаційних процесів, що відбуваються в Україні. Визначено характерні риси реформування місцевого самоврядування в країнах Європейського Союзу. Розглянуто конкретні заходи, запровадженні урядом України в побудові дієвої системи органів місцевого самоврядування та запровадження більш ефективного і результативного публічного управління.

Ключові слова: Європейський Союз, децентралізація, місцеве самоврядування, публічне управління, реформа державного управління України.

Трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні, свідчать про необхідність запровадження більш ефективного та результативного публічного управління, зокрема шляхом реформування органів виконавчої влади в контексті децентралізації. Поштовхом до проведення реформ місцевого самоврядування та територіальної організації влади стала державна політика України щодо інтеграції в Європейський Союз. У межах стратегічного курсу важливим стало ефективне функціонування системи органів виконавчої влади, створення нових інститутів, організаційних структур та інструментів здійснення державного адміністрування у сфері публічної влади [1].

Процес інтеграції України у Європейський Союз пов'язаний зі створенням надійних механізмів політичної стабільності, демократії та безпеки. Перебуваючи на етапі реалізації євроінтеграційної стратегії, Україна потребує інституціональних змін у системі державного управління, зокрема трансформації наявної моделі публічної влади, запровадження принципів децентралізації, а також імплементації позитивного зарубіжного досвіду організації механізмів управління на основі концепції сталого розвитку. Європейський досвід характеризується підвищенням ефективності державного управління, створення умов взаємодії суб'єктів політичного й соціального процесу, необхідного, перш за все, для усвідомлення позитивних і негативних проявів суспільних відносин; для побудови моделі функціонування органів влади, створення раціонально структурованого владного механізму країни. Принципи публічного управління як сучасні загальновізанні демократичні цінності європейської цивілізації слугують орієнтиром проведення державно-правових реформ в Україні. Важливим напрямом реформування державного сектору є створення нових інститутів, організаційних структур та інструментів здійснення державного управління у сфері публічної влади [2]. Потрібно наголосити, що децентралізація збільшує повноваження територіальних громад, які формують та реалізують стратегії розвитку регіону, а ефективна система державного управління регіональним розвитком забезпечує надання громадам якісних та доступних публічних адміністративних послуг.

Фахівці з адміністративного права поняття децентралізація визначають як такий спосіб організації публічної влади в державі, за якого адміністративно-територіальні одиниці або інші територіальні утворення мають право самостійно вирішувати питання місцевого значення і реалізувати власні завдання у межах, встановлених законодавством та під відповідальність уповноважених органів і посадових осіб, а втручання у їх діяльність може відбуватися винятково з метою нагляду за

законністю в передбачених законом випадках і відповідних формах [3, ст.16].

Польський професор Є. Рушковський, аналізуючи розвиток місцевого самоврядування, виокремлює три системотворчі компоненти децентралізації: політичну, адміністративну та фінансову. Політична децентралізація характеризується відповідними конституційними гарантіями формування системи органів місцевого самоврядування, її зміст та організація засвідчують незалежність таких органів від центральної влади. Сутність адміністративної децентралізації полягає в задоволенні публічного інтересу органами місцевого самоврядування в межах відповідної території, фінансова децентралізація передбачає наявність власних фінансових та матеріальних засобів, і означає здійснення повноважень щодо володіння, користування і розпорядження фінансовими ресурсами, які перебувають у власності громад [3, ст.18]. Можна стверджувати, що поняття децентралізації розкривається через його вплив на: адміністративно-територіальний устрій держави, систему органів публічної адміністрації, розподіл між ними функцій, повноважень та фінансових ресурсів [3, ст.14].

Система державного управління в ЄС заснована на аналізі специфіки організації державного управління впродовж тривалого часу становлення та розбудови національних держав. На сучасному етапі сформувались англосаксонська, континентальна, змішана та іберійська моделі місцевого самоврядування. Англосаксонська модель передбачає наявність у муніципалітетів певної свободи дій, при якій на місцях відсутні спеціально уповноважені державні особи, які здійснюють керівництво виконавчими структурами влади. Місцева влада здійснює поточні управлінські функції в соціальній сфері, сфері освіти, охорони здоров'я, утримання автошляхів, житловокомунальне господарство. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування здійснюється через центральні міністерства та судові органи. Така система організації місцевого самоврядування обумовлена специфікою формування Британської імперії, відстані між володіннями якої були досить значними, що й зумовлювало порівняно більшу свободу дій місцевих органів влади. Континентальна модель (французька модель), передбачає наявність на місцях державної посадової особи, яка здійснює координацію діяльності державних служб. Вона базується на поєднанні державного управління на місцях і місцевого самоуправління. Ця модель також характеризується певною підпорядкованістю нижчих ланок вищим. Змішана модель поєднує риси англосаксонської та континентальної моделей. Таке поєднання характерне Німеччині та Австрії, де одночасно існує територіальне управління в формі муніципалітетів, а також урядові округи, що

не мають виборних органів влади. Законодавство Німеччині передбачає право громад вступати у взаємодію по горизонталі, утворюючи різні муніципальні міжгромадські союзи для здійснення спільного управління. Іберійська модель передбачає існування на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою держави виборних представницьких органів та головних посадових осіб місцевого самоврядування, що очолюють виконавчі органи (алькальди, регідори, мери, префекти тощо). Введення посад спеціально призначених уповноважених представників центральних органів державної влади за цією моделлю не передбачається, але така обрана посадова особа затверджується урядом як представник держави в адміністративно-територіальній одиниці з правом контролю за діяльністю представницького органу [4, ст.8].

Розуміння регіональної політики ЄС розкривається через дві концептуальні моделі: "Європа регіонів" та "Європа через регіони". Відповідно до концепту "Європа регіонів" (Regions for Europe), формування сучасної парадигми публічного управління відбувається через автономію регіонів, підвищення конкурентоспроможності та інноваційності з огляду на місцеві умови. Важливо підкреслити, що у процесі розробки регіональної політики, у контексті політичного підходу для Європейського Союзу "Європа регіонів" інтерпретується як "місцева політика" (Place-based policy). У 1990-2000 рр. концепція "Європа регіонів" отримала визначення як "Європа з регіонами" (Europe with regions), метою якої є усунення соціальних диспропорцій, які сформувалися внаслідок тривалої економічної реструктуризації. Варто зазначити, що досвід регіональної політики Європейського Союзу є необхідною умовою ефективного реформування державного управління в Україні [5].

Для утвердження України як демократичної і правової держави принципово важливою є побудова дієвої системи місцевого самоврядування, спроможної своєчасно й ефективно задовольняти потреби громадян, сприяти реалізації їхніх прав. Важливу роль у реформуванні самоврядування відіграє децентралізація влади, що передбачає передачу значного обсягу завдань, функцій та повноважень з центрального рівня на місцевий із належним їх розмежуванням між органами виконавчої влади і місцевого самоврядування. Виходячи з окреслених зовнішньополітичних цілей та подальшої інтеграції в ЄС, Україна ратифікувала Хартію місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р., яка відповідно до статті 9 Конституції України є частиною національного законодавства. Європейська хартія місцевого самоврядування є основним і обов'язковим міжнародно-правовим документом для країн-членів Ради Європи, який містить стандарти щодо організації управління на місцях на засадах місцевого самоврядування. Так у документі встановлено загальноєвропейські стандарти для підтримки і захисту прав територіальних громад і органів місцевого самоврядування, що забезпечує їхню активну участь у вирішенні питань місцевого значення [12, 6, ст. 18].

У Преамбулі закріплені фундаментальні принципи Хартії, де у забезпеченні демократії визначальною є роль місцевого самоврядування. "Під місцевим самоврядуванням розуміється право і реальна здатність органів місцевого влади регламентувати значну частину державних справ і управляти ними, діючи у межах закону, під власну відповідальність і в інтересах місцевого населення". Хартія складається із Преамбули та 18 статей, об'єднаних у три частини. Відповідно до частини 2 статті 3 закріплюється перелік суб'єктів місцево-

го самоврядування, що реалізують безпосередньо або опосередковано самоврядні повноваження територіальних громад. "Це право здійснюється радами або зборами, члени яких вільно обираються таємним голосуванням на основі прямого, рівного, загального виборчого права і які можуть мати підзвітні їм виконавчі органи. Норми статті жодним чином не забороняють проводити збори, референдуми чи будь-які інші форми прямої участі громадян, якщо це дозволяється законом". Виходячи з принципів Хартії, органи місцевого самоврядування можуть мати власні джерела прибутків, що покривають принаймні частину фінансових потреб місцевої громади і право його органів на встановлення ставок місцевих податків і зборів. В статті 10 гарантується право органам місцевої влади здійснювати свої повноваження, співпрацювати та в межах закону створювати консорціуми з іншими органами місцевого самоврядування для виконання завдань, що становлять спільний інтерес, а також передбачено право співпрацювати з органами місцевого самоврядування інших держав, що гарантує право органів місцевого самоврядування бути членом міжнародної асоціації органів місцевого самоврядування з метою захисту і заохочення їхніх спільних інтересів, що визнається кожною державою. Таким чином, Хартія місцевого самоврядування зобов'язує кожного з учасників дотримуватися правових норм, які гарантують адміністративну, фінансову і політичну незалежність місцевої влади [7, ст. 29].

Потрібно наголосити, що основним принципом Європейської хартії місцевого самоврядування є субсидіарність, відповідно до якої "...політична влада повинна втручатися лише тоді і в тих межах, при яких суспільство і групи, що його складають, починаючи від індивідів до сім'ї, місцевих громад та інших більш громіздких груп, не в змозі забезпечити різноманітні потреби". Субсидіарність передбачає, що рішення з відповідних питань повинні прийматися на тому рівні, на якому виникають питання, а публічні послуги мають надаватися органами того управлінського рівня, що найбільш наближений до споживача послуг [8].

Проявами забезпечення зовнішньополітичного курсу України стало також підписання 20 жовтня 2011 року Додаткового протоколу до Європейської хартії місцевого самоврядування від імені України, який значно розширює права громадян щодо участі у справах органу місцевого самоврядування, містить застереження проти хабарництва чи використання силових або примусових форм участі особи в суспільному житті місцевих громад [5].

Активізація зусиль України в напрямку Європейської інтеграції сприяла ухваленню Кабінетом Міністрів України 1 квітня 2014 року Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, що дозволило посилити становлення інституту місцевого самоврядування. Концепція передбачає децентралізацію, створення належних матеріальних (майно, зокрема земля, що перебувають у власності територіальних громад), фінансових (податки та збори, що пов'язані з територією відповідної адміністративно-територіальної одиниці) та організаційних умов для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень. Крім того, територіальні громади отримують права розпоряджатися земельними ресурсами в межах своєї території, об'єднувати своє майно та ресурси у межах співробітництва територіальних громад для виконання спільних програм та надання якісних публічних послуг населенню суміжних територіальних громад. Децентралізація є

своєрідною системою управління, за якої частина функцій центральної влади переходить до органів місцевого самоврядування [9, 7, ст.8].

У ході реалізації децентралізації в Україні проблемою залишається розвиненість та вдосконалення інститутів місцевої демократії, за допомогою якої відбудуться докорінні зміни в процесі управління бюджетною системою, що буде сприяти розвитку демократичних відносин як у цілому в країні, так і на місцевому рівні. Місцеві бюджети мають бути самостійними, фінансово незалежними, мати збалансований бюджет, а також на законодавчому рівні чітко визначені розмежування функцій і повноважень між державними та місцевими органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування [10].

Слід зазначити, що децентралізацію задекларовано у статті 132 Конституції України, де територіальний устрій ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій [11].

Законом про місцеве самоврядування в Україні визначено право і здатність територіальних громад – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [12].

Актуальність європейського досвіду децентралізації влади для України зумовлена активними процесами реформування й подальшої нормативної регламентації, свідченням чому є зміни до основних законів та інституційне забезпечення реалізації реформи децентралізації, що сприяло утворенню Офісу реформ як постійно діючого консультативно-дорадчого органу Кабінету Міністрів України, який співпрацює з регіональними та секторальними офісами підтримки децентралізації в галузі освіти, охорони здоров'я, планування територій, культури, соціального захисту та інших сферах. Відповідно до затвердженої концепції в регіонах були створені Центри розвитку місцевого самоврядування, які координують, підтримують процес розробки впровадження реформи на регіональному рівні. Для організаційно-аналітичного забезпечення діяльності Національної ради реформ був створений Проектний офіс, який вже у жовтні 2016 року був розділений на Офіс впровадження реформ (Reforms Delivery Office) та Офіс підтримки Національної ради реформ. Програма, яка спільно фінансується Європейським Союзом та його країнами-членами Данією, Естонією, Німеччиною, Польщею та Швецією, має на меті забезпечення впровадження децентралізації державної влади в Україні. Реалізація програми "U-LEAD з Європою", передбачає посилення спроможностей ключових суб'єктів на національному, регіональному та місцевому рівнях з метою впровадження реформ регіональної політики та децентралізації [4, ст.21].

Виходячи із зовнішньополітичних цілей, Кабінетом Міністрів України була затверджена Стратегія реформування державного управління України на 2016-2020 роки, яка направлена на децентралізацію, відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудова ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізація положень Європейської

хартії місцевого самоврядування. Стратегія реформування державного адміністрування України на 2016-2020 роки ґрунтується на спільних цінностях, а саме дотриманні демократичних принципів, верховенстві права, належному врядуванні. Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, належне врядування визначається як один із принципів, що є головними для посилення відносин між сторонами. Цілями та завданнями Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки, сучасної та ефективної системи управління державними фінансами, яка здатна надавати якісні державні послуги, ефективно акумулюючи ресурси та розподіляючи їх відповідно до пріоритетів розвитку держави у середньо- та довгостроковій перспективі; підвищення ефективності розподілу ресурсів на рівні формування державної політики; забезпечення ефективного виконання державного бюджету; підвищення рівня прозорості та підзвітності в управлінні державними фінансами". У стратегії реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в Україні на період до 2017 року визначено необхідність розмежування політичних та адміністративних посад; забезпечення рівного доступу громадян до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, усунення корупційного механізму шляхом проведення виключно відкритого конкурсу на зайняття вакантних посад; формування ефективної системи управління людськими ресурсами на державній службі та службі в органах місцевого самоврядування, що базуватиметься на врахуванні знань, умінь, навичок, а також особистісних якостей державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування; забезпечення прозорості, відкритості та підзвітності державних органів та органів місцевого самоврядування шляхом залучення організацій громадянського суспільства, наукових та експертних установ до розгляду питань з формування та реалізації державної політики у сфері державної служби та служби в органах місцевого самоврядування. Впровадження реформ здійснюється також на основі Коаліційної Угоди, Програми діяльності Уряду [4, ст.12].

Висновки

Децентралізація влади є складним та багатоаспектним завданням державної політики, що передбачає часткову передачу повноважень від центральних органів влади до органів місцевого та регіонального рівнів. Необхідною умовою стабільного розвитку суспільства та ефективного функціонування держави є забезпечення балансу загальнодержавних інтересів не лише з інтересами територіальних громад, а й кооперація та координація цих інтересів на різних рівнях виконавчої влади.

Аналізуючи європейські норми децентралізації, потрібно наголосити, що в Європейському Союзі відсутні єдині стандарти щодо здійснення державного управління, проте основною ідеєю реформ у країнах Європи визначається розширення повноважень органів місцевого самоврядування, в тому числі за рахунок передачі значних прав зі сторони органів центральної влади. Досвід зарубіжних країн дозволяє визначити основні передумови реформування органів виконавчої влади в Україні, впровадження правових стандартів розвитку місцевого самоврядування, сприяння участі громадян державній політиці, встановити зміст та необхідність такого реформування з огляду на прагнення України інтегруватися в ЄС.

Процес розбудови системи державного управління та місцевого самоврядування в Україні полягає в реор-

ганізації, зміні форми та змісту суспільних відносин, що здійснюється за рахунок розширення прав та повноважень адміністративно-територіальних одиниць. У контексті проведення реформ, децентралізація є важливим чинником розвитку місцевого самоврядування, а розширення компетенцій органів місцевої адміністрації, створення належної матеріальної і фінансової бази дозволить врахувати інтереси місцевих громад під час виконання ними функцій і завдань визначених законом.

Список використаних джерел

1. Шляхи реформування публічного управління в умовах децентралізації влади в Україні: Автореферат / Багінський Д.С. 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://krs.chmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1197/1/1.%20%D0%90%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82_%D0%91%D0%B0%D0%B3%D1%96%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9.pdf
2. Формування сучасної парадигми публічного управління в умовах глобалізації та децентралізації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/53/984/2173-1?inline=1>
3. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / О.М. Бориславська, І. Б. Заверуха, А.М. Школик та ін.; Центр політико-правових реформ. – К.: видавництво ФОП О.М. Москаленко, 2012. – 212 с.
4. Децентралізація сфери державного управління України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://knute.edu.ua/file/NjY4NQ==/5a7cbc05abd3a86b91ad5355e3962c47.pdf>

M. Zaitseva, PhD (Political), Assist.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

DECENTRALIZATION OF PUBLIC AUTHORITY OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES

The article analyzes the reform of the public sector in the context of decentralization of executive power under the influence of the transformational processes taking place in Ukraine. The characteristic features of the reform of local self-government in the countries of the European Union are determined. Specific measures introduced by the government of Ukraine to build an effective system of local self-government bodies and introduce more efficient and effective public administration are considered.

Keywords: The European Union, decentralization, local government, public administration, Reforms of public administration of Ukraine.

5. Еволюція концепції "Європи регіонів" у рамках регіональної політики ЄС. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/140685/10-Kurylyak.pdf?sequence=1>

6. Децентралізація публічної влади: досвід Європейських країн та перспективи України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://despro.org.ua/media/upload/decentral_zac_ua_publ_chno_vladi_dosv_d_evropeyskih_derzhav_ta_perspektivi_ukra_ni\(2\).pdf](https://despro.org.ua/media/upload/decentral_zac_ua_publ_chno_vladi_dosv_d_evropeyskih_derzhav_ta_perspektivi_ukra_ni(2).pdf)

7. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень: навч. посіб. / А.П. Лелеченко, О.І. Васильєва, В.С. Куйбіда, А.Ф. Ткачук – К., 2017. – 110 с.

8. URL: //C:/Users/User/Downloads/5408%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-13504-1-10-20211014.pdf

9. Сутність, типи, форми, можливості і загрози децентралізації. 2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2019/13.pdf

10. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 року № 333-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>

11. Закон України про місцеве самоврядування. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

12. Конституція України. Розділ IX. Територіальний устрій України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ix>

13. Європейська Хартія місцевого самоврядування. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text

Надійшла до редколегії 01.12.22

ЕВОЛЮЦІЯ СТРАТЕГІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В АФРИКАНСЬКОМУ РЕГІОНІ

Зважаючи на активізацію діяльності Турецької Республіки в Африці актуальним є вивчення еволюції зовнішньополітичної стратегії країни в регіоні та сучасного стану турецько-африканських відносин. У статті розглянуто основні етапи формування та прослідковано динаміку зовнішньої політики Туреччини на Африканському континенті. Особливу увагу приділено історичним зв'язкам у османський період, а також періоду значного розвитку взаємин на двох багатосторонньому рівні наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. З огляду на активність Туреччини в різних напрямках, проаналізовано основні здобутки у відносинах із африканськими державами в політичній, торговельно-економічній, військово-безпековій, культурній та інших сферах, а також звернено увагу на ключові проблеми, що перешкоджають подальшому зростанню співпраці.

Ключові слова: Турецька Республіка, Африка, стратегія зовнішньої політики, гуманітарна дипломатія, "м'яка сила".

Вступ. Туреччина, яка довгий час позиціонувала себе виключно як актор регіональної політики, протягом останніх років активізувала зусилля для розвитку своєї глобальної геополітичної та гео економічної стратегії. У цьому контексті важливе місце відводиться відносинам із африканськими країнами, що мають важливе значення через багаті запаси мінеральних ресурсів, наявність перспективних ринків збуту готових споживчих товарів, розвиток енергетичного партнерства, здобуття підтримки в міжнародних організаціях і покращення іміджу республіки. Зважаючи на це, Африка стала одним із пріоритетних напрямків розвитку співробітництва для турецьких приватних компаній, а також зайняла провідне місце в зовнішній політиці держави, що висвітлено у відповідних зовнішньополітичних стратегіях офіційної Анкари. Крім того, зміцнення відносин із країнами континенту є важливим у межах досягнення Туреччиною стратегічної мети становлення як впливового актора світової політики. З іншого боку, країни Африки зацікавлені в залученні турецьких інвестицій, постачанні якісних турецьких товарів та передачі технологій у сфері розбудови інфраструктури. Ключового значення набуває також гуманітарна допомога, що надається африканським країнам, а також активізація військово-безпекового партнерства для підтримки миру в Африці й культурно-освітнього співробітництва, метою якого є зміцнення міжнаціональних зв'язків шляхом просування турецької "м'якої сили".

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зростаюча роль Туреччини в африканському регіоні та особливості підходу офіційної Анкари до реалізації зовнішньополітичної стратегії на континенті змушують багатьох дослідників звертатися до вивчення турецького досвіду налагодження відносин із країнами Африки. Відзначимо праці турецьких науковців, зокрема А. Каваса [20; 21; 22; 23], який займається вивченням османсько-африканських відносин, а також дослідників сучасного стану турецько-африканських відносин А. Кизиларслана [24], Т. Огузхана [29], М. Озкана [30], У. Тепебаш [34; 35], Е. Тепеджікліоглу [36] та інших. Українські дослідники розглядають турецьку зовнішню політику насамперед у контексті процесів на Великому Близькому Сході, зокрема зростання ролі офіційної Анкари в регіоні після подій "арабської весни". Водночас деякі фахівці, наприклад Г. Ерман [1], О. Мішин [2] та Ю. Олійник [3], розглядають турецьку модель африканської політики як досить ефективну та як таку, що є прикладом для наслідування для України. Однак тема відносин між Туреччиною й країнами Африки поки що не представлена в працях українських науковців.

Зважаючи на це, метою статті є проаналізувати основні засади формування й реалізації зовнішньополітичної стратегії Турецької Республіки в Африці та надати оцінку ефективності зовнішньої політики Туреччини в регіоні.

Виклад основного матеріалу. Турецько-африканські відносини мають давню історію. Перші контакти між тюрками та народами Африки почали встановлюватися в доосманський період, набувши систематичного характеру в період Османської імперії та оформившись у чіткі стратегії за часів Турецької Республіки. Загалом еволюцію зовнішньої політики Туреччини щодо африканського регіону можна розділити на три періоди:

1. Османський період XV – початку ХХ ст., протягом якого території в Північній Африці та на Африканському Розі входили до складу Османської імперії, з огляду на що сформувалися стійкі політичні та економічні зв'язки з регіоном. Також налагоджуються перші контакти з державними утвореннями Субсахарської Африки, зокрема в контексті протистояння європейським колонізаторам та спираючись на релігійну спільність.

2. У період республіки 1923-1998 рр. відносини з континентом досягли мінімуму, причинами чого була регіональна спрямованість зовнішньої політики Туреччини та перебування більшої частини Африки в колоніальній залежності. Після Другої світової війни відбувається відновлення економічних і політичних контактів із країнами Магрибу. Відносини з країнами Африки на південь від Сахари не набули систематичного характеру, хоча й заохочувалося встановлення зв'язків у період деколонізації.

3. Новітній період турецько-африканських відносин триває з 1998 року та характеризується загальним зростанням уваги Туреччини до Африки, розробкою на державному рівні відповідних стратегій та планів дій для поглиблення зв'язків, активізацією співпраці в усіх галузях. Формується нове бачення Африки як регіону зі значним потенціалом, що займає одне з провідних місць у зовнішньополітичній стратегії Туреччини.

Уперше контакти тюрків із народами Африки відбуваються в доосманський період за держав Тулуїдів (868-905 рр.), Іхшидідів (935-969 рр.), Айюбідів (1171-1250 рр.), набуваючи свого піку в часи Мамлюкського султанату (1250-1517 рр.). У цей період багато тюрків мігрують до регіону, де вони склали значну частину армії, у тому числі на командних посадах. Як результат, сформувався окремий клас тюрків, які конкурували за вплив у державі із берберами й арабами та чорношкірим населенням, переважно вихідцями з території сучасного Судану. За часів мамлюків також налагоджуються перші контакти тюрків із державними утвореннями Субсахарсь-

кої Африки – імперіями Канем-Борну, Малі, Сонгай та хауським містом-державою Кано [20, с. 576-578; 33]. Згадані зв'язки заклали історичну основу для подальшого розвитку відносин у османський період.

У часи Османської імперії інтерес до розвитку відносин із Африкою поступово зростає, активізуються зусилля з налагодження торговельних зв'язків та розширення кола військових союзників на континенті. Ряд територій на півночі та сході Африки входили до складу єялетів (до цього – бейлерберліки; пізніше – віласти) Османської імперії, були інтегровані до її адміністративної, податкової, земельної системи тощо. У 1516-1848 рр. Алжир, у 1574-1881 рр. Туніс, у 1551-1912 рр. Тріполі, у 1617-1882 рр. Єгипет та в 1555-1916 рр. Абіссинія (сучасна Ефіопія) безпосередньо управлялися представниками, призначеними зі Стамбула [21; 33]. Північно-африканські провінції також ставали посередниками в налагодженні зв'язків із державами Західної та Центральної Африки. Із початку XVI ст. встановлюються контакти з султанатом Вадай, королівством Багірмі, султанатом Дарфур, імперією Канем-Борну, державою Кано, халіфатом Сокото, хауськими державами, імперіями Сонгай і Малі, а в більш пізній період – із султанатом Занзібар [21; 33]. Починає розвиватися й військово-технічне співробітництво. У 1575 р. імперія Канем-Борну підписала договір про оборону з державою Османів, за яким відбувалося постачання військового обладнання та транспортних засобів з метою посилення обороноздатності африканської держави. Ба більше, османська армія протистояла європейській колонізації Африки, спираючись на сили свого флоту в період XV-XVI ст. [22, с. 77; 27; 33]. Цю угоду можна вважати першим прикладом безпекового союзу між Османською імперією та державою Субсахарської Африки, а подальша участь османського флоту в протистоянні європейським державам – зародженням військово-політичного партнерства з Африкою.

Крім того, відбувається демографічні зміни внаслідок переміщення та змішування тюркського населення з африканськими народами. У результаті міграції до Північної Африки сформувався новий клас тюрків, який отримав назву кулоглу або кьороглу (тур. Kuloğlu або Koroğlu), нащадки яких (близько 40 тис. африканських тюрків) до сьогодні проживають у регіоні [21; 43]. Насамкінець, важливу роль відіграла релігійна спільність, що дозволило встановити контакти з мусульманськими спільнотами Мадагаскару, Коморських островів, Маврикію і Конго [22, с. 81-82]. Тобто релігійний фактор став провідником інтересів Османської імперії в налагодженні зв'язків із віддаленими районами Субсахарської Африки. Уперше було встановлено й офіційні дипломатичні зв'язки з державами Африки. У 1912 р. було засновано консульство в місті Харер на території сучасної Ефіопії, а в 1861 р. – представництво в Південній Африці [27]. Однак у кінці XIX – на початку XX ст. відносини Близької Порти з державами Африки розвивалися мало через поступове ослаблення Османської імперії й територіальні втрати на користь європейців [21]. Як результат, Османська імперія позбулася можливості впливати на ці землі в політичному, економічному та культурному аспекті. З огляду на це, Турецькій Республіці, яка стала спадкоємицею Османської імперії після розпаду останньої, довелося "з нуля" вибудувувати відносини з державами Африки.

У перші роки після заснування Турецької Республіки інтерес до Африки загалом був досить незначним, що було обумовлено, по-перше, витісненням європейськими державами, по-друге, загальним ослабленням країни внаслідок Першої світової війни та, по-третє, переорієнтацією зовнішньої політики на європейський вектор, а пізніше – на становлення країни як регіонального лідера [23]. У др. пол. XX ст. Туреччина активно підтримувала процес деколонізації, визнала всі африканські країни, що здобули незалежність, та встановила з ними дипломатичні відносини. Протягом 1960-х рр. на континенті було відкрито 10 дипломатичних представництв, першим із яких на території Субсахарської Африки стало посольство в Нігерії. Утім, турецькі дипломати мали починати роботу з розбудови відносин із цими країнами "з нуля", оскільки їм бракувало як належного досвіду роботи в нетипових умовах, так і елементарних знань про країни Африки, їхні традиції і особливості культури [23; 33]. Тому, незважаючи на певні зрушення, африканська політика Туреччини в цей період не набула систематичного характеру, а відносини в різних галузях розвивалися слабо.

Наприкінці XX – на початку XXI ст. інші регіони, у тому числі Африка, починають займати помітне місце в новій глобальній політиці Турецької Республіки, що було зумовлено такими факторами, як:

- прихід до влади в 2002 році Партії справедливості і розвитку (ПСР);
- формування Ахметом Давутоглу концепції "стратегічної глибини" ("stratejik derinlik"), відомої як неоосманізм, що передбачала зміну ролі Туреччини на міжнародній арені та перетворення її з регіонального гравця на активного актора світової політики, зокрема за рахунок розвитку відносин із іншими регіонами, у т.ч. з Африкою [28, с. 68];
- погіршення відносин із ЄС внаслідок провалу політики євроінтеграції та усвідомлення неефективності європоцентричної зовнішньої політики;
- необхідність пошуку нових партнерів з метою диверсифікації економічних зв'язків, пошуку перспективних ринків збуту, надання нового поштовху для зростання економіки країни;
- бажання та здатність малих і середніх підприємств до виходу на зовнішні ринки;
- прагнення до відновлення османської спадщини, переважно шляхом поширення "м'якої сили".

Наприкінці 1990-х рр. відбулося запровадження "Політики відкритості до Африки" ("Afrika'ya Açılım Politikası") для посилення політико-дипломатичної, торговельно-інвестиційної, культурно-освітньої, військово-безпекової співпраці, а в "Плані дій щодо Африки" 1998 р. визначено конкретні завдання зовнішньої політики в Африці [29, с. 31-34]. За ініціативою правлячої ПСР, 2005 р. було проголошено "Роком Африки" в Туреччині, протягом якого відбулася низка заходів з метою розвитку економічних і бізнес-відносин. Важливе значення мала й діяльність щодо налагодження зв'язків з міжнародними інституціями в Африці. Так, 12 квітня 2005 р. Туреччина здобула статус спостерігача при Африканському Союзу (АС), а в січні 2008 р. її визнано "стратегічним партнером" [33]. Також Туреччина зміцнила відносини з Африканським банком розвитку (АБР), стратегічним партнером якого вона стала в травні 2008 р. і поза-регіональним членом у 2013 р. [29, с. 23]. Усе це свід-

чить про значний поштовх, який отримали турецько-африканські відносини в 2000-х рр.

У 2003 р. було розпочато впровадження "Стратегії розвитку економічних відносин із Африкою" ("Afrika ile Ekonomik İlişkiler Stratejisinin Geliştirilmesi"), яку було доповнено в 2010 р. та яка стала першим кроком до прискорення розвитку турецько-африканських контактів у економічній площині [7; 24, с. 20-21]. У документі визначено конкретні цілі, зокрема збільшення з 1,5 % до 3 % частки Туреччини в загальноафриканській торгівлі та частки африканських країн у торгівлі Туреччини з 5 % до 10 %. Важливо, що в Стратегії підкреслено різницю в підходах до розбудови відносин із країнами Північної і Субсахарської Африки з огляду на політичні, економічні і соціально-культурні особливості [29, с. 67-68].

Починаючи з 2013 р. "Політика африканського партнерства" ("Afrika Ortaklık Politikası") замінила "Політику відкритості". У новій концепції відображено принцип, на якому ґрунтувалася африканська політика Туреччини протягом 2010-х рр., а саме перехід "від співпраці до партнерства" ("işbirliğinden ortaklığa"), що має підкреслити рівноправність учасників цих відносин [27; 31]. Тобто Туреччина прагнула показати африканським країнам, що сприймає їх не як об'єкт своєї зовнішньої політики, а як повноцінних учасників міжнародних відносин.

Поворотною точкою стало започаткування Турецько-африканських самітів партнерства, перший із яких відбувся 18-21 серпня 2008 р. у Стамбулі під темою "Солідарність і партнерство заради спільного майбутнього" [19; 27; 33]. З одного боку, метою Туреччини на згаданому саміті було переконати африканських лідерів у бажанні активно розвивати торговельно-економічні відносини з метою збільшення товарообігу; з іншого боку, офіційна Анкара прагнула заручитися підтримкою перед майбутніми виборами непостійних членів РБ ООН на період 2009-2010 рр., що їй успішно вдалося за підтримки 50 із 53 країн Африки [29, с. 34-35; 30, с. 102]. 19-21 листопада 2014 р. в столиці Екваторіальної Гвінеї Малабо було проведено Другий саміт під темою "Нова модель партнерства для зміцнення сталого розвитку та інтеграції", що поставив стратегічну мету збільшити товарообіг із 30 млрд дол. у 2013 р. до 50 млрд дол. до 2019 р. [12; 33]. Третій саміт було попередньо заплановано на 2019 р., проте його було перенесено через пандемію COVID-19 [16]. Урешті, саміт відбувся 17-18 грудня 2021 р. в Стамбулі під темою "Зміцнене партнерство для спільного розвитку та добробуту". Головними пріоритетами розвитку відносин визначено такі: боротьба з наслідками пандемії COVID-19, особливо в сферах сільського господарства, охорони здоров'я та освіти, та стале використання природних багатств й захист довкілля [11]. Таким чином, було започатковано традицію проведення регулярних багатосторонніх зустрічей у форматі самітів, що мало позитивний ефект на імідж Туреччини як держави, яка має інтерес до поглиблення відносин із Африкою та ресурси для того, щоб зайняти місце серед провідних партнерів континенту, пропонуючи власне бачення розвитку світу на противагу західним цінностям, що, з погляду Африки, асоціюються з колоніалізмом. У свою чергу, африканські актори прагнуть до диверсифікації партнерства за рахунок розширення зв'язків із країнами глобального Сходу, однією з яких є Туреччина.

Іншим форматом зустрічей є Турецько-африканський економічний і бізнес-форум, що проходив у

2016, 2018 та 2021 рр. у Стамбулі [12; 34; 37]. Під час останнього форуму пріоритетом було визначено розвиток відносин за моделями Government-to-business (G2B) та Business-to-business (B2B), а темами панельних дискусій стали розвиток Африканської континентальної зони вільної торгівлі (AfCFTA), а також інвестиції, інновації, стале врядування, охорона здоров'я та лідерство жінок [5; 9; 42]. Тобто турецька сторона продемонструвала збереження зацікавленості в розширенні торговельно-економічних взаємин із Африкою та визначила торгівлю, інновації й сталий розвиток як свої пріоритети в поглибленні співпраці з африканськими партнерами.

Наприкінці XX – на початку XXI ст. регулярними стали зустрічі на найвищому рівні. Першими візитами нинішнього глави держави Реджепа Тайіпа Ердогана на континент ще в статусі прем'єр-міністра стали відвідування в 2004 р. Єгипту та в травні 2005 р. Ефіопії, Південної Африки, Тунісу і Марокко у межах проведення "Року Африки" в Туреччині. За час свого перебування на посаді президента Р.Т. Ердоган здійснив більше 30 офіційних візитів до 26 країн Африки, ставши главою держави, який здійснив візити до найбільшої кількості африканських країн [12; 13]. Хоча після початку пандемії на певний час дану практику було призупинено, уже 17-20 жовтня 2021 р. глава Туреччини відвідав Анголу, Нігерію та Того, а 20-22 лютого 2022 р. – ДРК і Сенегал (запланований на 23 лютого візит до Гвінеї-Бісау було скасовано через участь Р.Т. Ердогана в позачерговому саміті НАТО) [6; 14]. Можна відзначити успіхи "дипломатії на найвищому рівні", яка була започаткована Р.Т. Ердоганом та надала новий поштовх турецько-африканським відносинам. За цей час зросло число посольств офіційної Анкари з 12 у 2009 р. до 43 станом на 2022 р. Таким чином, Туреччина є державою, що найбільше розширила мережу дипломатичних представництв за останнє десятиліття, причому більшість із них були відкриті в країнах Субсахарської Африки [12; 39]. Основна кількість посольств була відкрита в період між 2009 та 2014 рр., тобто між двома Турецько-африканськими самітами, оскільки саме під час першого це було визначено серед цілей офіційної Анкари [12; 27]. Метою уряду Р.Т. Ердогана є відкриття посольств у всіх африканських країнах; зокрема, в 2021 р. анонсовано наміри щодо відкриття посольства в Гвінеї-Бісау [38]. Туреччина також акредитувала посольства при субрегіональних організаціях – Міжурядовому органі з розвитку Східної Африки (ІГАД), Економічному співтоваристві країн Західної Африки (ЕКОВАС), Східноафриканському співтоваристві (САС) та Спільному ринку для Східної і Південної Африки (КОМЕСА) [36, с. 11]. Водночас Туреччина заохочує відкриття посольств африканських країн на своїй території: станом на квітень 2022 р. кількість представництв досягла 37, що є значним прогресом у порівнянні з 10 посольствами в 2008 р. [8; 12; 38]. Ця тенденція демонструє зростання зацікавленості Африки в розвитку двосторонньої співпраці з турецькою стороною, створення міцної основи торговельно-економічних, культурних і інших взаємин.

Пріоритетом африканської політики Туреччини залишається економічна сфера, зокрема зростання торгівлі з континентом. Якщо в 2003 р. товарообіг Туреччини та Африки становив лише 5,5 млрд доларів, то в 2018 р. він склав 23,8 млрд дол., а в пандемічні 2020 і 2021 рр. продовжив зростати до 25,3 та понад 30 млрд дол. відповідно. Частка Африки в загальному товарообігу

Туреччини в 2020 р. склала близько 6,5%, що є значним прогресом порівняно з близько 1% у 2003 р. За період 2003–2021 рр. експорт Туреччини до країн Африки зріс з 2,1 млрд до 21,2 млрд дол., а імпорт – з 3,3 млрд до 8,2 млрд дол. [15; 26; 40]. Отже, можемо говорити про позитивне сальдо торговельного балансу, що є втішною тенденцією для Туреччини. Серед основних причин збільшення товарообігу є активізація відносин, збільшення кількості дипломатичних місій і торговельних представництв, налагодження транспортних зв'язків, підписання угод про полегшення торгівлі та зростання кількості контрактів у приватному секторі.

Утім проблемою залишається незначна диверсифікація торговельних партнерів Туреччини в Африці. Так, Єгипет традиційно зберігає за собою позицію найбільшого торговельного партнера в Африці та 22 місце загалом із обсягом торгівлі 6,7 млрд дол. у 2021 р.; за ним відповідно йдуть Марокко (3,9 млрд дол.), Лівія (3,6 млрд дол.), Алжир (2,9 млрд дол.), Південна Африка (2 млрд дол.), Туніс (1,6 млрд дол.) та Нігерія (0,9 млрд дол.). Таким чином, обсяг торгівлі Туреччини з цими країнами в 2021 р. склав 21,8 млрд дол., що становить майже 75 % від загального обсягу торгівлі з Африкою [7; 40]. Важливу роль у виправленні цієї диспропорції може відіграти активізація торгівлі з країнами Субсахарської Африки, які мають значний економічний потенціал і високі темпи зростання економіки та володіють важливими природними ресурсами, зокрема енергетичними [35]. Крім того, мають місце нереалістичні очікування турецького уряду щодо перспектив розвитку торговельних відносин. Так, стратегічною метою Туреччини було проголошено досягнення товарообігу 50 млрд дол., причому терміни для цього декілька разів змінювалися. Натомість під час Третього Турецько-африканського саміту співробітництва президентом Р.Т. Ердоганом було окреслено нову стратегічну мету, а саме збільшення турецько-африканської торгівлі до 75 млрд дол. [15]. Однак офіційна Анкара поки що не в змозі досягти зазначених показників, особливо зважаючи на тенденцію до зменшення темпів зростання торгівлі з Африкою в останні роки та внутрішньоекономічну кризу в Туреччині.

Прямі інвестиції Туреччини в країни Африки також показали значне зростання: у 2003 р. їхній обсяг становив лише 100 млн дол., а станом на кінець 2021 р. перевищував 6 млрд дол. Збільшується кількість проектів, що реалізуються турецькими компаніями в Африці: якщо в 2002 р. реалізовано 15 проектів на суму 769 млн дол., то до кінця 2021 р. загальна вартість більше ніж 1150 реалізованих проектів перевищила 70 млрд дол. [15]. Усе це говорить про зростання зацікавленості турецьких інвесторів у розвитку співпраці з африканськими партнерами. Найбільш важливе значення в цьому контексті традиційно мають туризм, охорона здоров'я, інфраструктурні проекти та програми розвитку. Зокрема, Туреччина стала активним надавачем будівельних послуг, створюючи конкуренцію китайським компаніям завдяки вищій якості та невисокій вартості проектів. Також збільшення числа рейсів Турецьких авіаліній до країн континенту забезпечує розвиток транспортних можливостей та робить Туреччину транзитним пунктом у співпраці африканських компаній з іншими країнами. До пандемії Турецькі авіалінії забезпечували авіазв'язок із 60 містами в 39 країнах Африки. Це є значним прогресом, адже в 2003 р. компанія здійснювала перельоти

лише до Південної Африки, а в 2009 р. – до 13 міст континенту. Одночасно зберігається проблема високої вартості квитків, що пояснюється орієнтацією Турецьких авіаліній на пасажирів бізнес-класу, тобто переважно підприємців, які здійснюють регулярні робочі поїздки до країн Африки [7; 27].

Туреччина має комплексний підхід у наданні гуманітарної допомоги та допомоги з розвитку, використовуючи це як один із провідних інструментів своєї зовнішньої політики на Африканському континенті. Найбільшими одержувачами допомоги традиційно є країни зі значною часткою мусульманського населення, насамперед Сомалі, Судан, Лівія та Джибуті. Туреччина здійснює програми допомоги як через урядові структури, так і через неурядові організації та в співпраці з міжнародними установами, зокрема Ісламським банком розвитку, ЮНЕСКО, ВООЗ і Товариством Червоного Півмісяця. Провідну роль у реалізації програм розвитку відіграє ТІКА, яка здійснює діяльність у 28 країнах континенту [36, с. 15–16; 37]. Під час пандемії COVID-19 Туреччина активізувала свою діяльність із надання допомоги у сфері охорони здоров'я, було забезпечено постачання медичних товарів, таких, як маски й інші засоби індивідуального захисту, апарати штучної вентиляції легень тощо до 44 країн континенту. Крім того, Туреччина планує розвивати "вакцину дипломатію" та забезпечити поставки власної вакцини Turkovac до країн Африки, що цього потребують [15; 18].

Туреччина розвиває безпекове співробітництво з африканськими країнами. У вересні 2017 р. офіційна Анкара відкрила першу військову базу на континенті, яка стала доповненням до тренувального центру TURKSOM в Могадішо. Завданням бази є підготовка безпекових формувань Сомалі, що має доповнювати зусилля Місії Африканського Союзу в Сомалі (AMISOM) у боротьбі з терористичним угрупованням Аш-Шабааб [17]. У листопаді 2019 р. було укладено угоду з міжнародно визнаним Урядом національної єдності в Лівії, що передбачає співпрацю у сферах тренування бійців та розвідки. Туреччина також є активним учасником миротворчих місій ООН. Турецькі військові, поліцейські та цивільний персонал залучені до MONUSCO (ДРК), UNAMID (Дарфур), UNMISS (Південний Судан) і UNSOM (Сомалі); раніше Туреччина також брала участь у миротворчих місіях в Лівії, Кот-д'Івуарі, Малі та ЦАР [41]. Також відбувається активізація безпекової співпраці з державами Сахелю. У 2018 р. Туреччина оголосила про надання підтримки в розмірі 5 млн дол. для сил G5 Sahel для боротьби з тероризмом і торгівлею людьми в регіоні [32]. У липні 2020 р. Туреччина і Нігер підписали двосторонню безпекову угоду для боротьби з угрупованням "Боко Харам" й захисту кордонів із Малі й Буркіна-Фасо [25]. Це створює альтернативу присутності Франції в регіоні Сахелю, що набуває додаткової актуальності з огляду на згортання сил "Бархан". Окрім цього, відбувається просування продукції турецького ВПК на континенті, зокрема безпілотних літальних апаратів Bayraktar, які вже придбали Лівія, Марокко, Алжир, Ефіопія та Сомалі [4]. Це свідчить про розширення сфер турецько-африканського співробітництва, а також про зростання ролі офіційної Анкари в забезпеченні безпеки на континенті.

Вагому роль у зовнішній політиці Туреччини відіграє просування "м'якої сили". Після 2005 р. активізувалася освітня дипломатія, зокрема надання стипендій для

навчання в університетах Туреччини від Управління у справах турків закордоном і споріднених громад та через програму "Стипендії Туреччини" ("Türkiye Bursları"). Із 1992 р. Туреччина надала понад 14 тис. стипендій для здобуття вищої освіти та навчання на аспірантурі й докторантурі. Випускники турецьких вищих навчальних закладів працюють у всіх країнах Африки, просуваючи ідею поглиблення відносин із офіційною Анкарою, а асоціації випускників створені в Ефіопії, Нігері, Нігерії, Сенегалі, Сомалі, Судані та Танзанії [33; 44]. Розвитку освітньої та культурної співпраці сприяло відкриття з 2016 р. шкільного урядового фонду "Мааріф", а також розширення діяльності Інституту Юнуса Емре в Африці. Інститут пропонує вивчення турецької мови та курси історії Туреччини, допомагає знайомитися з турецькою культурою [36, с. 5-6]. Завдяки активній політиці в галузі освіти Туреччина має можливість збільшення впливу в регіоні, зокрема через пропагування моделі демократичної мусульманської держави та поширення власної мови, культури тощо.

Висновки. Політика Турецької Республіки в Африці, що активно розвивається з кінця ХХ ст., продемонструвала свою ефективність, що дозволило Туреччині стати одним із провідних акторів на континенті. Основними інтересами й цілями африканської політики Туреччини є: розвиток торговельно-економічної співпраці з метою пошуку нових ринків збуту турецьких промислових товарів та диверсифікації торгових партнерів; збільшення числа джерел надходження стратегічно важливої сировини, зокрема енергоносіїв; забезпечення політичної підтримки на міжнародній арені, у тому числі під час голосувань у міжнародних організаціях, таких як ООН, та просування альтернативної моделі світового розвитку; надання гуманітарної підтримки країнам континенту та розбудова безпекової співпраці з метою сприяння встановленню миру і стабільності в регіоні та забезпечення реалізації власних економічних інтересів, а також просування продукції турецького ВПК; надання технічної підтримки, а також проведення консультацій з метою експорту турецької моделі управління і промислового розвитку до країн Африки; створення позитивного іміджу Турецької Республіки завдяки застосуванню інструментів "м'якої сили", у тому числі поширення вивчення турецької мови і культури; закріплення ролі одного з основних гравців у Африці поряд зі США, країнами Європи, Китаєм та Індією.

Натомість серед основних проблем, що перешкоджають розвитку турецько-африканських відносин, можна виділити: обмеженість торговельних партнерів, а також нижчий рівень співпраці з країнами Субсахарської Африки порівняно з Магрибом; відсутність механізмів подальшого розвитку торгівлі з країнами континенту після спаду темпів зростання товарообігу протягом останніх років; необхідність прийняття нової зовнішньополітичної стратегії щодо Африки та перегляду цілей розвитку відносин; висока ціна транспортних перевезень, що обмежує торгівлю з рядом потенційних партнерів; низький рівень співпраці з регіональними економічними угрупованнями, такими як КОМЕСА, САС і САДК; обмеженість фінансових ресурсів приватного сектору для розвитку співпраці з африканськими підприємствами; незначний розвиток співпраці в туристичній галузі тощо. Вирішення цих та інших проблем дозволить Туреччині ще більше зміцнити свої позиції в Африці та надалі розвивати ефективне партнерство.

Список використаних джерел

1. Ерман Г. Недооцінена. Як Африка може врятувати майбутнє України. *BBC*. Червень 13 червня 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-52988666>.
2. Мішин О. Африка: між надіями на відновлення та новими війнами. *Спільне*. 29 квітня 2021. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://commons.com.ua/uk/afrika-mizh-nadiyami-na-vidnovlennya-ta-novimi-vijnami/>.
3. Олійник Ю. Туреччина теж хоче в Африку. *Центр дослідження Африки*. 15 січня 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://african.com.ua/turkey-wants-africa/>.
4. Bayraktar TB2'yi kullanan ülke sayısı 18'e yükseldi. *Timetürk*. 4 Mart 2022. URL: <https://www.timeturk.com/teknoloji/bayraktar-tb2-yi-kullanan-ulke-sayisi-18-e-yukseldi/haber-1725548>.
5. Bozdoğan K. Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Türkiye-Afrika Ekonomi ve İş Forumu paylaşımı. *Anadolu Ajansı*. 22 Ekim 2021. URL: <https://www.aa.com.tr/tr/politika/cumhurbaskani-erdogandan-turkiye-afrika-ekonomi-ve-is-forumu-paylasimi/2400426>.
6. Çetinkaya Z. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Afrika ziyaretleri, yatırımlar ve ticarete yeni fırsatlar sunacak. *Anadolu Ajansı*. 19 Şubat 2022. URL: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/cumhurbaskani-erdoganin-afrika-ziyaretleri-yatirimlar-ve-ticarete-yeni-firsatlar-sunacak/2507061>.
7. Dahir A. H. 20. yılında Türkiye'nin Afrika açılımı. *Yeni Şafak*. 22 Ekim 2017. URL: <https://www.yenisafak.com/hayat/20-yilinda-turkiyenin-afrika-acilimi-2804288>.
8. Diplomatic Missions. *Diplomatic Portal*. URL: <http://cd.mfa.gov.tr/mission/mission-list?clickedId=3>.
9. III. Türkiye – Afrika Ekonomi ve İş Forumu. *Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu*. 22 Ekim 2021. URL: <http://turkeyafricaforum.org/tr/>.
10. Turkey-Africa: Bilateral Relations. *Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu*. URL: <http://turkeyafricaforum.org/bilateral-relations.html>.
11. Doğan Ö. F. GÖRÜŞ – 3. Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi'nin ardından. *Anadolu Ajansı*. 23 Aralık 2021. URL: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-3-turkiye-afrika-ortaklik-zirvesinin-ardindan/2455641>.
12. Durul T. Türkiye-Afrika ilişkileri 2018'de hız kazandı. *Anadolu Ajansı*. 23 Aralık 2018. URL: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-afrika-iliskileri-2018de-hiz-kazandi/1346417>.
13. Erdoğan continues his 'leader diplomacy' during second stop on Africa trip, *Gambia*. *Daily Sabah*. 27 January 2020. URL: <https://www.dailysabah.com/diplomacy/2020/01/27/erdogan-continues-his-leader-diplomacy-during-second-stop-on-africa-trip-gambia>.
14. Erdoğan prepares for 4-day West Africa diplomacy tour. *Daily Sabah*. 11 October 2021. URL: <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/erdogan-prepares-for-4-day-west-africa-diplomacy-tour>.
15. Erdoğan: Afrika ile ticaret hedefimiz 75 milyar dolar. *Sözcü*. 22 Ekim 2021. URL: <https://www.sozcu.com.tr/2021/gundem/erdogan-afrika-ile-ticaret-hedefimiz-75-milyar-dolar-6723112/>.
16. Ergöçün E. 2020 to be Africa year for Turkey, says trade minister. *Hürriyet Daily News*. 10 December 2019. URL: <https://www.hurriyetaidailynews.com/2020-to-be-africa-year-for-turkey-says-trade-minister-149662>.
17. Idriss M. A. Turkey-Africa partnership: A development-oriented approach. *Anadolu Ajansı*. 8 January 2020. URL: <https://www.aa.com.tr/en/afrika/analysis-turkey-africa-partnership-a-development-oriented-approach/1696640>.
18. Isilow H. Turkey's help combating COVID-19 in Africa. *Anadolu Agency*. 30 December 2020. URL: <https://www.aa.com.tr/en/afrika/turkey-s-help-combating-covid-19-in-africa/2092981>.
19. Istanbul Declaration on Africa – Turkey Partnership: Solidarity and Partnership for a Common Future. *ISS Resource Centre*. 19 August 2008. URL: <https://issafrica.s3.amazonaws.com/site/uploads/TURKEYAFRIDECAUG08.PDF>.
20. Kavas A. Afrika'da Türkler'in Hakimiyeti ve Kurdukları Devletler. *Yeni Türkiye Dergisi Türkler Özel Sayısı*, 2002, pp. 575-588.
21. Kavas A. Osmanlı – Afrika ilişkileri. *TASAM*. 17 Nisan 2006. URL: https://tasam.org/tr-TR/Icerik/383/osmanli-afrika_iliskileri.
22. Kavas A. Tarihi Süreçte Sahra altı Afrika: Osmanlı-Afrika ilişkileri ve Sömürgecilik. *TASAM Afrika Enstitüsü*, 2007, pp. 75-84.
23. Kavas A. Turkey's Africa diplomacy. *Daily Sabah*. 8 October 2018. URL: <https://www.dailysabah.com/op-ed/2018/10/08/turkeys-africa-diplomacy>.
24. Kızıllarslan A. Economic Relations Between Turkey and African Countries. *TASAM: Turkish and African Civil Society Organizations*, 19, 2019, pp. 19-27.
25. Le Cam M. L'influence croissante de la Turquie au Sahel suscite l'inquiétude. *Le Monde Afrique*. 5 Août 2021. URL: https://www.lemonde.fr/afrique/article/2021/08/05/l-influence-croissante-de-la-turquie-au-sahel-suscite-l-inquietude_6090609_3212.html.
26. Marcou J. La Turquie, une nouvelle puissance africaine. *Orient XXI*. 18 Janvier 2022. URL: <https://orientxxi.info/magazine/turkey-a-new-african-power,5310>.
27. Mouncharou M. Tarihten Bugüne Türkiye-Afrika ilişkileri. *Siyasal Hayvan*. 2 Ocak 2016. URL: <http://www.siyasalhayvan.com/tarihten-bugune-turkiye-afrika-iliskileri/>.
28. Oğurlu E. 1998-2018 Arası Dönemde Türkiye'nin Afrika Deneyimi: Fikirden Eyleme Bir Dönüşüm. *Dergi Park*, 2, 2018, pp. 65-94.

29. Oğuzhan T. *Turkish Foreign Policy Towards Africa: Motivations and Interests 2001-2010*. İstanbul: Fatih Üniversitesi, 2012.
30. Özkan M. Turkey's Rising Role in Africa. *Turkish Policy Quarterly*, 9 (4), 2010. pp. 93-105.
31. Şenen T. 2. Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi için son hazırlıklar. *Anadolu Ajansı*. 13 Kasım 2014. URL: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/2-turkiye-afrika-ortaklik-zirvesi-icin-son-hazirliklar/101970>.
32. Signature entre le G5 Sahel et la présidence de l'industrie de Défense turque d'un contrat de soutien à la Force Conjointe. *G5 Sahel*. 19 Août 2021. URL: <https://www.g5sahel.org/signature-entre-le-g5-sahel-et-la-presidence-de-lindustrie-de-defense-turque-dun-contrat-de-soutien-a-la-force-conjointe/>.
33. Türkiye-Afrika ilişkileri. *T.C. Dışişleri Bakanlığı*. URL: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa>.
34. Tepebaş U. Türkiye – Afrika Ekonomi ve İş Forumu. *TASAM*. 1 Kasım 2016. URL: http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/36962/turkiye_-_afrika_ekonomi_ve_is_forumu.
35. Tepebaş U. Afrika ile Ticari İlişkiler. *TASAM*. 14 Şubat 2016. URL: http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/26750/afrika_ile_ticari_iliskiler.
36. Tepeciklioğlu E. E. Economic relations between Turkey and Africa: Challenges and prospects. *Journal of Sustainable Development Law and Policy*, 8, 2017. pp. 1-33.
37. Turkish Development Assistance Report. *Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı*. 2019. URL: <https://www.tika.gov.tr/upload/2020/02/kyk%202018/TurkiyeKalkinma2018ENG.pdf>.
38. Turkey pledges to strengthen ties with Africa. *Hürriyet Daily News*. 22 June 2021. URL: <https://www.hurriyetdailynews.com/turkey-pledges-to-strengthen-ties-with-africa-165740>.
39. Yurtdışı Teşkilatı. *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*. URL: <http://www.mfa.gov.tr/yurtdisi-teskilati.tr.mfa>.
40. Dış Ticaret İstatistikleri. *Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı*. URL: <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri>.
41. Troop and Police Contributors. *United Nations*. URL: <https://peacekeeping.un.org/en/troop-and-police-contributors>.
42. Yeşilyurt E. F. Türkiye-Afrika Forumu'nun 50 milyar dolarlık ticaret hedefine katkı sağlaması bekleniyor. *Anadolu Ajansı*. 23 Ekim 2021. URL: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-afrika-forumunun-50-milyar-dolarlik-ticaret-hedefine-katki-saglamasi-bekleniyor/2400653>.
43. Yetim F. Libya'da yaşayan 'Koroğlu Türkleri' kimdir?. *Euronews*. 16 Ocak 2020. URL: <https://tr.euronews.com/2020/01/15/libya-da-yasayan-koroglu-turkleri-kimdir>.
44. Yüzbaşıoğlu N. Türkiye-Afrika iş birliğine YTB'nin Türkiye Bursları damgasını vurdu. *Anadolu Ajansı*. 25 Ocak 2020. URL: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-afrika-is-birligine-ytbnin-turkiye-burslari-damgasini-vurdu/1713680>.

Надійшла до редколегії 23.11.22

I. Zaporizka, PhD Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

EVOLUTION OF THE FOREIGN POLICY STRATEGY OF THE REPUBLIC OF TURKEY IN THE AFRICAN REGION

Considering the intensification of the activities of the Republic of Turkey in Africa, it is relevant to study the evolution of the country's foreign policy strategy in the region and the current state of Turkish-African relations. The article examines the main stages of formation and traces the dynamics of Turkey's foreign policy on the African continent. Special attention is paid to historical ties in the Ottoman period, as well as the period of significant development of bilateral and multilateral relations at the end of the 20th – beginning of the 21st century. Considering Turkey's activities in various directions, the main achievements in relations with African states in the political, trade-economic, military-security, cultural and other spheres were analyzed, and special attention was drawn to the key problems that prevent further growth of cooperation.

Keywords: Republic of Turkey, Africa, foreign policy strategy, humanitarian diplomacy, "soft power".

УДК 327.56(581:5–191.2)

В. Хочунська, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СПІВПРАЦЯ АФГАНІСТАНУ З ДЕРЖАВАМИ-ЧЛЕНАМИ ШОС: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Незважаючи на відмінності в думках щодо ролі та можливостей ШОС щодо врегулювання афганської проблеми, визнання необхідності посилення спільних дій щодо протидії загрозам, що походять з території Афганістану, займає сьогодні важливе місце у зовнішній політиці країн Центральної Азії та Китаю. В статті розглядаються основні напрямки в сфері співробітництва країн-членів ШОС з Афганістаном та можливості ШОС у координації багатосторонніх проєктів, спрямованих на стабілізацію цієї країни та всього регіону загалом.

Ключові слова: ШОС, Афганістан, Центральна Азія, економічна співпраця, стабільність.

Афганістан ще 2004 року виявив бажання активно співпрацювати з державами-членами ШОС. "Афганістан є транзитною країною і від його транзитних можливостей залежить, зокрема, і наше майбутнє", – заявив Президент Афганістану Хамід Карзай, звертаючись до лідерів країн-членів Організації на саміті в Ташкенті.

У середині 2004 року було запропоновано створення у межах Шанхайської організації співпраці Контактної групи "ШОС-Афганістан". Наприкінці 2005 р. відбулася офіційна церемонія підписання протоколу створення Групи. З того часу Контактна група проводить регулярні робочі консультації з метою вироблення пропозицій та рекомендацій щодо співробітництва між сторонами.

Роль ШОС як потужної регіональної організації є особливо значущою у таких сферах, як: видобуток та розподіл енергоресурсів, створення великих транспортних шляхів сполучення та телекомунікацій, зміцнення регіонального економічного співробітництва, створення сприятливих умов для торгівлі та інвестицій. При цьому і з географічного погляду вона може прийняти Афганістан у свої ряди як повноправний член. Особливо, коли до цієї організації прагнуть увійти і Пакистан, і Індія. Афганістан географічно знаходиться між країнами з багатими енергетичними ресурсами та країнами із зацікавленістю в їх отриманні. Цей фактор дає Афганістану гарну нагоду стати "мостом" між країнами регіону.

Також для здійснення продуктивної участі Кабула у межах ШОС Афганістану насамперед треба налагоджувати свої відносини з Пакистаном. Ці країни, як і Китай з Індією, мають низку невирішених питань, які багато десятиліть мертвим вантажем лежать на плечах політиків обох держав. Насамперед – це питання про спільний кордон та територіальні суперечки. У цих питаннях обидві країни мають повчитися у Китаю та Індії, які, незважаючи на існування подібних проблем, успішно розвивають двосторонні відносини. Китай підтримує Індію у просуванні її до складу Ради безпеки ООН та в отриманні статусу члена ШОС. Пакистан має величезний потенціал в економічній та політичній сферах, крім того, він має значний вплив на внутрішньополітичну обстановку в Афганістані, на боротьбу з екстремізмом та наркотрафіком. Щодо решти країн-учасників ШОС, то Афганістан із ними має нормальні ділові відносини.

"Афганський клубок" для багатьох держав став випробуванням на міцність та у сфері міжнародних відносин. На території Афганістану зіткнулися інтереси різних країн. Пакистан довгий час розігрував карту "Талібану" та "боротьби з екстремізмом", намагаючись заручитися якомога щедрішою фінансовою допомогою з боку США, щоб отримувати на регулярній основі підтримку у зовнішньополітичному протиборстві з Індією.

Таджикистан, Узбекистан і Туркменістан помітно розрізняються у своїх позиціях стосовно сучасного Афга-

ністану, але одночасно всі вони переслідують у межах діалогу з новою афганською владою цілком конкретні цілі. Казахстан і Киргизія не тільки не мають спільного кордону з Афганістаном, але етнічний зв'язок з афганським народом для них або мінімальний (Киргизія), або зовсім відсутній (Казахстан). Отже, для цих двох країн регіону Афганістан – це неперспективна у плані вбудовування довгострокових партнерських відносин територія, питання про яку порушується на порядку денному лише у контексті міжнародних антитерористичних та гуманітарних операцій.

Складність міждержавних контактів для сусідніх з Афганістаном територій полягає в тому, що над ними тягнеться історія відносин з афганською владою та статус руху Талібан. Поки що владні еліти Таджикистану, Узбекистану та Туркменістану зайняли вичікувальну позицію: закрито більшість пунктів пропуску через кордон і жорстко регулюється приплив афганських біженців. Але у разі зміцнення режиму талібісів визнання нового Афганістану стане лише питанням часу [7].

Одним із ключових механізмів підтримки стабільності та безпеки в Євразії є Шанхайська організація співробітництва (ШОС). Це субрегіональна міжурядова міжнародна організація, утворена 15 червня 2001 р. у м. Шанхай. До ШОС входять 8 країн членів: Індія, Казахстан, Киргизстан, Китайська Народна Республіка, Пакистан, РФ, Таджикистан і Узбекистан. Попередницею ШОС була так звана "Шанхайська п'ятірка" (Росія, Казахстан, Киргизстан, КНР та Таджикистан), що утворилася внаслідок підписання "Угоди про зміцнення довіри у військовій області в районі кордону" (Шанхай, 1996) та "Угоди про взаємне скорочення збройних сил у районі кордону" (1997). Цікаво, що зближення цих країн було зумовлено загрозою безпеки їхнім прикордонним територіям саме з боку Афганістану, вогнища нестабільності в Центральній Азії (де, на той момент, йшла громадянська війна). Спільна робота "Шанхайської п'ятірки" на низці самітів в Алмати, Бішкеку та Душанбе дозволили створити атмосферу, яку почали називати Шанхайський духом: тобто, атмосфера взаємної довіри, що дозволила прийти до механізму досягнення консенсусу і виконання досягнутих домовленостей. Поступово, коло безпекових питань розширилося до сфери зовнішньої політики, економіки, використання природних ресурсів тощо. Таким чином, стало питання щодо необхідності оформлення системи самітів і консультацій у нове регіональне об'єднання.

14-15 червня 2001 року в Шанхаї відбулася 6 зустріч "Шанхайської п'ятірки" на вищому рівні, на якій до організації як повноцінний та рівноправний член, приєднався Узбекистан. Глави шести держав оголосили про утворення ШОС. У прийнятій на саміті Декларації як основні цілі проголошувалися підтримка і забезпечення

миру, безпеки і стабільності в Середній Азії, а також розвиток співробітництва в політичній, торгово-економічній, науково-технічній, культурній, освітній, енергетичній, транспортній, екологічній й іншій областях. Інший важливий документ – Конвенція про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом й екстремізмом – уперше закріплювала на міжнародному рівні визначення сепаратизму й екстремізму як насильницьких, переслідуваних у карному порядку діянь.

За роки свого існування, ШОС набула значної політичної ваги та авторитету на світовій арені. У межах організації була розроблена солідна законодавча база, а також, створені координаційні механізми протидії регіональним загрозам. Пріоритетним напрямком діяльності ШОС є забезпечення регіональної і національної безпеки держав Центральної Азії. Між тим, конфліктогенний потенціал у Центральній Азії збільшується. Серйозним викликом регіональній безпеці є прикордонні проблеми між державами-членами ШОС. Все ще актуальними лишаються проблеми бідності, безробіття, міграції в нових країнах Центральної Азії, активізуються релігійні екстремістські групування, котрі можуть серйозно дестабілізувати ситуацію не лише в Центральній Азії, але і представляють загрозу для безпеки всього Євразійського континенту.

Національні інтереси і безпека країн учасниць ШОС безпосередньо пов'язані з ситуацією в Афганістані. Саме тому, афганське питання завжди гостро стояло на порядку денному для організації. В регіоні Центральної Азії, Афганістан є країною, яка більше ніж інші держави регіону потребує зовнішньої допомоги для протидії тероризму. Якщо казати іронічно, то проблема Афганістану полягає в проблемах, котрій він може спричинити іншим країнам. Так, ще у 2001-му році, на саміті, коли було створено ШОС, президент Казахстану Н. Назарбаєв у своєму виступі описав Кабул як "колиску тероризму, сепаратизму та екстремізму".

У 2005-му році було створено контактну групу ШОС-Афганістан з метою підтримки зв'язку з талібами. Таким чином, навіть якщо у Талібана і всіх інших терористичних організацій раніше були дружні відносини, схожі ідеології і, навіть, родичі, – після 2005-го року Талібани повинні були їх розірвати. Можлива перспектива Кабулу стати членом ШОС – йому необхідна. Але, основне питання на порядку денному держава – коли це відбудеться. Афганістан перебуває в режимі очікування з того часу, коли в 2015 р. він подав заявку на отримання повноправного членства в організації.

В 2017-му році Індія та Пакистан отримали статус держав-членів ШОС. Хоча ці дві держави настільки не довіряють одна одній, що здається, їх важко примирити. Це також призвело до появи проблеми для організації. Незважаючи на розбіжності між країнами-учасницями ШОС з приводу афганського питання, на ювілейному саміті організації у вересні 2021 р. в Душанбе була розроблена єдина позиція. Усі члени ШОС виступили за рішення афганської проблеми за допомогою політико-дипломатичних засобів і підкреслили необхідність формування інклюзивного уряду. Рішення прийняти Іран на правах повноправного члену ШОС стало важливою подією для організації. Іран, як повноправний учасник, став для організації додатковою перевагою у питаннях рішення регіональних проблем. Фактор Ірану, який здійснює суттєвий вплив на розвиток Афганістану, може стати одним із ключових у налагодженні відносин із новою владою в Кабулі. Таким чином, ШОС має суттєвий інте-

раційний потенціал у сфері безпеки і може зіграти свою позитивну роль у вирішенні афганської проблеми.

Саміт ШОС-2022 у Самарканді, безсумнівно, став головною подією для "Не західної" частини світу.

Саміт Шанхайської організації співробітництва для Кремля був спробою демонстрації, що зараз зовнішня політика Росії орієнтована на багатополарний світ і не є ізолюваною. Тобто, якщо Захід запроваджує санкції проти Росії – це проблема Заходу, натомість Кремль сподівався, що після зустрічі з лідерами Китаю, Індії, Туреччини та Ірану відбудеться його "геополітичний прорив". Якого, до речі, не сталося. Путін продовжував свою риторику, але, ніхто зі східних лідерів не підтримав його мілітаризм. Натомість, голови держав публічно говорили з ним про мир. Так, основним підсумком стало те, що Росія, яка впродовж значного часу, завдяки провідній ролі в ОДКБ, позиціонувала себе як гарант безпеки на пострадянському просторі, значно втратила свої позиції і поставила під сумнів спроможність виконувати дані функції в майбутньому. Таким чином, відбулося переформатування архітектури безпеки в інтересах Китаю. Маємо, що центр тяжіння змінюється від Москви до Пекіна, з яким більшість країн-учасниць організації намагається побудувати прагматичні та взаємовигідні відносини. Дистанціювання від російської федерації та зближення з Китаєм, можливо, має приховану загрозу нової залежності, але, на цей раз – вже від китайського дракона. Тому, центральноазійський держави змушені будувати систему утримання балансу та противаги з допомогою Туреччини, Індії, держав Близького Сходу. Паралельно з цим, всередині регіону активізувався рух у бік регіонального зближення, передумовою якого стала зміна влади в Узбекистані [1].

Також, важливою темою для обговорення на саміті лідерів країн ШОС в Самарканді була ситуація в Афганістані. Під час зустрічі президент Узбекистану Шавкат Мірзієєв запропонував створити фонд гуманітарної підтримки Афганістану. Крім того, голова держави запропонував країнам діалог з новою владою Афганістану аби не допустити росту екстремізму. Президент відмітив, що важливо досягнути широкого політичного представництва всіх верств афганського суспільства в державному управлінні. Крім того, лідер Узбекистану запропонував розморозити активи Афганістану в зарубіжних банках. Він вважає, що ця міра дозволить попередити масштабну гуманітарну кризу і ріст потоку біженців, а також допоможе цій країні у вирішенні соціальних проблем. Важливо, що оскільки Афганістан не був присутній в Самарканді, лідер Узбекистану також запропонував організувати зустріч у форматі ШОС-Афганістан в Ташкенті у 2022 р. У свою чергу, президент Ірану Ебрахім Раїсі додав, що країни регіону повинні допомагати Афганістану, аби створювати умови для розвитку цієї держави.

Одночасно прем'єр-міністр Пакистану Шахбаз Шаріф підкреслив важливість забезпечення миру та стабільності в Кабулі, а також у своїй країні, та заявив, що забути про Афганістан на цей раз було б великою помилкою. Цитую: "Якщо ми зможемо досягти миру в цьому регіоні, інші країни також будуть жити в мирі". Такі слова підтверджують тезу, що внутрішня безпека в Афганістані є ключовим фактором регіональної безпеки, яка в свою чергу є фактором безпеки на глобальному рівні. До того ж, Шаріф закликав до розблокування заморожених активів Афганістану додавши, що це серйозна необхідність для підтримки економіки країни.

Таджикистан же ж притримується своєї позиції та закликає створити інклюзивне правління в Афганістані. Президент республіки Емомалі Рахмон заявив, що на в'язування будь-якого політичного строю Кабулу без врахування думки народу може привести до непередбачуваних наслідків.

Цікаво, що в контексті Афганістану Росія взяла митрофорчу риторику. Цитую: "Одним з пріоритетів цієї організації (ШОС) є боротьба з тероризмом та екстремізмом, ще одна ключова задача цієї організації – урегулювання конфліктів вздовж кордонів, в тому числі в Афганістані". Крім того, Путін заявив, що політика Пакистану щодо Афганістану буде визначати відносини між Москвою та Ісламабадом.

Яку допомогу Кабулу може надати ШОС? Перш за все, найближчим часом закликати США відмінити односторонні санкції, а також, розморозити 9 млрд дол. США, що належать Афганістану та знаходяться в резервах центральних зарубіжних банків. Наразі адміністрація Байдена надала допомогу, але не має безпосередніх контактів з урядом талібів [3].

У той самий час, ООН повинна чітко окреслити умови, котрі Талібану необхідно виконати в обмін на скасування санкцій. Таліби, які захопили владу силою, не були вибрані афганським народом, але, схоже, ні одна політична партія не здатна замінити їх в короткостроковій перспективі. Тому, виклик, який стоїть перед ООН, полягає в тому, як визначити такі розмиті терміни, як "толерантний" та "помірний". Якщо ці умови включають в себе дозвіл жінкам або пуштунам увійти до уряду, дозвіл жінкам працювати, а дівчатам – ходити до школи, таліби, скоріш за все, погодяться на них, тому що вони вже це пообіцяли. Принаймні, на папері ці умови виконати значно легше, ніж положення іранських або північнокорейських ядерних угод. Хоча для ШОС зараз не є обов'язковим визнавати законність уряду талібів, їй варто використовувати Контактну групу ШОС. Міжнародна спільнота сподівається, що очолюваний талібами уряд Афганістану здатен змінитися в бік помірності, толерантності, а також буде рішуче боротися з тероризмом. Хоча цього не можна гарантувати, Талібан поки що зробив мало належних кроків у плані виконання обіцянок щодо захисту людського життя та майна, а також поваги до прав жінок. Безсумнівно, міжнародна спільнота здобула певні уроки з дій талібів, що прийшли до влади до 11 вересня. Тому, міжнародна спільнота повинна дати талібам шанс виконати свої обіцянки, особливо з тієї причини, що афганський народ страждає від надважкої гуманітарної кризи, а сувора зима, засуха і недостатня міжнародна допомога погіршили ситуацію. Згідно з наявними даними, більше половини з 40 млн жителів країни стикається з недостатньою кількістю продовольства. "Нью-Йорк Таймс" наголошує, що організації з надання допомоги попередили про загрозу в країні голодної зими і назвали досить гіперболічну цифру: може померти близько 1 млн афганських дітей. Тим не менш, загроза дитячої голодної смерті існує [6].

Переваги від отримання Кабулом статусу держави члена ШОС полягає в тому, що ця організація може зіграти ключову роль у пом'якшенні наслідків найгіршого сценарію. Як держава-член ШОС, незалежно від того, хто стоїть на чолі афганського уряду, повинна запобігти розповсюдженню екстремістських рухів на сусідні країни. У разі отримання Афганістаном статусу держави-члена ШОС, це може також допомогти країні інтегруватися в політичну та економічну карту регіону. Це має важливе значення для його майбутнього процвітання.

Починаючи з 2001 року, держави-члени ШОС практично щороку, відповідно до Хартії ШОС, проводять антитерористичні навчання. Однак, яка країна може справді звернутися до цієї Організації за "трансграничною" допомогою. Відповіді це питання можливо немає. 4 держави – Казахстан, Киргизька Республіка, Росія, і Таджикистан – всі вони є членами ШОС. Водночас, вони перебувають у складі ОДКБ. Як показала нещодавня практика у випадку з Казахстаном, у разі необхідності, будь-яка з цих країн може насамперед звернутися за допомогою до ОДКБ.

У той же час Китай, Індія та Пакистан (держави-члени ШОС) володіють достатнім потенціалом, щоб без допомоги ззовні впоратися з будь-якими заворушеннями всередині країни. Єдиною невизначеністю серед країн ШОС є Узбекистан, який вийшов зі складу ОДКБ у 2012 році [2].

У цьому регіоні Афганістан є країною, яка найбільше (з держав регіону) потребує зовнішньої допомоги для протидії тероризму. Афганістан має статус спостерігача у складі ШОС. Висловлюючись іронічно, "проблема Афганістану полягає у проблемах, які він може завдати іншим країнам".

На саміті, коли було оголошено про створення ШОС, на той час чинний президент Казахстану М. Назарбаєв у своєму виступі описав Афганістан як "колыску тероризму, сепаратизму та екстремізму". За даними ООН, у 2020 році в Афганістані знаходиться 85 % світового виробництва опіуму.

Міжнародна спільнота сподівається, що уряд Афганістану, який очолюють таліби, здатний змінитися у бік поміркованості, толерантності, а також рішуче боротиметься з тероризмом. Хоча це не можна гарантувати, Талібан поки що мало зробив належних кроків щодо обіцянок захисту людських життів і майна, а також поваги до прав жінок [3].

Поза сумнівом, нинішнє керівництво уряду Афганістану зробило деякі уроки з дій талібів, які прийшли до влади до 11 вересня. Тому міжнародне співтовариство має дати талібам шанс виконати свої обіцянки, особливо тому, що афганський народ страждає від найтяжчої у світі гуманітарної кризи, а сувора зима, посуха та недостатня міжнародна допомога ще більше посилюють цю ситуацію. Згідно з наявними даними, більше половини з 40 млн жителів країни стикаються з нестачею продовольства.

Яку допомогу може надати ШОС? ООН має чітко визначити умови, які Талібану необхідно буде виконати в обмін на відміну санкцій. Таліби, які захопили владу силою, не були обрані афганським народом, але, схоже, жодна політична партія не здатна замінити їх у короткостроковій перспективі. Тому виклик, що стоїть перед ООН, полягає в тому, як визначити такі розпливчасті терміни, як "помірний" та "толерантний" [5].

Якщо ці умови включають в себе дозвіл жінкам або пуштунам увійти в уряд, дозвіл жінкам працювати, а дівчаткам ходити до школи, таліби, швидше за все, погодяться на них, тому що вони вже пообіцяли це. Принаймні на папері ці умови виконати набагато легше, ніж положення іранських чи північнокорейських ядерних угод.

Хоча для ШОС зараз не обов'язкове визнавати законність уряду талібів, їй слід використовувати Контактну групу ШОС-Афганістан, створену в 2005 році, для підтримки зв'язків з талібами. Головне, що навіть якщо Талібан і всі інші терористичні організації раніше мали дружні стосунки і схожі ідеології, то тепер Талібан повинен їх розірвати.

Розглядаючи можливу перспективу, необхідно, щоб Афганістан став членом ШОС. Він не повинен виглядати анклавом, якому "нікуди податися". Питання, коли Афганістан чекає з того часу, як у 2015 році подав заяву на набуття повноправного членства.

У 2017 році Індія та Пакистан набули статусу держав-членів ШОС. Хоча ці дві країни настільки не довіряють одна одній, що здається їх важко примирити. Це також спричинило виникнення проблеми (для ШОС). У той же час Індія, як шоста за величиною економіка у світі, додала ваги Організації.

Вигода від набуття Кабулом статусу держави-члена ШОС полягає в тому, що ця організація може відіграти ключову роль у пом'якшенні наслідків найгіршого сценарію. Як держава-член ШОС, незалежно від того, хто стоїть на чолі афганського уряду, керівництво Афганістану має запобігти поширенню екстремістських рухів на сусідні країни.

У разі отримання Афганістаном статусу держави-члена ШОС це може також допомогти Афганістану інтегрувати в політичну та економічну карту регіону. Це має важливе значення для майбутнього процвітання. Зрештою, понад 60 % торгівлі Афганістану займають країни ШОС.

Таким чином, Афганістан – це не лише країна, яка не має виходу до моря, а й майже оточена країнами

ШОС. Якщо в Афганістані буде нестабільність, це торкнеться і ШОС. Якщо ШОС хоче стати більш ефективним, то Організація має сміливо прийняти країну, яка є ключем до регіонального миру та стабільності.

Список використаних джерел

1. Allison R. Virtual Regionalism, Regional Structures and Regime Security in Central Asia // *Central Asian Survey*. 2008 (June). Vol. 27. No. 2. P. 185.
2. Azimi, D. (2021) Afghanistan: How do the Taliban make money? BBC, 28 August [online]. URL: <https://www.bbc.com/news/world-46554097> [Accessed 12 September 2021]CFR. (2019)
3. Jia Q. The Shanghai Cooperation Organization: China's Experiment in Multilateral Leadership // *Eager Eyes Fixed on Eurasia*. No. 16–2 / ed. by A. Iwashita. Sapporo : Slavic Research Center, 2007. P. 113–123.
4. Marcel de Haas. The Shanghai cooperation organisation's momentum towards a mature security alliance. URL: // <https://www.clingendael.org/sites/default/files/>
5. Pan G. A New Diplomatic Model : A Chinese Perspective on the Shanghai Cooperation Organization // *Washington Journal of Modern China*. 2008. Vol. 9. Iss. 1. P. 57–58.
6. Зарудный Б.Г. Обстановка в Афганистане и риски террористической активности в регионе // *Международная жизнь*. 2022. № 1. С. 28-33.
7. Тахир М. Тахир, Эршад А. Сияд. Геополитические последствия трансформации афганской государственности после прихода к власти талибов для стран Центральной Азии // *Вопросы политологии*. 2022. Т. 12. Вып. 2(78). С. 550-562.

Надійшла до редколегії 02.11.22

V. Khochunsk, PhD Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

COOPERATION BETWEEN AFGANISTAN AND THE MEMBER COUNTRIES OF THE SHANGHAI COOPERATION ORGANISATION (SCO): PROBLEMS AND PROSPECTS

Despite the differences in opinion about SCO's role and possibilities in the settlement of the Afghan problem, the recognition of the necessity to reinforce joint actions to counter threats originating from Afghanistan takes an important place in the foreign policy of the countries of Central Asia and China. The article examines the main directions in the sphere of cooperation of the SCO member countries with Afghanistan and the possibilities of the SCO in coordinating multilateral projects aimed at the stabilization of this country and the entire region in general.

Keywords: SCO, Afghanistan, Central Asia, economic cooperation, stability.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

УДК 159.942

О. Ступницький, канд. екон. наук, проф.,
О. Приятельчук, д-р екон. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ ФАКТОР ЕФЕКТИВНОСТІ БІЗНЕСУ

Проаналізовано поняття "емоційного інтелекту", виявлена необхідність його оцінки як складової оперативного та стратегічного менеджменту персоналу, що реалізовується як на етапі набору, так і розвитку й управління. Вивчено соціо-психологічні дослідження зарубіжних авторів у цій сфері. Проведено аналіз впливу рівня емоційного інтелекту на працездатність співробітника, розглянуто досвід зарубіжних компаній щодо використання фактору емоційного інтелекту у своїй діяльності. Доведено, що наразі компанії четвертого рівня зрілості з найвищими фінансовими показниками, які акцентують особливу увагу на феномені емоційного інтелекту, по-перше, володіють високоєфективним потенціалом відбору та найму персоналу, що містить такі емоційно-психологічні характеристики, як амбіційність, здатність до навчання, зацікавленість та цілеспрямованість. По-друге, набувають конкурентні переваги в нових ринкових умовах, пов'язаних із глобальними технологічними викликами та управлінням бізнес-процесами в умовах цифровізації та Індустрії 4.0 загалом.

Ключові слова: емоційний інтелект, поведінкова модель, штучний інтелект, цифровізація, інновація.

Вступ. Сучасна корпоративна поведінкова модель багато в чому будується на розумінні сутності емоційного інтелекту (EI), що сьогодні відзначається особливою актуальністю та кореспондується з такими рисами "цифрової економіки" як: а) зростання ролі інноваційної діяльності при управлінні бізнесом; б) скорочення безпосередньої взаємодії виробників та споживачів; в) розширення використання сервісних моделей управління бізнесом; г) концентрація фінансової діяльності на окремих глобальних економічних платформах. З одного боку, йдеться про грамотно побудовані та імplementовані нові моделі управління бізнесом, у тому числі технологічних бізнес-процесів, що дозволяють реалізовувати оперативне реагування та прогнозування майбутніх викликів і загроз. З іншого боку – про особливості реалізації інноваційних стратегій, які безпосередньо залежать від стадії життєвого циклу компанії та її моделі поведінки у відповідних ринкових умовах, її реакції на зміни зовнішнього та внутрішнього середовища, характеру маркетингової діяльності в умовах цифрової трансформації бізнесу тощо

Методи дослідження. Багатофакторна теорія інтелекту була розроблена Л. Терстоуном [19], який виділив 10 груп факторів, 7 з яких були ним чітко ідентифіковані та отримали назву "первинні розумові здібності": S – просторова (здатність оперувати просторовими відносинами); P – сприйняття (здатність деталізувати зорові образи); N – обчислювальна (здатність виконувати основні арифметичні дії); V – вербальне розуміння (здатність розкривати значення слів); F – швидкість мови (здатність швидко підібрати слово за заданим критерієм); M – пам'ять (здатність до запам'ятовування); R – логічне міркування (здатність виявляти закономірність у ряді букв, цифр, фігур). Він довів, що для опису індивідуального інтелекту не можна використовувати лише показник IQ. Численні дослідження, які знайшли своє відображення у роботах Деніела Гоулмана [11, 12], Тревіса Бредберрі та Джин Гривз [5] свідчать, що, по-перше, високий рівень EI дозволяє індивіду продуктивніше розвиватися як в особистому, так і професійному планах, керувати стресом та будувати ефективну комунікацію. По-друге, здатність індивіда усвідомлювати власні емоції сприяє розвитку його мислення через розуміння емоцій та відповідно можливості керувати (управляти) ними у контексті інтелектуального зростання.

Метою даного дослідження є виявлення необхідності проведення оцінки EI при формуванні інтелектуального потенціалу компанії та перетворення останнього на конкурентну перевагу, досягнуту в результаті ефективної політики менеджменту персоналу. Задля досягнення мети поставлено наступні завдання: розглянути поняття EI та її види; оцінити ступінь важливості цього чинника як методу збільшення продуктивності праці; виділити сфери праці, на які EI впливає більшою мірою, включаючи підбір та найм працівників на роботу; класифікувати сучасні методи оцінки EI як конкурентної переваги компанії.

Результати дослідження. Сьогодні більшість компаній поступово змінюють модель бюрократизованої корпорації на інноваційний хаб, відкривають digital-департаменти та залучають фахівців із різних підрозділів до інноваційних проектів, які орієнтуються на результат. При цьому Індустрія 4.0 формує нову екосистему наукових, науково-технічних, виробничих, суспільних та екологічних відносин на базі цифрової трансформації бізнесу, застосовуючи нано-, біо-, інфо- та інші когнітивні технології. Проте, аналіз сучасної передової корпоративної інноваційної практики свідчить, що, крім знань та досвіду, найважливішим творчим елементом інноваційного процесу є нестандартне креативне мислення. Вираз "прокляття знань" – попередній досвід, заснований на внутрішньофірмовій діяльності персоналу, що блокує здатність бачити принципово нове – набуває в сучасних умовах воістину принципово нового підтексту. Звукується сфера діяльності підприємств, які в гонитві за короткостроковими фінансовими результатами просто обмежують ресурсне забезпечення своїх масштабних інноваційних програм. При цьому, з одного боку, вони мають пристосовуватися до нових викликів – відмовлятися від звичних практик та принципів, вчитися новому та постійно експериментувати. З іншого боку – припускаючись помилок і при цьому роблячи з них висновки, культивувати корпоративне кредо – "подорож не має кінцевого пункту призначення і вона ніколи не закінчується", яка є базовим принципом сучасного інноваційного менеджменту та корпоративної інноваційної стратегії.

Сьогодні істотно змінилися "правила гри" для суб'єктів ринку праці, перестали існувати гарантії зайнятості, а академічні знання чи технічні здібності є лише початковою вимогою працевлаштування. До лідерських якостей інноваційного менеджменту сьогодні відносять гнуч-

кість, ініціативність, оптимізм, пристосовність до змін та емпатію (здатність співпереживати і поставити себе на місце іншого індивіда, зрозуміти та відчути те, що інший індивід переживає у межах своєї системи поглядів). При цьому сучасні новаторські винаходи в компаніях, що принципово змінюють підхід до роботи на основі пошуку кращих способів організації виробничих процесів – пошук необхідного процесу адаптації є для компанії критичною умовою збереження та посилення корпоративної конкурентної переваги. Відбувається поступовий перехід у формуванні стратегій від "наздоганяючої" адаптації (повторення вже існуючого досвіду, як правило, не надає значної довгострокової конкурентної переваги, а лише можливість "протриматися на плаву") до "випереджальної" адаптації. Йдеться про здатність компанії не так швидко підлаштуватися до змін і вимог ринку, як самій стати джерелом таких змін. Це передбачає, по-перше, координацію процесів інноваційно-проектного менеджменту та їхню взаємодію з інноваційними екосистемами. По-друге, конструктивне прототипування піонерних інновацій через пошук нових ідей (акселераційні програми, проведення хакатонів та конкурсів, купівля стартапів та ін.) у взаємозв'язку з усіма корпоративними контролюючими функціями в організації. За ретроспективним баченням нині існує безліч прикладів, коли менеджмент компаній інвестував величезні кошти в інноваційні дослідження та розробки і в результаті зазнавав непоправних збитків, і одночасно випадків, коли фірми вкладали незначні ресурси, але прибутки потім перевершували всі очікування.

Загалом, сьогодні EI – це здатність розпізнавати свої та чужі емоції, а також керувати ними, причому якщо IQ – це інтелект та аналітика, то EI – уміння жити з собою та оточуючими. Фактично, EI – це "здатність контролювати свої власні та чужі почуття та емоції, розрізняти їх та використовувати цю інформацію для управління своїм мисленням та діями" [18]. Така емоційна поінформованість наділяє індивідуума здатністю контролювати свої емоції та застосовувати їх відповідно до поставлених цілей. Згідно з останніми дослідженнями, розвинений EI сприяє особистому та професійному успіху людини на 80 %, у той час як рівень раціонального інтелекту (IQ) лише на 20 %. Таким чином, EI в кінцевому підсумку є здатністю успішно застосовувати розумові здібності та ефективно взаємодіяти з умовами та вимогами ринку [7, с. 41]. Він складається з безлічі різних якостей (самосвідомість, емпатія, терпіння, такт, оптимістичність, відкритість, щирість тощо), проте основними є наступні фактори EI: 1) саморегуляція (SR); 2) управління власних емоцій, настроєм, блокування негативних емоцій, контроль за ними; 3) регулювання взаємовідносинами (RR); 4) соціальні навички, вміння будувати стосунки з оточуючими; 5) рефлексія (R); 6) самоусвідомлення, раціональне осмислення емоцій, виявлення власних мотивів; 7) емпатія (Emp); 8) розуміння емоцій та почуттів інших, децентрація. При попарному угрупованні факторів отримуємо два основні блоки EI: поведінковий – SR+RR та когнітивний – R + Emp [23].

Індивіди з високим рівнем EI, по-перше, мають чітке розуміння того, що з ними відбувається у конкретний момент та вміють аналізувати свій емоційний стан. Вони здатні ідентифікувати не лише свої почуття, а й їхні відтінки: "страх – нервозність – тривожність", "гнів – злість – обурення", "сором – провина – збентеження", "кривда – прикрість – роздратування"; по-друге, мають високу впевненість у собі і реалістично ставляться до проявів своїх емоцій; по-третє, успішно регулюють про-

яв своїх емоційних станів, стримують себе від імпульсивних вчинків та швидких рішень; по-четверте, мають вміння знижувати градус гніву або занепокоєння, переключатись і підвищувати свій внутрішній і зовнішній настрій; по-п'яте, вміють виявляти емпатію, сприймати емоційні сигнали та послілки оточуючих, будувати ефективні стосунки з партнерами. Причому на роботі вони легко справляються з керівними посадами та проблемами, пов'язаними з людьми, що оточують їх, тобто їм легко співпрацювати з "проблемним" персоналом.

EI є необхідним компонентом успіху за умов, коли трапляються стресові ситуації у професійному контексті, особливо щодо конфліктних ситуацій, несподіваних змін та складнощів в адаптації до них. Так, протягом останніх 20-ти років активно використовується модель EI Майєра-Саловея-Карузо (модель здібностей) [17], яка складається з чотирьох складових EI: 1) сприйняття емоцій – здатність розпізнавати емоції (за мімікою, жестами, зовнішнім виглядом, ходом, поведінкою, голосом) інших індивідів, а також ідентифікувати свої власні емоції; 2) використання емоцій для стимуляції мислення – здатність індивіда (переважно неусвідомлено) активувати свій розумовий процес, пробуджувати у собі креативність, використовуючи емоції як чинник мотивації; 3) розуміння емоцій – здатність визначати причину появи емоції, розпізнавати зв'язок між думками та емоціями, визначати перехід від однієї емоції до іншої, передбачати розвиток емоції з часом, а також здатність інтерпретувати емоції у взаєминах, розуміти складні (амбівалентні, неоднозначні) почуття; 4) управління емоціями – здатність приборкувати, пробуджувати і спрямовувати свої емоції та емоції інших індивідів задля досягнення поставленої мети. До цієї складової також відноситься здатність брати емоції до уваги при побудові логічних ланцюжків, вирішенні різних практичних завдань, прийнятті корпоративних рішень та виборі стилю власної поведінки.

Однак сьогодні найбільшою популярністю користується так звана змішана модель Денієла Гоулмана [12] з її чотирма складовими EI: а) самосвідомість (self-awareness – усвідомлення та аналіз своїх емоцій, слабких та сильних сторін власної особистості); б) самоконтроль (self-management – вміння керувати емоціями та збереження емоційного балансу у форс-мажорних ситуаціях); в) емпатія (empathy – розуміння емоцій оточуючих та облік їх станів); г) навички відносин (relationship skills – правильне спілкування, пов'язане зі здібностями не провокувати конфлікти, працювати в командах і бути лідером). За даними компанії TalentSmart, 90 % успішних керівників мають високий рівень EI, а за даними Brighton School of Business and Management, EI на роботі вдвічі важливіше за hard skills, причому 44 % опитаних співробітників вважають саме цей показник відмінною рисою ефективних лідерів [22].

Як свідчать останні дослідження [21], індивід з високим рівнем EI може, по-перше, справлятися з тиском та стресом від роботи, а також ефективно керувати собою та іншими під час переговорів, причому існує прямий зв'язок між тим, наскільки розвинений EI у керівників, і тим, як вони керують людьми (розпізнання стресових ситуацій і негативних емоцій не тільки у себе, а й у співробітників; правильна реакція, що допомагає уникнути стресу, тривоги та депресії; вміння залагоджувати конфлікти тощо). По-друге, домагатися від колег необхідного і заслужити їхню повагу (розуміння власних емоцій адекватно вмінню керувати ними, а отже, спрощенню побудови відносин з іншими; чим вищий рівень EI

у персоналу у команді, тим вища якість спілкування). По-третє, мотивувати команду на основі розуміння почуттів та емоцій, що збільшує ймовірність неімпульсивного прийняття рішень із змістом та розумінням поточних та перспективних корпоративних цілей. Нині активно продовжують розроблятися різні концепції та моделі EI – так з'явився бізнес-інтелект, духовний інтелект (spiritual intelligence) та social skills (будь-яка компетенція, що спрощує взаємодію та спілкування з іншими працівниками, здатність створювати та розвивати відносини, а також вербально та невербально спілкуватися). При цьому аналізуються властивості менеджерів-керівників, що визначають успіх та ефективність проектів, у яких результат багато в чому залежить від комунікації, а емоційний стан відповідає їх цілям та завданням. При цьому емоційні та інтелектуальні процеси взаємозалежні в контексті великої кількості складних завдань із різних сфер. Спробою оцифрувати емоції людини, створити максимально об'єктивний тест (як це зробили з IQ) та змінити EI – це методика MSCEIT (The Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence), яка складається зі 141 питання (випробуванню показують картинки з емоціями, які потрібно не тільки ідентифікувати, а й пояснити).

У сучасних умовах особливою популярністю користується практика використання сучасних моделей EI у сфері підбору персоналу, яка досі пов'язана з ситуацією, коли 80 % рішень приймаються інтуїтивно. Компанії витрачають 40-60 % своєї виручки на виплату заробітної плати, і більша частина цієї величезної суми – результат управлінських рішень, які приймаються лише на основі інтуїції. Дослідження свідчать, що більшість менеджерів із підбору персоналу роблять висновок про кандидата протягом перших 60 секунд зустрічі, найчастіше орієнтуючись на зовнішній вигляд, рукостискання, одяг або мову кандидата. При цьому виникає закономірне питання: "Які особливості, досвід, освіта та індивідуальні риси характеру гарантують успіх при прийнятті на роботу?" Менеджери та фахівці з управління персоналом витрачають мільярди доларів на розробку оцінок, тестів, симуляцій та ігор, що використовуються при наборі персоналу, проте багато хто стверджує, що незважаючи на це в 30-40 % випадків кандидати підбираються помилково [25]. Тому швидко зростає кількість роботодавців, які основним фактором прийому на роботу персоналу називають "емоційний інтелект" майбутнього працівника. Зрештою, саме він стає вирішальним чинником, замість таких часто використовуваних термінів як, наприклад, характер, особистість, зрілість, комфортність у спілкуванні або прагнення до досконалості. Справді, від правильного вибору нового співробітника залежить ефективність бізнес-процесів, оцінка ризиків тощо. У більшості компаній, робота яких заснована на спілкуванні з клієнтами, EI є одним з основних факторів прийому на роботу. Хоча EI як критерій прийому на роботу почав використовуватися нещодавно, багато закордонних компаній зі зрозумілих причин відразу ж взяли його собі на озброєння. Такі світові компанії-лідери як McDonalds, Coca-Cola, Apple, PWC, Nes, Walmart та інші для оцінки EI співробітників використовують асесмент-центри (групові дискусії та рольові ігри з додатковим інтерв'ю після вправ), спеціальні EI-тести тощо. Найбільш популярні метрики – це тест Гоулмана, Холла, ТТІ, Райбака, Мейєра-Селовея-Карузо. Вплив "людського фактора" на бізнес-процеси та результати – це вимірنا категорія, оскільки цілком можливо підрахувати, скільки "коштуватиме" компанії співробітник із низь-

ким EI, а також які переваги отримує компанія від співробітника з високим EI.

Згідно з опитуваннями персоналу компаній, наразі 67 % здібностей, які допомогли їм досягати досконалості у своїй роботі, пов'язані з емоційною компетентністю, причому, крім IQ або вимог у сфері професійних знань, два з трьох показників належали до загальних поведінкових навичок працівника. При цьому важливу роль, на думку роботодавців, відіграють: навички вміння слухати та спілкування; вміння пристосуватися до змін та справлятися з невдачами; впевненість, мотивація, прагнення просуватися кар'єрними сходами; здатність працювати разом з іншими та залагоджувати розбіжності; бажання зробити свій внесок у розвиток бізнесу або стати лідером. Недавнє опитування на популярному сайті CareerBuilder показало, що роботодавці при наймі персоналу оцінюють коефіцієнти EI вище за якісними параметрами, ніж коефіцієнти IQ, що пояснюється такими причинами: 1) в умовах ускладнення завдань вміння працювати в команді стає все більш цінним; 2) розумний працівник, з яким неможливо працювати, корисний лише на вузькій ділянці роботи; 3) розумна людина, яка не вміє справлятися зі стресом, більше шкодить, ніж допомагає; 4) чим більше в кандидатів потенційних можливостей для зростання в компанії, тим більше потрібна емоційна стійкість [13].

Компанії, які реалізують у системі корпоративного менеджменту моделі EI, отримують значні переваги – співробітники ефективніше здійснюють бізнес-процеси, а їхня продуктивність значно покращується. EI, в першу чергу, важливий для менеджерів та власників компанії, оскільки володіння його навичками допомагає налагодити зворотний зв'язок із персоналом. Йдеться про синдром "емоційного вигорання", який полягає у відчутті виснаження енергії та збільшенні розумової дистанції від роботи, цинічному та негативному ставленні до своїх професійних обов'язків, а також зниженні продуктивності. Американський інститут Геллапа організував дослідження серед 7,5 тис. працівників і виявив, що 23 % з них страждають від "вигорання на роботі" постійно, а 44 % – іноді. Однак якщо активно залучати моделі EI, то можна запобігти або принаймні знизити такі ризики [24]. Згідно з дослідженням Brighton School of Business and Management, 90 % успішних менеджерів компаній мають високий рівень EI, який на практиці вдвічі важливіший за hard skills, а 44 % опитаних співробітників вважають саме цей показник відмінною рисою ефективних лідерів-керівників. Згідно з доповіддю World Economic Forum, з 2019 р. EI входить до 10 найбільш затребуваних навичок "людини майбутнього" [22].

Високий EI також входить у профіль посади топ-менеджерів та керівників середньої ланки. Для робочих спеціальностей достатньо мінімальний рівень EI. Дослідження 515 керівників фірм, проведене компанією Egon Zehnder International, свідчить, що керівники, які мають високий EI, показують у роботі у 74 % випадків успіхи, і лише у 24 % випадків – невдачі. Для оцінки EI виділяються категорії персоналу та трансформуються категорія EI у конкретні компетенції з відповідними індикаторами: а) лінійний персонал (продавці-консультанти, касири) – усвідомлюють свої емоції, розпізнають емоції інших та виявляють їх потреби, відкриті для різних норм/правил та дій; б) фахівці (товарознавці) – аналізують свої почуття та емоції, знають шляхи мінімізації деструктивних емоцій, пропонують оточуючому допомогу та підтримку; в) менеджери (керуючі) – виявляють та реагують на напруженість між членами команди,

виявляють інтерес до роботи та життя своїх підлеглих [16]. Саме тому корпоративні програми оцінки та розвитку EI – це розворот організації у бік найманого персоналу компанії, розуміння та посилення взаємозв'язків між успіхом особистості та успіхом бізнесу.

Для вимірювання EI існує два основних підходи: 1) визначення за допомогою "об'єктивних" тестів, що складаються із завдань з однією правильною відповіддю за аналогією до традиційних тестів IQ; 2) визначення за допомогою опитувальників. Переважно трудності тестового підходу полягають у відсутності переконливих підстав визначення правильної відповіді, а головний недолік опитувань – опора на самозвіт, що входить у протиріччя зі спробою вимірювати EI як один із видів IQ. Третій підхід – нетестовий метод оцінки EI, що ґрунтується на технології "360 градусів", який полягає в такому. Як відомо, перехресну оцінку (коли в групі піддослідних кожному пропонується оцінити кожного) можна проводити за різними критеріями, які показуватимуть, наскільки оцінювана фігура "емоційно розумна" у відносинах із людьми, які безпосередньо його оточують. Сьогодні в західних компаніях EI вимірюється в основному за допомогою психологічного тестування, що складається з 70 питань і займає загалом близько 40 хвилин. Результати видаються за такими шкалами: "Поведінка", "Знання", "Емоційне проникнення в себе", "Мотивація", "Вираз емоцій", "Емпатія та соціальна інтуїція" з докладним описом кожного фактора. У цьому поведінковий аспект EI характеризує те, яким людиною сприймається оточуючими, і навіть здатність людини контролювати свої емоції у поведінкових реакціях [8].

Необхідно відзначити, що, незважаючи на загальне занепокоєння професійними навичками (навичками роботи з програмним забезпеченням, навичками продажів, математичними навичками тощо), більшість компаній схиляються до висновку, що володіння технічними навичками – це лише невеликий відсоток успіху. Так, паралельно з виміром EI сьогодні широко використовуються алгоритми, засновані, по-перше, на штучному інтелекті, який допомагає вивчати резюме, знаходити відповідних кандидатів усередині компанії, виявляти високоефективних співробітників і навіть давати розшифровку відеозапису співбесіди, вибираючи фахівців, які, найімовірніше, виявляться найуспішнішими. По-друге, для перевірки претендентів на вакансії в галузі маркетингу та продажу активно використовуються принципи гейміфікації. При цьому технології штучного інтелекту дозволяють вирішувати завдання у сфері менеджменту персоналу практично на будь-якому етапі циклу життя (кар'єри) співробітника, включаючи формування зарплат, навчання персоналу, постановку цілей та оцінку ефективності, кар'єрний розвиток (talent management), управління культурою та залученістю. Завдяки виключенню всіх помилок, які здійснюються у процесі проведення співбесід та розгляду "послужного списку" кандидатів, які допускаються у межах поточного процесу, коефіцієнт успіху збільшується більш ніж на 30 %. Вже зараз інструменти AI (платформи HeadHunter, CleverStuff та ін.) дозволяють на 94 % збільшити швидкість обробки резюме (алгоритми відбирають потенційних співробітників на основі формальних ознак освіти, компетенцій, аналізу послужного списку) [3].

Відомо, що у світі на сферу навчання та розвитку щорічно інвестується понад 200 млрд дол. США, проте водночас більшість фахівців у галузі освіти та консалтингу стверджують, що принаймні половина з цих коштів була витрачена даремно (розроблені рішення забу-

ті, застосовуються неналежним чином або просто є марнуванням часу), а в середньому на навчання у співробітників компаній виділяється менше 25 хв на тиждень. Необхідність вивчення та впровадження у практику компанії кращих алгоритмів роботи ґрунтується на відстеженні потенціалу знань, поведінки та дій найбільш ефективних співробітників (включаючи проєктні команди загалом). Наприклад, платформа Degreed, з одного боку, дозволяє компанії підібрати курси підвищення кваліфікації для персоналу, виходячи з компетенцій та кар'єрних амбіцій співробітників. З іншого боку – допомагає роботодавцю виявити потенціал працівників і, якщо компанія орієнтується на нову сферу діяльності, не наймати нових людей, а навчити персонал, що діє. Аналогічно працює платформа EdCast, метою якої є утримання висококваліфікованих працівників усередині компанії (пропонує їм кар'єрне зростання за рахунок навчання). У цифровій бібліотеці системи зібрано досвід спеціалістів різних бізнес-галузей, що дозволяє роботодавцю підібрати саме ті курси, які відповідають його цілям, а використання алгоритмів типу Netflix-like робить навчання так само корисним і веселим, як перегляд кабельного телебачення. Тому навіть з огляду на те, що в середньому на навчання співробітники витрачають менше 25 хв на тиждень, якщо цей час витратити з більшою користю, ефективність кожного з них збільшиться. Більше того, використання подібних інструментів, згідно з наявними дослідженнями, підвищує ефективність керівництва компанії в контексті зміцнення та розвитку корпоративних цінностей щонайменше на 25 % (включаючи використання EI-моделей) [9].

Справді, моделі EI, spiritual intelligence та social skills сьогодні активно використовуються бізнесом, проте вже зараз стало зрозуміло, що замість того, щоб навчати цьому вже дорослих людей, необхідно навчати нові покоління, які від початку знатимуть, як контролювати власні емоції, як спілкуватися в колективі, бути більш чуйним з друзями та знайомими та вміти висловлювати свої почуття. Ці навички є не менш значущими, ніж здатність вирішувати математичні завдання або вивчати іноземну літературу. Сьогодні в Україні поняття EI тільки набирає своєї популярності, оскільки в ринковій економіці, що розвивається, дуже мало бізнесів, спрямованих на клієнтоорієнтованість, а фактор EI до останнього часу не був серед пріоритетних. Що ж до української системи освіти, то її основою досі є, на жаль, fact collecting (безглузде зазубрювання даних), що блокує творче мислення, неминуче породжує страх нового і заперечення оригінальних ідей. Під час підготовки бакалаврів у вузах "по-старому" не здійснюють вивчення причинно-наслідкових відносин усередині професії, у професійному середовищі та в самому об'єкті. На жаль, така підготовка суперечить прийнятому у світі принципу прагматизації та не відповідає розвитку інформаційного середовища та навчального інструментарію. Тим самим підготовка професіонала-практика практично "зводиться до нуля" (говорити про розвиток інтелекту тут немає можливості), оскільки цей процес не ініціюється освітою і залежить виключно від самоосвіти, яка може жодним чином не "перетинатися" з траєкторією професійної підготовки бакалавра ЗВО. На відміну від бакалаврату, магістратура, яка потребує попередніх знань та особистого професійного досвіду, призводить до серйозного розвитку інтелекту через індивідуалізацію освітніх траєкторій. При відповідальному ставленні до цього періоду навчання магістранти досліджують внутрішню сутність та причинно-наслідкові відносини у професійному се-

редовищі, у системному об'єкті, що дозволяє надалі використовувати існуючі моделі та створювати нові шляхом їх поєднання та конгломерації.

Сьогодні в існуючому бюрократичному державному та корпоративному середовищі при влаштуванні на роботу потрібен документ про вищу освіту, що закріплює діючу модель підготовки бакалаврів та магістрів, яка, зі свого боку, легалізує та легітимізує корупційні схеми у вищій освіті.

Тому в контексті реформування нової української вищої школи необхідне фокусування на розвитку EI, а також соціальних та комунікативних компетенцій студентів. ЗВО необхідно, з одного боку, сформуванню знання здобувачів про EI та надати можливість тренувати навички саморегуляції, самомотивації та управління відносинами, що дозволить підвищити ефективність та задоволеність у житті та на потенційній майбутній роботі. З іншого – навчити студентів будувати ефективні стосунки у спілкуванні, розуміти свої емоції, відстоювати свої емоційні кордони і не надавати можливість іншим маніпулювати власними відчуттями. І якщо країні потрібне суспільство, здатне ефективно комунікувати та адаптуватися до будь-яких змін, то EI треба впроваджувати у навчальні програми на всіх рівнях.

Висновки. Розвинені навички EI, по-перше, сприяють створенню більш продуктивного та мотивованого робочого середовища в компанії, а розвинений потенціал EI відкриває величезні можливості – його високий рівень на робочому місці покращує самоконтроль, допомагає зміцнити впевненість при прийнятті рішень (він не менш важливий для досягнення комерційного успіху, ніж IQ). По-друге, це здатність та вміння використовувати емоції та керувати ними, формувати мотивацію та ідентифікувати реальні інтереси, а менеджмент компанії з розвиненим EI більш продуктивний у контексті мотивації персоналу. По-третє, він є важливим чинником працездатності персоналу, який формує відносини у робочій сфері та у приватному житті індивіда, роблячи його цілеспрямованим, стресостійким та впевненим у собі. Зараз на запит IQ-тести пошукові мережі видають мільйон результатів, проте якщо ефективність цих тестів цілком можна оскаржити, то нинішні реалії свідчать, що одного тільки інтелекту мало, у той час, як значимість EI – безсумнівна. Вміння вирішити в умі складне рівняння або порахувати відсоток – це продуктивно, але EI та вміння керувати емоціями часто бувають важливішими за розумові здібності. Сьогодні для оцінки ефективності співробітників компаніям абсолютно не потрібно аналізувати особисті дані – вони використовують у межах корпоративних ресурсів дані для дескриптивної та предикативної поведінкової HR-аналітики, EI-моделі, дотримуючись принципу конфіденційності щодо співробітників.

Список використаних джерел

1. Abdollahi, A., Hosseinian, S., Panahipour, H., Najafi, M., & Soheili, F. (2019). Emotional intelligence as a moderator between perfectionism and happiness. *School Psychology International*, 40(1), 88–103. URL: <https://doi.org/10.1177/0143034318807959>
2. Achini, A., Gihan, G., Daswin de Silva, Nishan, M., Sze-Meng Jojo Wong, Daminda, A (2021) A self structuring artificial intelligence framework for deep emotions modeling and analysis on the social web. *Future Generation Computer Systems*, Volume 116, 2021, pp. 302-315, <https://doi.org/10.1016/j.future.2020.10.028>
3. Afroz, A., Firoz, M. & Pandey, V. (2017) Overview of Emotional Intelligence: Model, Measurement and Development / *International Research Journal Commerce arts science*, vol. 8, Issue 9, p. 132-144.
4. Alzoubi, Haitham, M. & Ramsha, Aziz (2021) "Does Emotional Intelligence Contribute to Quality of Strategic Decisions? The Mediating

Role of Open Innovation" *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity* 7, no. 2: 130. <https://doi.org/10.3390/joitmc7020130>

5. Bradberry, T., Greaves, J. & Lencioni, P. (2009) *Emotional Intelligence 2.0* / Jossey-Bass. – 255 p.

6. Bru-Luna, Lluna María, Manuel Martí-Vilar, César Merino-Soto, and José L. Cervera-Santiago (2021) "Emotional Intelligence Measures: A Systematic Review" *Healthcare* 9, no. 12: 1696. <https://doi.org/10.3390/healthcare9121696>

7. Caruso, D. R. & Salovey, P. (2004) *The Emotionally Intelligent Manager: How to Develop and Use the Four Key Emotional Skills of Leadership* / Jossey-Bass. – 320 p.

8. Dhani, P. & Sharma, T. (2016) Emotional Intelligence: History, Models and Measures / *International Journal of Science Technology and Management*, vol. 5, Issue 7, July, p. 189-201.

9. Dust, S. B. (2018) Managing the self-esteem, employment gaps, and employment quality process: The role of facilitation- and understanding-based emotional intelligence / *Journal of Organizational Behavior*, vol. 39, Issue 5, June, p. 680–693.

10. Gascó, V. P., Badenes, L. V., & Plumed, A. G. (2018). Trait emotional intelligence and subjective well-being in adolescents: The moderating role of feelings. *Psicothema*, 30(3), 310–315. <https://doi.org/10.7334/psicothema2017.232>

11. Goleman, D. (2000) *Working with Emotional Intelligence* / Bantam. – 400 p.

12. Goleman, D. (2005) *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ* / Random House Publishing Group. – 352 p.

13. Gopinath, R., Ramamoorthy, R. & Kalpana, R. (2020) Impact of Emotional Intelligence and Organizational Commitment: Testing the Mediator Role of Job Satisfaction / *International Journal of Management*, vol. 11, Issue 11, November, p. 2883-2893.

14. Iqbal, J., Qureshi, N., Ashraf, MA, Rasool, SF & Asghar, MZ (2021) The Effect of Emotional Intelligence and Academic Social Networking Sites on Academic Performance During the COVID-19 Pandemic. *Psychol Res Behav Manag*. 2021 Jun 29;14:905-920. doi: 10.2147/PRBM.S316664

15. Luke, Stark & Jesse, Hoey (2021) The Ethics of Emotion in Artificial Intelligence Systems. In Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency (FAccT '21). Association for Computing Machinery, New York, NY, USA, 782–793. <https://doi.org/10.1145/3442188.3445939>

16. Majeed, N. & Jamshed, S. (2021) Nursing turnover intentions: The role of leader emotional intelligence and team culture / *Journal of Nursing Management*, vol. 29, Issue 2, March 2021, p. 229-239.

17. Mayer, J. D., Salovey, P., Caruso, D. & Sternberg, R. J. (2000). *Models of Emotional Intelligence*, ed R. J. Sternberg (New York, NY: Cambridge University Press), p. 396–420.

18. Mayer, J. D., Roberts, R. D., & Barsade, S. G. (2008). Human abilities: Emotional intelligence. *Annual Review of Psychology*, vol. 59, p. 507–536.

19. Thurstone, L. (1973/2014) *The Nature of Intelligence* / Routledge. – 224 p.

20. Zad, S., Heidari, M., Jones, J. H. J. & Uzuner, O. (2021) Emotion Detection of Textual Data: An Interdisciplinary Survey, 2021 IEEE World AI IoT Congress (AIoT), 2021, pp. 0255-0261, doi: 10.1109/AIoT52608.2021.9454192

21. Zall, R. & Kangavari, M. R. (2022) Comparative Analytical Survey on Cognitive Agents with Emotional Intelligence / *Cognitive Computation*, vol. 14, p. 1223–1246.

22. Алешина А. (2021) EQ: что такое эмоциональный интеллект и как его развивать. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://challengelenge.com/article/eq-cto-takoe-emotsionalnyy-intellekt-i-kak-ego-razvivat/>

23. Как развить эмоциональный интеллект – главный навык 21 века. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://itopica.com/blog/cto-takoe-eq>

24. Королева Е. (2022) Разум и чувства. Почему люди с высоким IQ уступают тем, кто легко распознает свои и чужие эмоции. 12.02.2022. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://focus.ua/ukraine/504971-cto-takoe-emotsionalnyy-intellekt>

25. Искусственный интеллект меняет рынок HR. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.yva.ai/ru/blog/ai-in-hr>

References

1. Abdollahi, A., Hosseinian, S., Panahipour, H., Najafi, M., & Soheili, F. (2019). Emotional intelligence as a moderator between perfectionism and happiness. *School Psychology International*, 40(1), 88–103. <https://doi.org/10.1177/0143034318807959>
2. Achini, A., Gihan, G., Daswin de Silva, Nishan, M., Sze-Meng Jojo Wong, Daminda, A (2021) A self structuring artificial intelligence framework for deep emotions modeling and analysis on the social web. *Future Generation Computer Systems*, Volume 116, 2021, pp. 302-315, <https://doi.org/10.1016/j.future.2020.10.028>
3. Afroz, A., Firoz, M. & Pandey, V. (2017) Overview of Emotional Intelligence: Model, Measurement and Development / *International Research Journal Commerce arts science*, vol. 8, Issue 9, p. 132-144.

4. Alzoubi, Haitham, M. & Ramsha, Aziz (2021) "Does Emotional Intelligence Contribute to Quality of Strategic Decisions? The Mediating Role of Open Innovation" *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity* 7, no. 2: 130. <https://doi.org/10.3390/joitmc7020130>
5. Bradberry, T., Greaves, J. & Lencioni, P. (2009) *Emotional Intelligence 2.0* / Jossey-Bass. – 255 p.
6. Bru-Luna, Lluna María, Manuel Martí-Vilar, César Merino-Soto, and José L. Cervera-Santiago (2021) "Emotional Intelligence Measures: A Systematic Review" *Healthcare* 9, no. 12: 1696. <https://doi.org/10.3390/healthcare9121696>
7. Caruso, D. R. & Salovey, P. (2004) *The Emotionally Intelligent Manager: How to Develop and Use the Four Key Emotional Skills of Leadership* / Jossey-Bass. – 320 p.
8. Dhani, P. & Sharma, T. (2016) Emotional Intelligence: History, Models and Measures / *International Journal of Science Technology and Management*, vol. 5, Issue 7, July, p. 189-201.
9. Dust, S. B. (2018) Managing the self-esteem, employment gaps, and employment quality process: The role of facilitation- and understanding-based emotional intelligence / *Journal of Organizational Behavior*, vol. 39, Issue 5, June, p. 680–693.
10. Gascó, V. P., Badenes, L. V., & Plumed, A. G. (2018). Trait emotional intelligence and subjective well-being in adolescents: The moderating role of feelings. *Psicothema*, 30(3), 310–315. <https://doi.org/10.7334/psicothema2017.232>
11. Goleman, D. (2000) *Working with Emotional Intelligence* / Bantam. – 400 p.
12. Goleman, D. (2005) *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ* / Random House Publishing Group. – 352 p.
13. Gopinath, R., Ramamoorthy, R. & Kalpana, R. (2020) Impact of Emotional Intelligence and Organizational Commitment: Testing the Mediatory Role of Job Satisfaction / *International Journal of Management*, vol. 11, Issue 11, November, p. 2883-2893.
14. Iqbal, J, Qureshi, N, Ashraf, MA, Rasool, SF & Asghar, MZ (2021) The Effect of Emotional Intelligence and Academic Social Networking Sites on Academic Performance During the COVID-19 Pandemic. *Psychol Res Behav Manag*. 2021 Jun 29;14:905-920. doi: 10.2147/PRBM.S316664
15. Luke, Stark & Jesse, Hoey (2021) The Ethics of Emotion in Artificial Intelligence Systems. In *Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency (FAccT '21)*. Association for Computing Machinery, New York, NY, USA, 782–793. <https://doi.org/10.1145/3442188.3445939>
16. Majeed, N. & Jamshed, S. (2021) Nursing turnover intentions: The role of leader emotional intelligence and team culture / *Journal of Nursing Management*, vol. 29, Issue 2, March 2021, p. 229-239.
17. Mayer, J. D., Salovey, P., Caruso, D. & Sternberg, R. J. (2000). *Models of Emotional Intelligence*, ed R. J. Sternberg (New York, NY: Cambridge University Press), p. 396–420.
18. Mayer, J. D., Roberts, R. D., & Barsade, S. G. (2008). Human abilities: Emotional intelligence. *Annual Review of Psychology*, vol. 59, p. 507–536.
19. Thurstone, L. (1973/2014) *The Nature of Intelligence* / Routledge. – 224 p.
20. Zad, S., Heidari, M., Jones, J. H. J. & Uzuner, O. (2021) Emotion Detection of Textual Data: An Interdisciplinary Survey, 2021 IEEE World AI IoT Congress (AlloT), 2021, pp. 0255-0261, doi: 10.1109/AlloT52608.2021.9454192
21. Zall, R. & Kangavari, M. R. (2022) Comparative Analytical Survey on Cognitive Agents with Emotional Intelligence / *Cognitive Computation*, vol. 14, p. 1223–1246.
22. Алешина А. (2021) EQ: что такое эмоциональный интеллект и как его развивать – <https://challengelenge.com/article/eq-cto-takoe-emotsionalnyy-intellekt-i-kak-ego-razvivat/>
23. Как развить эмоциональный интеллект – главный навык 21 века – <https://itopica.com/blog/cto-takoe-eg>
24. Королева Е. (2022) Разум и чувства. Почему люди с высоким IQ уступают тем, кто легко распознает свои и чужие эмоции. 12.02.2022 – <https://focus.ua/ukraine/504971-cto-takoe-emotsionalnyj-intellekt>
25. Искусственный интеллект меняет рынок HR – <https://www.yva.ai/ru/blog/ai-in-hr>

Надійшла до редакції 02.11.22

O. Stupnytskyy, PhD (Economics), Prof.,
O. Pryatelchuk, Dr. Hab. (Political), Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

EMOTIONAL INTELLIGENCE AS AN INNOVATIVE FACTOR IN BUSINESS EFFICIENCY

The article analyzes the concept of "emotional intelligence", reveals the need for its assessment by the company's staff and consideration for employment. The socio-psychological research in this area were studied, an analysis of the influence of the EI level on the employee's performance was carried out, the experience of foreign companies in using the EI factor in their activities was considered. It has been proven that at present, companies of the fourth level of maturity with the highest financial performance, which have made a bet on EI, firstly, have a highly effective potential for recruiting and hiring personnel, including such emotional and psychological characteristics as ambition, learning, passion, and purposefulness. Secondly, they acquire a competitive advantage in the new market conditions associated with global technological challenges and business process management in the context of digitalization and Industry 4.0 in general.

Keywords: emotional intelligence (EI), behavioral model, artificial intelligence (AI), digitalization, innovation.

УДК 339.5:338.46

Р. Заблоцька, д-р екон. наук, проф.,
О. Шепель, асист.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ МІГРАЦІЇ РОБОЧОЇ СИЛИ В РЕГІОНАЛЬНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ УГОДАХ

Глобалізація світогосподарських зв'язків є однією з головних тенденцій сучасності, яка не лише впливає на економічне життя, а й має глибокі політичні та соціальні наслідки. Вона спричинюється до динамічного розвитку міжнародної інтеграції, яка є невід'ємною складовою міжнародних економічних відносин поряд зі світовими ринками капіталу, товарів, робочої сили та трансферу технологій. Завдяки глибшій інтеграції на регіональному рівні створюються інституційні платформи поширення кооперації на багатосторонній основі.

Інтенсифікація регіональної економічної інтеграції здійснюється шляхом трансформації не тільки базових економічних відносин між країнами, а й інституцій регулювання, що визначають матриці поведінки економічних суб'єктів. Одним із проявом економічної інтеграції є лібералізація руху робочої сили задля об'єднання ресурсів та зусиль країн у вирішенні питань внутрішньої інтеграційного співробітництва у галузі регулювання міграційних потоків робочої сили. Існує безліч бар'єрів у сфері міжнародного руху робочої сили, в тому числі і в міграційних потоках у межах інтеграційних угруповань. Тому центральним напрямом наукових досліджень в умовах посилення регіоналізації світового господарства стає саме аналіз принципів та інструментарій інституційного регулювання міграції робочої сили в інтеграційних об'єднаннях, її еволюції, а також комплексна оцінка економічних та соціальних наслідків цього процесу. Ключовим питанням інституційного регулювання міжнародної міграції робочої сили в регіональних інтеграційних угрупованнях є оптимізація співвідношення регіоналізму і глобалізму на основі норм та принципів СОТ.

Ключові слова: *світове господарство, міжнародна інтеграція, регіональні інтеграційні угоди, рух факторів виробництва, міжнародна міграція робочої сили, СОТ, ГАТС, лібералізація світової торгівлі.*

Постановка проблеми. Публікації вітчизняних і закордонних авторів присвячені дослідженню конкретних питань регулювання світової торгівлі товарами, інвестиціями та послугами, а саме: механізму регулювання світогосподарських зв'язків, тенденціям міжнародної торгівлі товарами та послугами, становленню та розвитку інтеграційних угруповань, ролі та місцю міжнародних торговельних організацій у світогосподарських процесах тощо. Водночас у вітчизняній науковій літературі практично немає наукових розробок щодо особливостей регулювання міграції робочої сили в регіональних інтеграційних угрупованнях у контексті актуалізації питань щодо лібералізації руху робочої сили.

Мета статті – структурувати і дослідити стан і тенденції регулювання міжнародної міграції робочої сили в регіональних інтеграційних угрупованнях та лібералізація світового ринку робочої сили у зв'язку з процесами регіональної інституціоналізації глобальної економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Фундаментальні теоретичні і практичні проблем становленню та розвитку інтеграційних угруповань досліджено у працях вітчизняних аналітиків: В. Будкіна, І. Бураковського, Ю. Пахомова, А. Поручника, О. Рогача, В. Савчука, В. Сіденка, А. Філіпенка, О. Шниркова. Проблеми розвитку міжнародного ринку робочої сили в умовах поглиблення міжнародного поділу праці, глобалізації і регіоналізації світогосподарських зв'язків висвітлені у працях учених В. Фарр, Е. Равенштайн, Е. Лі, Дж. Хікс, Дж. Джонстона, І. Валлерстайна, П. Кругмана, М. Піоре, С. Брезіса, Дж. Аткинса, Б. Лутс, М. Лукаса, Дж. Девідсона, Ф. Гріна, Т. Ромашенко, І. Кукурудза, А. Румянцева, Р. Стаканова, Д. Акімова, Н. Бахченнова, Б. Дмитрука та ін.

Основні результати дослідження. Протягом останнього десятиліття спостерігалось стрімке зростання чисельності регіональних торговельних угод. Більше половини світової торгівлі сьогодні відбувається у межах існуючих або таких, що знаходяться у процесі свого становлення регіональних торговельних блоків і майже кожна країна у світі є членом однієї або декількох угод з регіональної інтеграції. Розростання комплексу регіональних і двосторонніх угод про вільну торгівлю перетворилося на нову тенденцію в сучасній світовій економіці й дедалі більше привертає до себе увагу

дослідників, політиків, підприємців. Якщо 60-ті і 80-ті роки ознаменувалися, відповідно, першою і другою хвилями регіоналізму (були створені або реанімовані економічні організації практично в усіх регіонах як розвинутих країн, так і країн, що розвиваються), то в 1990–2000-х роках відбувся сплеск білатералізму, тобто укладення двосторонніх угод про вільну торгівлю, причому в багатьох випадках між країнами, що належать до різних регіонів [1]. Створення всеосяжної економічної та торговельної угоди між ЕС і Канадою (СЕТА), регіональної угоди про всеосяжне економічне партнерство (RCER) в регіоні Азії, Угода про всеосяжне та поглиблене транстихоокеанське партнерство (ТТП) виходять за межі звичних уявлень про традиційну регіоналізацію світового господарства і наголошують на нову форму торговельної лібералізації, а саме міжконтинентальні зони вільної торгівлі.

Метою регулювання економічних та соціальних процесів є досягнення більш високого рівня суспільного добробуту і повинне розроблятися і реалізуватися в житті інституційними регуляторами, які діють від імені громадян і можуть здійснювати лише обмежену кількість доручень унаслідок стандартних проблем обмеженої раціональності.

Конфігурація прав власності, що існують в економіці в будь-якій момент часу визначається і гарантується структурою управління або порядком. Останній можна розуміти як систему правил у сукупності з інструментами, які забезпечують виконання цих правил. Загалом порядок може бути захищений за допомогою "суто суб'єктивних" механізмів (ціннісно-раціональних, релігійних та ін.) або через "очікування певних зовнішніх ефектів". Інституціональна економічна теорія має справу з другим випадком, а саме з системою, яка обмежує можливу поведінку економічних суб'єктів за допомогою санкцій. Зі свого боку, санкції встановлюються за допомогою або закону, або звичаю (включаючи соціальний захист етичних та моральних кодексів поведінки).

Інституційні бар'єри є видом обмеження конкуренції, який обумовлений існуючими інституційними рамками, що визначають поведінку учасників конкурентного процесу як формального, так і неформального характеру, що дозволяє їх розділити на два типи: адміністративні (формальні) і неформальні бар'єри.

Формальні бар'єри включають набір політичних (законодавчих, юридичних) правил, економічні правила і контракти. Політичні правила в широкому сенсі визначають ієрархію держави, його основну структуру ухвалення рішень і експліцитні характеристики контролю над питанням денного. Економічні правила визначають права власності. Контракти визначають умови, правила проведення обміну між економічними суб'єктами. Функція правил полягає в тому, щоб враховуючи початкові здібності сторін, що здійснюють обмін, полегшити транзакцію.

Неформальні обмеження не можуть бути так точно визначені, як формальні. Вони є деяким узагальненням правил, які допомагають вирішити нескінченні проблеми, пов'язані з обміном, але які не розглядаються у межах формальних правил. Саме тому, що ці обмеження є неформальними, вони стійкіші в часі, їх набагато складніше змінити, чим формальні правила. Вони дозволяють економічним суб'єктам здійснювати обмін без обдумування кожного свого кроку і без детального аналізу всіх нюансів угоди, що укладається. Стала практика, традиції і культура – слова, за допомогою яких можна визначити постійність неформальних обмежень. Вони складаються із загальної угоди, яка сприяє вирішенню проблем координації, причому всі сторони зацікав-

лені в тому, щоб всі економічні агенти підтримували цю негласну угоду. Також неформальні обмеження включають норми поведінки, які є загальновизнаними (як, наприклад, норми поведінки, що визначають відносини в сім'ї, бізнесі, школі тощо), а також так звані кодекси поведінки (наприклад, чесність). Самі контракти або угоди містять у собі деякого роду примушення. Адже правила і норми поведінки підтримуються за рахунок того, що друга сторона у разі їх невиконання може здійснити відплату, або є деяка третя особа, яка може скористатися своїми повноваженнями і застосувати деякі соціальні санкції. Інакше кажучи, ефективність цих норм поведінки залежатиме від ефективності механізму примушення.

Інституційні бар'єри можна класифікувати як регуляторні та нерегуляторні. Прикладом регуляторних бар'єрів слугує будь-який закон, який впливає на конкуренцію: наприклад жорсткі норми отримання ліцензії. Нерегуляторні бар'єри обмежують ефективну конкуренцію на ринку: це, скажімо, ексклюзивні позиції постачальників послуг, які існують на деяких ринках. В окремих випадках регулювання необхідне для виправлення ефектів нерегуляторних бар'єрів та гарантування ефективного конкурентного середовища.

Таблиця 1

Бар'єри у міжнародній міграції робочої сили

Спосіб постачання послуг	Види бар'єрів та їхня спрямованість		
	Обмеження доступу на ринок	Обмеження національного режиму	Інші види обмежень
Рух фізичних осіб – виробників послуг у країну споживача	В'їзні та візні візи, дозвіл працювати за наймом, ліцензування і квотування в'їзду з метою роботи за наймом, критерії економічної необхідності	Обмеження цивільних і майнових прав емігрантів Обмеження на в'їзд членів сім'ї Обмеження трансферів зарплати в інші країни Оподаткування іноземців Обмеження на отримання кредитів для іноземців	Правила в'їзду та в'їзду іноземних працівників Культурні бар'єри Система визнання кваліфікації

Джерело: [2].

Існує чимало підходів до регулювання руху робочої сили в межах регіональних інтеграційних угод. Одні угоди охоплюють мобільність робочої сили загалом (включаючи постійну міграцію та безробітних); другі дозволяють вільний рух робочої сили (включаючи вхід на місцеві ринки робочої сили); треті обмежують рух робочої сили в торговельних чи інвестиційних видах діяльності; деякі угруповання, подібно до ГАТС, регулюють саме тимчасовий рух і лише для осіб, що надають послуги. Окремі торговельні угруповання регулюють рух робочої сили всіх кваліфікацій, тоді як інші заохочують міграцію тільки висококваліфікованих працівників [6].

Підходи до регулювання руху робочої сили в межах регіональних інтеграційних угод визначаються рядом факторів, а саме: географічним розташуванням країн, схожістю рівнів розвитку країн, історичними та культурними зв'язками у межах інтеграційного об'єднання. Угоди між країнами-сусідами зі схожим рівнем розвитку характеризуються більш ліберальним режимом міграції робочої сили (ЄС), і навпаки, угоди між країнами, що різняться за рівнем розвитку, встановлюють жорсткий режим (угода США – Йорданія) [4, с. 47].

Досить важко оцінити та зіставити рівні лібералізації руху робочої сили в межах регіональних інтеграційних угод та багатосторонніх угод, таких як, наприклад, СОТ. Угода СОТ не регламентує рух робочої сили. Проте рух фізичних осіб як постачальників послуг належить до способу 4 надання послуг у межах ГАТС. Цей режим охоплює діяльність незалежних постачальників послуг; осіб, що працюють не за наймом, найманих працівників іноземних компаній, що ведуть свою діяльність на тери-

торії країни-члена. ГАТС застосовується до постійних та тимчасових резидентів країн-членів СОТ.

З метою досягнення запланованого рівня лібералізації в інтеграційних угодах необхідно гармонізувати положення щодо руху робочої сили та щодо надання послуг. Посилення руху фізичних осіб не завжди супроводжується зростанням пропозиції послуг, проте справжні можливості залежать від рівня лібералізації у відповідних сферах послуг. Це стосується не лише угод про застосування способу 4 в торгівлі послугами (МЕРКОСУР, ЄС – Мексика, США – Йорданія, а також Угода щодо вільного руху в ЄС), руху резидентів країни (АНЗСЕРТА, ЄС – Мексика, угоди Європейського регіону), а й окремих правил для кожної галузі (ЄС, ЄС – Мексика). Право на вільне пересування не дає права на застосування професійних навичок; національні правила передбачають ліцензування та атестацію кваліфікаційного рівня.

Досить важко досягти бажаного рівня лібералізації, застосовуючи численні підходи – є ризик зупинитися на місці. Порівнюючи винятки з різних угод, можна дійти висновку, що марно акцентувати увагу на обмеженнях, якщо угодою не надається дозвіл. Наприклад, ЄС надає право вільно пересуватися та працювати в межах Союзу. Таким чином, необхідно встановити перелік робочих місць, які можуть надаватися тільки громадянам певної країни. Національність не є загальною вимогою в регіоні АСЕАН. Громадянам АСЕАН перевага не надається, однак деякі країни все ж надають певні преференції для громадян конкретних країн. Аналогічно, усі країни-члени мають дозволи, якими можуть користуватися мігранти за угодами про взаємне визнання, але жодна країна не на-

дає перевагу громадянам АСЕАН перед громадянами інших держав, з якими підписані подібні угоди. Дане положення не є поширеним, але потреба в ньому існує [7].

Деякі договори про рух робочої сили встановлюють винятки для певних галузей, згідно з іншими договорами певні галузі є недоступними визначеним мобільним групам. Наприклад, у межах Всебічного регіонального економічного партнерства виділяють такі галузі щодо тимчасового в'їзду та тимчасового перебування осіб, які переміщуються всередині компанії:

- послуги з телекомунікацій;
- конструкторські та пов'язані з ними послуги з будівництва;
- роздрібна торгівля;
- освітні послуги;
- послуги із захисту навколишнього середовища;
- фінансові послуги;
- здоров'я та соціальні послуги;
- туризм та послуги, пов'язані з подорожами;
- послуги для відпочинку, культури та спортивні послуги (крім аудіовізуальних послуг);
- транспортні послуги;
- енергетичні послуги [8].

В угодах, які не передбачають вільного руху постачальників послуг (угоди ЄС – Мексика, USMCA, США – Канада – Мексика, Канада – Чилі, США – Йорданія, МЕРКОСУР, Японія – Сінгапур, Група трьох), часто використовуються класифікації ГАТС, іноді навіть дослівно [4, с.31]. Отже, такі угоди виключають постійну міграцію та доступ на ринки послуг (хоча USMCA та угоди між Канадою і Чилі передбачають тимчасове входження на ринок для певного кола осіб); не суперечать державним офіційним правилам перетину кордонів та перебування певних осіб на території країни (за умови чинності таких зобов'язань країни). Деякі інші угоди (між ЄС та Мексикою, Американська зона вільної торгівлі – ФТАА) надають більше регуляторних повноважень своїм учасникам, які відповідають компетенції та зобов'язанням учасників угоди, відносно умов праці, визнання статусу резидента країни.

У той час як деякі угоди регулюють рух робочої сили та надають право на імміграцію (ЄС), більшість угод гарантує лише спеціальний доступ або розширює вже наявні права. Сторони угод також видають дозволи, візи, гранти на свій власний розсуд, проте відповідно до законодавства щодо міграції та руху робочої сили. Згідно з іншими угодами, положення стосовно лібералізації не можуть змінювати рішення щодо заборони імміграції, але можуть врегульовувати спірні питання у тих випадках, коли місцеві заходи є неефективними (наприклад, угоди між Канадою та Чилі, НАФТА).

Регіональні угоди континентального характеру не завжди містять однакові положення, які стосуються всіх держав-членів таких угод, оскільки країни мають різні мотиви та контекстуальні реалії, коли йдеться про сприяння торгівлі та мобільності. Національна динаміка, така як політичні та соціально-економічні відмінності, потреби ринку праці, проблеми безпеки, демографічні тенденції, етнічна напруженість, впливають на позиції країн щодо запровадження вільного доступу до ринку праці. Яскравим прикладом виступає Африканська континентальна зона вільної торгівлі, де більшість міграційних процесів у межах африканського континенту має внутрішньорегіональний характер. Поточне переміщення осіб не тільки є переважно внутрішньорегіональним, але й характеризується міграцією низькокваліфікованих працівників, які здебільшого працюють неофіційно. Хоча більшість африканців хотіли б бачити

прогрес у полегшенні руху товарів, те ж саме не відбувається щодо переміщення осіб. Слід зазначити, що деякі країни неохоче беруть участь у Протоколі з вільного руху у своїх регіональних економічних співтовариствах. Наприклад, вони готові зняти обмеження на пересування певних категорій працівників (наприклад, водіїв вантажівок) або бізнесменів. На континентальному рівні вони вважають за краще брати участь лише в переговорах про вільну торгівлю, уникаючи поступок щодо вільного переміщення осіб. Деякі основні причини цих настроїв включають конкуренцію за обмежені можливості працевлаштування та інші економічні ресурси, уявлення про знижену заробітну плату в країні та уявлення про ризик зростання злочинності [8].

Існують угоди (проекти угод ФТАА), в яких ключовий персонал розглядається в розділах, присвячених інвестиціям, а спосіб 4 – у розділах стосовно послуг. Так, у рамковій угоді з інвестицій АСЕАН наголошується на більшому стимулюванні вільного руху кваліфікованої робочої сили, угода між США та Йорданією враховує візові зобов'язання інвесторів, а угода між ЄС та Мексикою в розділі фінансових послуг визначає національну належність керівного складу компанії. Ці угоди регулюють встановлення способу 3, а також зв'язку між способами 3 і 4. Такі положення можуть як виходити за рамки ГАТС щодо визначення "ключового персоналу", так і встановлювати зобов'язання членів СОТ за ГАТС щодо способу 4 (внутрішньокорпоративні трансфери). Цілі розділи в угодах присвячуються тимчасовому руху робочої сили, товарів, послуг, інвестицій (Група трьох, двосторонні угоди Латинської Америки) або внутрішньокорпоративним трансферам та руху резидентів усередині країни (угода між Сінгапуром та Японією).

Інтеграція мігрантів відбувається з певними протиріччями в різних регіональних інтеграційних угодах, незважаючи на те, що більшість країн-членів РТУ зазвичай надають повний або частковий доступ до державних навчальних закладів та послуг, включаючи курси для підвищення кваліфікації та професійне навчання, однак в деяких об'єднаннях (АСЕАН) возз'єднання сімей дуже обмежене, як і доступ до громадянства та постійного проживання. Ці права, якщо вони взагалі доступні, майже завжди зарезервовані за висококваліфікованими особами та особами з високими доходами. Навіть якщо мігрантові вдалося переїхати із членами сім'ї, його/її дружині/чоловікові не надається автоматичного права на роботу. [8, с. 34-38].

Через високі витрати, тривалість і значну складність навігації по регулярних каналах міграції багато мігрантів неофіційно працюють у країнах призначення без правового статусу. Незалежно від документів, які вони мають, мігранти в регіоні часто зазнають експлуатації та зловживань через неналежний захист своїх трудових прав під час прийому на роботу та виконанні своїх службових обов'язків.

Жінки стикаються з додатковими труднощами у доступі до можливостей безпечної та легальної міграції, оскільки доступний для них вид роботи часто є менш оплачуваним та надає менше правового захисту через відсутність офіційного оформлення. Протекціоністська політика в деяких країнах обмежує переміщення жінок за сектором економіки, місцем призначення чи іншими факторами, які вважаються небезпечними або суперечать традиційним соціальним цінностям [7].

Вирішуючи ці виклики, Міжнародна організація праці запроваджує різні програми (TRIANGLE для АСЕАН), де за допомогою надання технічної допомоги та підтримки уряду, соціальним партнерам, громадянському суспільству та регіональним органам сприяє створення

набору політик, інструментів та послуг, які підвищують внесок трудової міграції у стабільне та інклюзивне зростання та розвиток [10].

Зрештою, відповідні угоди демонструють симбіотичний зв'язок між нормами регулювання в межах ГАТС та інтеграційних об'єднань. Останні містять чимало посилань на ГАТС, члени USMCA, наприклад, запропонували нові моделі до ГАТС. Регіональні угоди черпають нові ідеї з подібних угод, чимало угод Латинської Америки досить схожі між собою. А вплив USMCA та угод Мексики з ЄС є доволі відчутним у пропозиціях круглого столу ФТАА.

Регіональні інтеграційні об'єднання передбачають два види руху робочої сили – вільний рух (або наближений до нього) та надання права на пересування окремим групам осіб, що мають відношення до торгівлі. У межах цих видів угоди містять безліч спільних положень та різняться за обсягом зобов'язань, специфікою підходів. Інтеграційні об'єднання, які надають загальний дозвіл щодо певних категорій професій, але встановлюють винятки для деяких секторів економіки, можуть передбачати додаткову лібералізацію або просто відобразити рівень зобов'язань країни відповідно до ГАТС (країни, що входять до певних торговельних об'єднань і які є членами СОТ, не можуть встановлювати більше обмежень на доступ робочої сили, ніж це зафіксовано в угоді ГАТС) [5].

Висновки. Отже, сьогодні регіональні інтеграційні угруповання сприяють розвитку процесу поступової лібералізації міжнародної міграції робочої сили. Основною перевагою регіоналізму порівняно з багатостороннім регулюванням міжнародної міграції робочої сили є те, що він дає змогу процесу лібералізації просунути значно далі, ніж у межах багатосторонніх міжнародних інституцій, де досягнення угоди між країнами-членами організації часто утруднюється через велику кількість договірних сторін і різницю в їхніх пріоритетах. У цьому плані завдяки глибшій інтеграції на регіональному рівні можуть створюватися своєрідні платформи для поширення інтеграції в даній сфері на глобальній/багатосторонній основі. Виявлені тенденції регулювання міжнародної міграції робочої сили на регіональному рівні в умовах глобалізації свідчать про його суперечливість. Це пов'язано не тільки зі стихією ринкової системи господарства й асиметрією розподілу ресурсів у світі, але і з нерівномірністю економічного розвитку та, відповідно, неоднаковим доступом економічних суб'єктів до переваг тіснішої міжнародної співпраці.

R. Zablotska, Dr Hab. (Economics), Prof.,
O. Shepel, Assist.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE REGULATION OF INTERNATIONAL LABOR MIGRATION IN REGIONAL INTEGRATION AGREEMENTS

The globalization of world economic relations is one of the main trends of our time, which not only affects the economic life, but also has deep political and social consequences. It leads to dynamic development of international integration, which is an integral part of international economic relations, along with global capital, commodity, labor and technology transfer markets. Deeper integration at the regional level established institutional distribution platform for multilateral cooperation.

Intensification of regional and multilateral liberalization of trade in services is carried out by transformation not only of the basic economic relations between countries, but also between institutions that define the matrix behavior of economic agents. One of the sign of economic integration is the liberalization of labor movement in order to combine the resources and efforts of countries in solving issues of internal integration cooperation in the field of regulating labor migration flows. There are many barriers in the field of international labor movement, including migration flows within the framework of integration associations. Therefore, the central focus of this research in terms of increased regionalization of the world economy, it becomes precisely the analysis of the principles and tools of institutional regulation of labor migration in integration associations, its evolution, as well as a comprehensive assessment of economic and social consequences of this process. The key issue of institutional regulation of international labor migration in regional integration associations is the optimization of regional and global level of cooperation based on WTO rules and principles.

Keywords: global economy, international trade in services, regional trade agreements (RTA), movement of production factors, WTO, GATS, liberalization of global trade in services.

Список використаних джерел

1. Ornelas E. Endogenous Free Trade Agreements and the Multilateral Trading System / E. Ornelas // Journal of International Economics, 2005 a. – № 67. – P. 471-497.
2. Заблюцька Р. О. Характеристика та класифікація торговельних бар'єрів на ринку послуг / Р. О. Заблюцька // Журнал Європейської Економіки. – 2008. – Том 7, № 3. – С. 345-360.
3. Deardorff A.V. International Provision of Trade Services, Trade, and Fragmentation / A.V. Deardorff // Review of International Economics, 2001. – № 9(2). – P. 233-248.
4. Stephenson S. Approaches to Liberalizing Services / S. Stephenson // Policy Research Working Paper. – Wash., 1999. – № 2107. – 100 p.
5. Hoekman B. Services Trade and Growth / B. Hoekman, A. Mattoo // World Bank Policy Research Working Paper, 2008. – № 4461. – 38 p. URL: <http://www.econ.worldbank.org> (date of access: 24.06.2022).
6. Walmsley T. Relaxing the Restrictions on the Temporary Movement of Natural Persons: A Simulation Analysis / T. Walmsley, L.A. Winters // Journal of Economic Integration, 2005. – 20(4). – P. 688-736.
7. Comparative Study on Laws and Policies in the Management of Migrant Workers in ASEAN Jakarta, ASEAN Secretariat, April 2021.
8. Annex Iv Schedule Of Specific Commitments On Temporary Movement Of Natural Persons. *Indonesia*. URL: <http://fta.mofcom.gov.cn/rcep/rceppdf/08%20ID's%20Annex%20IV.pdf> (date of access: 24.06.2022).
9. Beyond borders? Africans prefer self-reliant development but remain skeptical of free trade and open borders. AD433. URL: <https://www.afrobarometer.org/publications/ad433-beyond-borders-africans-prefer-self-reliant-development-remain-skeptical-free> (date of access: 23.06.2022).
10. Triangle In ASEAN. International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/asia/projects/WCMS_428584/lang-en/index.htm (date of access: 24.06.2022).

References

1. Ornelas E. Endogenous Free Trade Agreements and the Multilateral Trading System / E. Ornelas // Journal of International Economics, 2005 a. – № 67. – P. 471-497.
2. Zablotska R. O. Characteristics and classification of trade barriers in the service market / R. O. Zablotska // Journal of European Economics. – 2008. – Volume 7, No. 3. – pp. 345-360.
3. Deardorff A.V. International Provision of Trade Services, Trade, and Fragmentation / A. V. Deardorff // Review of International Economics, 2001. – № 9(2). – P. 233-248.
4. Stephenson S. Approaches to Liberalizing Services / S. Stephenson // Policy Research Working Paper. – Wash., 1999. – № 2107. – 100 p.
5. Hoekman B. Services Trade and Growth / B. Hoekman, A. Mattoo // World Bank Policy Research Working Paper, 2008. – № 4461. – 38 p. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.econ.worldbank.org>
6. Walmsley T. Relaxing the Restrictions on the Temporary Movement of Natural Persons: A Simulation Analysis / T. Walmsley, L. A. Winters // Journal of Economic Integration, 2005. – 20(4). – P. 688-736.
7. Comparative Study on Laws and Policies in the Management of Migrant Workers in ASEAN Jakarta, ASEAN Secretariat, April 2021
8. Annex Iv Schedule Of Specific Commitments On Temporary Movement Of Natural Persons. *Indonesia*. URL: <http://fta.mofcom.gov.cn/rcep/rceppdf/08%20ID's%20Annex%20IV.pdf> (date of access: 24.06.2022).
9. Beyond borders? Africans prefer self-reliant development but remain skeptical of free trade and open borders. AD433. URL: <https://www.afrobarometer.org/publications/ad433-beyond-borders-africans-prefer-self-reliant-development-remain-skeptical-free> (date of access: 23.06.2022).
10. Triangle in ASEAN. International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/asia/projects/WCMS_428584/lang-en/index.htm (date of access: 24.06.2022).

Надійшла до редколегії 30.11.22

УДК 327

Н. Фаренюк, канд. екон. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ХМАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ЦИФРОВИХ БАНКІВ

Охарактеризовано сучасний стан впровадження хмарних технологій у банківській індустрії. З огляду на об'єктивні переваги використання хмари одночасно виникають нові виклики та ризики. Оскільки питання безпеки вважаються найбільш важливою перешкодою для впровадження хмарних рішень, проаналізовано особливості операційних хмарних моделей, які найбільше відповідають потребам банківського бізнесу. Визначено основні причини для переносу операційного навантаження у хмару. Досліджено зростаючий вплив хмарних технологій на банківські бізнес-моделі, які обумовлюють успішність у новій цифровій реальності.

Ключові слова: діджиталізація, фінтех, цифровий доступ до фінансових послуг, хмарні технології, хмарні рішення, цифрові банки і хмарні операційні моделі.

Характеристики сучасного етапу розвитку міжнародних фінансів обумовлені принципами економік, заснованих на знаннях. Інформація сама по собі представляє актив. Саме шляхи і форми його розподілу у цифровій реальності обумовлюють успішність бізнесу. Технологічний прогрес вплинув на значні зміни щодо принципів розподілу та обміну інформацією.

Експерти відзначають, що діджиталізація, штучний інтелект і роботизація стануть головними драйверами зростання світової економіки до 2030 року. Крім того, вони прогнозують, що вже в 2025 році майже чверть світового ВВП буде припадати на цифрову економіку завдяки діджиталізації промисловості (зараз, за різними оцінками, така частка становить від 4,5 до 15,5 %) [1]. Тому не дивно, що з 2015 року питання цифрової економіки виносять на порядок денний щорічних самітів G20.

Цифрова трансформація означає впровадження цифрових технологій для трансформації послуг або бізнесу. Це досягається шляхом заміни ручних (нецифрових) процесів на цифрові або заміни застарілих цифрових технологій на оновлені. Основою цифрової економіки є гіперзв'язок, що означає зростання взаємопов'язаності людей, організації і машин, що є результатом розповсюдження інтернету, мобільних технологій та інших видів інновацій.

Об'єктивний розвиток суспільства базується на появі нових досягнень науки і техніки, які впливають на економічні відносини країни, а в останні десятиліття більш активно на відносини фінансового сектору з іншими галузями економіки. Новою реальністю стала цифрова економіка. Дане явище виникає на перетині економіко-математичного моделювання, соціальної психології, системи інформаційної безпеки та телекомунікаційних технологій [2].

Цифрова економіка є результатом трансформаційних ефектів нових технологій загального призначення в галузі інформації та комунікацій. Вони впливають на всі галузі та соціальну діяльність, такі як: роздрібна торгівля, транспорт, фінансові послуги, виробництво, освіта, охорона здоров'я, медіа тощо. Інтернет розширює права та можливості спілкування, генерує нові технології, новий бізнес, ринки та ризики. Цифрова економіка формується і змінює сталі уявлення про структуру бізнесу. Застосування цифрових даних трансформують бізнес-моделі, створює нові продукти і сервіси. Сучасні процеси управління компаній організовані на основі ІТ-систем, які передбачають більшу корисність [3].

Проте переходом до абсолютно якісно нового рівня застосування мережі інтернету у суспільному розвитку вважаються рішення хмарних технологій. Дана новація дозволила змінити принципи і форми збереження та

розподілу інформації, долаючи обмеження фізичних параметрів окремих пристроїв для обміну.

Хмарні обчислення та технології, які мають коротку назву "хмара", представляють собою віртуальний простір, який існує в інтернеті. Даний простір призначений для зберігання цифрових ресурсів, а саме: програмного забезпечення, додатків, файлів. Таким чином, слід виокремити хмару як окрему частину інтернету. Використання цифрових ресурсів, які зберігаються у віртуальному просторі, здійснюється через мережі, більшою мірою супутникові. При такому методі використання фізичне місцезонашування користувачів взагалі не має значення. Звичайно, згадана перевага не є остаточною.

Хмарні технології стають все більш актуальними для здійснення фінансових послуг. Розглянемо основні характеристики хмарних технологій, які перетворюють їх на інтегровану частину успішного бізнесу в оцифрованій кон'юнктурі міжнародних фінансових ринків. Перш за все, хмарне сховище позбавлено обмежень, які притаманні будь-якому фізичному пристрою. Порівнюючи із ємністю пам'яті пристрою, хмарне зберігання не має подібних обмежень і, відповідно, не потребує оновлень.

Певні види бізнесу працюють в умовах змінних вимог до пропускних можливостей. Саме формат хмарного сервісу дозволяє швидко підлаштовуватись до вимог такого типу клієнтів. Масштабування бізнесу досягається через використання віддалених серверів. За необхідності компанія так само легко зменшує масштаб бізнесу. Ця можливість класифікується як конкурентна перевага для малих та середніх підприємств на початкових етапах ведення бізнесу. Компетенція щодо масштабування бізнесу завдяки хмарним технологіям розглядається як оперативна гнучкість ІТ-директора такого підприємства [4].

Глобалізоване бізнес-середовище і система міжнародних платежів об'єктивно отримують додаткові стимули для розвитку саме через можливість для взаємодії віддалених користувачів через хмарні технології. Хмарні обчислення спрощують обмін та доступ до цифрових ресурсів для усіх учасників міжнародної компанії із розширеною географією. Звичайно, що технології хмарних обчислень дозволяють суттєво знизити капітальні витрати на фізичне обладнання для зберігання даних. Вивільнені у такий спосіб кошти перетворюються на ресурси інноваційного розвитку та зростання бізнесу. Дана перевага стає найбільш відчутною для невеликого бізнесу, для якого використання програмного забезпечення у міру використання із хмари є вигідною альтернативою витратам на придбання програмного забезпечення. Таким чином, хмарні технології надають можливість орендувати цю послугу, замість необхідності її придбання.

Цифрова економіка доповнила традиційні види ризиків, з якими бізнес стикається традиційно, кібератаками. Останні стають все більш поширеними та віртуозними. Відповідно, усі підприємства мають інвестувати у протоколи аварійного поновлення. А це пов'язано із додатковими витратами. Хмара може посилити кібербезпеку, особливо для малих фінансових фірм із меншими ресурсами на технології. Навіть невеликі компанії мають доступ до резервного копіювання та поновлення найбільш доступним способом через можливість хмарних технологій.

Хмарні технології стають все більш актуальними. Фінансові послуги все частіше забезпечують в інтернеті сторонні особи. Ця технологія відома як спільне хмарне середовище і варіюється від власне інфраструктурних послуг до аналітичних додатків.

Хмарні послуги стають все більш важливими, і наразі представляють невід'ємну частину для цифрової економіки. Згідно з McKinsey&Company, вони мають потенціал зменшити витрати на технологічну інфраструктуру на 30–50 %. У фінансовій сфері чверть основних банківських операцій розміщуються у хмарних сервісах [5]. Банківський бізнес реалізує 14 % від загального об'єму функцій (роботи) через послуги публічної хмари чи програмного забезпечення. Група дослідників синергії (Synergy Research Group) оцінила ринок інфраструктури публічних хмар в 70 млрд дол. на 2018 рік у всьому світі, що на 48 % більше, ніж у минулому році [6].

Тенденції розвитку фінансової системи переконливо свідчать про те, що застосування хмарних об'єктів стабільно зростає. Більш 90 % організацій використовують технології хмарних об'єктів. Збільшення рівня залучення підтверджують чисельні опитуван-

ня. Так, 88 % фінансових організацій по всьому світу використовують хмарні технології. Стає очевидним, що різні галузі спираються на хмарні сервіси для своїх різноманітних даних та операційних потреб. Особливе місце у поширенні цієї тенденції посідає галузь банківництва. Банківська справа демонструє своє унікальне ставлення до комплексної адаптації хмарних технологій. Хмарні обчислення у банківській сфері розвиваються з помірною швидкістю. Специфіка фінансових установ полягає у тому, що кожен аспект хмарних обчислень вимагає додаткової уваги і ретельного аналізу щодо безпеки та конфіденційності.

Цифрові технології також мають значний вплив на банківський сектор економіки. Наразі стає дедалі очевидним, що наступне десятиліття змінить існуючу версію системи банківських послуг. Стратегія переходу у майбутньому до нових технологічних форм вимагає певної підготовки вже на сучасному етапі. Саме переваги хмарних обчислень для банківського бізнесу стимулюють та прискорюють впровадження хмарної ІТ-інфраструктури.

Завдяки часто оновлюваному програмному забезпеченню хмарні обчислення для банків можуть посилити безпеку банківських операцій. Служба хмарних обчислень, на яку покладається виконання цієї задачі, має відповідати загальноприйнятим критеріям. Як найважливіші у цьому контексті виділяються такі:

- Відповідність та сертифікати;
- Надійність та продуктивність;
- Використання технологій наступного покоління;
- Підтримка міграції;
- Цілодобова сервісна підтримка.

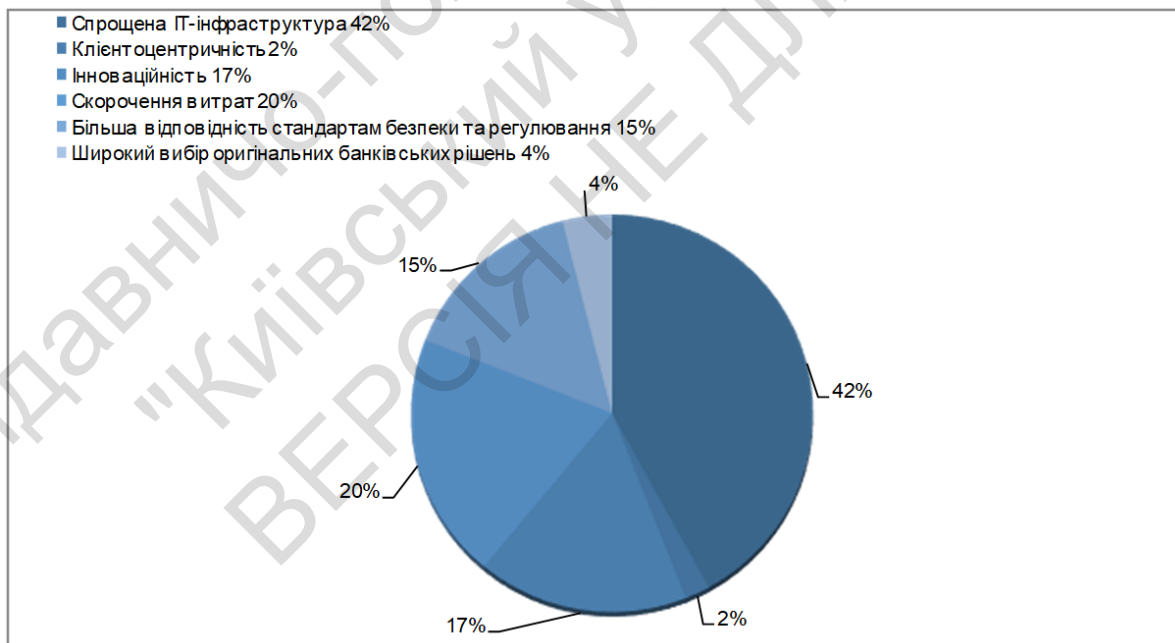

Рис. 1. Переваги хмарних обчислень для банківського бізнесу

Джерело: [6].

Глобальним феноменом залишається той факт, що банки більше залежать від нехмарних локальних систем. Наразі через таку залежність для банків можливо захищати данні споживачів, проте постає проблема комплексної адаптації до змін на рівні організації. Будь-

які зміни в ІТ-інфраструктурі, керування робочими навантаженнями потребують додаткового часу, що може призводити до масових простоїв для клієнтів. Впровадження хмарних технологій дозволяють банкам масштабувати перелік послуг без втрати часу, тому що зміни

в ІТ-інфраструктурі стають керованими. Слід зазначити, що задовго до появи цифрових технологій, банки використовували для ведення свого бізнесу дорогі унікальні апаратні та програмні системи, що зменшувало конкуренцію з боку інших фінансових посередників. З появою програмних рішень, які дозволяють користувачам отримувати доступ до послуг мобільного банкінгу та використовувати власні пристрої та хмарні платформи, дороге банківське програмне забезпечення перетворюється з активу на відповідальність в інтернеті. У сучасних умовах застаріла інфраструктура, база витрат і технологічна платформа вже створюють труднощі для інноваційного обслуговування споживачів і, як результат, для розвитку процесів дезінтермедіації.

Хмарне середовище багаторазово підвищує операційну ефективність для банківського бізнесу. Адже, послуги, розміщені в хмарі, мають такі переваги щодо ефективної роботи, як:

- контроль якості;
- аварійне поновлення;
- гнучкість;
- керування ризиками;
- запобігання втрат [7].

Зниження постійних та змінних витрат досягається максимально на фоні безперервної роботи банківського порталу, розміщеного у хмарі.

Хмарні обчислення у банківській сфері надають доступ до програмних додатків, які розроблені для покращення відносин із клієнтами та підвищення якості роботи співробітників. Такими додатками виступають Автоматизована стратегія взаємодії із клієнтами (CRM) та Організаційна стратегія інтеграції виробництва та операцій, управління трудовими ресурсами, фінансового менеджменту і управління активами (ERP). У свою чергу вони виступають частинами моделі SaaS, що дозво-

ляє банкам повністю контролювати вхідні дані та ступінь персоналізації.

Хмарні технології дозволяють підтримувати безперервність банківського бізнесу. Оскільки така технологія забезпечує захист даних, аварійні поновлення, високий рівень стійкості. Використання хмари банківською структурою дає можливість високого рівня резервування та копіювання за низькою ціною. Звичайно, такі характеристики хмари обумовлюють перспективність її застосування у банківському бізнесі.

Оскільки хмара надається за запитом, інвестиції в інфраструктуру стають мінімальними, що знижує час для налаштування. Відтак скорочується цикл розробки нових продуктів. Звичайно, результатом стає підвищення ефективності, і це прискорює реакцію клієнтів.

Традиційність, яка притаманна банківській справі, сповільнює впровадження хмарних технологій. Проте, саме хмара може стати найбільш прийнятним варіантом для включення технологічних інновацій до класичних банківських послуг. Модель оплати у міру використання хмари підтримує зазначену характеристику банківського бізнесу.

Усі вищеперераховані властивості об'єктивно свідчать про те, що хмара надає банкам можливість перейти від капіталомісткої моделі до гнучкого підходу, який знижує експлуатаційні витрати. Одночасно хмарні технології забезпечують безпеку даних як основний пріоритет для банківського бізнесу. Проте, перед банківською структурою постає проблема вибору коректної моделі хмарних обчислень. Дане питання є важливим з погляду успішного процесу хмарної розробки та інтеграції. Наразі на ринку хмарних послуг для банківських екосистем присутні три основні типи хмарних обчислень. Розглянемо ключові властивості кожної з цих моделей.

Рис. 2. Моделі хмарних обчислень

Перший тип моделі, SaaS, складається з програмно-забезпечення для бізнесу і пов'язаних із ним даних, до яких користувачі отримують доступ через свої веб-браузери. Варіанти бізнес-використання для банківських структур, які можуть бути розміщеними на SaaS, передбачають управління взаємовідносинами з клієнтами, виставлення рахунків, бухгалтерський облік, управління службою підтримки та управління контентом.

Наступний тип хмари, PaaS, орієнтований на надання повної платформи для розробки та тестування інтерфейсу, додатків та баз даних. Використання такого типу хмар дозволяє оптимізувати розробку і знизити витрати на інформаційні технології, а також потреби в обладнанні та програмному забезпеченні.

Третій тип хмарних сервісів, IaaS, дозволяє банкам без придбання таких ресурсів як програмне забезпечення, центр обробки даних та сервери, користуватися ними на аутсорсинговій моделі.

При вивченні моделей розгортання хмар наразі виділяються такі види:

- Приватна хмара;
- Публічна (загального доступу) хмара;
- Гібридна хмара.

Приватна хмара представляє собою такий тип хмарної інфраструктури, який використовується одним конкретним банком. Зазвичай, такою хмарою керує сам банк або третя сторона, яка працює із приміщенням. Банкам, як правило, рекомендовано розміщувати свої послуги на приватній хмарі, оскільки це забезпечує більший контроль та підвищену гнучкість. Приватна хмара також мінімізує ризик порушення безпеки, оскільки вона розгорнута всередині системи захисту доступу організації.

Публічна хмара передбачає інфраструктуру, відкрити для суспільного використання всією банківською галуззю. Належить така хмара організації, яка продає хмарні послуги. Банк може обрати публічну хмару, якщо прерогативою є економія за рахунок масштабу.

Інфраструктура гібридної хмари поєднує у собі приватні і публічні хмари, які працюють для свого індивідуального варіанта використання у бізнесі.

Хмарні рішення, які наразі вже активно використовуються платіжними платформами, умовно поділені на три види. Кожен із видів представляє певну хмарну операційну модель, доступну для банківської установи:

- 1) віртуальні полонені;
- 2) розширення штату;
- 3) постачальники аутсорсингу.

Операційна модель "віртуальних полонених" містить пул центрів та ресурсів для допомоги банкам у їх хмарних операціях, які стають доступними за запитом.

Модель розширення штату надає банкам досвід роботи з хмарними технологіями водночас із найомом професіоналів високого рівня. Команда розміщується всередині компанії і забезпечує більшу гнучкість в контексті задоволення потреб в режимі реального часу.

Основними характеристиками моделі постачальників аутсорсингу є використання офшорних об'єктів та людей для управління хмарними операціями. Обслуговування в межах цієї операційної моделі спрямовано на декілька банків.

Хмарні обчислення можуть стимулювати інновації. Вони забезпечують гнучку та динамічну інфраструктуру та зменшують перешкоди входу для менших гравців, які, можливо, не зможуть інвестувати у власні рішення. У поєднанні з послугами цифрового бізнесу вони пропонують готові платформи для компаній на початкових етапах, включаючи фінтех, щоб зменшити час (і витрати) при вході на ринок.

McKinsey&Company оцінюють, що 40–90 % банківських операцій у всьому світі можуть бути розміщені на публічній хмарі або використовувати програмне забезпечення як послугу протягом десятиліття. Компанія із розробки фінансового програмного забезпечення Finastra із штаб-квартирою у Лондоні оприлюднила результати свого дослідження щодо використання хмарних сервісів фінансовими установами. Так, опитування фінансових установ у Сінгапурі, Великобританії і США показало, що з них 42 %, 30 % і 33 % відповідно перейшли до платежів або співпраці в хмарі [4].

Банки в першу чергу використовують хмарні сервіси для управління інформацією про клієнтів, людські ресурси та фінансовий облік. Але через все частіше використання цих сервісів їх використання може поширитися до управління споживчими платежами, кредитним рейтингом та активами. Сучасні компанії, які пропонують портфелі продуктів і рішень для роздрібних банківських послуг, транзакційних банківських послуг, кредитування та боргових фінансових інструментів усе більшою мірою інтегрують хмарні середовища при створенні надійних ланцюгів поставок.

Суттєвий вплив на розробку хмарної IT-інфраструктури та віртуалізації хмарних обчислень здійснив період ковідних обмежень щодо фізичної присутності. Споживачі та підприємства мають підтверджувати свою особистість багато разів на день для низки покупок та транзакцій, використовуючи цілий спектр ідентифікаційних ознак. Тож, краща електронна ідентифікація є важливою умовою для домогосподарств та фірм, які планують отримати користь від цифрової економіки. Дискусійним виявляється результат більшості опитаних фінансових фірм, які засвідчили високу вартість та неефективність перевірки особи. Саме цифрові ідентифікатори сприяють прискоренню про-

цесу зручної інтеграції з платіжними платформами та розвитку електронної комерції [8].

Передбачувано, що цифрова ідентифікація буде сприяти зменшенню кіберзлочинності. Згідно з аналітичними даними звіту UK Finance щодо регулювання діяльності цифрових банків, банки Великобританії щорічно витрачають 5 млрд фунтів стерлінгів на боротьбу з кіберзлочинністю та шахрайством в інтернеті [9]. Як зазначено у вищезгаданій доповіді, відсутність національної стратегії цифрової ідентифікації може призвести до зростання шахрайства, вищих витрат на фінансування та більшої ізольованості, ніж на інших ринках. Загальнопоширеною є думка про результати безпечної цифрової ідентифікації, яка дозволить фінансовим фірмам краще ідентифікувати та аутентифікувати клієнтів. Як наслідок, можна очікувати зменшення шахрайства та полегшення дотримання банками вимоги "знай свого клієнта" ("know your customer"), а також протидії відмиванню грошей.

Вдосконалення цифрової ідентифікації може змінити складні процеси верифікації та розширити доступ до фінансування. Малі та середні підприємства (МСП) мають надавати велику кількість інформації фінансовим фірмам, зіштовхуючись з фрагментарними та непослідовними процесами постачальників. Це створює бар'єр для доступу до фінансів, збільшує витрати та зменшує продуктивність.

Хмара може посилити кібербезпеку, особливо для малих фінансових фірм із меншими ресурсами на технології. Кібератаки стають все більш поширеними та віртуозними. Але практичні кейси говорять про те, що навіть найкращі фінансові фірми вкладають менше коштів у кіберзахист, ніж постачальники хмарних послуг. Це пояснюється компетентціями, якими володіють останні:

- Провідні можливості безпеки;
- Різноманітне зберігання та кілька резервних копій, що обмежують потенціал оптових відключень;
- Передові інструменти для захисту від кібератак з метою блокування роботи серверу, які стали розповсюдженими (DDoS);
- Автоматизовані оновлення в мережі, що знижують ризик застарілого програмного забезпечення.

Незважаючи на те, що переваги хмарних середовищ стають все більш очевидними, на ринку хмарних послуг переважають кілька великих фірм. Два постачальники, AWS та Microsoft, складають майже половину всіх доходів від публічної хмарної інфраструктури. Це забезпечує масштаб та ефективність, але в професійному середовищі також викликає занепокоєння залежність від невеликої кількості основних постачальників.

Очевидно, що сучасні банки перебувають у ситуації швидких і незворотних технологічних змін, конкуренції на банківському ринку зі збільшенням кількості небанківських організацій, змін у поведінці та регулюванні клієнтів. Як результат, банки та їх операційні моделі, що діють сьогодні, не можуть залишатися незмінними в майбутньому. Більшість фінтеху та майже усі основні постачальники технологій для банків та страховиків певною мірою розміщуються на хмарі. Тому регуляторна політика буде відображати опосередковану залежність фінансової системи від хмар. Сучасною передумовою успіху в міжнародному фінансуванні з конкурентними фінансовими фірмами, які перебувають на рівних умовах для нових бізнес-моделей, стає вирішення завдання щодо перегляду і формування нових керівних

принципів використання хмарних сервісів у національних економічних системах.

Висновки. Цифрові банки бувають різних розмірів та існують у багатьох формах. Деякі з них є відгалуженням великих технологічних компаній, інші – фінтех-стартапами, а треті надають банківські послуги як *ВaaS* нефінансовим установам через API. Усі ці форми об'єднують інноваційний спосіб надання банківських послуг без фізичних відділень. Пандемія прискорила розповсюдження цифрового банкінгу та фінансових технологій. Стає дедалі очевидним, що система регулювання, яка заснована на правилах тільки для традиційних фінансових установ, просто не відповідає поточній кон'юктурі ринку фінансових послуг та існуючим ризикам. Такі ризики включають:

- системний стрес через надмірну заборгованість;
- невідповідність ліквідності;
- залежність від третіх осіб;
- операційні вразливості функціонування технологій, випуск нових форм оплати (наприклад, стейблкоїни), різні ризики концентрації.

Регулятивні органи усіх країн звертають на це увагу і передбачають можливість перегляду нормативно-правової бази.

Наразі публічні хмари широко використовуються у різних галузях. Вони перетворились на необхідну складову IT-систем сучасних компаній. Хоча фінансові інституції також перенесли значну частину свого операційного навантаження у хмару, на даному етапі банківська індустрія ще дуже далека від повної адаптації для усіх видів робочих навантажень.

Такі об'єктивні переваги використання публічної хмари, як еластичність, масштабування, рухливість, надійність, оптимізація ресурсів і автоматизація процесів також пов'язані із новими викликами.

Включення сучасних, заснованих на хмарних технологіях фінансових сервісів у традиційний банкінг стає передумовою охоплення нового формату платежів, поширення інновацій та концентрації зусиль на удосконаленні послуг.

Список використаних джерел

1. EBF. Tax challenges of digitalisation – 2020. URL: <https://www.ebf.eu/priorities/cybersecurity-innovation/taxation-of-the-digital-economy/>
2. Autio, E., Sapienza, H., & Almeida, J. (2000). Effects of Age at Entry, Knowledge Intensity, and Imitability on International Growth. *Academy of Management Journal*, 43(5), 909–924.
3. DIGITAL ECONOMY REPORT. // United Nations Conference on trade and development. – 2021. – С. 1–16.
4. THE FUTURE OF PAYMENTS IS CLOUD: Are You Ready? Gareth Lodge 08 August 2022. URL: <https://www.finastra.com/sites/default/files/file/2022-08/resource-future-payments-cloud-are-you-ready.pdf>
5. Baig, A., Hall, B., Jenkins, P., Lamarre, E., & McCarthy, B. (2020). *The COVID-19 recovery will be digital: A plan for the first 90 days*. McKinsey Digital.
6. Synergy Research Group | Strategic Market Intelligence for Emerging IT & Cloud Synergy Interactive Analysis. URL: <https://www.srgresearch.com>
7. Autio, E., Mudambi, R. and Yoo, Y. 2021. Digitalization and globalization in a turbulent world: Centrifugal and centripetal forces. *Global Strategy Journal*. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/gsj.1396>.
8. Soto-Acosta, Pedro (2020). COVID-19 Pandemic: Shifting Digital Transformation to a High-Speed Gear. *Information Systems Management*, 37(4), 260–266.
9. REGULATORY REPORTING FOR DIGITAL BANKS: HOW TO STAY CREATIVE, INNOVATIVE BUT COMPLIANT WITH REGULATION.- 2022. URL: <https://www.ukfinance.org.uk/news-and-insight/blog/regulatory-reporting-digital-banks-how-stay-creative-innovative-compliant>

Надійшла до редколегії 27.11.22

N. Farenjuk, PhD (Economics), Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE PERSPECTIVE ON THE CURRENT STATE OF CLOUD SOLUTIONS FOR DIGITAL BANKS

This article examines the current state of cloud solution adoption across banking industry. While the advantages of using cloud are clear, this process introduces new challenges and risks. Considering security as the most important obstacle to cloud adoption for bank institutions, it's highlighted the specific of operation cloud models more suitable to meet the needs of digital banks. The reasons for migration of core workloads to the cloud are also outlined. It reflects the increasing impact of cloud technology on the modern business models across banking industry in the new digital economy.

Keywords: Digitalization, fintech, digital access to financial services, cloud technology, cloud solutions, digital banks, cloud operational models.

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ НЕОБАНКІВ У ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОМУ ФІНАНСОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Визначено загальні тенденції розвитку необанків. Встановлено, що рівень проникнення онлайн-банкінгу в країнах Європи коливається від 15 % до 96 % (Норвегія, Данія, Швеція, Фінляндія). Визначено початок розвитку необанкінгу та сукупність інноваційних банківських установ, що здійснюють діяльність виключно в мережі "Інтернет". На прикладі кейсу Dukascory Bank проведено аналіз практичних аспектів діяльності необанків у високотехнологічному фінансовому середовищі. Встановлено, що цифрова модель необанків є основою забезпечення стійкості у такому середовищі. Крім цього, цифрові моделі та технологічні рішення забезпечують у короткостроковій перспективі прибутковість та позитивні фінансові результати. Мобільний роздрібний банкінг забезпечує віртуальним банкам стабільний розвиток діяльності та зростання. Приватна криптовалюта, яка стала можливою завдяки технологічним рішенням, є додатковим продуктом для залучення клієнтів та диверсифікації доходів.

Ключові слова: онлайн-банкінг, необанки, технологічні рішення необанків, віртуальні банки, мобільний банкінг.

Постановка проблеми. Сучасні банки перестають бути тільки банками у традиційному розумінні, виходячи за рамки фінансової галузі. Необанк – це модернізований та постійно оновлюваний цифровий банк з розвинутою сучасною функціональністю, що немає філіалів або інших фізичних представництв, відповідно обслуговування клієнтів здійснюється через мережу "Інтернет" і мобільні додатки. Переважно необанки отримують банківську ліцензію або ж працюють на базі одного з існуючих банків. Популярність мобільних банків пов'язана зі зміною поведінки клієнтів і їхніми новими потребами згідно з умовами сучасного життя. Наразі у світі існує більше 150 необанків, з яких третина знаходиться у Великобританії. Серед більш відомих можна виокремити Monzo Bank, Revolut, Atom Bank, Number26, Fidor Bank, Saxo Bank, Solaris Bank тощо. У межах Європи онлайн-банкінг надзвичайно поширений. Північні країни, включаючи Норвегію, Данію, Фінляндію та Швецію, мали рівень проникнення онлайн-банкінгу понад 80 %, на відміну від Албанії, Чорногорії та Боснії і Герцеговини, де рівень проникнення був нижчим за 15 %. Для прикладу, використання онлайн-банкінгу у Великій Британії стабільно зростає з 2007 року, коли лише приблизно одна третина використовувала онлайн-банкінг, до понад 90 % станом на 2022 рік [18]. Банківські та фінансові послуги зазвичай є одними з перших галузей, які охоплюють технологічний прогрес; починаючи з появи банкоматів і кредитних карток. З тих пір, як перші захищені інтернет-системи для фінансових операцій стали доступними у великому масштабі, доступ до банківського рахунку онлайн для здійснення транзакцій, оплати кредитних карток, створення кредитних ліній або інвестування заощаджень став однією з найбільш швидкозростаючих сфер діяльності в інтернеті. Вище вказані тенденції актуалізують дослідження практичних аспектів діяльності необанків у високотехнологічному фінансовому середовищі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науковій літературі зростає кількість публікацій щодо тенденцій розвитку та характеристики діяльності необанків. При цьому в роботах науковців у загальному описанні практичні аспекти функціонування онлайн-банків: сутність, особливості організації та перспективи розвитку необанків розглянуті у працях Березан А.С., Козляченко О. [1], Теслюк С., Матвійчук Н., Корх Н., Деркач О. [11], Стечишин Т. [9], досвід, практика, потенціал діяльності необанків у різних країнах вивчаються у роботах Вольвач В. [2], Еркес О., Калита О., Гордієнко Т. [4], Житар М. О., Зелінська В.С. [5]. Дудинець Л. А., Вер-

ней О.Є. розглядають необанки як напрям розвитку сучасних інноваційних технологій фінансового сектору [3]. Мних О., Брицький Р., Бабич О. проводять дослідження інноваційної цифрової політики європейських банків та їх ринкової капіталізації [6].

Мета статті полягає у висвітленні практичних аспектів діяльності необанків у високотехнологічному фінансовому середовищі.

Виклад основного матеріалу. Віртуальна банківська діяльність почала розвиток на початку 1990-х років у найбільш розвинених країнах (у 1989 році відкрито роздрібний англійський банк Фест Директ, First Direct як філія HSBC Bank, що функціонував на основі телекомунікаційного зв'язку та мережі "Інтернет", обслуговуючий сьогодні понад 500 тис. клієнтів; у 1995 році розпочала роботу віртуальна фінансова установа США Security First Network Bank з активами обсягом 40 млн дол. та 10 тис. відкритих рахунків; у 1996 році відкрито німецький Advance Bank без мережі офісів; у 1998 році засновано Egg банк у Великобританії, який функціонує з використанням кол-центрів, інтернет-порталу для персоналізованого управління клієнтами власними обліковими записами) [1; 9]. Серед перших віртуальних банків варто виділити такі, як BankDirect (заснований у 1999 р.), CoinpuBank (заснований у 1998 р.), E-bank (заснований у 1999 р.) і багато інших. Корпорація Sony у 2002 році відкрила власний необанк для себе традиційним банком. У 2004 році у Швейцарії засновано інноваційний онлайн банк Dukascory Bank, що надає послуги онлайн-трейдингу та мобільної торгівлі, спеціалізується на іноземній валюті, бірнарних опціонах, контрактах на різницю цін (CFD), банківські послуги та інші фінансові послуги за допомогою запатентованих технологічних рішень [7].

Динамічний розвиток та інтеграція технологій в різні сектори економіки сприяли зміні концепції банківської діяльності, зміні потреб та звичок користувачів банківських послуг, а як наслідок – переміщення банківської діяльності з фізичного у цифрове (віртуальне середовище), що активно почало відбуватися з початку 2009-2011 років (появи цифрових валют та зростання використання мобільних пристроїв).

Необанки зумовили появу та розвиток нового підходу до надання банківських послуг в умовах зростання вимог користувачів до послуг, зростання конкуренції за клієнтів через появу технологій, які надавали банкам можливості до масштабування бізнесу та розширення цільової аудиторії клієнтів. Банки більше не діють як окремі елементи банківської системи, а тісно пов'язані безпосередньо з

фізичними або юридичними особами для покращення якості обслуговування, підвищення власної конкурентоспроможності на ринку. Технології забезпечили нові форми комунікації та зв'язку з клієнтами, нові сервіси для розширення клієнтської бази, внаслідок чого еволюціонує фінансова екосистема функціонування банків. Трансформація банківського сектору під впливом локальних та глобальних трендів сприяла тому, що банки розглядаються як "провайдери фінансових послуг", зокрема надавачі технологічних послуг, тоді як в класичному розумінні банки виступали універсальним посередником у наданні банківських послуг. Це означає суттєве розширення можливостей нових банків та розширення спектру послуг, які надаються споживачам.

Необанки (віртуальні банки, мобільні банки, інтернет-банки, цифрові банки, банки-челенджери) розглядаються як онлайн-компанії, які функціонують завдяки технологічним платформам (приставка "нео" з грецького означає "новий"), а на практиці іменуються онлайн-або директ-банками.

Віртуальні банківські установи швидко набирали популярності серед населення завдяки спрощенню процедур надання банківських послуг. За опитуванням Ipsos MORI 17 078 респондентів у межах нормативної вимоги банківської діяльності кожного з 17 найбільших постачальників послуг, які забезпечують відкриття персональних поточних рахунків клієнтів, 78–86% респондентів рекомендують онлайн сервіси друзям та рідним. У розрізі основних постачальників послуг онлайн та мобільного банкінгу найбільшу перевагу віддають таким: 86% опитуваних рекомендують Starling Bank, Monzo – 85%, First Direct – 81%, Halifax – 79%, Metro Bank – 78% [16]. Популярність онлайн-банкінгу зростає завдяки врахуванню ними основних вимог клієнтів. За даними GOBankingRates 33,63% опитуваних потребують від банків встановлення низьких комісій, 21,65% – доступних тарифів та ставок, 14,08% – низьких депозитних внесків, 12,06% – різноманітності пропонованих послуг та продуктів, 11,99% – наявності цілодобової служби підтримки клієнтів [17]. Станом на 2021 рік до ТОП-10 необанків належать такі: Revolut (2015 р.), N26, Monese (2015р.), Starling, Bunq (2012 р.), MonzoBank, TinkoffBank (2006 р.), Точка (2015 р.), Monobank, Chime (2012 р.) [11].

Доцільно розглянути детальніше практичні аспекти діяльності необанків, онлайн-банкінгу, зокрема на прикладі Dukascopy Bank, що розташований у Женеві (Швейцарія) та регулюється Швейцарським органом з нагляду за фінансовими ринками FINMA як банк та компанія з цінних паперів. Зовнішній аудитор Банку – КПМГ, внутрішній аудитор – ВКФ. Банк є членом Швейцарської асоціації банків. Фінансові звіти банку публікуються двічі на рік. Відповідно до швейцарського законодавства (Financial Market Infrastructure Act) Dukascopy Bank кваліфікується як двосторонній організований торговий майданчик (OTF).

У 2021 році 96% населення Норвегії мало доступ до сайтів онлайн-банкінгу, що робить Норвегію країною з найсильнішим проникненням інтернет-банкінгу в Європі, за нею йдуть Данія (95%) та Ісландія (95%). Інтернет-банкінг стає одним із найпопулярніших методів оплати в Європі, що дозволяє клієнтам банку чи іншої фінансової установи здійснювати широкий спектр фінансових операцій через їхні веб-сайти. З часом довіра європейців до цієї системи електронних платежів зростає. Тим часом у деяких країнах, наприклад у Німеччині чи Австрії, використання фізичної готівки значно скорочується [18].

Історія Dukascopy Bank почалася в 1998 році як фізичний проект під керівництвом доктора Андрія Дуки в Женеві. Проект був спрямований на обслуговування фінансової спільноти за допомогою інноваційних рішень, заснованих на нових математичних і економічних методах. Бачення засновників матеріалізувалося у формі міжнародної фінансово-технологічної групи (FinTech), в основі якої саме Dukascopy Bank. Станом на 31 грудня 2020 року група є повністю цифровим швейцарським банком і компанією з цінних паперів, що функціонує в мережі "Інтернет" та нараховує 83,0 співробітника (в еквіваленті повної зайнятості – 109,6 на 31 грудня 2020 року). Діяльність банків і цінних паперів Dukascopy Group регулюється у Швейцарії, Латвії та Японії. Латвійська компанія Dukascopy Europe має ліцензію на діяльність у Європейському Союзі. Група пропонує багатопродуктові (FX, злитки, CFD, бінарні опціони) онлайніві та мобільні торгові платформи, а також широкий спектр інших фінансових послуг, включаючи поточні рахунки, гарантії, класичні банківські платежі, інноваційні миттєві платежі через смартфони, платіжні картки, власну криптовалюту особам та установам тощо. Торгові платформи SWFX, якими керує Dukascopy Bank SA, вважаються двосторонньо організованими торговими майданчиками. Девіз Dukascopy Group – пропонувати кожному з усього світу прості у використанні фінансові послуги за доступними умовами в дружньому та сучасному середовищі. З 2016 року рахунок у Dukascopy можна відкрити за один день і повністю онлайн, що дозволило банку відкрити понад 260 000 рахунків. Як регульована установа, Банк зміг розпочати діяльність, пов'язану з криптовалютою, у 2018 році, включаючи власну криптовалюту. "Дукаскоїни" – це токени, створені Банком за технологією блокчейн на основі Ethereum. Dukascoin розроблені як засіб платежу та спекуляції. Банк вважає Dukascoin успішним, враховуючи його широке визнання як винагороду для клієнтів, які відкривають мультивалютний рахунок MCA. Бренд Dukascopy відомий у всьому світі завдяки інноваціям і чесності у сфері цифрових фінансових послуг [12-15].

Dukascopy Bank у 2017 роках визначив напрямком свого розвитку стабільне зростання завдяки технологічним рішенням, спрощення та раціоналізацію організації діяльності [12]. Це забезпечило стійкість функціонування та прибутковість у період пандемії 2020 року. Основні стратегічні напрямки розвитку банку залишаються зосередженими на мобільному роздрібному банкінгу та діяльності, пов'язаній з криптовалютою, 2021 рік став третім роком впровадження Dukascoins, розвиток і зростання якої відповідали баченню Банку та задовольняли початкові очікування. До кінця 2021 року було випущено понад 5 мільйонів Dukascoin. Модель цифрового банкінгу, розроблена Банком, була знову перевірена в реальних умовах протягом 2021 року та показала стійкість і надійність. Діяльність завдяки постійному розвитку технологічних рішень забезпечила стійкість у 2021 році, зростання і економічні результати. Модель онлайн-бізнесу Dukascopy Bank показала величезну перевагу та гарантію стабільності послуг, що надаються клієнтам. Банк пропонує клієнтам у всьому світі послуги, які повністю залежать від IT-рішень, що потребує постійної оптимізації та автоматизації/цифрування усіх процесів. Dukascopy прийняла модель онлайн/цифрового банку у 2017 році, зайнявши новаторську та передову позицію в цих сферах, що сприяло гнучкості діяльності, швидкому запровадженню технологій блокчейн і запуску її конкретних фінансових програм.

Протягом 2017-2019 років Банк інвестував значні кошти в диверсифікацію асортименту продуктів. Крім свого традиційного основного бізнесу, трейдингової діяльності, Банк розвинув інфраструктуру емісії, зберігання та обміну криптовалюти, а також послуги роздрібного мобільного банкінгу, включаючи миттєві платежі та операції з картками. Сукупні такі інвестиції на суму приблизно 6 мільйонів швейцарських франків на рік були реалізовані без зовнішнього фінансування. У 2019 році завершився період інтенсивних інвестицій у швидкий розвиток нових продуктів, що в поєднанні з контролю-

ваним зниженням витрат на ІТ, персонал та інших операційних витрат забезпечило отримання прибутку у 2019 році. Станом на 2020 рік у Банку добре диверсифіковані та стійкі операції, висока ліквідність, низькі кредитні ризики та впевненість у успішному розвитку бізнесу на рівні Банку та Групи. Фінансовий результат першого кварталу 2020 року підтверджує такі оптимістичні очікування – прибуток досяг 2.2 млн швейцарських франків, що є історично найвищим квартальним прибутком Банку [14-15].

Таблиця 1

Ключові показники операційної діяльності та ефективності цифрової бізнес-моделі Dukascopy Bank, млн швейцарських франків або %

Показник	2017	2018	2019	2020	2021
Чистий прибуток	0,1	-1,1	2,2	20,4	2,1
Відношення витрат до доходів	104,9%	100,6	87,2%	52,5%	86,8%
Сукупний операційний дохід	29,1	27,4	28,0	40,1	22,7
Сукупні операційні витрати	30,9	27,6	24,4	21,0	19,7
Сукупні активи	144,0	153,0	142,6	162,7	184,5
Сукупні депозити клієнтів	105,5	113,9	102,1	105,3	125,9
Регуляторний капітал	35,4	34,4	36,6	50,4	51,1

Джерело: складено автором на основі [12-15].

Чистий прибуток банку за 2021 рік склав 2,1 млн швейцарських франків. У 2021 році операційні витрати були на 6,5 % нижче операційних витрат у 2020 році. З початку року клієнтські депозити зросли на 19,6 %. Депозити клієнтів на торгових рахунках зросли на 9,0 %, депозити клієнтів на бінарних рахунках зросли на 4,4 %, а депозити клієнтів на LP PAMM зросли на 56,2 %. Значне збільшення кількості мобільних мультивалютних рахунків (MCA) демонструє успіх цифрової моделі роздрібного банкінгу, що представляє швидко зростаючу частку діяльності Банку та депозитів клієнтів. Крім того, Банк очікує масштабної синергії завдяки переведенню деяких клієнтів з MCA на торгові рахунки. У 2021 році було відкрито 51 935 нових рахунків MCA. З початку року депозити клієнтів на рахунках MCA зросли більш ніж удвічі з 16,4 до

36,1 млн швейцарських франків; у 2021 році чистий дохід від рахунків MCA становив 1,9 млн швейцарських франків. Залучення та розвиток Банку в діяльності, пов'язаній з криптовалютою, залишається одним із основних стратегічних напрямків розвитку разом із роздрібною банківською діяльністю. До кінця 2021 року було випущено понад 5,3 мільйона Dukascopy. Торгові рахунки залишаються основним джерелом доходу. Банк прагне постійно покращувати досвід своїх клієнтів за допомогою найкращих торгових послуг [15].

Структура групи компаній Dukascopy Bank представлена на рис. 1, в якій серед керівних комітетів відображено ІТ управління, якому підпорядковується відділ ІТ, медіа та операцій.

Рис. 1. Структура групи компаній Dukascopy Bank

Джерело: [10].

Банк пропонує клієнтам відкрити мультивалютний рахунок у швейцарському банку з доступом через інтернет-браузер, мобільні програми для iOS та Android. Процес відкриття рахунку здійснюється повністю онлайн та доступний з будь-якої точки світу. Користувачі мультивалютних рахунків, метою яких є акумулювати на рахунку понад 100 000 USD, можуть подати заявку на Private Banking (Savings) Account та скористатися послугами,

призначеними для зберігання та накопичення коштів. Мультивалютний рахунок (MCA) орієнтований на роздрібних клієнтів зі статком менше 100 000 доларів США та служить інструментом для щоденних транзакцій (табл. 2). Процес відкриття рахунку миттєвий і доступний з будь-якого місця завдяки інноваційному рішенню – онлайн-ідентифікації через відео за допомогою мобільного телефону [7].

Таблиця 2

Порівняльна таблиця послуг онлайн-банкінгу Dukascopy Bank

Критерії порівняння послуг за рахунками	Мультивалютний рахунок	Стандартний поточний рахунок
Віддалене відкриття рахунку по всьому світу за допомогою відеоідентифікації 24/7	+	+
Персональний обліковий запис менеджер	-	+
Цілодобова багатомовна підтримка через чат, телефон та електронну пошту	+	+
Суми понад \$100'000	-	+
Страхові депозити до CHF 100'000	+	+
Рахунки у 23 різних валютах	+	+
Відсутність плати за обслуговування рахунку	+	-
Кредитні картки MasterCard та American Express	-	+
Широкий асортимент доступних методів для поповнення рахунку або виведення коштів, включаючи SWIFT/SEPA/SIX перекази, карткові платежі, перекази через Skrill та Neteller	+	-
Керування рахунком через інтернет-браузер, програми для iOS або Android	+	+
Обмін валюти за міжбанківським курсом	+	+

Джерело: [8].

Мультивалютний рахунок пропонує клієнтам здійснювати ряд послуг: відкривати рахунки в 23 різних валютах та в золоті; розміщувати страхові депозити до CHF 100'000; надає широкий асортимент доступних методів для поповнення рахунку або виведення коштів, включаючи SWIFT/SEPA/SIX перекази, карткові платежі, перекази через Skrill та Neteller; можливість здійснювати інвестиції в нафту, золото, BTC, ETH, фондові індекси без використання кредитного плеча та інші інвестиції; можливість керування рахунком через інтернет-браузер, програми для iOS або Android; відправка та отримання коштів через мобільний номер; обмін валюти за міжбанківським курсом; цілодобова багатомовна підтримка через чат, телефон та електронну пошту.

У той час як мультивалютний рахунок (MCA) націлений на ритейл клієнтів з обсягом коштів нижче 100 000 дол., клієнти з обсягом коштів понад 100 000 дол. можуть скористатися послугами Private Banking (Savings). Основна мета saving account – це зберігання та накопичення коштів, у той час як MCA – для повсякденних роздрібних транзакцій. Клієнтам Private Banking доступні такі переваги: зберігання коштів у швейцарському банку, можливість депонувати та зберігати від 100 000 дол. і вище, менеджер персонального облікового запису, інвестиції в золото, срібло, нафту, газ, акції, багато індексів та криптовалют, доступ до коштів за допомогою преміальних кредитних карток Visa, Mastercard або American Express [7].

Dukascopy Bank SA також надає можливість конвертування коштів, розміщених на поточному рахунку(-ax), за обмінними курсами SWFX – Swiss через FX Marketplace. Клієнт може миттєво конвертувати валюту в будь-який зручний для нього час. Також банк безкоштовно здійснює відкриття додаткового субрахунку для кожної валюти, в яку клієнт конвертує кошти, які зберігаються в Dukascopy Bank SA. Використовуючи свій ощадний рахунок, клієнт може конвертувати іноземні валюти на будь-який субрахунок або з будь-якого субрахунку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження свідчить про активний розвиток необанкінгу, особливо у найбільш розвинених країнах Європи, про що свідчить високий рівень проникнення онлайн-банкінгу, який коливається від 15 % до 96 % (Норвегія, Данія, Швеція, Фінляндія). Визначено початок розвитку необанкінгу та сукупність інноваційних банківських установ, що здійснюють діяльність виключно в мережі "Інтернет". На прикладі кейсу Dukascopy Bank проведено аналіз практичних аспектів діяльності необанків у високотехнологічному фінансовому середовищі. Встановлено, що цифрова модель необанків є основою забезпечення стійкості у такому середовищі. Крім цього, цифрові моделі та технологічні рішення забезпечують в короткостроковій перспективі прибутковість та позитивні фінансові результати. Мобільний роздрібний банкінг забезпечує віртуальним банкам стабільний розвиток діяльності та зростання. Приватна криптовалюта, яка стала можливою завдяки технологічним рішенням, є додатковим продуктом для залучення клієнтів та диверсифікації доходів. Структура необанку включає комітет IT, який є одним з ключових у забезпеченні зростання бізнесу.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на вивчення тенденцій розвитку онлайн-банкінгу на прикладі найбільш розвинених європейських країн, де рівень його проникнення найвищий.

Список використаних джерел

- Березан, А. С., Козляченко, О. М. Перспективи розвитку віртуальних банків (необанків) в Україні. 2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/123456789/20278/Козляченко.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Вольвач, В. Необанки: світовий досвід та українська практика. *Міжнародної науково-теоретичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених*. 2020. С. 20.
- Дудинець, Л. А., Верней, О. Є. Необанки як напрям розвитку сучасних інноваційних технологій фінансового сектору. *Інтеграція України у європейський та світовий фінансовий простір: збірник тез XIII міжнародної науково-практичної конференції, 18 травня 2018 року/Львівський інститут ДВНЗ "Університет банківської справи". Львів, 2018. 169 с.*

4. Еркес, О., Калита, О., Гордієнко, Т. Потенціал цифрового розвитку банків України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. С. 108.

5. Житар, М. О., Зелінська, В. С. Необанкінг: зарубіжний досвід та українська перспектива. *Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України*. 2019. Вип. 2. С. 81-95.

6. Мних, О., Брицький, Р., Бабич, О. Дослідження інноваційної цифрової політики європейських банків та їх ринкової капіталізації. *Adaptive Management: Theory and Practice. Series Economics*. 2022. Вип. 13(26).

7. Огляд діяльності компанії та групи Dukascopy Bank. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.dukascopy.com/swiss/russian/about/company/>

8. Онлайн-банкінг. Dukascopy Bank. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.dukascopy.com/swiss/russian/banking/general/>

9. Стечишин, Т. Необанки: особливості організації та перспективи розвитку в Україні. 2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/30447/rbp_19_11.pdf?sequence=1

10. Структура компанії Dukascopy Bank. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.dukascopy.com/swiss/russian/about/company-structure/>

11. Теслиук С., Матвійчук Н., Корх Н. Деркач О. Необанки: сутність та перспективи розвитку в Україні. *Економічний журнал Волинського національного університету ім. Л. Українки*. 2020. Вип. 3(27). С. 61-71.

12. Dukascopy Bank Annual report 2018. URL: <https://www.dukascopy.com/media/pdf/Dukascopy%20Bank%20SA%20-%20Annual%20Report%20for%202018.pdf>

13. Dukascopy Bank Annual report 2019. URL: <https://www.dukascopy.com/media/pdf/Dukascopy%20Bank%20SA%20-%20Annual%20Report%20for%202019.pdf?c=1>

14. Dukascopy Bank Annual report 2020. URL: <https://www.dukascopy.com/media/pdf/Dukascopy%20Bank%20SA%20-%20Annual%20Report%20for%202020.pdf>

15. Dukascopy Bank Annual report 2021. URL: <https://www.dukascopy.com/media/pdf/Dukascopy%20Bank%20SA%20-%20Annual%20Report%20for%202021.pdf>

16. First Direct. URL: <https://www1.firstdirect.com/service-quality/survey-results/>

17. GOBankingRates. What are people looking for in a bank? URL: <https://www.gobankingrates.com/best-banks-2022/>

18. Online banking usage in Great Britain from 2007 to 2022. URL: <https://www.statista.com/statistics/286273/internet-banking-penetration-in-great-britain/>

Надійшла до редколегії 03.12.22

K. Kapliar, PhD Student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PRACTICAL ASPECTS OF THE ACTIVITIES OF NEO-BANKS IN A HIGH-TECH FINANCIAL ENVIRONMENT

The article defines the general trends in the development of neobanks. It was established that the level of penetration of online banking in European countries ranges from 15% to 96% (Norway, Denmark, Sweden, Finland). The beginning of the development of neobanking and the set of innovative banking institutions operating exclusively on the Internet have been determined. An analysis of the practical aspects of the activities of neobanks in a highly technological financial environment was carried out on the example of the case of Dukascopy Bank. It has been established that the digital model of neobanks is the basis for ensuring stability in such an environment. In addition, digital models and technological solutions ensure profitability and positive financial results in the short term. Mobile retail banking provides virtual banks with stable development and growth. A private cryptocurrency made possible by technological solutions, an additional product for customer acquisition and income diversification.

Keywords: online banking, neobanks, technological solutions of neobanks, virtual banks, mobile banking.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ У СИСТЕМІ КОРПОРАТИВНОГО УРЯДУВАННЯ БАГАТОНАЦІОНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Мета статті – узагальнити та представити фундаментальні тенденції останнього десятиліття, пов’язані з формуванням ролі та місця ризик-менеджменту у системі корпоративного урядування багатонаціональних підприємств (БНП).

Аналіз базується на останніх дослідженнях провідних міжнародних дослідників, таких як американські вчені: Уоррен Бенніс, Берт Нанус, Х’ю Гроув та Лоренцо Пателлі, британські вчені: Мінгжу Ванг, Елізабет Келан та Кевін Кроулі, міжнародні організації: Базельський комітет з банківського нагляду, Група тридцяти, Інститут міжнародних фінансів та Організація економічного співробітництва та розвитку. Проведений аналіз чітко вказує, що невдачі в управлінні ризиками БНП протягом багатьох років призводили до катастрофічних збитків у різних галузях, коли як у енергетичному секторі такі невдачі призводили не тільки до фінансових, але і до суттєвих екологічних наслідків. Серед найбільш значущих інцидентів можна виділити аварії на нафтовій платформі "Глибоководний горизонт" (Deepwater Horizon) британського нафтогазового БНП BP у 2010 році в Мексиканській затоці та японській АЕС Фукусіма-1 у 2011 році. Часто цим невдачам також сприяли збої в корпоративному урядуванні, коли ради директорів не повною мірою оцінювали ризики, на які йшли БНП, та/або недосконалі системи управління ризиками.

Таким чином, концептуалізація ризик-менеджменту у системі корпоративного урядування БНП стає важливою складовою досягнення середньо- та довгострокових стратегічних цілей БНП в умовах зростаючої макроекономічної та геополітичної невизначеності.

Ключові слова: ризик-менеджмент, управління ризиками, корпоративне урядування.

Вступ. Стрімка інтернаціоналізація та розвиток багатонаціональних підприємств (БНП) протягом останніх двох десятиліть, світові фінансові кризи 2008-2009 та 2019-2020 років підкреслили актуальність та нагальність застосування інноваційних підходів до управління ризиками та розробки ефективних інструментів для виявлення та оцінки ризиків та загроз, з якими стикається БНП при досягненні своїх стратегічних цілей, забезпечуючи необхідні ресурси для їх зменшення. Успішні БНП приділяють все більше уваги розробці внутрішніх систем управління ризиками, які покращують стратегічне планування, допомагають досягати цілей і підвищують стійкість до нових викликів [1, с. 68]. Сьогодні багато провідних БНП створюють на рівні менеджменту один або кілька комітетів, що займаються питаннями ризику, у тому числі комітети, як зосереджуються на ризиках охорони здоров'я, безпеки та навколишнього середовища (HSE) [2].

Водночас концептуалізація ризик-менеджменту може розглядатися з перспективи підходів різних шкіл корпоративного урядування – Континентальної Європейської (на прикладі Швейцарії), Скандинавської (на прикладі Норвегії) та Азіатської (на прикладі Сінгапуру). Кожна з цих шкіл передбачає відмінні підходи до формування та функціонування систем управління ризиками БНП, включаючи як регуляторні вимоги, так і рекомендації міжнародних організацій, які займаються дослідженнями питань ризик-менеджменту в межах

світового господарства та системи міжнародних економічних відносин.

Типологізація невизначеності як складової концепції ризику

Загальноприйнята наукова концепція визначення ризику пов’язує вплив невизначеності на досягнення цілей БНП. Але також важливо розуміти академічну концепцію невизначеності під час контролю ризику. У межах процесу управління ризиками зменшення рівня ризику має залежати також від типу невизначеності, яка визначається як відсутність контекстуальних знань і може матеріалізуватися через поєднання п’ять різних типів системних невідомих:

1. *стохастичні* невідомі створюються природними варіаціями між повторюваними практиками (наприклад, розсіянний ефект кількох дротиків, кинутих у спільну ціль);
2. *алеаторні* невідомі створюються властивою ситуаційною випадковістю (наприклад, виграшні номери лотереї кожного тижня);
3. *епістемні* невідомі породжуються переважно відсутністю дійсних даних (немає джерел інформації);
4. *онтологічні* невідомі породжуються відхиленнями між реальністю та очікуванням (розбіжності);
5. *моралістичні* невідомі породжуються особистим вибором і прийняттям рішень (суб’єктивність).

На рис. 1 зображено схематичний зв’язок чинників невизначеності на типи системи невідомих і на невизначеність загалом.

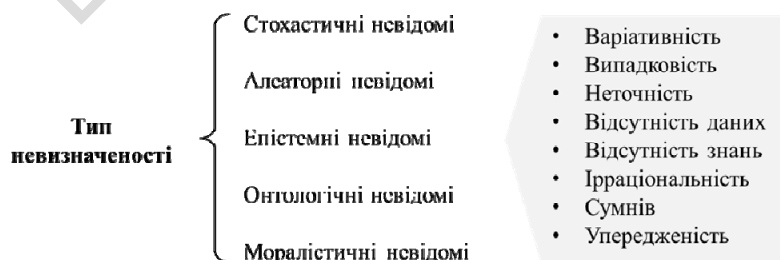

Рис. 1. Схематичний зв’язок чинників невизначеності на типи системи невідомих і на невизначеність загалом

Врахування типології невідомих, які впливають на рівень ризику, набуває все більшого значення в сучасному світі та слідує світогосподарській концепції VUCA (volatility, uncertainty, complexity, ambiguity – волатильність, невизначеність, складність, неоднозначність), яка була запропонована американськими вченими Уорреном Беннісом і Бертом Нанусом для описання нестабільну, невизначену, складну та неоднозначну природу світового господарства [3, с. 26]. Концепція VUCA допомагає краще зрозуміти основні чинники промислової революції, культурних змін в БНП, банкрутства підприємств та приклади проривних інновацій. Важливою складовою концепції VUCA виступає теорія австрійського вченого Йозефа Шумпетера стосовно динамічного економічного зростання, відома як "творче руйнування".

Підхід до концептуалізації системи ризик-менеджменту БНП

Скорочення тривалості економічних циклів світового господарства, стрімка інтернаціоналізація БНП останніх двох декад, а також світова фінансова криза 2008-2009 років підкреслили актуальність та нагальність розробки ефективних інструментів ідентифікації та оцінки тих ризиків і загроз, з якими стикаються БНП у межах реалізації своїх стратегічних цілей, а також забезпечення необхідних ресурсів для їх зменшення. Успішні БНП приділяють все більше уваги розвитку внутрішніх стратегій та систем ризик-менеджменту, які посилюють стратегічне планування, сприяють досягненню цілей та підвищують спритність реакції на виклики, що постають [1, с. 68].

Невдачі в управлінні ризиками БНП протягом багатьох років призводили до катастрофічних збитків у різних галузях, коли як у енергетичному секторі такі невдачі призводили не тільки до фінансових, але і до суттєвих екологічних наслідків. Серед найбільш значущих інцидентів можна виділити аварії на нафтовій платформі "Глибоководний горизонт" (Deepwater Horizon) британського нафтогазового БНП BP у 2010 році в Мексиканській затоці та японській АЕС Фукусіма-1 у 2011 році. Часто цим невдачам також сприяли збої в корпоративному урядуванні, коли ради директорів не повною мірою оцінювали ризики, на які йшли БНП, та/або недосконалі системи управління ризиками.

Однак, варто зазначити, що ефективне управління ризиками БНП полягає не в усуненні ризику як такого, а в його дієвому контролі, забезпечуючи зростання та розвиток бізнесу та підприємництва. Водночас, необхідність посилення практики управління ризиками стала одним із головних уроків фінансової кризи для БНП як фінансового, так і нефінансового секторів. Проте, розвиток даного напрямку системи корпоративного урядування БНП не набув стрімкого темпу після глобальної фінансової кризи 2008-2009 років. В опитуванні міжнародної консалтингової компанії McKinsey у 2011 році [4] 44 % респондентів відповіли, що ради директорів їх БНП просто переглядають і затверджують запропоновані керівництвом стратегії ризик-менеджменту. Те саме опитування показало, що лише 14 % часу ради директорів БНП витрачалося на управління бізнес-ризиками, а 14% респондентів повністю уявляли ризики, з якими стикається їх підприємство. Половина директорів заявили, що отримана інформація була надто короткочасною.

Ризики, з якими сьогодні стикаються БНП, є як фінансовими, так і нефінансовими. У контексті фінансових установ основна увага, природно, зосереджується

на фінансових ризиках, таких як кредитний ризик, ризик ліквідності чи ринковий ризик, хоча все більше уваги приділяється також операційному ризику. У випадку нефінансових установ також будуть присутні ті самі ризики, хоча не завжди в такій мірі, як у фінансових установах. Інші ризики, такі як IT-ризики та ризики аутсорсингу, ймовірно, так само сильно стосуватимуться нефінансових установ, а в деяких випадках (ризики для довкілля, безпеки та здоров'я) спричиняють більший вплив для нефінансових корпорацій. Таким чином, правила та практики управління ризиками, прийнятні для фінансових установ, можуть не застосовуватися безпосередньо до нефінансових установ. У той же час деякі більш загальні уроки можна винести з помилок управління ризиками у фінансовому секторі.

З початку фінансової кризи багато доповідей міжнародних організацій 2010-2012 років було зосереджено на управлінні ризиками у фінансових установах, включаючи основні доповіді Базельського комітету з банківського нагляду [5], Групи тридцяти [6] та Інституту міжнародних фінансів [7]. У межах доповідей були виокремлені ряд недоліків в управлінні ризиками у великих БНП, пов'язаних з ролями та обов'язками корпоративних рад директорів, функцією управління ризиками в масштабах підприємства та незалежною оцінкою управління ризиками. Без належної системи стримувань і протидії, яку забезпечує правління та корпоративна функція управління ризиками, культура надмірного ризику та левириджу проникла в багато з досліджених БНП.

Структура управління ризиками у межах системи корпоративного урядування БНП

Експертний аналіз виявив, що після кризи національні органи влади вжили низки заходів для покращення регуляторного нагляду за управлінням ризиками у фінансових установах. Ці заходи включають розробку або зміцнення існуючого регулювання, пов'язаного з функцією управління ризиками, більш частим спілкуванням з радою директорів БНП, а також оцінку точності та корисності інформації, наданої раді для забезпечення ефективного виконання нею своїх обов'язків. Дані кроки були спрямовані на підвищення ефективності системи управління ризиками БНП, а точніше культури управління ризиками, щоб допомогти забезпечити дієве управління ризиками протягом макроекономічного циклу світового господарства.

З підсумками аналізу викладених доповідей міжнародних організацій стосовно структури управління ризиками в межах системи корпоративного урядування БНП можна зробити виокремити такі типові ролі учасників системи та їх функції:

1. Правління/Рада директорів:

- уникає конфлікту інтересів, що виникає внаслідок концентрації повноважень у правлінні;
- складається з членів, які спільно вносять баланс експертних знань (наприклад, управління ризиками та досвід у фінансовій галузі), навичок, досвіду та перспектив;
- складається переважно з незалежних директорів та існує чітке визначення незалежності, яке розрізняє незалежних директорів і невиконавчих директорів;
- встановлює чіткі повноваження для себе та своїх підкомітетів (включаючи обмеження терміну перебування членів комітетів і голів), а також встановлює ре-

гулярний і прозорий механізм комунікації для забезпечення безперервного діалогу та обміну інформацією між правлінням та його комітетами;

- проводить періодичні перевірки діяльності правління та його комітетів (комітетом з призначення або керівним комітетом правління, самим правлінням або третьою стороною); це включає перевірку, принаймні щорічно, кваліфікації директорів та їхніх колективних навичок (включаючи фінансову експертизу та знання ризиків), їхніх часових зобов'язань та здатності переглядати інформацію та розуміти бізнес-модель БНП, а також спеціалізоване навчання, необхідне для визначення бажаних навичок для правління або щодо найму чи поновлення директора;

- задає тон зверху та прагне ефективно прищепити відповідну ризик-культуру у всьому БНП;

- несе відповідальність за нагляд за ефективним впровадженням корпоративної системи управління ризиками та політики всередині БНП;

- затверджує структуру ризик-апетиту та забезпечує його безпосередній зв'язок із бізнес-стратегією, планом капітальних витрат та фінансовим планом;

- має доступ до будь-якої запитуваної інформації та отримує інформацію від своїх комітетів принаймні раз на квартал.

2. Комітет з управління ризиками:

- має бути окремим комітетом, відмінним від аудиторського комітету;

- має голову, який є незалежним директором і уникає подвійних повноважень з головою правління чи будь-якого іншого комітету;

- включає незалежних членів;

- включає членів, які мають досвід у питаннях та практиках управління ризиками;

- обговорює всі стратегії ризик-менеджменту як на сукупній основі, так і за типом ризику;

- переглядає та затверджує політику з управління ризиками БНП щонайменше раз на рік;

- стежить за тим, щоб менеджмент впроваджував відповідні процеси для забезпечення дотримання затвердженої політики з управління ризиками в БНП.

3. Аудиторський комітет:

- має бути окремим комітетом, відмінним від комітету з управління ризиками;

- має голову, який є незалежним директором і уникає подвійних повноважень з головою правління чи будь-якого іншого комітету;

- включає незалежних членів;

- включає членів, які мають досвід аудиторської практики та фінансову грамотність;

- переглядає аудити внутрішнього контролю за системою управління ризиками, встановленою менеджментом, щоб підтвердити, що вони працюють належним чином;

- переглядає висновок третьої сторони щодо дизайну та ефективності загальної системи управління ризиками БНП на щорічній основі.

4. Керівник з питань управління ризиками (Chief Risk Officer, CRO):

- має організаційні навички, повноваження та характер, необхідні для нагляду та моніторингу за системою управління ризиками БНП та пов'язаних процесів, а також для забезпечення своєчасного та регулярного

інформування ключових членів правління про профіль ризиків БНП та його динаміку;

- CRO має мати пряме підпорядкування голові правління та окрему роль від інших виконавчих функцій і обов'язків бізнес-ліній, а також пряме звітування правлінню та/або комітету з управління ризиками;

- періодично зустрічається з правлінням та комітетом з управління ризиками без присутності виконавчих директорів або менеджменту;

- призначається та звільняється за вказівкою або схваленням комітету з управління ризиками або правління, і такі призначення та звільнення оприлюднюються;

- несе відповідальність за забезпечення відповідного ресурсного забезпечення функції управління ризиками, враховуючи складність і ризики БНП, а також структуру системи управління ризиками і стратегічні бізнес-плани;

- бере активну участь у ключових процесах прийняття рішень з погляду ризику (наприклад, перегляд бізнес-стратегії/стратегічного планування, затвердження нових продуктів, стрес-тестування, відновлення та планування ліквідації, злиття та поглинання, фінансування та планування управління ліквідністю) і може оскаржувати рішення та рекомендації менеджменту;

- бере участь у встановленні ризикових показників ефективності для бізнес-підрозділів.

5. Функція управління ризиками:

- незалежний від бізнес-напрямків (тобто не бере участі в отриманні доходів) підрозділ, який звітує перед CRO;

- має повноваження впливати на рішення, які впливають на ризики БНП;

- несе відповідальність за створення та періодичний перегляд системи управління ризиками підприємства, яка включає:

- ✓ *структуру ризик-апетиту*, яка включає декларацію ризик-апетиту, яка є перспективною, а також інформацію про типи ризиків, які БНП бажає чи не бажає взяти на себе та за яких обставин. Вона містить окреслення ролей і обов'язків залучених сторін, обмеження ризику, встановлені для забезпечення дотримання рамок, і процес ескалації у разі порушення;

- ✓ *декларацію ризик-апетиту*, яка пов'язана зі стратегічними, капітальними та фінансовими планами БНП та включає як якісні, так і кількісні показники, які можна агрегувати та дезагрегувати, наприклад показники збитків або негативних подій (прибутки, капітал, ліквідність), які правління готове прийняти для досягнення цілей БНП;

- ✓ *ліміти ризику*, які пов'язані з декларацією ризик-апетиту БНП та розподілені за типами ризиків, бізнес-підрозділами, бізнес-напрямами або рівнем продукту. Ліміти ризику використовуються менеджментом БНП для контролю профілю ризику та пов'язані з програмами компенсації та оцінкою;

- має доступ до відповідних філій, дочірніх компаній БНП, а також стислої та повної інформації про ризики на консолідованій основі; філії та дочірні компанії, що виступають власниками ризиків, охоплюються загальнокорпоративною системою управління ризиками та є її частиною;

- надає правлінню інформацію про ризики, яка є точною і надійною та періодично переглядається внутрішнім аудитом для забезпечення повноти та цілісності;

- періодично та на вимогу проводить стрес-тести. Програми та результати стрес-тестів належним чином переглядаються та оновлюються правлінням або комітетом з управління ризиками. У разі перевищення лімітів стресу або виникнення неочікуваних збитків запропоновані дії менеджменту обговорюються на правлінні або комітеті з управління ризиками. Результати стрес-тестів враховуються під час перегляду бюджетів БНП та при розробці планів дій у непередбачених ситуаціях.

6. Внутрішній аудит:

- регулярно звітує про висновки аудиту, важливі питання та стан заходів з усунення невідповідностей безпосередньо правлінню або аудиторському комітету;

- щороку надає аудиторському комітету загальну думку про структуру та ефективність системи управління ризиками БНП;

- оцінює ефективність бізнес-підрозділів при управлінні ризиками в межах системи;

- надає зворотній зв'язок щодо порівняння системи управління ризиками БНП з галузевими та передовими практиками для подальшого розвитку;

- ескалує питання та проблем, виявлені під час аудиторської роботи або через внутрішні повідомлення про невідповідності, скарги або інші процеси та ситуації, коли належні заходи для виправлення не вживаються своєчасно.

Школи корпоративного урядування

Концептуалізація ризик-менеджменту також може бути розглянута з перспективи підходів різних шкіл кор-

поративного урядування – Континентальної Європейської (на прикладі Швейцарії), Скандинавської (на прикладі Норвегії) та Азіатської (на прикладі Сінгапуру).

Швейцарія має великий і диверсифікований корпоративний сектор, у якому багато великих транснаціональних компаній мають свої штаб-квартири в країні, а також велика кількість сильних і успішних малих і середніх підприємств (МСП). Це відображено в капіталізації фондового ринку Швейцарської біржі (SIX), яка у вересні 2022 року склала майже 1 трильйон швейцарських франків (180 % ВВП) [8]. Більша частина цього припадає на 20 найбільших акцій, включених до індексу SMI blue-chip, а решта – до індексу SMI MID, що включає 30 найбільших акцій середньої капіталізації, які не входять до SMI. Загалом близько 300 компаній котируються на SIX, близько 40 компаній (усі МСП) котируються на Berne eXchange, а решта не котируються.

Великі швейцарські БНП здебільшого мають диверсифіковану структуру власності, тоді як у сегментах малого та середнього бізнесу підприємства майже завжди мають контрольного власника. Міжнародні інвестори є великими акціонерами швейцарських компаній, а багато БНП реєструють свої головні офіси або дочірні компанії в Швейцарії. За межами фінансового сектору найбільші БНП можна знайти в галузі охорони здоров'я (Novartis, Roche), споживчих товарів (Nestlé, Richemont, Swatch), промисловості (ABB, Holcim, SGS), нафти та газу (Transocean), і телекомунікацій (Swisscom). На рис. 2 наведена структура БНП індексу SMI за підсумками 2013 року [9].

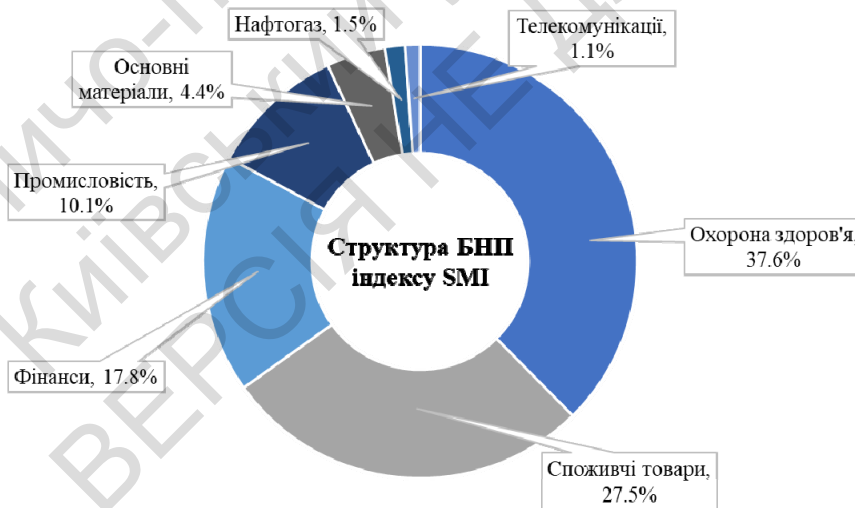

Рис. 2. Структура БНП індексу SMI за підсумками 2013 року

Федеральний уряд Швейцарії є мажоритарним акціонером однієї зареєстрованої на біржі компанії (Swisscom, 56,8 %), повністю володіє Swiss Post, Swiss Railways і RUAG (оборонна та аерокосмічна промисловість), а також володіє 99,7 % Skyguide (контроль повітряного руху). Функція власності розподіляється між Федеральним департаментом фінансів і галузевими міністерствами, а саме Федеральним департаментом навколишнього середовища, транспорту, енергетики та зв'язку, за винят-

ком RUAG, де це Федеральний департамент оборони, цивільного захисту та спорту. На субфедеральному рівні швейцарські кантони є акціонерами ще 600 компаній, переважно менших. Деякі з них, однак, мають значний розмір, зокрема кантональні банки та компанії зі страхування будівель або постачальники електроенергії, якими спільно володіють кілька кантонів.

Враховуючи важливість великих швейцарських БНП і секторів, у яких вони залучені (наприклад, енергетич-

ний, фінансовий, фармацевтичний, телекомунікаційний, транспортний), управління ризиками стало важливим питанням для них. За межами фінансового сектору, де UBS привернула найбільшу увагу після фінансової кризи 2008-2009 років, найвидатнішою невдачею в управлінні ризиками став операційний колапс Swissair через кризу ліквідності у 2001 році [10], але декільком іншим великим швейцарським БНП також довелося посилити свої системи корпоративного урядування через відомі невдачі в управлінні ризиками.

Хоча у Швейцарії формально діє унітарна система корпоративного урядування, більшість БНП, по суті, використовують подвійну систему урядування, коли рада директорів може делегувати більшу частину щоденного управління БНП виконавчій раді. Однак рада директорів зберігає за собою відповідальність за низку важливих наглядових завдань, визначених законодавством, які не можуть бути делеговані. За винятком банків і страхових компаній, генеральний директор часто є членом ради директорів, а також може бути головою виконавчої ради [11].

З погляду законодавства, Швейцарський кодекс зобов'язань (Swiss Code of Obligations) розглядає управління ризиками як одну зі сфер, яку рада директорів може делегувати виконавчій раді, але має здійснювати нагляд [12]. Також кодекс передбачає, що всі БНП мають включати інформацію про проведення оцінки ризиків у примітках до офіційних звітів.

Хоча немає жодної регуляторної вимоги стосовно обов'язковості використання міжнародних стандартів з управління ризиками, швейцарські БНП, зареєстровані на біржі, використовують систему корпоративного управління ризиками COSO (COSO-ERM), керівний принцип ISO 31000 щодо принципів і впровадження управління ризиками та/або австрійський ON-Regelwerk 49000 Risikomanagement für Organisationen und Systeme.

Практика БНП щодо обговорення питань управління ризиками на засіданнях ради директорів значною мірою залежить від розміру підприємства, секторів, у яких воно працює, поточного економічного та фінансового середовища та попереднього досвіду роботи з управління ризиками. Більшість БНП проводять щорічне (іноді раз на півроку) приблизно 20-хвилинне обговорення радою директорів питань управління ризиками. Додаткові обговорення ризиків зазвичай проводяться в контексті перегляду конкретних видів діяльності чи стратегій, якщо це виправдано відповідними подіями у зовнішньому середовищі, або у зв'язку з великими проектами, злиттями та поглинаннями. Обсяг деталей, які можна обговорювати в оцінці ризиків ради обмежений, тому деякі ради директорів зосереджуються насамперед на підписанні вичерпного списку ризиків (реєстру ризиків), особливо якщо здається, що порівняно з попередніми роками мало змін [13].

Багато великих швейцарських БНП створили на рівні менеджменту один або кілька комітетів, які займаються питаннями ризиків. Ці комітети можуть або зосереджуватися на конкретних ризиках, таких як здоров'я, безпека та навколишнє середовище (HSE), або обговорювати ширший спектр ризиків в межах того самого комітету. Деякі БНП створюють міждисциплінарні команди для вирішення питань ризиків, а в найбільших підприємствах деякі комітети можуть мати різноманітні підкомітети, що відображає глобальне охоплення їхніх операцій. Звітність, як правило, надається фінансовому директору, майже зав-

жди щодо фінансових ризиків, але часто також і щодо інших ризиків. Деякі БНП створюють окремий комітет з питань корпоративного урядування та комплаєнс-ризиків, який підпорядковується безпосередньо генеральному директору або члену виконавчої ради, який відповідає за корпоративне урядування, корпоративну соціальну відповідальність та/або комплаєнс.

У швейцарському законодавстві чи кодексах немає рекомендацій чи вимог для нефінансових БНП мати у своїй структурі Керівника з питань управління ризиками (Chief Risk Officer, CRO). Проте абсолютна більшість БНП мають таку позицію у своїй структурі корпоративного урядування. Також розглядається можливість передачі функції управління ризиками комітету або безпосередньо генеральному директору БНП. CRO там, де він існує, здебільшого займає посади на рівні виконавчого керівництва та підпорядковується або комітету з ризиків, або комітету з аудиту, але іноді безпосередньо раді директорів [13].

Після фінансової кризи 2008-2009 років та ряду помітних помилок або недоліків в управлінні ризиками, швейцарські БНП звернули більшу увагу до управління ризиками. Хоча фінансовий ризик був у центрі уваги, наслідки репутаційних ризиків також стають все більш очевидними для БНП. Найбільші зусилля щодо посилення управління ризиками можна спостерігати в підприємствах, які зіткнулися з серйозними проблемами в нещодавньому минулому. За межами фінансового сектору ця підвищена увага, проте, не завжди відображається у більш формальному підході до організації управління ризиками. Ризики часто залишаються відповідальністю бізнес-функцій, при цьому централізовані функції управління ризиками відіграють більше координаційну та допоміжну роль і звітують перед менеджментом БНП, а не перед радою директорів.

Хоча більший акцент на людях, а не на процедурах, має свої переваги, фінансова криза показала, що ризик є сферою, де офіційні процедури також можуть зіграти свою роль. Деякі БНП досі покладаються на моделі, розроблені для фінансового сектору, які виявилися неадекватними під час фінансової кризи.

Фондовий ринок **Норвегії** має низку відмінних рис, які роблять Норвегію цікавим випадком для поглибленого перегляду політики та практики управління ризиками. Ринок характеризується великою часткою державної власності (36,3 % загальної ринкової капіталізації припадає на державну та муніципальну власність), як безпосередньо, так і через Folketrygdfondet, державну компанію з управління активами, відповідальну за управління Державним пенсійним фондом Норвегії. Іноземні акціонери складають подібну частку ринкової капіталізації норвезького фондового ринку (35,8 %). Частка акцій приватних компаній і приватних інвесторів становить набагато меншу частку акцій (18 %), а взаємні фонди значно відстають від них, що становлять лише 7 % ринкової капіталізації. Важливість державної власності відображена в тому факті, що єдина державна БНП Equinor, яка є більшою частиною власності, становить 31,85 % ринкової капіталізації ринку, а також п'ять найбільших національних компаній, зареєстрованих на біржі, з долею державної власності більше ніж на третину, становлять 62 % ринкової капіталізації [14].

Держава приділяє більше уваги деяким елементам, пов'язаним з ризиком, у своєму нагляді за БНП – зокрема, щодо екологічних і соціальних питань та винаго-

роди менеджменту. Хоча загальна позиція держави полягає в тому, що управління ризиками є, по суті, відповідальністю правління, держава також здійснює регулярну оцінку ризиків у межах управління власністю. Велика увага до управління ризиками також виникла, коли в пресі з'явилися питання, пов'язані з репутаційним ризиком (такі як випадки корупції, недотримання вимог, поведження з навколишнім середовищем, права людини та трудові права). Такі випадки, як правило, вимагають подальших заходів з боку держави як акціонера шляхом регулярних зустрічей з менеджментом, щоб переконатися, що ризики належним чином управляються та розглядаються.

Структура корпоративного урядування в Норвегії, незважаючи на те, що вона відповідає загальним вимогам відповідних директив ЄС, має низку відмінних характеристик, які можна розглядати як сумісні з Скандинавською моделлю урядування. Норвезькі БНП зазвичай мають одnorівневу раду директорів, і генеральний директор не може входити до її складу. Крім того, Кодекс корпоративного урядування [15] рекомендує, щоб ні генеральний директор, ні інші керівники БНП не входили до складу правління.

Норвегія також відома своєю піонерською вимогою, встановленою в 2006 році та запровадженою в 2008 році, яка вимагає, щоб кожна стаття мала принаймні 40 % присутності в правлінні відкритих товариств з обмеженою відповідальністю (що стосується також представництва працівників). Ця вимога вперше була встановлена для державних БНП, починаючи з 2004 року. Вона мала значний вплив на склад правління; з 2006 року відсоток жінок у рада директорів БНП зріс з 18 % до 40 % у 2009 році. У приватних БНП, де така вимога не існує, частка жінок-членів ради директорів залишалася стабільною протягом того самого періоду між 16 % і 17 % [16]. Також жінки, обрані до ради директорів, мають інші демографічні характеристики, ніж їхні колеги-чоловіки (молодші, вища освіта, менші частки власності в компаніях, у рада яких вони працюють). Такі зміни в складі правління впливають на його поведінку, включно з розглядом ризиків. Правління з кращим гендерним балансом приділяють більше уваги аудиту та нагляду за ризиками та контролю, ніж правління, у складі яких лише чоловіки, і вони частіше звертають увагу на управління та контроль ризиків [17].

У межах розгляду Скандинавської школи корпоративного урядування найбільш знаковим виступає найбільше БНП Норвегії Equinor з ринковою вартістю приблизно 117,15 мільярдів доларів США станом на листопад 2022 року [18], має одну з найбільш детально розроблених систем управління ризиками. Низка ключових інцидентів вплинула на його системи управління ризиками, два з яких висвітлені нижче. Його офіційні особи відзначають широкий спектр ризиків, характерних як для роботи в нафтогазовій промисловості, так і для масштабної діяльності в 30 країнах, включаючи деякі середовища з особливо високим ризиком [19]. Важливість ризиків як основної частини діяльності Equinor привела до запровадження системи корпоративного управління ризиками (Enterprise risk management, ERM) у 1999 році, яка включала створення керівного Корпоративного комітету з управління ризиками на чолі з фінансовим директором. З того часу система поступово розвивалася, включаючи перше використання процесів звітності комплексного відображення ризиків у

2006 році. Корпоративний комітет з управління ризиками збирається щонайменше шість разів на рік. Аудиторський комітет і правління отримують звіти про сукупний ризик тричі на рік, але на кожному засіданні окрім розгляду сукупних ризиків вони зосереджуються на одній або двох конкретних сферах.

Компанія Equinor внесла значні зміни в управління ризиками після справи про хабарництво, пов'язаної з незаконними платежами, здійсненими для забезпечення участі в проєкті розробки родовищ природного газу в Ірані "Південний Парс", так званої "справи Хортон", яка стала відомою в 2004 році. Equinor врегулювала цю справу з Міністерством юстиції США та Комісією з цінних паперів і бірж у 2006 році за угодами, які вимагали сплати штраф в розмірі 10,5 мільйонів доларів США, конфіскації вигод у розмірі 10,5 мільйонів доларів США та кримінального покарання у розмірі 3 мільйонів доларів США [20]. Крім того, Equinor погодилася працювати із зовнішнім консультантом із питань комплаєнсу протягом трьох років для оцінки систем внутрішнього контролю та інструкцій, пов'язаних із дотриманням антикорупційного законодавства США. Однак наслідки цієї справи були набагато більшими через її вплив на репутацію підприємства (що також може мати фінансовий вплив), масштабні зміни на рівні генерального директора і правління та скорочення часу, доступного для менеджменту, щоб зосередитися на стратегії й інших справах підприємства. У річному звіті Statoil за 2009 рік (Statoil перейменовано в Equinor у 2018 році) зазначено, що БНП зробило кілька важливих і конкретних кроків, щоб запобігти подібним випадкам у майбутньому, включаючи антикорупційне навчання персоналу, приділяючи додаткову увагу групам серед її співробітників, які вважаються особливо схильними до корупційного ризику. Ще одним практичним кроком стала розробка ризикорієнтованої процедури перевірки всіх нових та істотно змінених ділових відносин.

Важливим чинником формування системи управління ризиками Equinor став терористичний напад у січні 2013 року на газовий завод In Amenas в Алжирі, який призвів до загибелі 40 осіб, у тому числі п'ятих співробітників Equinor [21]. In Amenas працює як спільне підприємство алжирської національної нафтової компанії Sonatrach, британської BP та Equinor. Після цього інциденту рада директорів Equinor ініціювала розслідування, щоб прояснити ланцюжок подій і сприяти навчанню та подальшому вдосконаленню оцінки ризиків, безпеки та готовності до надзвичайних ситуацій підприємства. У вересні 2013 року слідча група представила свій звіт раді директорів, включаючи 19 рекомендацій, серед яких:

- необхідність навчання з питань безпеки для всіх співробітників і керівників з більш цілеспрямованим навчанням з питань безпеки для керівників і міжнародних уповноважених осіб, особливо в країнах з вищими ризиками безпеки;
- ефективна оцінка ризиків безпеки та їх чітке повідомлення співробітникам;
- розробка системи управління ризиками безпеки на основі стандартизованої, відкритої та чітко визначеної методології управління ризиками безпеки, яка дозволить як експертам, так і керівництву мати спільне розуміння ризиків, загроз і сценаріїв, а також їх оцінку.

Звіт також закликає до систематичної розробки та підтримки планів управління ризиками безпеки, а також

до кількох кроків для покращення координації та стандартизації планування реагування на надзвичайні ситуації.

Проаналізувавши приклад найбільшого БНП Норвегії Equinor можна чітко виокремити фокус на нефінансові ризики в Скандинавській школі корпоративного урядування. На підтвердження даної гіпотези слід відмітити високу увагу, яка приділяється питанням корпоративної соціальної відповідальності БНП в Норвегії. Ця велика увага до ризику походить із кількох напрямків [13]:

1. БНП зобов'язані звітувати про свою корпоративну соціальну відповідальність відповідно до розділу 3-3с Закону Норвегії про бухгалтерський облік;

2. зростаюча увага серед акціонерів БНП, включаючи як державу, так і деяких інституційних інвесторів, як БНП вирішують проблеми корпоративної соціальної відповідальності;

3. розуміння та оцінка зі сторони менеджменту БНП стосовно вагомого ділового обґрунтування для вирішення питань корпоративної соціальної відповідальності.

Провідні БНП Норвегії призначають у свої структури корпоративного урядування особу, відповідальну за вирішення питань корпоративної соціальної відповідальності, і ці питання загалом складають важливу частину загальної оцінки ризиків, пов'язаних із здоров'ям і безпекою, аналізу ризиків для репутації та відповідності міжнародним нормам щодо праці і навколишнього середовища, з особливою чутливістю до діяльності в країнах і з

постачальниками чи іншими третіми сторонами в цих країнах, які можуть дотримуватися інших стандартів.

Сінгапур має активний і різноманітний ринок капіталу як для свого розміру. Структура власності складається з двох основних типів – БНП, які починали як:

- сімейні підприємства;
- державні підприємства.

Концентрація власності історично була високою, а основними акціонерами були сім'ї та держава [22]. Важливою особливістю економічного ландшафту Сінгапуру є наявність підприємств, пов'язаних з урядом, які повністю або частково належать державі. Temasek Holding (на 100 % належить Міністерству фінансів Сінгапуру) володіє контрольним пакетом акцій деяких домінуючих БНП у основних галузях, таких як телекомунікації, ЗМІ та транспорт [23].

Галузь корпоративного урядування у Сінгапурі є високо зарегульованою. Правила лістингу, розроблені регулятором та фондовою біржою Сінгапуру, окрім іншого, включають вимоги стосовно систем внутрішнього контролю БНП, висновок правління підприємства, за згодою аудиторського комітету, щодо адекватності внутрішнього контролю, що стосується фінансових, операційних та комплаєнс ризиків БНП. В табл. 1 наведена генеза регуляторних вимог Сінгапуру за напрямком управління ризиками в рамках системи корпоративного урядування БНП у період 2001-2012 років.

Таблиця 1

Генеза регуляторних вимог Сінгапуру за напрямком управління ризиками в межах системи корпоративного урядування БНП в період 2001-2012 років

Дата	Захід
Березень 2001 р.	Кодекс корпоративного урядування вперше був виданий Комітетом з корпоративного урядування
Січень 2003 р.	Набув чинності Кодекс корпоративного урядування. Для загальних зборів акціонерів, які проводяться з 1 січня 2003 року, БНП, зареєстровані на біржі, повинні описувати у річних звітах свою практику урядування з конкретним посиланням на Кодекс
Липень 2005 р.	Переглянутий Кодекс ("Кодекс 2005") було видано після перегляду Радою з корпоративного урядування та розкриття інформації
Жовтень 2008 р.	Посібник для аудиторських комітетів був виданий Комітетом з питань аудиту під керівництвом галузі
Липень 2011 р.	Бухгалтерський та корпоративний регуляторний орган випустив свій перший посібник для директорів під назвою "Бути ефективним директором"
Вересень 2011 р.	Сінгапурська біржа (SGX) оновила посібник з лістингу, щоб включити до вимог щодо лістингу як потребу в адекватних внутрішніх контролях, так і окрему думку правління щодо відповідності системи внутрішнього контролю
Квітень 2012 р.	Сінгапурська біржа (SGX) випустила консультативну записку для всіх зареєстрованих БНП, щоб надати вказівки щодо дотримання вимог щодо розкриття інформації щодо системи внутрішнього контролю
Травень 2012 р.	Грошово-фінансове управління Сінгапуру випустило переглянутий Кодекс корпоративного урядування після всебічного перегляду Кодексу 2005 року Радою корпоративного урядування. Кодекс замінив Кодекс 2005 року. Ключові питання, які розглядаються в переглянутому Кодексі, включають: <ul style="list-style-type: none"> • пояснення щодо незалежності директора та кількох посад директора; • покращення управління ризиками та внутрішнього контролю; • покращення розкриття інформації про практику оплати праці.
Травень 2012 р.	Рада випустила Керівництво з управління ризиками для зареєстрованих на біржі БНП, щоб надати додаткові вказівки щодо ролі правління в управлінні ризиками по відношенню до Кодексу

Перегляд Кодексу в 2012 році відобразив тенденцію до інтегрованої перспективи управління ризиками для всього БНП та потребу посилити відповідальність менеджменту за управління ризиками компанії. Після перегляду Кодексу Рада у травні 2012 року опублікувала Посібник з управління ризиками для зареєстрованих на біржі БНП, який є доповненням до Кодексу. Посібник

містить ключову інформацію про управління ризиками, яку БНП повинно спільно враховувати під час нагляду за системою та політикою управління ризиками. Він також визначає обов'язки менеджменту щодо управління ризиками. На рис. 3 наведено огляд нормативно-правової бази управління ризиками БНП Сінгапуру [13].

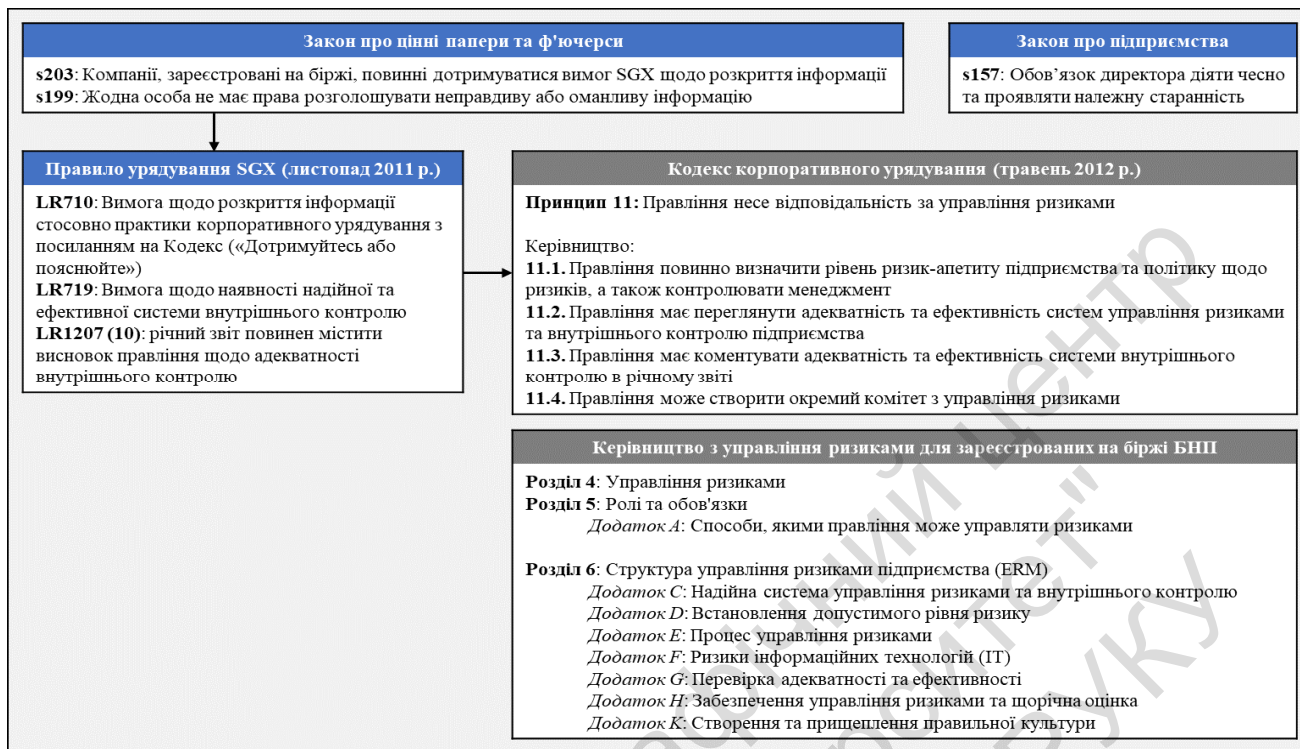

Рис. 3. Огляд нормативно-правової бази управління ризиками БНП Сінгапуру

Генеza регуляторних вимог Сінгапуру за напрямком управління ризиками сприяє тенденції до холістичного, інтегрованого та цілісного погляду на ризики. Загально-корпоративна політика управління ризиками допомагає встановити структурований і дисциплінований підхід до управління ризиками в основних бізнес-процесах БНП та діяльності з прийняття рішень.

Висновки.

Невдачі в управлінні ризиками БНП протягом багатьох років призводили до катастрофічних збитків у різних галузях, коли як у енергетичному секторі такі невдачі призводили не тільки до фінансових, але і до суттєвих екологічних наслідків. Серед найбільш значущих інцидентів можна виділити аварії на нафтовій платформі "Глибоководний горизонт" (Deerwater Horizon) британського нафтогазового БНП BP у 2010 р. в Мексиканській затоці та японській АЕС Фукусіма-1 у 2011 р. Часто цим невдачам також сприяли збої в корпоративному урядуванні, коли ради директорів не повною мірою оцінювали ризики, на які йшли БНП, та/або недосконали системи управління ризиками.

Проведений аналіз чітко вказує, що управління ризиками повинно бути ключовою турботою членів правління БНП для покращення системи корпоративного урядування. Дана гіпотеза ґрунтується на наведеному вище аналізі та може бути доведена також методом від супротивного на прикладі банкрутства інвестиційного банку Lehman Brothers восени 2008 року, яке вважається переломним моментом світової фінансової кризи 2008-2009 років. Управління ризиками було дуже слабким у Lehman Brothers, про що свідчить неефективний комітет з управління ризиками [24]. Даний комітет провів лише дві зустрічі, одну в 2006 р. та одну в 2007 р., перш ніж компанія збанкрутувала в 2008 р. Відсутність релевантного досвіду в комітеті з управління ризиками Lehman Brothers також заслуговує на увагу. Головою

комітету був банкір, який мав невеликий досвід роботи з новітніми банківськими практиками щодо фінансових інструментів, таких як кредитні дефолтні свопи та субстандартні іпотечні цінні папери. Іншими членами комітету з управління ризиками Lehman Brothers були генеральний директор IBM у відставці, продюсер шоу на Бродвеї, колишній генеральний директор іспанської телевізійної мережі та контр-адмірал у відставці ВМС США.

Таким чином, концептуалізація ризик-менеджменту у системі корпоративного урядування БНП стає важливою складовою досягнення середньо- та довгострокових стратегічних цілей БНП в умовах зростаючої макроекономічної та геополітичної невизначеності.

Список використаних джерел:

1. Rasshyalov D., Rushkovskiy M. Risk appetite statement as multinational enterprises' innovative risk management tool / Rasshyalov D., Rushkovskiy M. // Actual problems of international relations – 2019. – ed. 141. – С. 68.
2. Risk Management and Corporate Governance. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264208636-en>, ст. 80.
3. Bennis W., Nanus B. Leaders: Strategies for Taking Charge / Bennis W., Nanus B. // Leaders: Strategies for Taking Charge – 1985. – С. 26.
4. Governance since the Economic Crisis. URL: www.mckinseyquarterly.com/Governance_since_the_economic_crisis_McKinsey_Global_Survey_results_2814
5. Principles for Enhancing Corporate Governance. URL: <http://www.bis.org/publ/bcbs176.pdf>
6. Toward Effective Governance of Financial Institutions. URL: <http://www.group30.org/images/PDF/TowardEffGov.pdf>
7. Governance for Strengthened Risk Management. URL: <http://www.iif.com/download.php?id=PVTGcYdhz8l>
8. Switzerland Market Capitalization: SIX Swiss Exchange: Swiss Market Index. URL: <https://www.ceicdata.com/en/switzerland/six-swiss-exchange-market-capitalization/market-capitalization-six-swiss-exchange-swiss-market-index>
9. SIX Swiss Exchange. URL: <https://www.six-group.com/en/products-services/the-swiss-stock-exchange.html>
10. Cappelli P. / How Swissair Landed in Trouble/ URL: <https://knowledge.wharton.upenn.edu/article/how-swissair-landed-in-trouble/>
11. Swiss Code of Best Practice for Corporate Governance. URL: https://www.economiesuisse.ch/sites/default/files/publications/economiesuisse_swisscode_e_web_2.pdf

12. Federal Act on the Amendment of the Swiss Civil Code. URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/27/317_321_377/en
13. Risk Management and Corporate Governance, Corporate Governance. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264208636-en>
14. Euronext Statistics. URL: <https://live.euronext.com/en/resources/statistics>
15. At the junction of corporate governance & cybersecurity. URL: https://www.eciia.eu/wp-content/uploads/2019/02/FERMA-Perspectives-Cyber-risk-governance-09.10.2018_0.pdf
16. Wang, M., Kelan, E. The Gender Quota and Female Leadership: Effects of the Norwegian Gender Quota on Board Chairs and CEOs / Wang, M., Kelan, E. // J Bus Ethics 117 – 2013. – С. 451.
17. More Women Directors Will Improve Risk Management, ABI SAYS. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2011-09-27/more-women-directors-will-improve-risk-management-abi-says>
18. Market capitalization of Equinor (EQNR). URL: <https://companiesmarketcap.com/equinor/marketcap/>

19. Equinor: Where we are. URL: <https://www.equinor.com/where-we-are>
20. Horton case settlement for Statoil. URL: <https://www.globenewswire.com/news-release/2006/10/13/1816863/0/en/Horton-case-settlement-for-Statoil.html>
21. Publication of the investigation report on the In Amenas terrorist attack. URL: <https://www.equinor.com/news/archive/2013/09/12/12SeptInAmenasreport>
22. Claessens, S., S. Djankov, Lang L. The Separation of Ownership and Control in East Asian Corporations / Claessens, S., S. Djankov, Lang L. // Journal of Financial Economics – 2000. – С. 58.
23. Temasek Review 2022 Highlights. URL: <https://www.temasekreview.com.sg/downloads/Temasek-Review-2022-Highlights.pdf>
24. Grove H., Patelli L. Lehman Brothers and Bear Stearns: risk assessment and corporate governance differences? / Grove H., Patelli L. // Corporate Ownership and Control – 2013. – С. 612.

Надійшла до редколегії 25.11.22

M. Rushkovskiy, PhD Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CONCEPTUALIZATION OF RISK MANAGEMENT IN THE CORPORATE GOVERNANCE SYSTEM OF MULTINATIONAL ENTERPRISES

The purpose of the article is to summarize and present the fundamental trends of the last decade related to the formation of the role and place of risk management in the system of corporate governance of multinational enterprises (MNEs).

The analysis is based on the latest research by leading international researchers, such as American scientists Warren Bennis, Bert Nanus, Hugh Grove and Lorenzo Patelli, British scientists Mingzhui Wang, Elizabeth Kelan and Kevin Crowley, international organizations Basel Committee on Banking Supervision, Group of Thirty, Institute of international finance and the Organization for Economic Cooperation and Development. The conducted analysis clearly indicates that failures in MNEs risk management over many years led to catastrophic losses in various industries, when such failures, as in the energy sector, led not only to financial, but also to significant environmental consequences. Among the most significant incidents, we can highlight the accidents on the oil platform "Deepwater Horizon" of the British oil and gas company BP in 2010 in the Gulf of Mexico and the Japanese nuclear power plant Fukushima-1 in 2011. Often these failures also contributed to failures in corporate governance, where boards of directors did not fully consider the risks that MNEs were taking and/or imperfect risk management systems.

Thus, the conceptualization of risk management in the system of corporate governance of MNEs becomes an important component of achieving medium and long-term strategic goals of MNEs in conditions of growing macroeconomic and geopolitical uncertainty.

Keywords: risk management, corporate governance.

УДК 330.3:332.1:339.9

Л. Поліщук, доц.,
О. Чугаєв, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОЦІНКА ПОЛІТИКИ ЗГУРТУВАННЯ ЄС В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ: СТРУКТУРНО-ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ

Присвячено аналізу політики згуртування ЄС, оцінці процесу її формування та реалізації з метою зменшення регіональних диспропорцій у країнах та регіонах угруповання. Акцентовано на нових сучасних інструментах підтримки в умовах пандемії як реакції на соціальні та економічні виклики. Оцінено звіти ЄК про зближення і економічно підтверджено ефективність політики згуртування на рівні регіонів NUTS-2. Зроблено висновки про її вплив на економічну структуру та розвиток регіонів, виявлено типи регіонів і галузі, котрі стали найбільш вразливими, підкреслено, що підтримка з боку Європейських структурних та інвестиційних фондів у окремих сферах зіграла стабілізуючу роль, пом'якшуючи економічний спад в умовах пандемії.

Ключові слова: політики згуртування ЄС, регіональні асиметрії, структурні диспропорції, регіональний розвиток, Європейські структурні та інвестиційні фонди.

Постановка проблеми. Процес європейської інтеграції та, особливо, кожне подальше його розширення, поглиблювало диспропорції між країнами-членами та регіонами. Наприклад, Люксембург є найбагатшою країною-учасником за показником ВВП на душу населення, що у сім разів більше, ніж у найбіднішої Болгарії, а на регіональному рівні відмінності є ще більшими [1]. Відповіддю на них стала спільна регіональна політика ЄС, котра еволюціонувала, удосконалювалась і трансформувалась у політику згуртування з широкими інвестиційними можливостями для країн і регіонів і, по суті, стала спільною інвестиційною політикою для реалізації нового зеленого курсу. Політика згуртованості ЄС спрямована на зменшення розбіжностей у країнах-членах, сприяння зростанню, зайнятості та сталому розвитку в неблагополучних регіонах і областях.

Європейська політика за своєю суттю є багатовимірною: з одного боку, вона охоплює визначені цілі на рівні ЄС загалом, з іншого боку, враховує часто специфічні потреби національних і субнаціональних територій. Останні виклики, такі як глобальна фінансова та економічна криза, вплив глобалізації, безпека, занепокоєння через терористичні атаки, кризу біженців, вихід Великої Британії з ЄС (Brexit) або пандемія COVID-19 змушують оперативнo реагувати і узгоджувати надскладні рішення як на наднаціональному, так і на локальному рівні.

Пандемія COVID-19 та спричинена нею найбільша рецесія з 1945 року, вразивши особливо сектори спільної взаємодії, загострила існуючі відмінності економічного розвитку країн і регіонів, змусила переглянути і доповнити фінансові інструменти в межах реалізації спільних політик і політики згуртування зокрема. Однак, вона матиме тривалий вплив на ряд соціальних, економічних і екологічних проблем у найближчі роки.

Територіальний вимір політики згуртування ЄС все більше визнається, оскільки створення робочих місць і перехід до зеленої та цифрової економіки залежать від найкращого використання всіх активів, забезпечуючи при цьому скоординоване та стабільне використання спільних ресурсів. Було збережено основні принципи фінансової підтримки держав-членів – загального охоплення, концентрації зусиль, програмного підходу, партнерства влади, додатковості участі ЄС, але суттєво удосконалено механізми та інструменти Структурних фондів. Новими принципами стали гнучкість їх застосування та синергія ключових програм підтримки економічного розвитку. Тому, дослідження змін, їх вплив на досягнення поставлених завдань є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-дослідницький та публікаційний доробок, пов'язаний з регіональною політикою та політикою згуртування, складний, диференційований за цілями, характером і призначенням. У теоретичних дослідженнях присутні різноманітні теорії від класичних підходів до поняття регіон, теорій нерівномірності економічного розвитку, конвергенції та дивергенції (Р. Барро та Х. Сала-і-Мартіна [5], до теорій "нового регіоналізму". Так, наприклад, Е. Гідденс [6] розглядає регіон як соціальний простір, складну децентралізовану структуру. У контексті структурно-функціональної теорії розглядають регіон соціологи Р. Мертон [7] та Н. Луман [8], котрі створили "аналітичну парадигму". М. Кітінг [9-11] вважає, що будь-яка система є одночасно функціональною і територіальною.

Найвідоміші теоретики в цій галузі: Б. Б'юзан, М. Боос, Р. Фальк, Е. Гембл, Б. Хеттне, Б. Джессоп, М. Маршан, П. Містрі, А. Нойманн, А. Паасі, Е. Пейн, Б. Розамонд, Ф. Содербаум, Т. Шоу та Д. Туссі. Вони розвивають свої власні відмінні теоретичні дослідження, що охоплюють новий регіоналізм і підходи до світового порядку разом із регіональним управлінням, ліберальним інституціоналізмом і неокласичним розвитком регіоналізму, до регіонального комплексу безпеки тощо. Усі вони дисципліновані протягом багатьох років із різними дисциплінами, установами, школами і таким чином створили широкий набір концепцій, ідей та припущень, котрі пояснюють регіональні диспропорції і надають рекомендації для розробки політики.

Ансі Паасі [13], наприклад, вважає, що "новий регіоналізм", "регіон", "місто-регіон", "трансграничний регіон", "кордон" та "ідентичність" стали важливими на глобальній та європейській геоекономічній арені. Відродження цих термінів було частиною трансформації як політичної економії, так і управління на наднаціональному, державному та регіональному рівнях. Регіони стали особливо значущими в ЄС, де створення самого Союзу, так і "Європи регіонів" є конкретними проявами зміни масштабів державних просторів і присвоєння нових значень території. Така зміна масштабів також призвела до посилення конкуренції між регіонами. Регіональна ідентичність, ідея, яка принаймні неявно вказує на певну згуртованість або соціальну інтеграцію в регіоні, стала головним сучасним трендом. Це було визначено в політиці згуртованості ЄС як важливий елемент регіонального розвитку.

Крім того, у європейських наукових дослідженнях активно обговорюється вирішення дилеми між конкурентоспроможністю країн і регіонів та їх згуртованістю [14].

© Поліщук Л., Чугаєв О., 2022

Регіоналізм і регіоналізація розглядаються у науковій літературі як процеси чи політики всередині регіону, які впливають на формування власне регіональної динаміки і впливають на зближення. Проте процеси розглядаються по-різному. Ф. Содербаум пише про те, що регіоналізм включає поняття певної регіональної еволюції – "регіональної консолідації" [18]. Процес регіоналізму може бути проаналізований за трьома складовими: регіональна консолідація, міжнародна присутність регіону, акторність.

Регіональна консолідація включає внутрішню інтеграцію та формування ідентичності регіону, що виявляються у таких формах: соціальна система, регіональний комплекс, міждержавна спільнота, регіональна спільнота та інституційна **політія** [18].

Міжнародна присутність, тобто здатність діяти на міжнародній арені, залежить від розмірів регіону, структури економіки, сфер впливу зовнішньої політики, військової могутності тощо. Вона може розглядатися як складна змінна і бути сильною або слабкою. Акторність самого регіону залежить від його здатності послідовно діяти на зовнішньому рівні та від загальних ціннісних підходів і принципів, що поділяються учасниками, внутрішньої легітимності процесу прийняття рішення, здатності розмежувати пріоритети політики та можливості використовувати політичний, економічний та інший інструментарій.

Б. Хеттне пропонує розглядати регіоналізм із трьох позицій: вимір регіону (dimensions), оцінка акторів, рівні регіону, проте виходить із критеріїв процесів усередині самих регіонів. [21]. Також, він виділяє два типи регіоналізму: "низький" (lower level regionalism) і "високий" (high level regionalism). Для низького типу регіоналізму характерний поділ регіонів на типи за їх рівнем та масштабами, що нагадує критерії Содербаума. Динаміка "високого" типу регіоналізму має структурні наслідки і за межами конкретного регіону. Тут ми можемо говорити про міжрегіональні процеси, які через інтенсифікацію зв'язків можуть перерости в мультирегіоналізм. Мультирегіоналізм сприймається як перспектива регіоналізму, у межах якої можлива інституціоналізація нової структури світового порядку. На думку більшості дослідників, сьогодні складно прогнозувати майбутнє міжрегіональних відносин.

Теоретичний напрям "новий регіоналізм" є новим поглядом на процеси, що відбуваються усередині регіону; на причини та витоки регіональної консолідації; на роль політики у формуванні регіону. Європейські дослідження, що започаткували теоретичні обґрунтування процесів побудови інститутів та регіонального простору, поступово доповнюються новими об'єктами. Відбулася констатація "завершеності" кола певних теоретичних поглядів щодо оцінки процесів згуртування всередині Європи. Всі ці теорії не конкурують одна з одною, а доповнюють можливість дослідження процесів регіоналізації та згуртування. Можна перефразувати слова аналітиків теорій європейської інтеграції А. Вінера і Т. Діца: мозаїка регіональних теорій ніколи не вичерпається [17].

Термін "компаративний" або "порівняльний" регіоналізм (comparative regionalism) з'явився порівняно недавно. Одним із перших цей термін вводить у науковий обіг Ф. Лаурсен у виданій під його редакцією монографії "Компаративна регіональна інтеграція" (Comparative Regional Integration) [22]. Метою дослі-

дження є розгляд інтеграційних процесів з погляду різних теорій, а саме реалізму, інституціоналізму тощо. У написанні книги брали участь такі автори як Ф. Содербаум, Л. Ван Лангенхове, А. Варлейх-Лак та ін. Пізніше у розвиток теми вийшли кілька робіт, написаних цими ж авторами, серед них дослідження Ф. Содербаума та його колег, у яких використовується термін "порівняльний регіоналізм" стосовно вивчення регіональної динаміки в ЄС [19, 23, 25].

Автори порушують такі актуальні питання: як може Європейський Союз стати прикладом та матрицею досліджень для інших регіонів і чи може це стати відправною точкою для досліджень? Вони пропонують керівництво для вивчення регіональної динаміки всередині ЄС з огляду на нову методологію дослідження, а також попередній досвід розробників регіональних теорій. Таким чином, тривають дискусії з питань про те, що відбувається в регіонах, як і за рахунок чого відбувається регіональне зближення та **на регіоналізм** як процес.

Українські науковці також активно досліджують теоретичні і практичні основи сучасного регіоналізму і особливо процеси і політику згуртування в ЄС, зокрема, Зінчук Т., Ковальчук О., Куцмус Н., Лукач Н., Прокопчук О., Стародуб Т., Усюк Т. та ін. [1-3].

Політика згуртованості ЄС спрямована на зменшення розбіжностей між країнами і регіонами ЄС, сприяння зростанню, зайнятості та сталому розвитку. Протягом останніх років велика увага приділялася науково-обґрунтованим політичним втручанням і більш інтегрованим територіальним підходам, які відображають різноманіття і відмінності регіонів ЄС, з погляду зайнятості, демографії, бідності, освіти чи економічної діяльності.

Теоретичні напрацювання сьогодні широко застосовуються на практиці. Вони знайшли своє відображення в багатьох документах Європейського Союзу, наприклад, хартіях, методологічних рекомендаціях, програм, до вибору системи порівняльних показників тощо.

Мета (статті) дослідження. Метою даної статті є вивчення процесу та оцінка ефективності реалізації політики згуртування в ЄС на основі аналізу звітів Європейської Комісії, економетричного моделювання та характеристика нових інструментів для вирівнювання економічного розвитку країн та регіонів в умовах пандемії.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі розширення ЄС відмінності і диспропорції між країнами і регіонами зростали, відповідно політика згуртування стала пріоритетною. За даними Євростату на 10 регіонів із найвищим ВВП припадає понад п'ята частина економічного виробництва ЄС. У 2019 р. найвищі рівні регіонального ВВП були зафіксовані в основних центрах ділової активності (рис. 1). На іншому кінці діапазону найменш розвинені 85 регіонів, кожен з яких мав рівень регіонального ВВП менше 25 млрд. євро, разом забезпечивши 8,2 % економічного виробництва ЄС [1].

У 2019 році рівень ВВП на душу населення вищий за середній був насамперед у смузі регіонів, яка простягалася від скандинавських держав-членів до Німеччини та країн Бенілюксу до Австрії та північної Італії. В іншому випадку було кілька ізольованих зон з відносно високими регіональними значеннями ВВП на душу населення, наприклад, більша частина Ірландії, окремі регіони Іспанії та Франції, а також багато столичних регіонів.

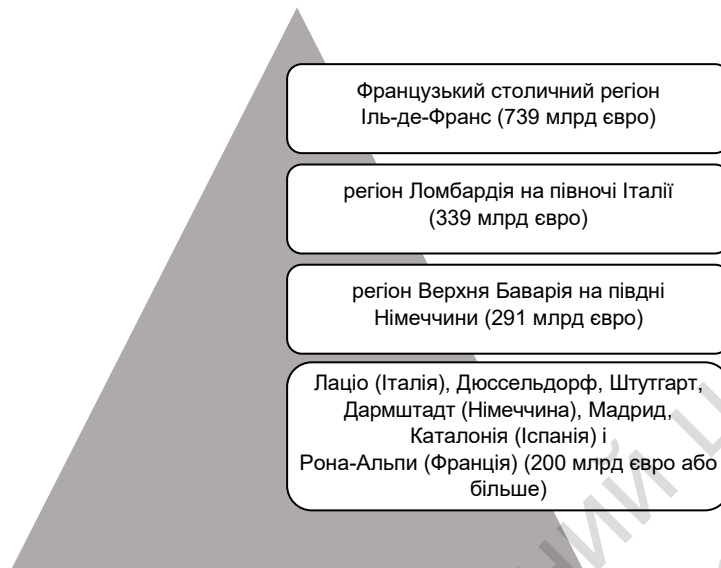

Рис. 1. Регіони з найвищим регіональним рівнем ВВП в ЄС, 2019 р.

Джерело: Eurostat regional yearbook, 2021 URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/13389103/KS-HA-21-001-EN-N.pdf/1358b0d3-a9fe-2869-53a0-37b59b413ddd?t=1631630029904>

Регіони, де ВВП на душу населення становив менше 70 % від середнього показника ЄС, переважно розташовані в смузі, що тягнеться від Латвії та Литви на півночі, вниз через східні частини ЄС до Греції та південної Італії, перш ніж поширитися через Середземне море до південних регіонів Іспанії та частини Португалії; більшість ультрапериферійних французьких регіонів також мали ВВП на душу населення, менший за 70 % від середнього по ЄС [1].

Більшість держав-членів ЄС характеризуються моноцентричною схемою економічного розвитку з регіональним ВВП на душу населення, як правило, найвищим у столичних регіонах. Наприклад, Прага (Чехія), Братиславський край (Словаччина), Варшава (Польща), Бухарест (Румунія) і Будапешт (Угорщина) усі включені до 20 регіонів ЄС із найвищим рівнем ВВП на жителя, тоді як у інших регіонах, що наявні в цих державах-членах, рівень економічної активності був нижчим за середній рівень ЄС. Подібну картину, хоча й менш виражену, можна спостерігати в Литві та Португалії та інших країнах.

Для Німеччини та Італії оцінка була нетиповою, бо обидві вирізняються більш поліцентричною моделлю економічного розвитку. Дійсно, ВВП на душу населення в Берліні був нижчим, ніж в 11 з 37 інших регіонів Німеччини, тоді як аналогічний аналіз для Італії показує, що ВВП на душу населення в Лаціо був нижчим, ніж у 5 з 20 інших італійських регіонів [1].

У ЄС визначено 240 регіонів рівня NUTS,2 для яких доступні дані про ВВП [32]. Звіти про згуртованість готуються на основі цього рівня. Ці регіони і є основними об'єктами політики згуртування. Вони ранжовані та розділені на три групи:

- менш розвинені регіони (less developed regions), де ВВП на душу населення становив менше 75 % від середнього по ЄС;

- регіони з перехідною економікою (transition regions), де ВВП на душу населення становив 75–100 % від середнього по ЄС; і

- більш розвинені регіони (more developed regions), де ВВП на душу населення становив понад 100 % від середнього по ЄС [35].

Поділ регіонів на три групи дозволяє дещо обмежити кількість проблемних територій і сконцентрувати допомогу. Основна частина бюджету на політику згуртованості ЄС надається регіонам, розвиток яких відстає від середнього по ЄС, зокрема, менш розвиненим регіонам, які переважно розташовані на півдні чи сході ЄС, країнам Балтії та деяким найвіддаленішим та сільським регіонам. Фінансування зосереджено на цих менш розвинених регіонах з метою зменшення економічної, соціальної та територіальної нерівності.

Формування та реалізація політики згуртування.

Зміст реформи політики економічного і соціального згуртування, розрахованої на період з 2021 по 2027 роки, зводиться до виконання Європейським Союзом декількох постулатів: забезпечити спадкоємність цілей та інструментів регіональної політики, сприяти їх концентрації, а також розширити можливості країн і регіонів отримувати фінансування з усіх Європейських структурних та інвестиційних фондів (ESI Funds (European Structural and Investment Funds) [35].

Для цього **програмного періоду** введені нові, гнучкіші правила фінансування соціально-економічного розвитку. Зміни передбачають концентрацію зусиль на зменшеному наборі цілей у рамках діючого зеленого курсу і, відповідно, у політиці згуртування (див. рис. 2). Так як ЄС в умовах пандемії призупинив дію Пакту стабільності і зростання, тому встановлення прямої залежності між наданням коштів з європейських фондів та виконанням країнами-членами зобов'язань щодо скорочення бюджетного дефіциту і розмірів державного боргу було скасовано.

Цілі політики згуртування 2014-2020 2021-2027	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Посилення досліджень, технологічного розвитку та інновацій. 2. Розширення доступу до інформаційно-комінікаційних технологій, їх використання та якості. 3. Підвищення конкурентоспроможності МСП. 4. Підтримка переходу до низьковуглецевої економіки. 5. Сприяння адаптації до зміни клімату, запобіганню та управлінню ризиками. 6. Збереження та захист навколишнього середовища та підвищення ефективності використання ресурсів. 7. Сприяння сталому транспорту та вдосконалення мережевої інфраструктури. 8. Сприяння стабільній та якісній зайнятості та підтримка мобільності робочої сили. 9. Сприяння соціальній інтеграції, боротьба з бідністю та будь-якою дискримінацією. 10. Інвестиції в освіту, навчання та навчання впродовж життя. 11. Підвищення ефективності державного управління. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Більш конкурентоспроможна та розумніша Європа. 2. Більш екологічний перехід до чистої нульової вуглецевої економіки. 3. Більш пов'язана Європа шляхом підвищення мобільності. 4. Більш соціальна та інклюзивна Європа. 5. Європа ближча до громади шляхом сприяння сталому та інтегрованому розвитку всіх типів територій.

Рис. 2. Програмні цілі політики згуртування

Джерело: Regional policy URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/what/key-achievements/

На період 2021-2027 років відбулася низка змін в організації та управлінні політикою згуртованості, зокрема, оновлено Регламент про загальні положення (CPR) – Регламент (ЄС) № 1303/2013 від 17 грудня 2013 року. Він забезпечує політичну основу для того, щоб фонди спільного управління, включаючи фонди згуртування ЄС, продовжували фінансувати цілі сприяння конвергенції та підтримки найменш розвинених частин ЄС. Будучи правовою основою політики згуртованості, він дає змогу швидко реагувати на нові економічні та соціальні виклики за рахунок більшої гнучкості щодо передачі ресурсів. Крім того, згідно з внесеними змінами у Регламент, усі Європейські структурні та інвестиційні фонди підлягають однаковим правилам програмування, управління та моніторингу [36]. Регламент (ЄС) 2020/558 про внесення змін до Регламентів (ЄС) № 1301/2013 та (ЄС) № 1303/2013 щодо конкретних

заходів для забезпечення виняткової гнучкості використання Європейських структурних та інвестиційних фондів був прийнятий у відповідь на спалах COVID-19. Цей Регламент дозволяє адаптувати процеси та фінансування Європейських структурних та інвестиційних фондів (ESIF) у світлі відповіді на пандемію [30].

Загальний бюджет політики згуртованості та правила, пов'язані з його розподілом, ухвалюються спільно Радою та Європейським Парламентом. Процес програмування та впровадження політики згуртованості узагальнено на рис. 3. Політичної згоди щодо нового законодавчого пакету політики згуртованості було досягнуто наприкінці 2020 р. Близько 337,7 млрд євро (у цінах 2018 р.) було закладено на політику згуртованості ЄС у рамках багаторічної фінансової програми на 2021-2027 роки [35].

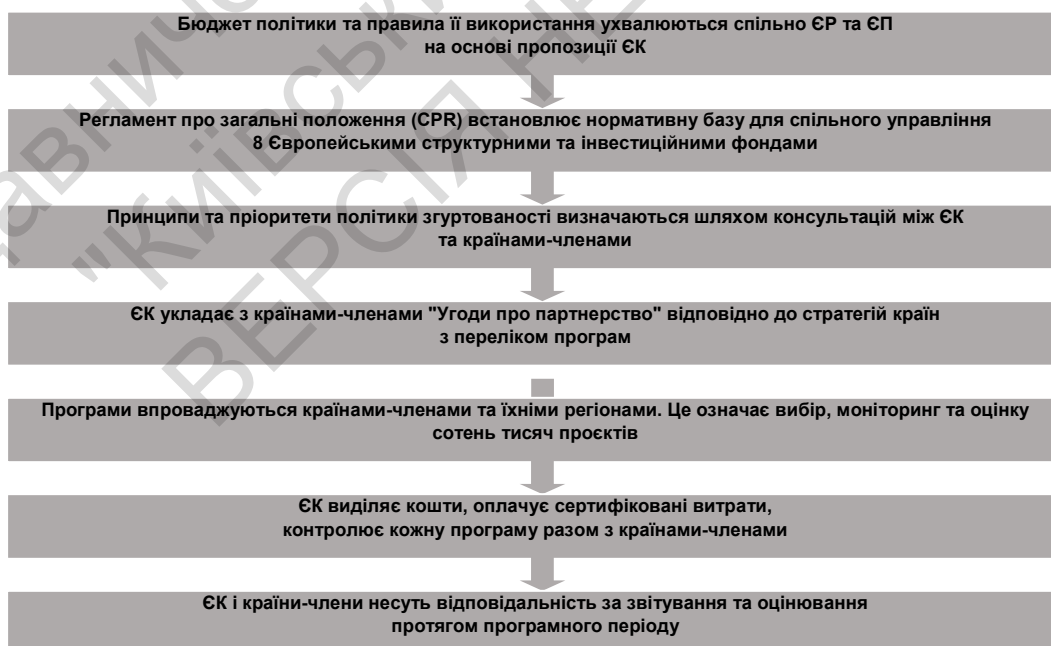

Рис. 3. Процес програмування та впровадження політики згуртованості

Складено авторами за [35].

Фінансування політики згуртованості стає дедалі важливішим, збільшившись з еквівалента 34 % до 51 % державних інвестицій між періодами 2007-2013 та 2014-2020 років.

Поки тривали дискусії навколо політичної угоди щодо політики згуртованості, криза COVID-19 швидко змінила соціально-економічний ландшафт. Унаслідок було узгоджено пакет REACT-EU (Допомога у відновленні згуртованості та територій Європи) [28]. Він надав додаткові 57,5 млрд євро фінансування на 2021 і 2022 роки в рамках Європейського інструменту відновлення (також відомого як "Наступне покоління ЄС"). Таким чином, загальний бюджет згуртованості на період між 2021 і 2027 роками, що охоплює ЄФРР, Фонд згуртованості, ESF+, Фонд справедливого переходу та REACT-EU становить 395,2 млрд євро (у цінах 2018 р.).

На період 2021-2027 років розподіл коштів здійснюється за методом, який переважно базується на регіональному валовому внутрішньому продукті (ВВП) на душу населення. Проте було додано набір нових критеріїв – безробіття серед молоді, низький рівень освіти, зміна клімату, а також прийом та інтеграція мігрантів – щоб краще відобразити виклики, з якими стикається кожен регіон.

Для розподілу коштів REACT-EU між державами-членами ЄС використовуватиметься спеціальний метод розподілу. Це відрізняється від звичайного методу розподілу коштів на політику згуртованості та враховуватиме рівень добробуту, величину економічного спаду через пандемію COVID-19 та вплив кризи на безробіття (зокрема серед молоді).

Слід виокремити запропонований Європейською Комісією новий набір заходів для мобілізації підтримки проти COVID-19 – Coronavirus Response Investment Initiative (CRII) та Coronavirus Response Investment Initiative Plus (CRII+). Ці пакети запроваджують надзвичайну гнучкість, щоб дозволити повною мірою мобілізувати всю невикористану підтримку з Європейських структурних та інвестиційних фондів. Ця гнучкість забезпечується через:

- можливості передачі коштів між трьома фондами політики згуртованості (Європейський фонд регіонального розвитку, Європейський соціальний фонд і Фонд згуртованості);
- трансферти між різними категоріями регіонів;
- гнучкість, коли йдеться про тематичну концентрацію;
- 100 % співфінансування ЄС для програм політики згуртованості на звітний 2020-2021 рік, що дозволяє державам-членам отримати вигоду від повного фінансування ЄС для заходів, пов'язаних з кризою;
- звільнення держав-членів від вимоги вносити зміни до угод про партнерство [33].

Пакет CRII+ також спрощує процедурні кроки, пов'язані з реалізацією програми, використанням фінансових інструментів та аудитом. Це безпрецедентно і виправдано через надзвичайну ситуацію, до якої спричинив спалах коронавірусу.

Щодо другого набору заходів, Комісія проводила широкі консультації з державами-членами, Європейським парламентом та відповідними секторами [34].

Програмування політики згуртованості є частиною загальної координації економічної політики, зокрема Європейського семестру, цифрового переходу, Європейської зеленої угоди та просування Європейської основи соціальних прав. Ці зв'язки між політикою згуртованості та ширшими реформами були зміцнені таким чином, що Європейська комісія може призупинити регі-

ональне фінансування будь-якої держави-члена ЄС, яка не дотримується економічних правил ЄС.

Також, слід згадати, що в рамках стратегії "Європейський зелений курс" Європейською Комісією було представлено *Нову промислову стратегію для Європи* [27]. Промисловість є центральною для майбутнього прогресу та процвітання Європи, має глобальну конкурентну перевагу за товарами і послугами з високою доданою вартістю. Вона становить понад 20 % економіки ЄС, є місцем зайнятості приблизно 35 млн людей, на неї припадає 80 % експорту товарів. На частку малого та середнього бізнесу (МСП) припадає понад 99 % усіх європейських фірм, переважна більшість із яких є сімейними компаніями, які є економічною та соціальною опорою співтовариства.

У цій стратегії визначено пріоритетні цілі для майбутнього розвитку Європи: *сприяти підвищенню конкурентоздатності європейської промисловості на глобальних ринках; забезпечити європейському промисловому сектору "кліматичну нейтральність"; забезпечити цифрову трансформацію промисловості.*

Хоча чітких термінів для цифрового та екологічного переходу не встановлено, проте зазначається, що наступні 5 років будуть вирішальними для створення умов такого переходу. *Таким чином, ми бачимо, що основні цілі політики згуртування і промислової стратегії збігаються.*

Запорукою досягнення цих планів є низка ініціатив та фінансових інструментів, серед яких і застосування механізмів політики згуртування. Стратегія містить перелік фінансових інструментів, за рахунок яких вона має бути реалізована. Уніфікація правил доступу до коштів Структурних та інвестиційних фондів повинна сприяти доступу до спільного фінансування проектів у межах різних політик, наприклад, згуртування і промислової. Про це неодноразово підкреслюється у повідомленнях і звітах Європейської комісії – синергія і взаємодоповнюваність інструментів політики.

Ще один важливий фінансовий інструмент у рамках стратегії – важливі проекти спільного європейського інтересу (Important Projects of Common European Interest, IPCEI) – інвестиційні проекти, які вирізняються високим рівнем інноваційності і сприяють інтересам всього Європейського Союзу, проте, в силу досить великих ризиків, не можуть бути достатньою мірою профінансовані приватним капіталом [27]. Такі проекти мають бути схвалені Єврокомісією і щодо них застосовуються м'якші правила у сфері санкціонування державної допомоги.

Держави-члени можуть використовувати IPCEI, щоб об'єднувати фінансові ресурси, ключових гравців у ланцюжках створення вартості. Вони є каталізатором для інвестицій і дозволяють державам-членам фінансувати транскордонні масштабні інноваційні проекти у разі провалів ринку. Спираючись на досвід останніх IPCEI, Комісія буде вивчати шляхи поєднання національних інструментів та інструментів ЄС для залучення інвестицій у всьому ланцюжку створення вартості, повністю дотримуючись відповідних фінансових правил і правил конкуренції.

Правила фінансування політики згуртованості протягом періоду 2021-2027 років були спрощені та гармонізовані таким чином, що однакові правила застосовуються до всіх фондів. Процедури були адаптовані таким чином, щоб вони базувалися на підході, орієнтованому на результат, з більшим прозорим контролем, меншими бюрократичними процедурами, запровадженням конкретних попередніх умов перед виділенням коштів та вимірних цілей для кращої підзвітності. Мета полягає в тому, щоб ці спрощені правила та скоордино-

вані структури дозволили досягти більшого розширення повноважень субнаціональних органів влади в управлінні коштами ЄС [36].

Восьмий звіт Європейської комісії про згуртованість. Європейська Комісія у лютому 2022 р. оприлюднила 8 Звіт щодо згуртованості [31], котрий аналізує основні зміни територіальної нерівності в ЄС за останнє десятиліття і визначає вплив на них спільної політики. У ньому підкреслюється потенціал зеленого та цифрового переходу як нових рушійних сил зростання ЄС, але стверджується, що без відповідних політичних дій можуть з'явитися нові економічні, соціальні та територіальні диспропорції. Також, йдеться, про те, як політика згуртованості повинна розвиватися, щоб відповідати на нові виклики, і, зокрема, як забезпечити місцеві, багаторівневі та партнерські відносини, які б сприяли збли-

женню, водночас будуючи синергію та інтегруючи цілі згуртованості в інші політики та інструменти.

Також було опубліковано звіт про результати діяльності Європейських структурних та інвестиційних фондів за період 2014-2020 [29]. У ньому було вказано основні переваги від їх діяльності і наголошено на проблемних питаннях їх функціонування. Підкреслюється, що рівень фінансового впровадження відповідає багаторічному характеру політики, яка фінансується фондами. Прогрес у фінансовій реалізації різнився за різними тематичними напрямками, причому найкращу підтримку було надано для зростання конкурентоспроможності МСП, адаптації до зміни клімату та запобіганню ризикам, а також у транспортну та енергетичну мережеву інфраструктуру. Окремі результати наведені у рис. 4.

Результати діяльності Європейських структурних та інвестиційних фондів у період 2014-2020 рр.					
підтримка 3 млн підприємств додатковим оборотним капіталом	створення 236,5 тис. нових робочих місць	підвищення енергоефективності понад 359 тис. домогосподарств	допомога 45 млн людей у працевлаштуванні, соціальній інтеграції чи освіті	підтримка понад 2 млн проєктів в аграрному секторі та сільській місцевості	збереження 31 500 робочих місць і створення 4 тис. нових робочих місць у морському та рибальському секторах

Рис. 4. Результати діяльності Європейських структурних та інвестиційних фондів

Складено авторами за [29].

У восьмому **Звіті** оцінюється довгострокова еволюція регіональних відмінностей і розглядається короткострокові наслідки пандемії, що дозволяє зробити наступні висновки:

- Пандемія мала асиметричний вплив на регіони ЄС, відображаючи різний стан охорони здоров'я, обмежень та економічної структури.

- Конвергенція була зумовлена швидким зростанням у менш розвинутих регіонах. З 2001 року менш розвинені східні регіони ЄС наздоганяють решту ЄС, що призвело до значного скорочення розриву ВВП на душу населення. Їхні високі темпи зростання були зумовлені структурними перетвореннями, зокрема переміщенням зайнятості з сільського господарства в сектори з вищою доданою вартістю.

- Декілька регіонів із середнім рівнем доходу та менш розвинутих регіонів, особливо на півдні ЄС, постраждали від економічної стагнації або занепаду. Це свідчить про те, що вони опинилися в *пастці розвитку*.

- Столичні регіони розвиваються краще, ніж інші. У період з 2001 по 2019 рік реальний ВВП на душу населення в метрополіях зростав швидше, ніж в інших регіонах ЄС, що призвело до зростання концентрації економічної діяльності та зайнятості в цих регіонах. Однак, це зростання залишається нерівномірним.

- Зайнятість зростає, але регіональні відмінності залишаються. На рівні ЄС рівень зайнятості досяг свого найвищого значення в 2019 році – 73 % осіб у віці 20-64 років. Рівень зайнятості в менш розвинутих регіонах залишається набагато нижчим, ніж у більш розвинутих.

- Політика згуртованості допомогла зменшити диспропорції. Економічне моделювання у звіті показує, що в 2023 році ВВП на душу населення буде на 2,6 % вищим у менш розвинутих регіонах завдяки підтримці політики згуртованості в 2014-2020 роках.

- Політика згуртованості швидко відреагувала на кризу COVID-19, мобілізувавши додаткове фінансування, зробивши витрати на реагування на кризу прийнятними та дозволивши вищі ставки співфінансування. Це допомогло країнам-членам і регіонам відреагувати на кризу. Однак, у звіті підкреслюється, що політика згуртованості має повернутися до своєї основної місії – зменшення регіональних розбіжностей і сприяння довгостроковому регіональному розвитку

Можливості для зростання та нові ризики диспропорцій. У Звіті підкреслюється, що у наступні 30 років зростання ЄС буде залежати від зеленого та цифрового переходу. Це принесе нові можливості, але вимагатиме значних структурних змін, які, ймовірно, створять нові регіональні диспропорції. Якщо їх ігнорувати, демографічний перехід може підірвати як згуртованість, так і зростання. Спосіб управління цими переходами визначить, чи зможуть усі регіони та громадяни, де б вони не жили, отримати вигоду від цих процесів.

За останні два десятиліття політика згуртованості зменшила економічні, соціальні та територіальні диспропорції. Проте потужні зелені, цифрові та демографічні зміни можуть створити нові, збільшити вимоги до національних і місцевих органів влади, викликати невдоволення населення.

Політика згуртованості може допомогти згладити ці виклики трьома способами: по-перше, пропонуючи позитивну економічну перспективу для регіону; по-друге, вирішуючи проблеми щодо якості життя, можливостей працевлаштування та соціальної інтеграції, і по-третє, забезпечуючи справедливий розподіл витрат і вигод при вирішенні нових проблем. Це допоможе посилюючи роль регіонів і врахувати територіальний вплив горизонтальної політики ЄС.

Економетрична оцінка ефективності політики згуртування на рівні регіонів NUTS2 і NUTS1.

Методика аналізу. У ролі залежної змінної ми використовуємо річне зростання реального валового регіонального продукту (GDP_{gr}, %) в регіонах ЄС. Це показник ефективності функціонування економіки регіону. Ми не використовуємо зростання на душу населення, адже позитивна демографічна динаміка за рахунок природного приросту населення та чистої імміграції в регіон свідчать про успіхи та привабливість регіону. На відміну від міжнародної міграції бар'єри для міграції всередині країни набагато менші, тому припущенням про те, що різниця у жорсткості бар'єрів для міграції може вплинути на результати, можна знехтувати.

Незалежні змінні включають, по-перше, ВВП за поточними цінами на душу населення відносно середнього рівня по ЄС (GDP_{pc}, разів) як показник відносного рівня розвитку та вартості робочої сили; по-друге, частки галузей у кількості зайнятих (%) як показники галузевої структури економіки; по-третє, вказані частки помножені на GDP_{pc} для дослідження потенційних ефектів взаємодії галузевої структури та рівня розвитку країн. Аналізовані галузі включають такі:

- сільське, лісове і рибне господарство (Agr);
- промисловість (Ind);
- будівництво (Con);
- торгівля, транспорт, послуги поселення та харчування (Trade);
- інформаційні та телекомунікаційні послуги (IT);
- фінансові та страхові послуги (Fin);
- операції з нерухомістю (RE);
- професійні, наукові, технічні, управлінські та допоміжні послуги (Prof);
- державне управління, оборона, освіта, охорона здоров'я і соціальна робота – умовно "бюджетний сектор" (Adm);
- мистецтво, розваги, рекреаційні та інші послуги, діяльність домогосподарств та екстериторіальних організацій (Ent).

Дані взяті з Eurostat (2020). У часовому розрізі ми аналізуємо окремо закономірності у період перед пандемією коронавірусу (взяті середня геометрична залежна змінна GDP_{gr} у 2016-2019 рр. та незалежні змінні за 2017 р.) та під час пандемії (залежна і незалежні змінні взяті за 2020 р.), оскільки остання, як можна очікувати, призвела до принаймні тимчасового, але кардинального зламу закономірностей щодо оптимальної галузевої структури економіки.

Спочатку використано кореляційний аналіз для виявлення потенційних факторів, що можуть бути використані для побудови регресійних моделей економічного зростання в регіонах. З метою оцінки стійкості результатів аналіз проведено в розрізі регіонів ЄС-27 різного рівня (NUTS2 і NUTS1). Регресійні моделі також перевірені на стійкість до статистичних викидів.

Далі використано двофакторний дисперсійний аналіз, де одним з факторів є GDP_{pc}, а другим по черзі є частки зайнятих у кожній окремій галузі. Групування за GDP_{pc} відбувається таким чином, що всі регіони поділяються майже навпіл: вище та нижче медіани 0,93 за 2017 р. (дві групи значень). Групування за показниками галузевої структури – з урахуванням меж 33 % та 67 % перцентилів за 2017 р. (три групи значень). Перевіряється значущість основних ефектів та ефектів взаємодії. Метод найменшої значущої різниці Фішера дозволяє виокремити групи, в яких саме спостерігається відмінність у темпах економічного зростання.

Результати. У табл. 1 подано результати кореляційного аналізу. Як бачимо, кореляції для NUTS2 і NUTS1 достатньо схожі за значущістю, але за поодинокими винятками. Наприклад у 2016-19 рр. Agr×GDP_{pc} значуще корелює з GDP_{gr} тільки на рівні регіонів NUTS2, Trade×GDP_{pc} тільки на рівні регіонів NUTS1 тощо. До того ж, GDP_{pc} часто сильно корелює з факторами його взаємодії з галузевою структурою. З метою уникнення мультиколінеарності в таких випадках фактори взаємодії є кандидатами на виключення з подальшого регресійного аналізу.

Таблиця 1

Кореляція показників рівня економічного розвитку та галузевої структури економіки регіону з темпами економічного зростання

Регіони	NUTS2	NUTS1	NUTS2	NUTS1
Роки	2016-19	2016-19	2020	2020
GDP _{pc}	-0.12	-0.25	0.33	0.34
Agr	-0.06	0.16	-0.02	-0.02
Ind	0.17	0.21	0.17	0.20
Constr	0.08	0.18	-0.03	0.09
Trade	0.00	0.05	-0.57	-0.57
IT	0.33	0.31	0.29	0.31
Fin	0.18	0.14	0.17	0.19
RE	0.11	0.00	0.02	0.07
Prof	0.01	-0.14	0.02	0.07
Adm	-0.26	-0.46	0.14	0.02
Ent	-0.12	-0.15	-0.32	-0.24
Agr×GDP _{pc}	-0.19	0.07	0.17	0.14
Ind×GDP _{pc}	-0.11	-0.24	0.30	0.31
Constr×GDP _{pc}	-0.13	-0.23	0.31	0.40
Trade×GDP _{pc}	-0.10	-0.25	0.19	0.20
IT×GDP _{pc}	0.14	0.03	0.36	0.37
Fin×GDP _{pc}	0.08	-0.01	0.27	0.28
RE×GDP _{pc}	-0.04	-0.17	0.28	0.27
Prof×GDP _{pc}	-0.01	-0.17	0.29	0.30
Adm×GDP _{pc}	-0.18	-0.34	0.37	0.34
Ent×GDP _{pc}	-0.06	-0.15	0.16	0.19

Примітка. За максимальної кількості спостережень з доступними даними кореляції такі статистично значущі (для NUTS2 і NUTS1, відповідно) при $p < 0,01$: 0,165 і 0,271; при $p < 0,05$: 0,126 і 0,207; при $p < 0,1$: 0,106 і 0,175, згідно t -критерію.

У табл. 2 подано **регресійні моделі** після відсіювання факторів із статистично незначущими регресійними коефіцієнтами за *t*-критерієм. Вплив цих факторів несуттєвий після урахування факторів, що залишилися у моделях. Видалення з вибірок статистичних викидів

майже не впливає на регресійні моделі. Регресійні коефіцієнти залишаються значущими і схожими за величиною. Загалом моделі пояснюють від третини до половини дисперсії залежної змінної.

Таблиця 2

Результати регресійного аналізу факторів економічного зростання в регіонах ЄС

Модель	1	2	3	4
Роки	2016-2019	2016-2019	2020	2020
Регіони	NUTS2	NUTS1	NUTS2	NUTS1
Y-перетин	2,44*** (0,68)	4,17*** (0,66)	-0,048 (1,50)	0,93 (2,09)
GDPpc	-0,89*** (0,22)	-0,99*** (0,32)	0,96* (0,56)	
Ind	0,032** (0,014)			
Trade			-0,28*** (0,055)	-0,41*** (0,067)
IT	0,52*** (0,068)	0,50*** (0,11)	0,74*** (0,16)	0,88*** (0,22)
Adm	-0,048*** (0,018)	-0,084*** (0,025)		
Ent			-0,83*** (0,13)	-0,40** (0,17)
AgrxGDPpc			0,52*** (0,10)	0,66*** (0,18)
R^2	0,31	0,38	0,52	0,53
p	0,000	0,000	0,000	0,000
N	215	89	146	69

Примітка. Значущість коефіцієнтів регресії: * при $p < 0,1$, ** при $p < 0,05$, *** при $p < 0,01$, згідно *t*-критерію. У дужках стандартні похибки.

У період до пандемії (2016-19 рр.) швидше розвивалися економіки відносно бідніших регіонів ЄС, що може свідчити про ефективність політики згуртованості або про ефект вирівнювання завдяки мобільності капіталу та технологій у межах єдиного ринку ЄС. Так регіони вдвічі багатші за середній рівень ЄС зростали на 1 п.п. повільніше ніж у середньому.

Надзвичайно важливим драйвером економічного зростання був ІТ-сектор. Кожний 1 % зайнятих у цьому секторі давали додаткові 0,5 п.п. економічного зростання. Позитивний ефект зайнятості у промисловості був меншим і спостерігався тільки на рівні регіонів NUTS2, а не більш укрупнених регіонів. Більша зайнятість у секторі Державне управління, оборона, освіта, охорона здоров'я і соціальна робота, навпаки уповільнювала економічне зростання. Втім, цей сектор є достатньо різномірним: агрегований показник не дає можливість дізнатися, яка саме складова або складові є проблемними.

Під час пандемії менше постраждали відносно розвинуті регіони. Тобто відбувся злам тенденції, відбулася тимчасова дивергенція багатших і бідніших регіонів. Проте цей ефект тільки гранично статистично значущий і тільки на рівні регіонів NUTS2. Тому про нього не можна судити із достатньою упевненістю.

Надійних статистично значущих позитивного ефекту частки промисловості і негативного ефекту сектору Державне управління, оборона, освіта, охорона здоров'я і соціальна робота вже не спостерігалось.

Позитивний ефект ІТ сектору посилюється: кожний 1 % зайнятих у цьому секторі поліпшували на 0,8 п.п. економічну динаміку регіону. Додавав економічній стійкості й взаємодія частки аграрного сектору та рівня розвитку регіону (AgrxGDPpc). Тобто у більш вираженому становищі опинилися відносно розвинуті аграрні регіони. Що може свідчити про стабілізуючу роль під час пандемії сільськогосподарської політики або низьку еластичність попиту за доходами на аграрну продукцію під час кризи.

Натомість у програші під час пандемії опинилися регіони, які відносно більше покладалися на торгівлю, транспорт, розваги і туризм. Кожний додатковий 1 % зайнятих у цих секторах прискорював економічне падіння 0,3-0,8 п.п.

Дисперсійний аналіз даних за 2016-19 роки показує статистично значущу різницю між (середніми) темпами економічного зростання у відносно багатших та бідніших регіонах ЄС: 1,9 % (1,7;2,1) та 2,5 % (2,2;2,9), відповідно (в дужках показані 95 % довірчі інтервали), за середнього темпу 2,2 % та рівня значущості різниці у середніх 0,002.

У 2020 р. багатші регіони не так сильно постраждали як бідні: -7,4 % (-8,1;-6,6 %) і -5,2 % (-5,7;-4,6), відповідно, за середнього темпу -6,2 % та рівня значущості різниці у середніх 0,00001.

Результати двофакторного дисперсійного аналізу узагальнено представлено в табл. 3.

Таблиця 3

Результати дисперсійного аналізу факторів економічного зростання в регіонах ЄС

Показник частки зайнятості	Значення		р для основного ефекту і ефекту взаємодії з GDPpc за F-критерієм		Межі трьох груп значень, частка зайнятих, %
	GDPgr для груп малих, середніх і великих значень, %		2016-19 pp.	2020p.	
Agr	2,2; 2,0; 2,3	-5,9; -6,4; -7,3	0,14; 0,28	0,52; 0,16	2,13; 4,67
Ind	2,1; 1,9; 2,6	-6,8; -6,1; -5,6	0,20; 0,001	0,17; 0,0001	13,95; 21,50
Constr	2,1; 2,2; 2,4	-6,2; -6,2; -6,1	0,70; 0,01	0,58; 0,20	6,14; 7,40
Trade	2,2; 2,1; 2,2	-5,1; -5,6; -8,4	0,97; 0,51	0,00003; 0,81	22,27; 25,00
IT	2,1; 1,9; 2,9	-7,3; -7,1; -4,7	0,000; 0,04	0,002; 0,90	1,70; 2,70
Fin	2,2; 2,0; 2,4	-6,6; -6,6; -5,3	0,01; 0,15	0,24; 0,11	1,77; 2,79
RE	2,1; 2,3; 2,5	-6,6; -6,0; -6,4	0,06; 0,01	0,61; 0,07	0,63; 0,97
Prof	2,4; 1,8; 2,4	-6,0; -6,6; -6,0	0,002; 0,03	0,17; 0,04	7,31; 9,66
Adm	2,8; 2,2; 1,6	-7,3; -6,6; -5,5	0,005; 0,09	0,07; 0,04	22,61; 27,88
Ent	2,5; 2,0; 2,1	-4,9; -5,5; -7,8	0,82; 0,02	0,0002; 0,13	3,98; 5,20

До пандемії (у 2016-2019 pp.) рівень аграрності регіону та розвиток сектору внутрішньої торгівлі, транспорту, послуг поселення і харчування не впливали суттєво на економічну динаміку регіонів.

Рівень індустріалізації грав роль не сам по собі, а залежно від рівня розвитку регіону (діє ефект взаємодії факторів). Так найшвидші теми економічного зростання (3 % на рік) мали відносно бідніші регіони з високою часткою зайнятих у промисловості (більше 21,5 % зайнятих). Існував контраст економічного зростання в регіонах з високою часткою зайнятих у будівництві, які при цьому відносно бідніші (2,9 %) та багатші (1,6 %). Помірний позитивний ефект здійснювала і середня частка зайнятих у будівництві в бідніших регіонах (2,6 %).

Для IT-галузі діяв як основний ефект, так і ефект взаємодії. Найвище економічне зростання в бідніших регіонах з високою зайнятістю у цьому секторі (4,2 %) порівняно з середньою та низькою зайнятістю (2,3 %). Найнижче – у багатших регіонах із низькою або середньою часткою зайнятих у IT-секторі (1,3 % і 1,7 %) порівняно з високою (2,3 %). Висока частка зайнятих у фінансовому секторі позитивно впливала на економічне зростання у бідніших регіонах (3,6 %). Позитивно асоційована з економічною динамікою у бідніших регіонах середня та особливо висока частка зайнятих у секторі операцій з нерухомістю (2,8 % і 3,7 %).

У багатших регіонах нерозвинуті професійні і суміжні послуги означало повільніший економічний розвиток (1,4 %). У бідніших регіонах залежність неочікувано нелінійна: позитивний ефект як низької так і високої частки цих послуг (2,6 % і 3,3 %) проти середньої (1,8 %). У бідніших регіонах позитивний ефект справляла нижча зайнятістю у бюджетному секторі (3 %). У бідніших регіонах кращу динаміку давала низька частка зайнятих у мистецтві та секторі розваг (2,9 %), у багатших – вища. Але останній ефект статистично незначущий.

В умовах пандемії (2020 p.) розвинуті аграрні регіони найменше постраждали (-2,8 %), але F-критерій не підтверджує значущість ефекту взаємодії з урахуванням невеликої кількості таких регіонів. Незначущим виявився і вплив частки зайнятості у будівництві, секторі фінансів, операцій з нерухомістю.

Низький або середній рівень індустріалізації саме в бідніших регіонах був пов'язаний із сильнішою рецесією (-8,8 % і -7,8 %). Незалежно від рівня розвитку регіону висока роль сектору внутрішньої торгівлі, транспорту, послуг поселення і харчування означала гіршу економічну динаміку (-8,4 %). А великий сектор IT навпаки для всіх регіонів означав більш м'який економічний спад (-4,7 %).

У менш заможних регіонах низька частка професійних і суміжних послуг означала менші втрати для еко-

номіки (-6,2 %) порівняно із середньою та високою частками (-9,3 % і -7,9 %). Частка бюджетного сектору впливала тільки у більш заможних регіонах: низька його частка означала сильніші втрати (-7,8 %) порівняно із середніми і високими (-5,4 % і -4,6 %). Сектор розваг був асоційований із більшим економічним спадом (-7,8 %), єдине, що середня його частка у бідніших регіонах вже була фактором вразливості як і велика, а у багатших регіонах тільки висока частка сприяла глибшому спаду, а не середня чи мала. Тобто в заможніших регіонах цей сектор виявився відносно стійкішим, якщо він не був тільки гіпертрофованим.

Висновки. Таким чином, у період до пандемії конвергенція регіонів за рівнем економічного розвитку свідчила про ефективність політики згуртованості та функціонування єдиного ринку ЄС. Помітно прискорював економічний розвиток всіх розглянутих типів регіонів розвиток IT-сектору.

Для відносно бідніших регіонів були також переваги від високої частки зайнятості у промисловості, будівництві, фінансовому секторі, операціях з нерухомістю, та від низької частки зайнятих у бюджетному секторі та секторі розваг. Тобто для економічного вирівнювання важливим було розвиток реального, фінансового та цифрового сектору у бідніших регіонах.

Для відносно багатших існують переваги від більшої ролі професійних, науково-технічних, управлінських послуг. Решта ефектів для багатших країн (за винятком IT) статистично незначущі. Тобто для них важливим є цифровий та інноваційний сектори.

Під час пандемії відбувся злам тенденції щодо оптимальної структури економіки регіону в ЄС. Ймовірно йдеться про більшу волатильність бідніших регіонів. Вони демонстрували вищі темпи економічного зростання у спокійний період, але і найбільше постраждали під час кризи. Тому політика згуртованості та економічної стабілізації має враховувати таку їх особливу вразливість до шоків.

Низка галузей стали особливо вразливими внаслідок локдауну та пандемії: внутрішня торгівля, транспорт, послуги поселення і харчування, мистецтво, сектор розваг і рекреаційних послуг – до цього їх відносна роль в економіці особливо не впливала на економічну динаміку.

У менш заможних регіонах ЄС фактором вразливості стали також недостатній рівень індустріалізації, висока частка професійних, науково-технічних та управлінських послуг, але перестала бути фактором слабкості частка бюджетного сектору. У багатих регіонах ЄС більший бюджетний сектор навіть зіграв стабілізуючу роль, пом'якшуючи економічний спад. Ефективність

орієнтації на розвиток ІТ-галузі для обох типів регіонів тільки посилилася. Це підкреслює правильність включення цифровізації до числа пріоритетів політики згуртованості ЄС на 2021-2022 рр.

Список використаних джерел

1. Eurostat regional yearbook. 2021 edition URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/13389103/KS-HA-21-001-EN-N.pdf/1358b0d3-a9fe-2869-53a0-37b59b413ddd?t=1631630029904>
2. Лукач Н. М. Європейська політика згуртування в XXI ст.: орієнтири та досвід для України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/13546/1/Lukach.pdf>
3. Прокопчук О. А., Ковальчук О. Д., Усюк Т. В. Європейська політика згуртування: концептуальні засади, імперативи для України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/335/320>, <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-13>
4. Зінчук Т.О., Куцмус Н.М. Політика згуртування ЄС: задум, еволюція, критика. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://econom.chnu.edu.ua/journal/index.php/ecovis/article/view/119/83>
5. Barro R.J. Economic Growth and Convergence across the United States / R.J. Barro, X. Sala-i-Martin // Working Paper 3419. – Cambridge ; Mass. : NBER, 1990. – 69 p.
6. Giddens Structuration Theory. URL: <https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/giddens-structuration-theory>
7. Robert Merton's Theory of Manifest Function. URL: <https://www.thoughtco.com/manifest-function-definition-4144979>
8. The Differentiation of Society. Niklas Luhmann. URL: <https://archive.org/details/luhmannthedifferentiationofsociety/page/n115/mode/2up> <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/227995> <https://philpapers.org/rec/LUHTDO>
9. The European Union and the Regions /Barry Jones (ed.), Michael Keating (ed.). URL: <https://doi.org/10.1093/019827999X.001.0001>
10. Regions and Regionalism in Europe/ Michael Keating. URL: <https://www.e-elgar.com/shop/gbp/regions-and-regionalism-in-europe-9781843761273.html>
11. Regions and the EU policy process/ By Michael Keating, Liesbet Hooghe, Michaël Tatham. – 2015. URL: <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781315735399-19/by-passing-nation-state-michael-keating-liesbet-hooghe-micha%C3%ABl-tatham>
12. Michael Keating . Regions and international affairs: Motives, opportunities and strategies//Regional & Federal Studies. – 1999. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13597569908421068?journalCode=frfs20>
13. Anssi Paasi.The Resurgence of the 'Region' and 'Regional Identity': Theoretical Perspectives and Empirical Observations on Regional Dynamics in Europe// Review of International Studies. Globalising the Regional, Regionalising the Global-2009. – P. 121-146. URL: <https://www.jstor.org/stable/20542780>
14. Regional policy in the European Union: The cohesion-competitiveness dilemma. URL: <https://rsaiconnect.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1757-7802.2008.00005.x>
15. Söderbaum Fredrik, Shaw Timothy, Conclusion: What Futures for New Regionalism. URL:https://www.researchgate.net/publication/259580677_Conclusion_What_Futures_for_New_Regionalism
16. Alex Brianson, Ben Rosamond. Across the EU Studies-New Regionalism Frontier: Invitation to a Dialogue. URL: https://www.researchgate.net/publication/227374598_Across_the_EU_Studies-New_Regionalism_Frontier_Invitation_to_a_Dialogue
17. European Integration Theory Antje Wiener Thomas Diez. URL: https://www.researchgate.net/publication/265490888_European_Integration_Theory
18. Theories of New Regionalism Fredrik Söderbaum, Timothy M. Shaw. URL: https://www.researchgate.net/publication/259580400_Theories_of_New_Regionalism

L. Polishchuk, Associate Prof.

O. Chugaiev, Prof.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ASSESSMENT OF EU COHESION POLICY IN THE CONTEXT OF THE PANDEMIC: STRUCTURAL AND SECTORAL ASPECT

The paper is devoted to analysis of the EU cohesion policy, assessment of its elaboration and implementation to decrease regional disproportions in the EU member states and regions. There is a focus on modern instruments of assistance under the pandemic as a reaction to social and economic challenges. The cohesion reports of the European Commission are discussed. Econometric analysis provided an evidence for efficiency of the cohesion policy at the NUTS-2 and NUTS-1 regions level. Conclusions on its effects on economic structure and development of the regions are provided. The most vulnerable types of regions and industries are determined. Assistance from the European structural and investment funds in some areas was stabilizing instrument, which smoothed recession under the pandemic.

Keywords: The EU cohesion policy, regional asymmetries, structural asymmetries, regional development, European structural and investment funds.

19. De Lombaerde P. The Problem of Comparison in Comparative Regionalism / P. De Lombaerde, F. Söderbaum, L. Van Langenhove, F. Baert // University of Miami under the co-sponsorship of the Miami-European Union Center. URL: <http://aei.pitt.edu/14995/1/CompReg.pdf>

20. Paasi A. Region and Place: Regional Identity in Question / A. Paasi // Progress in Human Geography. 2003. № 27/4. P. 475–485.

21. Hettne B. Beyond the "New Regionalism" / B. Hettne // New Political Economy. 2005. № 10/4. P. 543–571.

22. Finn Laursen. Comparative Regional Integration: Theoretical Perspectives/ URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=3PhKDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT9&dq=Comparative+Regional+Integration&ots=IPOOpUjCit&sig=WuUDJeL_A0Ch3zkdLDiKTzZuXLY&redir_esc=y#v=onepage&q=Comparative%20Regional%20Integration&f=false

23. Söderbaum F. Linking European Integration and Comparative Regionalism / F. Söderbaum, A. Sbragia // Paper for UACES Conference, Bruges, 2010. URL: http://uaces.org/documents/papers/1001/soderbaum_f.pdf

24. Warleigh-Lack A. Rethinking EU Studies : The Contribution of Comparative Regionalism / A. Warleigh-Lack, L. Van Langenhove // J. of Europ. Integration. 2010. № 32/6.

25. Söderbaum F. Early, Old, New and Comparative Regionalism: The Scholarly Development of the Field. KFG Working Paper № 64. October 2015. Berlin: Freie Universität Berlin, 2015. 28 p. (KFG Working Paper Series).

26. Moisis S., Jonas A. City-regions and city-regionalism. Handbook on the geographies of regions and territories / A. Paasi, J. Harrison, M. Jones (eds). Cheltenham: Edward Elgar, 2018. P. 285-297.

27. A New Industrial Strategy for Europe. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/communication-eu-industrial-strategy-march-2020_en.pdf

28. REACT-EU Fostering crisis repair and resilience. URL: <https://cohesiondata.ec.europa.eu/stories/s/REACT-EU-Fostering-crisis-repair-and-resilience/26d9-dqzy/>

29. European Structural and Investment Funds 2021. Summary report of the programme annual implementation reports covering implementation in 2014-2020. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/annual_2021/implementation_2021_report_en.pdf

30. Regulation (EU) 2020/558 amending Regulations (EU) No 1301/2013 and (EU) No 1303/2013 as regards specific measures to provide exceptional flexibility for the use of the European Structural and Investments Funds in response to the COVID-19 outbreak. URL: <https://www.europeansources.info/record/proposal-for-a-regulation-amending-regulation-eu-no-1303-2013-and-regulation-eu-no-1301-2013-as-regards-specific-measures-to-provide-exceptional-flexibility-for-the-use-of-the-european-structural/>

31. Cohesion in Europe towards 2050/Eighth report on economic, social and territorial cohesion. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion/8cr.pdf

32. Statistical regions in the European Union and partner countries – NUTS and statistical regions 2021. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-manuals-and-guidelines/-ks-gq-20-092>

33. Coronavirus Response Investment Initiative Plus: New actions to mobilise essential investments and resources. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/newsroom/news/2020/04/04-02-2020-coronavirus-response-investment-initiative-plus-new-actions-to-mobilise-essential-investments-and-resources

34. Questions and answers on the Coronavirus Response Investment Initiative Plus: New actions to mobilise essential investments and resources. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_574

35. New Cohesion Policy. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/2021-2027_en

36. Specific flexibility measures for ESI funds in response to the coronavirus outbreak. URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_ATA\(2020\)649378](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_ATA(2020)649378)

Надійшла до редколегії

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 327.8

І. Білас, д-р юрид. наук, д-р іст. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СУЧАСНА РОСІЙСЬКО-ІРАНСЬКА СПІВПРАЦЯ
ЯК ДЕСТАБІЛІЗУЮЧИЙ ФАКТОР МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
ТА ЗАГРОЗА МІЖНАРОДНІЙ БЕЗПЕЦІ

Здійснено спробу комплексного аналізу сучасних відносин російської федерації з Іраном. Проаналізовано становлення взаємин, підґрунтя та причини сучасної взаємної зацікавленості цих тоталітарних держав у поглибленні співробітництва. Простежено основні сфери взаємодії між ними в умовах повномасштабної воєнної агресії РФ проти України. Розглянуто конкретні заходи та проекти, що спрямовані на розширення співпраці Московії у незаконній розбудові ядерного, військового та технологічного потенціалу Ірану, всупереч міжнародним санкціям. Значну увагу приділено співпраці цих країн із терористичними політичними режимами щодо використання Росією іранської ракетної зброї задля вбивств українців та знищення цивільної інфраструктури. Доведено, що посилення співпраці у військовій сфері між тоталітарними державами РФ і Іраном не тільки викликають серйозне занепокоєння у міжнародній спільноті, а становлять безпосередню загрозу міжнародній безпеці.

Ключові слова: російсько-іранська співпраця, тоталітарні держави, терористичний політичний режим, спонсор тероризму, ударні дрони *Shahed-136*, балістичні ракети, ядерна програма, міжнародна загроза, міжнародна безпека, воєнні злочини, геноцид, міжнародне право, міжнародні злочини, кримінальна відповідальність.

Після розпаду тоталітарного СРСР новоутвореній Російській Федерації довелося швидко пристосовуватися до нових міжнародних реалій та переорієнтувати напрямки своєї зовнішньої діяльності. Близькосхідний регіон вона якось оминула. Причиною була надзвичайно активна позиція США, але в першу чергу матеріальні ресурси Москви, що не дозволили стати на заваді Вашингтону. Завдяки перемозі у Кувейті та продуманому ходу мирного процесу Сполучені Штати певною мірою політично утвердилися на Близькому Сході. Пасивна реакція Росії – затримка у допомозі регіону – практично звела до нуля її позиції, які лише кілька останніх років Росія намагається відновити.

Антиамериканська позиція Ісламської Республіки Іран, її часткова міжнародна ізоляція, бажання відновити військовий потенціал та реконструювати економіку країни, спустошену після війни з Іраком, робили з Ірану потенційного союзника Москви на Близькому Сході.

Тож після розпаду тоталітарного СРСР Росія отримала у спадок непогані стосунки з Іраном, їх основною платформою була військова сфера. Новий етап в ірансько-радянських стосунках почався під час візиту до Москви у 1989 р. президента Алі Акбара Хашемі-Рафсаньїні. Саме тоді було підписано низку військових та політичних домовленостей. Тоді ще радянська сторона добре оцінила вигоди, які давала широка співпраця з Тегераном, тому в умовах занепаду імперії наважилась на її відновлення.

Геополітичні зміни, які настали з розпадом тоталітарного СРСР, повністю переорієнтували взаємні позиції Росії та Ірану. Між ними сформувався регіон Центральної Азії та Кавказу, який складався з восьми незалежних пострадянських країн. Співпраця з Тегераном стала необхідністю з огляду на спільні загрози від цього новоутвореного регіону, а також з боку Афганістану. Окрім того, адміністрація Бориса Єльцина дуже швидко зрозуміла, що стосунки з Іраном можуть бути вдалою розмінною монетою у відносинах зі Сполученими Штатами. Тоді Москва за допомогою Ірану хотіла досягти певних цілей, а саме: стримати експансію США в районі Центральної Азії, Кавказу та Перської затоки, вигідно поділити поклади корисних копалин у Каспійському морі, запобігти зростанню амбіцій Азербайджану та Грузії, інших країн регіону. Згідно з російською концепцією

"близького зарубіжжя" весь регіон колишнього тоталітарного СРСР сприймався як територія домінування і впливу Росії, тому вона намагалася активно протидіяти проникненню третіх сторін.

З приходом до влади команди кадебістів на чолі з Путіним російська зовнішня політика пройшла проіранське переформатування. Зокрема, у концепції зовнішньої політики Російської Федерації від 2000 року зазначалося, що продовження та розвиток співпраці з Іраном є суттєвим для країни.

Такий відкритий підхід до взаємин з Іраном був вираженням відновлення позиції Росії у міжнародних відносинах і відвертим сигналом для американських та європейських політиків. У березні 2001 р. під час візиту президента Катамі до Москви було підписано низку політичних, економічних та військових угод, з яких найважливішою була угода про засади взаємовідносин та принципи співробітництва, а також контракти на поставання озброєння вартістю близько 7 млрд дол.

Розширюючи співпрацю у розбудові ядерного, військового та технологічного потенціалу Ірану, Росія взяла на себе роль його захисника на міжнародній арені, знаючи, що стан взаємин з Іраном може істотним чином впливати на американську політику в регіоні Перської затоки, Центральної Азії чи Кавказу, та успішно її послаблювати. У той же час неформальний союз із Тегераном не був питанням, яке Росія не могла би залишити, якби цього вимагав інший, більш важливий міжнародний інтерес.

Невдовзі прихід до влади в Ірані консерваторів-радикалів призвів до того, що позиція та політика цієї держави на міжнародній арені стали жорсткішими. Підсилення бажання створити ядерну зброю шляхом збагачення урану, активна антиамериканська та антиізраїльська риторика призвели до чергових санкцій, які ООН наклала на Іран у 2006–2007 роках.

Окрім ядерної програми Ірану, між двома країнами існує тісна політична співпраця. Рашисти усіляко перешкоджали спробам постійних членів Ради Безпеки ООН накладати на Іран санкції, хоча й попри усі намагання Росії це все-таки згодом відбулося.

На думку експертів, зустріч 19 липня 2022 року Путіна з головою Ісламської Республіки Ебрагімом Раїсі має велике символічне значення: вона дозволить Росії та

Ірану, що перебувають під жорсткими західними санкціями, підтримати своє військове та економічне співробітництво та продемонструвати світу, що вони не перебувають в ізоляції. Москва і Тегеран дедалі частіше знаходять спільну мову, а офіційні особи двох сторін неодноразово заявляли про готовність розширити торговельне і політичне співробітництво.

Росія та Іран – тоталітарні держави, і їм обом не вистачає союзників. Між Іраном і Росією існують давні зв'язки у ядерній сфері. Росіяни будували АЕС "Бушер", отримуючи за це від іранців мільярди доларів. До того ж не слід забувати, що іранці дуже *добре розбираються в таких речах, як ударні терористичні дрони*. Раніше ми могли спостерігати їхню руйнівну силу у Газі та Ємені. Тож Росія, зазнаючи поразки на полі бою після повномасштабної воєнної агресії проти України, звернулася до Ірану за допомогою у постачанні ударних дронів для продовження терористичних ударів по критичній інфраструктурі та проти цивільного населення.

Після візиту президента Росії Путіна до Тегерана, Іран та РФ підписали Меморандум про взаєморозуміння, який активізує співробітництво в галузі авіаперевезень. Про це повідомляло іранське видання Mehr News Agency з посиланням на управління цивільної авіації Ірану.

Зокрема, в документі прописано такі домовленості: між країнами збільшиться частота польотів, до 35 пасажирських рейсів на тиждень; авіакомпаніям обох країн дозволено виконувати вантажні рейси без обмеження пропускної спроможності; погоджено експорт до Росії деталей та обладнання виготовленого в Ірані; ремонтно-експлуатаційні послуги та технічна підтримка російських літаків ремонтними центрами Ірану.

Таким чином РФ зможе частково обійти західні санкції. Крім цього, заступник міністра закордонних справ Ірану з питань економічної дипломатії Мехді Сафарі заявив, що Іран і Росія працюють над створенням спільної міжбанківської платіжної системи, схожої на SWIFT.

"Звичайно, дві країни, які хочуть дедоларизувати свої операції, повинні мати спеціальну систему, схожу на SWIFT. Іранська і російська сторони запропонували по одному варіанту такої системи. Зараз ми практично досягли дуже хорошої домовленості, на основі якої ми могли б здійснювати валютні операції між двома країнами", – зазначив він [1].

Дипломат також повідомив, що незабаром в Ірані буде запущена російська платіжна система "Мир", додавши, що з цього приводу також є домовленості.

Тож закономірно, що в нинішніх умовах повномасштабної воєнної агресії Росії проти України, поживлення такого співробітництва між тоталітарними державами з відвертою терористичною політичною системою управління викликає глибоку стурбованість та занепокоєння з боку міжнародної цивілізаційної спільноти.

МЗС України закликло міжнародну спільноту нейтралізувати військову співпрацю Росії та Ірану на тлі постачання ударних дронів терористичного спрямування. Про це повідомив речник зовнішньополітичного відомства Олег Ніколенко, коментуючи матеріал Sky News про те, що Росія передала Ірану зразки західної зброї, яка нібито передбачалася як військова допомога Україні, в обмін на отримання іранських дронів.

Зокрема акцентувалось, що "...усе озброєння, яке перетинає український кордон, перебуває під пильним контролем уряду України та наших партнерів. Водночас українська сторона продовжує виявляти факти передачі

Тегераном іранської зброї Росії, яка використовує її задля війни проти України", – зазначив Ніколенко.

Іран також нарощує виробництво озброєння, яке може бути використане проти третіх країн на Близькому Сході, додав речник МЗС, "...маємо дивитися правді в очі: військова співпраця РФ та Ірану нині загрожує не лише безпеці України, але і миру та безпеці в світі", – сказав Ніколенко. За його словами, критично важливо, аби міжнародна спільнота максимально активізувала зусилля з метою нейтралізації деструктивної взаємодії Росії та Ірану у військовій сфері.

Раніше Sky News із посиланням на анонімне джерело у службі безпеки, повідомив, що російський військовий літак у серпні таємно доставив до Ірану 140 млн євро готівкою і захоплене в Україні британське та американське озброєння. І що це "плата" за іранські дрони, які РФ використовує у війни проти України [2].

Зазначалося, що передача захопленої в Україні зброї дозволить Ірану вивчати західні технології та потенційно копіювати їх. Наразі Тегеран ймовірно має зразки британської ПТРК NLAW та американських ПТРК Javelin і ПЗРК Stinger, йшлося в матеріалі.

5 листопада стало відомо, що МЗС Ірану визнало, що країна постачала безпілотники в Росію "у невеликій кількості та за кілька місяців до початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну".

У МЗС України відреагували на заяву Ірану. "Будемо продовжувати вживати максимально жорстких заходів, аби унеможливити використання Росією іранської зброї задля вбивств українців та знищення інфраструктури", – заявив речник МЗС Ніколенко. Він додав, що заява іранського очільника МЗС про нібито відмову української сторони від зустрічі з іранськими експертами через "тиск західних партнерів" – неправдива [3].

Посилення співпраці у військовій сфері між тоталітарними державами РФ і Іраном не могла не викликати серйозного занепокоєння у міжнародній спільноті. Зокрема, невдовзі прем'єр-міністр Ізраїлю Яір Лапід заявив, що співпраця російської федерації з Іраном є серйозною проблемою для всього світу.

Як повідомляє Укрінформ, про це він сказав в інтерв'ю RTVI, наголосивши: "Ми, звісно, думаємо, що відносини між Росією та Іраном є серйозною проблемою не лише для Ізраїлю, а й для України, Європи та всього світу. Іран – це небезпечна терористична держава, а той факт, що Росія веде з нею бізнес, наражає весь світ на небезпеку", – заявив Лапід. За його словами, те, що Росія використовує іранські дрони у війні з Україною, "абсолютно неприпустимо" [4].

Аналогічна реакція прозвучала від міжнародних експертів, зокрема від авторитетних дослідників з США. Іран прагне продемонструвати, зокрема міжнародній аудиторії, поглиблення своїх зв'язків із Росією, заявив американський Інститут дослідження війни [5].

У відповідь на стурбовану реакцію світової громадськості щодо ескалації військового співробітництва між терористичними політичними режимами РФ та Ірану, "іранські джерела без підтвердження з боку Росії оголосили, що секретар Ради національної безпеки РФ Микола Патрушев прибув до Тегерана 8 листопада, ймовірно, для обговорення потенційного продажу іранських балістичних ракет Росії. Іран, ймовірно, оголосив про приїзд Патрушева, щоб продемонструвати міжнародній аудиторії поглиблення співпраці між Москвою і Тегераном, а також непрямо підкреслити, що високоставлений російський чиновник звернувся до Ірану за допомогою для використання в Україні", – йдеться у звіті, оприлюдненому в ніч на 9 листопада [6].

Дослідники наголошують, що Тегеран, ймовірно, прагне публічно повідомити про зміну балансу свого стратегічного партнерства з Москвою, особливо регіональним супротивникам Ірану, з якими Кремль час від часу співпрацює, таким як Ізраїль і Саудівська Аравія. Візит Патрушева до Ірану, зокрема, відбувається на тлі повідомлень про те, що іранський режим шукає допомоги Росії у придушенні протестів, хоча незрозуміло, чи буде це обговорюватися Патрушевим і його іранським колегою, кажуть в ISW.

За повідомленням, Кремль продовжує намагатися таємно придбати боєприпаси для використання в Україні, щоб пом'якшити наслідки міжнародних санкцій і заповнити виснажені внутрішні запаси.

Зокрема, дослідники нагадують, що 8 листопада британське видання Sky News повідомило, що Кремль відправив до Тегерана 140 мільйонів євро готівкою і кілька захоплених протитанкових ракет NLAW британського виробництва, протитанкових ракет Javelin американського виробництва і зенітно-ракетних комплексів Stinger в обмін на додаткові 160 ударних дронів Shahed-136 для використання в Україні [7].

А український Центр національного спротиву 8 листопада повідомив, що Тегеран продовжує постачати Москві безпілотники типу "Мохаджер", "Араш" і "Шахед" повітрям і морем через іранські державні та приватні структури. Там також повідомляли, що через збір російського військово-промислового комплексу російське військове керівництво продовжує закуповувати товари подвійного призначення (військового і невійськового призначення), такі як комп'ютерні мікросхеми, квадрокоптери, прилади нічного бачення і бронезилети в Туреччині і використовувє транзакції в криптовалюті, щоб уникнути відстеження покупок.

"У сукупності ці повідомлення свідчать про те, що Кремль прагне обійти санкції, беручи участь у таємних переговорах з іноземними гравцями за принципом "послуга за послугу", – заявили в ISW.

1 листопада американський телеканал CNN із посиланням на західних чиновників повідомив, що Іран готується відправити Росії ще близько тисячі одиниць зброї, зокрема балістичні ракети малої дальності класу "земля-земля" і чергові ударні безпілотники [8].

Про те, що **Іран погодився постачати Росії**, крім безпілотників, також і ракети класу "земля-земля" **для війни проти України** і ударів по українських містах і позиціях українських військ, повідомило минулого місяця видання The Washington Post із посиланням на власні джерела в безпекових відомствах США і західних країнах [9].

Зважаючи на виключно терористичну спрямованість цих ударних дронів та інших підступних засобів проти цивільного населення України, у Повітряних силах ЗСУ заявили про відсутність "ефективного захисту" від ракет, які Росії погодився надати Іран [10].

Невдовзі після масованих атак іранських безпілотників "Shahed" Києва і обласних центрів України, топ темою стала загроза дронів-"шахедів" (камікадзе) і як її ліквідувати. Буде не зайвим нагадати, що впродовж липня-серпня деякі так звані "експерти" запевняли, що поставок безпілотників з Ірану в Росію не буде, насміхалися з іранських "шахедів", недооцінювали їхні технічно-тактичні і бойові характеристики, зверхньо ставилися до їх руйнівних можливостей.

Наведу окремі думки і оцінки цих експертів про іранські безпілотники "Shahed": "Путін не отримає дронів-"шахедів", замість них отримає іранські бойові ішаки..."; "іранський безпілотник – це рівень авіамодельного кру-

жка, він гарно виглядає, але чи буде літати..."; "літаючі балалайки вдарили по Одесі..."; "якісь там модельки літальні, їх клепають на заводах в китайських селах..."; "на сьогодні у Збройних силах Ірану нараховується не більше 50 дронів, інформація про те, що 25 з них доставили в Росію не підтвердилася..."; "якщо Росія отримає іранські дрони, то це може стати останньою краплею і вона буде визнана державою-спонсором тероризму" та інші заспокійливі прогнози і коментарі...

У підтвердження цього непрофесійного підходу до потенційних загроз, раджу переглянути відеоаналіз Юрія Петрушевського "Як нам брехали..." [11]. Експерти на відео нам відомі, як і їх рівень знань. Чому вони так зверхньо, поверхово і, навіть, з гумором віднесли до іранських дронів-"шахедів" – мені не відомо, зрозуміти таку безвідповідальну позицію важко. Можливо, хотіли заспокоїти цивільне населення, щоб не боялися цих безпілотників-"мопедів" і не панікували... Однак завжди необхідно пам'ятати та враховувати прописні істини: "недооцінка противника веде по поразки", "нехтування зброєю ворога – причина твоєї загибелі", "пам'ятай: будь яка зброя вбиває".

Для більш об'єктивного аналізу існуючих потенційних загроз рекомендую ознайомитись зі статтею "Нові цілі Путіна: знищити єврейські святині в Україні в обмін за отримані іранські безпілотники", що опублікована українським політиком, генерал-лейтенантом СБУ, Героєм України Григорієм Омельченком у вересні 2022 року [12]. Стаття свого роду була відповіддю на заспокійливі заяви і коментарі експертів про бойові характеристики іранських безпілотників – "літальні модельки", "чи будуть вони це літати", "літаючі балалайки", "бойові ішаки", "в Ірані безпілотників лише 50 штук і в Росію їх не доставляли..."

У ній фахівець і професіонал з питань національної безпеки Григорій Омельченко аргументовано виклав технічно-тактичні і бойові характеристики іранських ударних безпілотників, фото їх різних видів і зазначив, яку реальну загрозу вони становлять для цивільної інфраструктури, житлових будинків, життя людей. Повідомлялось, коли, яким шляхом і скільки безпілотників було доставлено з Ірану в Росію.

Окрім цього, у статті зазначалось, що Путін під час візиту в Іран 19 липня 2022 р. в обмін на отримання безпілотників-шахедів та балістичних ракет класу "земля-земля" пообіцяв президенту Ібрагіму Раїсі надати відсутні у нього технології для завершення "програми по створенню ядерної зброї", а верховному лідеру країни Алі Хаменеї – знищити в Україні єврейські святині.

Водночас необхідно нагадати про те, що декілька років тому Путін передав Ірану першу частину цих технологій, але не повну, про що невдовзі стало відомо ізраїльській розвідці "Моссад".

Зверніть увагу, що інформація про отримання Росією іранських дронів "шахедів" з'явилася в той момент (25 серпня 2022 р.), коли США і ЄС намагаються реанімувати Іранську ядерну угоду 2015 року, яка обмежувала ядерну програму Тегерана в обмін на зняття санкцій.

Слід нагадати, що у липні 2015 р. у Відні п'ять постійних країн-членів Ради Безпеки ООН (США, Великобританія, Франція, Китай і Росія), представники Європейського Союзу підписали з Іраном Спільний всеосяжний план дій (СВПД). Ця угода мала зупинити розробку ядерної зброї Тегераном (обмеження програми збагачення урану) в обмін на скасування міжнародних санкцій проти Ірану. Документ отримав назву "Ядерна угода".

30 квітня 2018 року прем'єр-міністр Ізраїлю Біньямін Нетаньяху заявив, що його держава отримала беззапе-

речні докази того, що іранська ядерна програма існує й досі. За його словами, агенти ізраїльської розвідки виявили документи про розробку зброї масового знищення в Тегерані ще в лютому 2016 року, однак викрасти їх вдалося тільки у січні 2018 р. Отриману ізраїльською розвідкою інформацію зберігають у 55 тисячах файлах і на 183 компакт-дисках.

"Іранські лідери неодноразово заперечували, що будь-коли мали ядерну зброю. Сьогодні я тут, щоб розповісти вам одну річ – Іран брехав. Тегеран весь цей час зберігав і покращував ядерні технології. Країна на найвищому рівні планувала надалі розбудовувати ядерну зброю", – заявив Нетаньяху.

У конфіденційній доповіді МАГАТЕ зазначалося, що Іран продовжує збільшувати запаси урану, збагаченого вище від відсотка, дозволеного ядерною угодою 2015 року.

Після оприлюднення ізраїльською розвідкою резонансної інформації, президент США Дональд Трамп прийняв рішення про вихід з угоди СВПД та розпочав кампанію максимального тиску на Іран за допомогою жорстких санкцій.

"Ця угода – катастрофічна. Вона не зупиняє ядерну програму Ірану, не дає змогу зупинити розробку балістичних ракет. Завдяки цьому договору, іранський режим отримав мільярди доларів, щоб і надалі спонсорувати терористичні організації", – зазначив Трамп.

Вихід США з "Ядерної угоди" викликав велике незадоволення і занепокоєння європейських партнерів. Тегеран в свою чергу припинив виконання Спільного всеосяжного плану дій.

На думку представників Ізраїлю, санкції проти Ірану слід посилити та створити реальну загрозу військових дій після того, як переговори у Відні про повернення до "Ядерної угоди" 2015 р. не дали результатів. Ізраїль погрожує Ірану завдати превентивного удару по його ядерних об'єктах, щоб той не виготовив атомну бомбу.

Експерти вважають, що головне завдання Ізраїлю – повністю і безповоротно знищити ядерну програму Ірану силовими методами. Москва підтримує Тегеран, але навряд чи Путін захоче втручатись у ізраїльсько-іранський воєнний конфлікт. Адже Росія зараз майже повністю нейтралізована і їй необхідна іранська зброя для війни з Україною.

9 квітня 2018 р. прем'єр-міністр Ізраїлю Біньямін Нетаньяху перебував у Москві на запрошення кривавого терориста Путіна. Як стверджують військові експерти, Нетаньяху продемонстрував Путіну досить цікаву частину "Ядерного архіву", який викрала ізраїльська розвідка.

Наявні в Ізраїлі документи – це доказ того, що попри домовири про нерозповсюдження зброї масового знищення та санкції Ради безпеки ООН, Росія передавала Ірану технології та матеріали для створення ядерної зброї, а це – міжнародний воєнний злочин.

Після цього для бункерного Путіна-терориста особливої важливості набуло усвідомлення того, щоб ці документи не були оприлюднені перед світовою спільнотою і не набули міжнародного розголосу, бо це може призвести до жажливих наслідків для Росії.

На наше переконання, у такій ситуації у військово-політичного керівництва неомосковської імперії постав незворотній вибір: це усвідомлення того, що їхній президент – міжнародний терорист і воєнний злочинець і з ним потрібно щось робити (усунення з поста президента у будь-який спосіб), а Росія – держава-ізгой і спонсор міжнародного тероризму, як Іран і Північна Корея, або

повне невтручання Московії в ізраїльсько-іранський воєнний конфлікт.

Тож у цій безвихідній ситуації бункерний Путін вибрав шлях не реагувати на бомбардування і ракетні удари ізраїльською армією позицій іранських військ у Сирії.

Ще одне міркування. Противники "Ядерної угоди" стверджують, що скасування санкцій проти Тегерану може дозволити Росії посилити свої військові дії в Україні та обійти обмеження, накладені після початку повномасштабного вторгнення, зокрема шляхом перепралення нафти та інших товарів через Іран.

Поставши перед посиленними міжнародними економічними санкціями та обмеженнями на постачання товарів через повномасштабну військову агресію проти України, Росія все частіше звертається до Ірану як до ключового стратегічного партнера та постачальника зброї.

Верховний лідер Ірану аятола Алі Хаменеї заявив, що *Ізраїль не переживе наступну чверть століття і закликає на священну боротьбу із "сатаністськими" США*, повідомило CNN ще 11 вересня 2015 року.

"Я б сказав Ізраїлю, що він не проживе наступні 25 років. Якщо дасть Аллах, то через чверть століття на Землі не буде такого явища, як сіоністський режим. До тих пір бойовий джихадський дух не дасть і хвилини спокою сіоністам", – написав Хаменеї на своїй сторінці в Twitter [13].

У лютому 2012 року аятола Хаменеї пообіцяв "вирізати Ізраїль як ракову пухлину". Він висловив упевненість у тому, що палестинські араби в стані повалити "окупаційний режим Ізраїлю", а Іран допомагатиме їм у цьому всіма можливими способами. Було особливо підкреслено, що іранці будуть готові допомагати "будь-якій групі", яка внесе свій внесок у боротьбу з сіонізмом.

Глава оборонного відомства Ісламської республіки Іран, військовослужбовці якого могли невинно збити пасажирський літак МАУ під Тегераном [14], Амір Хатамі у березні 2021 року заявив про готовність зруйнувати ізраїльські міста Хайфа і Тель-Авів. Про це пише NEWSru.co.il з посиланням на слова міністра. "Сіоністи знають, що якщо вони зроблять якусь дурницю, ми перетворимо Тель-Авів і Хайфу в попіл", – пригрозив Хатамі [15].

Іранський релігійний фанатик аятола Хаменеї на зустрічі з російським кривавим диктатором Путіним заявив, що Росія в Україні протистоїть Північноатлантичному альянсу, і що якби Москва не вторглася в Україну, НАТО нібито сам почав би війну проти РФ. Про це повідомляє державне інформгентство Ірану IRNA [16].

Хаменеї заявив, що останні події у світі показали, що Іран і Росія "потрібні один одному" (думаю, як "політично-гомосексуальні партнери"). Він зазначив, що наявні численні угоди між країнами в галузі газу та нафти треба реалізувати. Аятола назвав безумовною співпрацю двох країн у контексті санкцій США і торкнувся війни Росії проти України.

"Війна за фактом жорстка річ і Ісламська республіка Іран не рада загибелі невинних людей. Однак у вашому випадку, якби ви не придумали ініціативу, інша сторона зі своєю ініціативою почала б війну", – сказав улесливо старий маразматик Хаменеї такому ж старцю маразматіку Путіну.

Хаменеї також заявив, що Захід проти сильної Росії, та назвав НАТО "небезпечною організацією". "Якщо дорога НАТО буде відкрита, ця організація не побачить жодних перешкод перед собою, і якби ви не протистояли їй в Україні, то вона сама почала б війну під приводом Криму", – зауважив аятола кремлівському божевільному, у яких руки по лікті в крові

Хаменеї також торкнувся теми Сирії, заявивши, що позиція вбивці Путіна "чудова", а США мають бути "вигнані" з цієї країни. "І ви, і наш президент – серйозні люди, тому рівень співробітництва у цей період має досягти найвищого ступеня", – сказав ісламський терорист-аятола, звертаючись до кремлівського вбивці Путіна [17].

По суті, ісламський релігійний фанатик Хаменеї (як і москальський піп Кіріло) благословив Путіна на вбивство і гвалтування українських дітей, жінок, знищення релігійних пам'яток святинь, дитячих садків, шкіл, лікарень, житлових будинків та цивільної інфраструктури, яка забезпечує нормальне життя людей. Іран сьогодні – це релігійний фашизм, а путінська Росія – нацистський "руZZкий мір", який страшніший за гітлерівський нацизм. Іранський і рашистський авторитарні режими люто ненавидять євреїв і українців, не визнають верховенство права, свобод і прав людини і громадянина, демократичних виборів і демократію загалом. Мета цих режимів одна. У Ірану – знищити Державу Ізраїль, а євреїв перетворити у "попіл". У Путіна – знищити Українську Державу і етнічних українців, а територію України приєднати до Росії. Іран і Росія – це зміїні терористичні кубла, які несуть загрозу людству. Обидва терористичні режими мають бути знищені заради порятунку цивілізації.

Особливо жахливі руйнівні і трагічні наслідки відбуваються, коли дрони-камікадзе запускаються як "бджолиний рій", наносячи одночасно десятки-сотні "укусів" з 20-50-ти кілограмовими боеголовками. Після укусу бджола гине, а дрон-камікадзе – "вибухає", забираючи життя людей, дітей, руйнуючи цивільні об'єкти, сіючи страх і паніку...

Мета масованих терористичних атак:

1) виявити українські засоби ППО і знищити їх, щоб російська авіація отримала панування в небі над Україною перед новим наступом російських військ, які планує Путін;

2) посягати серед цивільного населення страх і паніку, щоб викликати соціально-політичні акції протесту в країні, підірвати політичну стабільність і посягати недовіру до військово-політичного керівництва України;

3) змусити політичне і військово керівництво України припинити вогонь, оголосити перемир'я і почати "мирні переговори" з Путіним на його умовах або затягувати ці "переговори" так, щоб встигнути зробити хоча би мінімальну військову підготовку мобілізованих, провести перегрупування російських військ, перейти у новий повномасштабний наступ з метою захопити Київ, примусити Україну капітулювати і фізично знищити Українську націю.

Сьогодні іранські безпілотники-"шахеда" є реальною загрозою тотального знищення в Україні критичної інфраструктури життєзабезпечення – теплових електростанцій, трансформаторних підстанцій розподілення електроенергії для забезпечення електроенергією і теплом житлових будинків, дитячих садків, шкіл, лікарень, об'єктів харчування, очисних споруд, об'єктів водопостачання питної і технічної води, вузлових залізничних станцій, залізничних колій тощо.

З погляду міжнародного права і національного законодавства України – це не лише масовані терористичні атаки. Це завчасно спланований і цілеспрямований геноцид Української нації з боку терористичного режиму Росії на чолі з воєнним злочинцем і вбивцею Путіним. Вище політичне і релігійне керівництво Ірану, яке постачає Росії зброю, є співучасником цих злочинів і повинне понести кримінальну відповідальність або бути фізично знищеним як диктатор Іраку Саддам Хусейн.

Офіційний Іран тривалий час продовжував заперечувати, що він передав (продав) Росії свої безпілотники. Про це в черговий раз заявив офіційний представник МЗС Ірану Насер Канаані, повідомляє Reuters.

За словами Канаані, новини про те, що Іран доправляє Росії безпілотники, поширюють західні джерела, які мають "політичні цілі". "Ми не передавали зброї жодній зі сторін, що перебувають у стані війни", – заявив він [18].

Іран бреше, коли стверджує, що не постачає Росії дрони-камікадзе для війни з Україною. Тегеран може продати Москві ще більше такої зброї. Про це заявила на брифінгу речниця Білого дому Карін Жан-П'єр, повідомляє Цензор.НЕТ.

За її словами, є "обширні докази", що Росія застосовує іранські безпілотники проти військових та цивільних цілей. Тегеран, схоже, розглядає можливість продажу російській федерації більшої кількості такої зброї, заявила Жан-П'єр. "Ви всі також бачили сьогодні вранці (18 жовтня) повідомлення про те, що схоже на удар іранського безпілотника в центрі Києва. Однак Іран продовжує брехати про це", – сказала вона [19].

19 жовтня The New York Times повідомило, посиляючись на джерела, що Іран відправив інструкторів до окупованого Криму, щоб допомогти росіянам подолати проблеми з парком іранських безпілотників, які вони придбали в Тегерана.

"Речник Ради національної безпеки США Джон Кірбі підтверджує, що Росія використовує іранські безпілотники по всій території України, а іранські війська знаходяться в Криму, допомагаючи російським солдатам розгортати їх", повідомила 20 жовтня журналістка Кейтлін Дорнбос у Twitter [20].

Союз Росії та Ірану є серйозною загрозою, на яку слід звертати пильну увагу. Про це заявив на брифінгу представник Державного департаменту США Ведант Пател. За його словами, США попереджали з липня, що Іран збирається надавати військову допомогу Росії, а до поглиблення союзу Тегерана та Москви необхідно ставитися як до серйозної загрози.

"На це будь-яка країна має звертати найпильнішу увагу. Це те, за чим ми продовжуємо уважно стежити з нашого боку, і ми перебуваємо в тісному контакті з нашими союзниками та партнерами, зокрема в ООН, щоб розв'язувати проблему небезпечного поширення зброї Іраном до Росії", – сказав Пател. Дипломат підкреслив, що будь-хто, хто веде справи з Іраном, "має бути дуже обережним і виявляти належну обачність" [21].

Вранці 10 жовтня за наказом Путіна були нанесені масовані удари російськими ракетами й іранськими дронами-"шахедами" по центру Києва та інших містах України. Це було лютою помстою кривавого кремлівського карлика за його "сакральний керченський міст – символ непохитності путінської влади".

Міжнародні організації ПАРЄ, ООН, НАТО, "Рамштайн-6" і світові лідери заявили: "Путін – постійна і смертельна загроза"; "Путін – законна військова мішень"; "Росія є терористичним режимом"; "російська армія буде повністю знищена!"; "Путін і Росія – воєнні злочинці, вони будуть притягнуті до відповідальності"; "Україна – суверенна держава в міжнародно визнаних кордонах 1991 року".

Глава Білого дому Джо Байден офіційно заявив: "Сполучені Штати рішуче засуджують сьогоднішні ракетні удари РФ по Україні, включно з Києвом. Ці напади вбили та поранили мирних жителів, а також знищили цілі невійськового призначення. Ці атаки лише посилюють наші зобов'язання підтримувати народ України стільки, скільки знадобиться. Разом із нашими со-

юзниками й партнерами ми продовжимо накладати на Росію витрати, *притягувати Путіна й РФ до відповідальності за їхні звірства та воєнні злочини, а також надавати підтримку, необхідну українським силам для захисту своєї країни та свободи*", – наголосив президент США [22].

15 листопада рашисти здійснили найбільшу терористичну ракетну атаку по цивільній інфраструктурі та населенню України з часу повномасштабної воєнної агресії РФ із застосуванням іранських ударних дронів.

"Росія б'є смертоносними ракетами по мирних українських містах, руйнує житлові будинки та об'єкти енергетичної інфраструктури. Я чекаю на принципову реакцію саміту "Групи двадцяти". І, будь ласка, уникніть "закликів до обидвох сторін". Станьте на бік людей, а не воєнних злочинців", – наголосив міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба [23].

У зв'язку з жорсткою реакцією світу на систематичні терористичні атаки Путіна по цивільній інфраструктурі України, давно назріла нагальна необхідність врешті-решт визнати Росію державою-спонсором тероризму, яка за очевидними та беззаперечними фактами своєї злочинної діяльності є країною-терористом.

Принагідно звертаємо увагу, що наприкінці липня Сенат США ухвалив резолюцію, яка закликає держсекретаря Ентоні Блінкена визнати Росію державою-спонсором тероризму. Йому потрібно було прийняти лише формальне рішення про визнання її державою-спонсором тероризму. Блінкен до цього часу рішення не прийняв. Старший радник Конгресу Пол Массаро 9 жовтня заявив, що у Конгрес США внесли законопроекти про визнання Росії державою-спонсором тероризму і законопроект про визнання дій Росії в Україні геноцидом. Коли ці законопроекти будуть прийняті невідомо.

Водночас воєнні злочини та геноцид Росії проти українського народу тривають та завдають непоправних втрат. Близько 13 мільйонів українців залишили свої домівки, тікаючи від війни в інші регіони України або за кордон. За даними Міжнародної організації з міграції, понад 6,6 млн осіб в Україні є внутрішньо переміщеними. Ця цифра становить 15 % від загальної кількості населення України. До Європи, за даними ООН, виїхали 6,65 млн українців. Із них майже 4 млн – переважно жінки та діти – отримали тимчасовий захист в європейських країнах.

Тож постає риторичне питання – скільки ще російські нелюди мають вбити українців, згвалтувати жінок, дівчат, дітей, знищити житлових масивів, шкіл, дитячих садків, лікарень, критичної інфраструктури, щоб нарешті визнали Росію державою-спонсором тероризму?

При цьому, нехтуючи нормами міжнародного права та в обхід накладених санкцій, керівництво РФ продовжує нарощувати співробітництво з терористичним Іраном, посилюючи загрозу міжнародній безпеці.

Сьогодні Іран має всі технічні можливості у стислі строки завершити створення атомної бомби, але рішення керівництва країни з цього питання ще немає. Про це у липні 2022 року заявив старший радник верховного лідера країни аятоли Алі Хаменеї, голова стратегічної ради Ірану з міжнародних відносин Камаль Харразі, повідомляє Al-Jazeera.

"Не секрет, що ми маємо технічні можливості для виробництва ядерної бомби, але немає рішення з цього приводу", – сказав Харразі. Він також зазначив, що протягом кількох днів Іран зміг збільшити рівень збагачення урану з 20 % до 60 %, і "з легкістю може збільшити цей рівень до 90 %" [24]. Харразі також заявив, що "у разі

атаки на Іран з території сусідньої держави Тегеран відповість цим країнам, а також прямим ударом по Ізраїлю".

Голова Організації з атомної енергії Ірану Мохаммед Есламі у серпні 2022 року підтвердив заяву Камалі Харразі, що Іран має технічні можливості виробництва атомної бомби. Відомо, що Іран вже збагачує уран, який розщеплюється до 60 % чистоти, що значно перевищує ліміт у 3,67 %, встановлений згідно з "Ядерною угодою" Тегерана від 2015 року зі світовими державами. Для виробництва ядерної бомби придатний уран, збагачений до 90 % чистоти. Іран за крок до її створення!

Цей об'єктивний аналіз дає підстави для серйозного занепокоєння та застереження США і Державу Ізраїль про те, що Іран за допомогою Росії досяг таких успіхів у збагаченні урану, що впродовж 2-3-х місяців може завершити виготовлення однієї ядерної боеголовки. США й Ізраїль повинні негайно вжити невідкладні заходи, спрямовані на зупинення цього вкрай небезпечного процесу на території Ірану. Криза на Близькому Сході може виникнути дуже швидко – за кілька місяців – якщо переговори щодо відновлення ядерної угоди остаточно проваляться, а ядерні об'єкти Ірану продовжуватимуть функціонувати всупереч міжнародним санкціям.

За повідомленням видання The Washington Post із посиланням на власні джерела в безпекових відомствах США і західних країнах, Іран погодився постачати Росії, крім безпілотників, також і ракети класу "земля-земля" для війни проти України і ударів по українських містах і позиціях українських військ.

Як пише видання, збільшення потоку зброї від Тегерану може допомогти компенсувати "величезні, за словами представників адміністрації Байдена, втрати російської військової техніки після початку повномасштабного вторгнення в Україну в лютому, а також запаси високоточних боеприпасів, що швидко зменшуються і були використані під час масованих ударів по багатьох українських містах на початку цього тижня" [25].

Очевидною ознакою розширення ролі Ірану, як військового постачальника Росії, The Washington Post називає те, що 18 вересня Тегеран направив офіційних осіб до Росії для узгодження умов додаткових постачань зброї, зокрема двох типів іранських ракет класу "земля-земля".

Американський Інститут вивчення війни (ISW) повідомив у своєму новому звіті, що Росія могла укласти контракт з Іраном на закупівлю безпілотників Arash-2. "Українські і російські Telegram-канали повідомили про "витік" інформації з неуточнених іранських джерел про те, що Росія придбала невідому кількість безпілотників Arash-2, які нібито є більш швидкими і більш руйнівними, ніж безпілотники Shahed-136, які зараз використовуються російськими військовими", – йдеться в повідомленні [26].

В Інституті вивчення війни вказують, що командував Сухопутними силами Ірану бригадний генерал Кіумарс Гейдарі заявив на початку вересня, що безпілотники Arash-2 мають унікальні можливості далекого радіусу дії і можуть націлюватися на такі міста в Ізраїлі, як Тель-Авів і Хайфа, з баз в Ірані.

Як пише видання з посиланням на джерела, іранська військова промисловість готує до постачання в Росію першу партію ракет Fateh-110 і Zolfaghar – іранських балістичних ракет малої дальності, здатних вражати цілі на відстані 300 і 700 кілометрів.

Американський Інститут вивчення війни (ISW) у своєму звіті також повідомив, що Росія могла укласти з Іра-

ном контракт на закупівлю дронів Arash-2, "більш швидких і руйнівних" за отримані раніше Shahed-136 [27].

Після чергової (17 жовтня) російської атаки іранськими дронами-камікадзе очільник МЗС України Кулеба звернувся до президента Зеленського із пропозицією розірвати дипломатичні відносини між Україною та Іраном. "З урахуванням численних руйнувань, завданих іранськими дронами цивільній інфраструктурі України, смертей та страждань, завданих нашому народу, а також у зв'язку з повідомленнями про можливе продовження поставок Іраном зброї Росії, я вношу на розгляд президента пропозицію щодо розриву дипломатичних відносин з Іраном", – зазначив він.

За словами Кулеби, дії Ірану під час повномасштабного військового вторгнення Росії в Україну є "підлістю та брехнею" і це "не будуть терпіти". "Усі ці дії Іран зробив, паралельно розповідаючи нам, що він "проти війни" і "не буде підтримувати зброєю жодну зі сторін". Тегеран несе повну відповідальність за руйнацію відносин з Україною", – наголосив очільник українського МЗС [28].

У своєму відеозверненні президент України Володимир Зеленський 19 жовтня заявив: "Протягом місяця збито 233 "Шахеда" і десятки ракет. Лише за сьогодні і лише на Київському напрямку знищено 10 іранських дронів. Іще 11 "Шахедів" збито завдяки війнам повітряного командування "Південь", – сказав він, зазначивши, що є успіхи і інших напрямках фронту [29]. За словами президента, деякі дрони досягли цілей. Так, за добу знищено три об'єкти енергетичної інфраструктури України.

Невдовзі українське МЗС оприлюднило офіційну заяву, в якій вказало на співучасть Ірану в злочинах Росії проти України. Зокрема зазначено, що "...російська федерація продовжує здійснювати терористичні акти проти цивільного населення та критичної інфраструктури України, використовуючи бойові безпілотники іранського виробництва. Лише за останній тиждень РФ завдала понад сотню ударів іранськими дронами-камікадзе по житлових будинках, електростанціях, очисних спорудах, мостах та дитячих майданчиках в низці українських міст. Загинули та отримали поранення десятки людей, зокрема діти. Постраждала третина енергетичної інфраструктури України. Пошкодження отримали будівлі двох дипломатичних установ у Києві.

Надання зброї для ведення загарбницької війни в Україні та вбивства українських громадян робить Іран співчасником злочинної агресії, воєнних злочинів та терористичних актів Росії проти України", – йдеться в заяві МЗС України [30].

МЗС України закликала Тегеран негайно припинити постачання будь-якої зброї Росії. "В іншому випадку Іран та його керівництво нестиме найсуворішу відповідальність, у тому числі у межах міжнародних судових процесів щодо злочинів Росії проти України".

Міністр закордонних справ України Кулеба також звернувся до міністрів закордонних справ держав-членів Європейського Союзу із закликом накладати санкції на Іран за допомогу Росії здійснювати терор проти українців. Жорсткі санкції проти Ірану набувають особливої актуальності на тлі повідомлень про наміри іранської сторони передати Росії балістичні ракети "земля-земля" для їхнього використання у війні проти України, – вказано в заяві [31].

18 жовтня Україна звернулася до Ізраїлю із офіційним запитом на започаткування співпраці у сфері протиракетної та протиповітряної оборони. Лист, який 18 жовтня посольство України в Ізраїлі скерувало до національного МЗС, опублікувало видання Axios [32].

У зверненні йдеться про те, що незабаром Росія отримає від Ісламської республіки Іран ракетні комплекси Fateh-110 та Zolfaghar. А раніше РФ отримала значну кількість дронів-камікадзе Shahed-136 та розвідувально-ударних БПЛА Mojaheh-6. Українська сторона звертає увагу на те, що без належної протидії Іран отримає можливість перевірити дієвість своєї зброї на реальному полі бою та зможе вдосконалити її. А це в свою чергу загрожуватиме безпеці Ізраїлю.

Україна заявляє, що зацікавлена якнайшвидше отримати для захисту цивільного населення такі системи ПРО/ППО: *Iron Beam* (новітня система ПРО, що знищує ракети за допомогою лазера, радіус дії – 7 км); *Barak-8* (ЗРК об'єктового ППО з радіусом дії до 90 км та можливістю знищення цілей на висоті до 16 км); *Patriot* (американський ЗРК); *Iron Dome* (система ПРО для захисту міст від некерованих ракет та артилерійських снарядів, випущених з відстані від 4 до 70 км); *David's Sling* (американсько-ізраїльський комплекс ПРО для перехоплення крилатих та балістичних ракет, випущених з відстані до 300 км); *Arrow* (комплекс ПРО з гіперзвуковою ракетою-перехоплювачем та операційною дальністю до 150 км).

Також українська сторона звернулася із проханням про навчання українського персоналу систем ППО.

Нагадаємо, міністр оборони Ізраїля Бенні Ганц на зустрічі з послами ЄС заявив, що його країна *не постачатиме* зброю Україні. Натомість Ізраїль готовий допомогти у побудові системи оповіщення населення про ракетні загрози [33].

За інформацією мого ізраїльського колеги, військового експерта Ігаля Левіна, на сьогодні Ізраїль не готовий передати для України свої системи ПРО, зокрема такі, як Хец, мотивуючи тим, що їх використання в українському небі апіорі може надати для зацікавленого терористичного Ірану інформацію як про ефективність їх роботи, так і про вразливі місця, щоб навчитися їхній протидії.

Тож звісно, що керівництво Ізраїлю зовсім не бажає, щоб їхні вороги – іранські бойовики – отримали інформацію про ізраїльську систему ПРО та використовували її при створенні ударних дронів та ракет, як терористичної зброї.

При цьому для терористичного Ірану російсько-українська війна розглядається та використовується як полігон для випробування та підготовки своїх ракетних систем знищення цивільного населення у майбутній війні з державою Ізраїль.

Використовуючи свою ракетну зброю безпосередньо терористичною армією Росії в Україні, зокрема ударні дрони-камікадзе, переважно не проти військових об'єктів ЗСУ, а проти цивільних об'єктів та енергетичної інфраструктури, Іран перевіряє їх ефективність, здатність долати систему ППО, вплив їх терористичних ударів на суспільство та масштаб руйнувань. Після отримання цієї інформації іранські інженери вносять корегування та зміни у нові моделі [34].

Можемо стверджувати про те, що цинічна людина-ненавищиця терористична тактика, що реалізується у нашому сьогоднішньому неомосковською імперією у процесі повномасштабної воєнної агресії проти України, не обходиться без участі зацікавлених іранських радників, як співучасників міжнародних воєнних злочинів.

20 жовтня Велика Британія запровадила санкції проти іранських фізичних та юридичних осіб, відповідальних за постачання Росії дронів-камікадзе, які використовуються для бомбардувань України.

У МЗС Британії заявили, що постачаючи ці безпілотники, Іран активно розпалює війну, наживаючись на огидних нападах Росії на українських громадян, посилюючи страждання людей та руйнування критично важливої інфраструктури. Як Росія, так і Іран порушують Резолюцію Ради Безпеки ООН, яка контролює передачу цієї зброї з Ірану, наголосили у відомстві.

"Підтримка Іраном жорстокої та незаконної війни Путіна проти України викликає жаль. Сьогодні ми запроваджуємо санкції проти тих, хто постачав безпілотники, які Росія використовує для нападів на українських цивільних. Це є чітким доказом дестабілізуючої ролі Ірану у глобальній безпеці" – заявив глава МЗС Джеймс Клеверлі [35].

"Ці боягузливі удари безпілотників є актом відчаю. Уможлививши ці удари, ці особи та виробник завдали народу України невимовних страждань. Ми забезпечимо, щоб вони були притягнуті до відповідальності за свої дії" – додав він.

Британські санкції повторили санкції, що раніше були запроваджені Євросоюзом.

У список санкцій увійшов начальник штабу Збройних сил Ірану генерал-майор Мохаммад Хоссейн Багері. Як пояснюється у рішенні ЄС, він керує військовою програмою безпілотних літальних апаратів Ірану і відіграє основоположну роль у оборонному співробітництві Ірану з російською федерацією. Він брав участь у розробці безпілотників "Мохаджер-6" та у постачанні їх до Росії для використання в загарбницькій війні проти України.

Інший фігурант списку – генерал Ходжатола Горейші – є керівником відділу постачання, досліджень і промисловості в Міністерстві оборони і логістики збройних сил Ірану і відповідає за переговори щодо угоди з російською федерацією про постачання безпілотних літальних апаратів іранського виробництва для їх використання у загарбницькій війні проти України.

Третій фігурант – командувач Аерокосмічного корпусу гвардії ісламської революції Саед Агаджані – керує плануванням, оснащенням та навчанням іранських операцій з БПЛА, які включають також постачання безпілотників міжнародним союзникам Ірану, включаючи російську федерацію.

Крім того, санкції запроваджено щодо компанії-виробника безпілотників Shahed Aviation Industries. ЄС відзначає, що компанія відповідальна за проектування та розробку серії іранських безпілотних літальних апаратів "Shahed". Безпілотники серії "Shahed" були поставлені до РФ і використовуються в агресивній війні проти України [36].

Зрозуміло, що будь-яке рішення РБ ООН проти Ірану буде заблоковане Росією, яка скористається правом вето. Обговорення питання про постачання Іраном безпілотників Росії буде не чим іншим, як черговими розмовами та потрясінням повітря.

Сьогодні на порядку денному повинно стояти одне невідкладне питання – виключення РФ зі складу ООН як держави-агресора. Алгоритм послідовних процедурних дій, як це зробити згідно зі Статутом ООН, є в наявності [37].

Міністр закордонних справ Дмитро Кулеба закликав позбавити Росію місця постійного члена в Радбезі ООН через численні воєнні злочини, скоєні російськими військами в Україні.

"Після вчинення злочину агресії проти України, численних воєнних злочинів, підриву глобальної продовольчої та енергетичної безпеки, чи повинна Росія все ще окупувати місце постійного члена Ради Безпеки ООН?" – зазначив Дмитро Кулеба [38].

Упродовж останніх п'яти років ми неодноразово привертали увагу ООН та інші міжнародні організації до цього питання. Але світ закривав очі на злочини Росії проти миру, людства і світового правопорядку, що тільки сприяло зростанню нахабності з боку тоталітарних політичних режимів як РФ так і Ірану до світової спільноти та призвело до повномасштабної воєнної агресії Москви проти України, яка все більше набирає форм геноциду українського народу.

Висновки. Проведений автором об'єктивний аналіз аргументовано доводить, що посилення співпраці у військовій сфері між тоталітарними державами РФ та Іраном не тільки викликають серйозне занепокоєння у міжнародній спільноті, а становлять загрозу міжнародній безпеці.

Цей об'єктивний аналіз дає підстави для серйозного застереження США і Державу Ізраїль про те, що Іран за допомогою Росії досяг таких успіхів у збагаченні урану, що впродовж 2-3-х місяців може завершити виготовлення однієї ядерної боєголовки. США й Ізраїль повинні негайно вжити невідкладні заходи, спрямовані на зупинення цього вкрай небезпечного процесу на території Ірану. Криза на Близькому Сході може виникнути дуже швидко – за кілька місяців – якщо переговори щодо відновлення ядерної угоди остаточно проваляться, а ядерні об'єкти Ірану продовжать функціонувати всупереч міжнародним санкціям.

Союз Росії та Ірану є серйозною загрозою, на яку слід звертати пильну увагу. Сьогодні іранські безпілотники "шахеда" є реальною загрозою тотального знищення в Україні критичної інфраструктури життєзабезпечення – теплових електростанцій, трансформаторних підстанцій розподілення електроенергії для забезпечення електроенергією і теплом житлових будинків, дитячих садків, шкіл, лікарень, об'єктів харчування, очисних споруд, об'єктів водопостачання питної і технічної води, вузлових залізничних станцій, залізничних колій і т. д.

Українське МЗС оприлюднило офіційну заяву, в якій вказало на співучасть Ірану в злочинах Росії проти України. Зокрема зазначено, що "...російська федерація продовжує здійснювати терористичні акти проти цивільного населення та критичної інфраструктури України, використовуючи бойові безпілотники іранського виробництва. Лише за останній тиждень РФ завдала понад сотню ударів іранськими дронами-камікадзе по житлових будинках, електростанціях, очисних спорудах, мостах та дитячих майданчиках в низці українських міст. Загинули та отримали поранення десятки людей, зокрема діти. Постраждала третина енергетичної інфраструктури України. Пошкодження отримали будівлі двох дипломатичних установ у Києві. Надання зброї для ведення загарбницької війни в Україні та вбивства українських громадян робить Іран співучасником злочину агресії, воєнних злочинів та терористичних актів Росії проти України", – йдеться в заяві МЗС України.

В іншому випадку Іран та його керівництво нестиме найсуворішу відповідальність, у тому числі в межах міжнародних судових процесів щодо злочинів Росії проти України. Міністр закордонних справ України Кулеба також звернувся до міністрів закордонних справ держав-членів Європейського Союзу із закликом накладити санкції на Іран за допомогу Росії здійснювати терор проти українців. Жорсткі санкції проти Ірану набувають особливої актуальності на тлі повідомлень про наміри іранської сторони передати Росії балістичні ракети "земля-земля" для їхнього використання у війні проти України.

З погляду міжнародного права і національного законодавства України – це не лише масовані терористичні

атаки. Це завчасно спланований і цілеспрямований геноцид Української нації з боку терористичного режиму Росії на чолі з воєнним злочинцем і вбивцею Путіним. Вище політичне і релігійне керівництво Ірану, яке постачає Росії зброю, є співучасником цих злочинів і повинне понести кримінальну відповідальність або бути фізично знищеним як диктатор Іраку Саддам Хусейн.

Список використаних джерел

1. Іран посилює співпрацю з РФ у сфері економіки та авіації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://suspihne.media/264895-iran-zabezpresucvatime-rf-detalami-i-remontuvavime-rosijski-litaki/>
2. Росія в обмін на дрони надала Ірану захоплену західну зброю та 140 млн євро готівкою – Sky News. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://suspihne.media/312678-rosia-v-obmin-na-droni-nadala-iranu-zahopleni-zahidnu-zbrou-ta-140-mln-evro-gotivkou-sky-news/>
3. Іранські дрони: МЗС України закликає світ нейтралізувати військову співпрацю Росії та Ірану. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://suspihne.media/314088-iranski-droni-ukraini-zaklikae-svit-nejtralizuvati-vijskovu-spivpracu-rosii-ta-iranu/>
4. Співпраця Росії з Іраном наражає на небезпеку весь світ – прем'єр Ізраїлю. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3598019-spivpraca-rosii-z-iranom-narazae-na-nebezpeku-ves-svit-premer-izrailu.html>
5. URL: <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-november-8>
6. ISW: Іран прагне продемонструвати міжнародній аудиторії поглиблення співпраці з Росією. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-isw-iran-rosia/32122063.html>
7. ГУР стверджує, що деталі іранських дронів виготовили після вторгнення Росії до України. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-hur-iranski-drony-vtorhennnia-rosii-do-ukrainy/32120523.html>
8. Iran is preparing to send additional weapons including ballistic missiles to Russia to use in Ukraine, western officials say. URL: <https://edition.cnn.com/2022/11/01/politics/iran-missiles-russia/index.html>
9. Iran plans to send missiles, drones to Russia for Ukraine war, officials say. URL: <https://www.washingtonpost.com/national-security/2022/10/16/iran-russia-missiles-ukraine/>
10. У Повітряних силах заявили про відсутність "ефективного захисту" від ракет, які Росія погодилася надати Ірану. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-iran-rosia-rakety-ukraina/32110783.html>
11. Як нам брехали. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=N3IMJaMhb1E>
12. Омельченко Григорій. Нові цілі путіна: знищити єврейські святині в Україні в обмін за отримані іранські безпілотники. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://censor.net/ru/blogs/3365400/nov_ts_putna_znischiti_vreyisk_svyatin_v_ukran_v_obmn_za_otriman_ransk_bezpl_otnik
13. Bloomberg дізнався, коли з Ірану остаточно знімуть усі санкції. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tsn.ua/svit/bloomberg-diznavsya-koli-z-iranu-ostatochno-znimut-usi-sankcii-489523.html>
14. Секретний запис з Ірану вказує, що літак МАУ могли збити не випадково. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukranews.com/ua/news/755440-katastrofa-litaka-mau-litak-v-irani-mogly-zbity-ne-vypadkovo>
15. Міністр оборони Ірану: "Ми превратим Тель-Авів и Хайфу в пепел". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.newsru.co.il/mideast/08mar2021/nuc_202.html
16. США должны быть изгнаны из сирийского региона восточно-Евфрата: Лидер. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://file.liga.net/persons/khamenei-ali>
17. Хаменеї Алі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://file.liga.net/persons/khamenei-ali>

18. Four killed in Kyiv as Russia unleashes 'kamikaze' drones. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/kyiv-rocked-by-several-blasts-mayor-2022-10-10/>
19. URL: https://censor.net/ua/news/3381632/yakscho_ne_budem_pidtrymuvat_ukrayinu_viyina_pryyide_do_nas_pasyvni_bude_dlya_nas_samogubstvom_moravetskyi
20. Іран відправив до окупованого Криму інструкторів, щоб навчати росіян використанню дронів – НУТ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/10/19/7372543/>
21. Білий дім обговорює з Конгресом адресні санкції проти Росії – Держдепартамент США Джерело: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://censor.net/ua/n3367203>
22. Байден пообіцяв надати Україні передові системи ППО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://censor.net/ua/n3372850>
23. Кулеба очікує від G20 реакції на масований ракетний обстріл України без "закликів до обидвох сторін". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://censor.net/ua/n3380784>
24. Malaysia heads for hung parliament as ruling bloc suffers losses. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2022/11/19/tight-race-as-votes-counted-in-malaysia-in-general-election>
25. Iran plans to send missiles, drones to Russia for Ukraine war, officials say. URL: <https://www.washingtonpost.com/national-security/2022/10/16/iran-russia-missiles-ukraine/>
26. Russian Offensive Campaign Assessment, October 15. URL: <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-october-15>
27. ISW: Росія могла укласти контракт з Іраном на закупівлю дронів Arash-2, "більш швидких і руливних". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosia-iran-bezpilotnyky/32085455.html>
28. Настав час застосувати санкції проти Ірану за постачання зброї РФ, – Кулеба. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://censor.net/ua/n3374335>
29. URL: https://t.me/V_Zelenskiy_official/3708
30. Україна розриває дипломатичні відносини з Іраном. – Кулеба. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://censor.net/ua/n3374601>
31. Заява МЗС України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://censor.net/ua/news/3374601/ukrayina_rozryvaye_diplomatychni_vidnosyny_z_iranom_kuleba
32. Scoop: Ukraine officially asks Israel for Iron Dome, other defense systems. <https://www.axios.com/2022/10/19/ukraine-requests-israel-iron-dome-defense-iran-russia-war>
33. Ізраїль готовий допомогти Україні з системою оповіщення про ракетні удари. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mil.in.ua/uk/news/izrayil-gotoviy-dopomogty-ukrayini-z-systemoyu-opovishhennya-pro-raketni-udary/>
34. Україна як полігон. Какіє цілі преследует Іран, участвуя в російско-украинской войне. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://focus.ua/voennye-novosti/535462-kakie-celi-presleduet-iran-v-rossijsko-ukrainskoy-voene>
35. Велика Британія запровадила санкції проти Ірану через постачання дронів-камікадзе в РФ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/world/iranski-droni-v-rosiji-velika-britaniya-zaprovadila-sankcii-proti-iranu-12018288.html>
36. Санкції ЄС за постачання Іраном дронів Росії набули чинності. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/10/20/7149061/>
37. Білас І.Г. Збройна агресія РФ проти України, як підгрунта визнання Росії державою-терористом та її міжнародно-правова відповідальність за воєнні злочини і геноцид. – Право. UA LAV.UA – №1, 2022. – С. 5-22.
38. Кулеба закликав позбавити Росію місця в Радбезі ООН через воєнні злочини в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://censor.net/ua/v3375585>

Надійшла до редколегії 10.12.22

I. Bilas, Dr Hab. (Law, Historical), Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CURRENT RUSSIA-IRAN COOPERATION AS A DESTABILISING FACTOR OF INTERNATIONAL RELATIONS AND A THREAT TO INTERNATIONAL SECURITY

The article attempts a comprehensive analysis of modern relations between the russian federation and Iran. It analyses the formation of relations, the basis and reasons for the modern mutual interest of these totalitarian states in deepening cooperation. The main spheres of interaction between them amid full-scale military aggression of the russian federation against Ukraine have been traced. The article considers specific measures and projects aimed at, contrary to international sanctions, expanding moscow's impact on the illegal development of Iran's nuclear, military and technological potential. Considerable attention is paid to the cooperation of these countries with terrorist political regimes on russia's use of Iranian missile weapons to kill Ukrainians and destroy civilian infrastructure. It is proved that the strengthening of cooperation in the military sphere between the totalitarian states of the russian federation and Iran is a significant concern for the international community and poses a threat to international security.

Keywords: *russia-iran cooperation, totalitarian states, terrorist political regime, sponsor of terrorism, Shahed-136 "kamikaze" drones, ballistic missiles, nuclear program, international threat, international security, war crimes, genocide, international law, international crimes, criminal liability.*

УДК 341.1/8

В. Мицик, д-р юрид. наук, проф.,
А. Приступа, студ. 4 курсу ОП "Міжнародне право"
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ВИЗНАННЯ РФ ДЕРЖАВОЮ-СПОНСОРОМ ТЕРОРИЗМУ ТА ПОКАРАННЯ ЗА ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ ТА ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

У зв'язку зі збройною агресією, порушенням низки міжнародних договорів, норм міжнародного звичаєвого права, вчиненням актів терористичного спрямування, що призвели до загибелі незліченної кількості людей, постає питання щодо надання РФ статусу держави-спонсора тероризму. Метою даного дослідження є розгляд та висвітлення актуальних проблем визнання такого статусу РФ, притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності військово-політичне керівництво та всіх причетних до цього осіб за злочин агресії, воєнні злочини, геноцид українського народу.

Робота ґрунтується на таких методах як: аналіз, синтез, узагальнення та співставлення, формально-логічному та аналітичному методах.

Здійснено аналіз та досліджено правові підстави в міжнародному праві визнання держави-спонсором тероризму – РФ, загальні положення індивідуальної кримінальної відповідальності за злочини проти міжнародного звичаєвого права. Розглянуто доктринальні підходи до надання статусу та сформовано визначення поняття "держави-спонсора тероризму", наголошено щодо критеріїв надання такого статусу та обґрунтовано визнання РФ за допомогою аналізу вимог та протокольованих прикладів неправомірних дій Росії. Висвітлено положення Тексту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння КМП ООН, Резолюції ГА ООН 2625 (XXV), Міжнародної конвенції про боротьбу із фінансуванням тероризму, а також перспективи визнання Радою Безпеки ООН та покладення економічних санкцій.

У дослідженні розкрито питання кримінальної відповідальності індивідів – військово-політичного керівництва РФ за злочин агресії та комбатантів, інших осіб за воєнні злочини. Подано визначення "злочину агресії" та "воєнних злочинів", обґрунтовано звинувачення РФ у веденні агресивної загарбницької війни і вчинення воєнних злочинів згідно із критеріями та відомостями доповідей незалежних місій міжнародних організацій.

Дослідивши положення міжнародних договорів, доповідей та звітів міжнародних організацій, що були проведені в Україні за фактом протиправних дій РФ, сформовано практичні поради щодо міжнародно-правового визнання РФ державою-спонсором тероризму, запропоновано концепції створення спеціального трибуналу за воєнні злочини агресії та наголошено щодо перспективного покарання та кримінальної відповідальності воєнних злочинців.

Ключові слова: Міжнародний кримінальний суд, спеціальний міжнародний трибунал, індивідуальна кримінальна відповідальність, міжнародне гуманітарне право, воєнні злочинці, Римський статут, терористичні акти, приватні військової компанії, вироки, незалежні місії.

Актуальність проблематики. Міжнародне визнання держави спонсором тероризму та притягнення індивідів, зокрема військово-політичного командування до індивідуальної відповідальності за злочин агресії та воєнні злочини набуло широкого загалу як в Україні, так і в інших державах на доктринальному та нормотворчому рівнях у зв'язку із агресією РФ. Порушення норм міжнародного права, Статуту ООН та принципів, що становлять основу міждержавного співробітництва; створення робочої групи для формування спеціального міжнародного трибуналу щодо злочину агресії при Офісі Президента України визначають актуальність проблематики теми дослідження.

Постановка проблеми. Постає багато питань стосовно міжнародно-правових підстав визнання РФ спонсором тероризму та покарання за вчинення злочину агресії (агресивної війни) та воєнних злочинів: надання РФ статусу держави-спонсора тероризму; обґрунтування звинувачення РФ в веденні агресивної загарбницької війни та керівництва у воєнних злочинах; створення спеціального трибуналу і притягнення до кримінальної відповідальності за злочин агресії; функціонування МКС; вчинення РФ злочинів агресії та воєнних злочинів на теренах України.

Формулювання мети статті та об'єкта дослідження. Мета даного дослідження полягає в розкритті актуальних проблем та формування пропозицій, розроблення найбільш перспективних рекомендацій, концепцій правових підстав міжнародного визнання РФ країною-спонсором тероризму та покарання за вчинення злочину агресії (агресивної війни) та воєнних злочинів та притягнення за такі до кримінальної відповідальності за чинним міжнародним правом.

Вступ. Сьогодні міжнародне право постало перед надзвичайними гуманітарними викликами, зумовленими, передусім, війною Росії проти України. Весь цивілізований світ є свідком як із позицій міжнародного права РФ брехливо обґрунтовує посиланнями на міжнародне право анексію українського півострова Крим, збройну агресію проти України на Донбасі, військові звірства над цивільним населенням в Бучі-Ірпені-Гостомелі інших регіонах Київщини, Харкові, Мелітополі та багатьох містах майже на всій території України. Раніше РФ здійснила безкарну агресію проти Грузії.

Верховна Рада України 02.08.2022 р. звернулася до світової спільноти з проханням визнати РФ державою-терористом та вжити дієвих заходів для її всебічної міжнародної ізоляції шляхом припинення всіх видів співробітництва з нею задля підризу її економічної спроможності продовжувати війну проти України та будувати нові імперські плани. Сейм Латвії першим визнав РФ державою-спонсором тероризму. США та шерг інших країн розглядають можливість такого визнання з його правовими наслідками. РФ має шанси скласти компанію Кубі, Північній Кореї, Ірану та Сирії, як держава-терорист. Тероризм має бути поза законом і людською мораллю. Ключове питання – питання дієвості системи міжнародного права: чи залишається міжнародне право у цих умовах гарантом міжнародної безпеки? Чи може міжнародне право віднайти відповідні правові механізми національної та колективної самооборони від агресії?

Міжнародне право у визначенні загальних підстав функціонування міждержавних відносин щодо регулювання таких та забезпечення здійснення міжнародного співробітництва, розвитку дружніх відносин між націями і задля підтримки міжнародного миру та безпеки, відповідно до цілей, проголошених Організацією Об'єднаних

Націй, має керуватись основними принципами міжнародного права закріпленими в Статуті ООН [1].

Держава-спонсор тероризму: претексти, визнання. У системі понять правового регламентування та норм і принципів, що регулюють об'єкти відповідних правовідносин у межах галузей міжнародного кримінального права та міжнародного гуманітарного права закріплюється поняття "держави-спонсор тероризму". Бассіуні Шеріф у своїх працях відмічав, що "держави-спонсор тероризму" – це держава, що явно, відкрито або приховано підтримує діяльність недержавних суб'єктів, що є фактичними виконавцями вчинюваних терористичних актів [2, с. 84].

До доктрини міжнародно-правового визнання РФ спонсором тероризму: у виробленій доповіді про державу-спонсора тероризму 40 (1985), представлену підкомітетом Сенату з безпеки та тероризму при Комітеті Сенату США із питань судової влади, розроблену Рейном Штайнером Клайном та Йоною Александером підсумовуються основні елементи та категорії тероризму, що спонсорується державою й пропонують наступне визначення, що "держави-спонсор тероризму" – це зумисна та свідомо погроза насильством або його застосування суверенними, незалежними державами (або субнаціональними групами, що заохочуються чи одержують підтримку від наголошених країн) із метою досягнення певних стратегічних та політичних цілей за допомогою діяльності, що порушує законодавство й спрямованої на те, щоб посягти на переборення страх серед цільової групи населення, коло якої є ширшим від цивільних чи військових жертв, які зазнали нападу або погроз [3, с. 8].

Раніше РФ та ПВК "Вагнер", як приватне комерційне підприємство – надавали матеріально-технічну підтримку та брали участь у бойових спеціальних операціях з підтримки генерала повстанського руху Халіфи Хафтара й вчинення воєнних злочинів у Лівії [4].

Щодо особливостей та основних складових елементів дій держави-спонсора тероризму, кваліфікованої такою, що підтримує терористичну діяльність, виокремлюються наступні критерії міжнародно-правового визнання: 1. Насильницькі дії, що мають підричний політичний характер, або загроза їх вчинення; 2. Держава, що підтримує та спонсорує таку діяльність суб'єктів-виконавців; 3. Досягнення передбачуваного та спланованого політичного результату; 4. Об'єкти та цілі тероризму, чи то цивільні, військові або матеріальні, чия смерть, каліцтва або руйнування передбачувано можуть певною мірою вплинути на досягнення бажаного політичного результату [3, с. 8]. Наприклад, завдання ракетних ударів РФ, до складу якого входить ПВК "Вагнер", по об'єктам критичної, енергетичної інфраструктури та громадянським мирним об'єктам, як підстава такого визнання.

Підтримка та спонсування державою тероризму охоплює такі діяння, як вчинення терористичних актів, підтримка терористичних нападів, так і бездіяльність – надання підготовки, фінансування або підтримки [3, с. 8].

До питань кодифікації міжнародно-правових підстав визнання держави спонсором тероризму та їх застосування щодо РФ: станом на сьогодні Комісія міжнародного права ООН (КМП – далі) прагне до кодифікації положень звичаєвого міжнародного права відносно міжнародної відповідальності держав, що було виражене в Проекті статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння від 2001 року [5, с. 327].

Згідно зі статтею 8 Тексту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, КМП кодифікувала норми щодо відповідальності держави за

терористичні акти, вчинені приватними особами: фізичні та юридичні особи. Відповідно до статті 8 Тексту статей закріплено класичне формулювання визначення принципу фактичного агентства або агентурної мережі де-факто (сторона, що залучена діяти від імені іншої сторони) і встановлює такі підстави визнання поведінки особи чи групи осіб діянням держави: 1) якщо особа чи група осіб фактично діє за вказівками; 2) або під керівництвом; 3) чи під контролем даної держави під час вчинення такої поведінки [3, с. 9].

У даному контексті діяльність РФ підпадає під дію положень статті 8 Тексту статей, що підтверджується низкою визнаних фактів на міжнародній арені: згідно із Резолюцією Європейського парламенту 2021/2982(RSP) встановлюється, що в площині агресії РФ проти України, перша залучає ПВК, такі як "Вагнер", E.N.O.T Corp, The Cossacks до ведення збройних дій на території України, за дорученням посадових осіб РФ [8]. Згідно із Доповіддю незалежної місії з встановлення фактів щодо Лівії від 1 жовтня 2021 року, представленою Радою ООН з прав людини стверджується, що особи, пов'язані із ПВК "Вагнер" були присутні в Лівії як завербовані та наймані особи на підтримку Лівійської національної армії. Докази, що були зібрані незалежною місією вказують на те, що члени ПВК "Вагнер" вчиняли вбивства, що кваліфікуються воєнними злочинами за міжнародним правом [6, с. 8].

Резолюція Європейського парламенту щодо порушень прав людини приватними військовими та охоронними компаніями, зокрема Групою "Вагнера" юридично закріпила підтвердження залучення та використання Російською Федерацією ПВК як в Україні, так і в інших країнах, зокрема задокументовані зв'язки ПВК "Вагнер" із державними органами влади РФ, співробітництво, використання російської військової інфраструктури та воєнних баз [4]. Керуючись змістом статті 8 можна стверджувати, що РФ є державою-спонсором тероризму.

Міжнародно-правове визнання Росії спонсором тероризму, засноване на підставі статті 8 Тексту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, як обов'язкової норми міжнародного звичаєвого права.

До питання надання статусу РФ спонсора тероризму на підставі Міжнародної конвенції про боротьбу із фінансуванням тероризму: найбільш ефективним способом визнання РФ спонсором тероризму, в аспекті аналізу положень міжнародних договорів та механізмів, що є доступними для застосування України, є подання позову до МС ООН проти Росії щодо порушення Конвенції про заборону фінансування тероризму на підставі ст. 2, зокрема п. б) ч. 1 ст. 2 даної Міжнародної Конвенції в контексті подій, що розгортаються після повномасштабного вторгнення РФ.

Відносно міжнародно-правового визнання РФ спонсором тероризму Організацією Об'єднаних Націй: в межах функціонування ООН встановлюється, що якщо можна передбачити можливість надання державі статусу держави-спонсора тероризму, тоді таке визнання здійснюватиметься у випадку порушення таким суб'єктом або певними терористичними групами, що підтримуються даною країною положень статті 2(4) Статуту ООН, що забороняє вживати насильницькі дії, спрямовані проти територіальної цілісності та політичної незалежності інших держав [7, с. 13].

Як приклад, порушення статті 2(4) в аспекті спонсування терористичних дій були застосовані Радою Безпеки ООН у 1992 році з метою запровадження

економічних санкцій відносно Лівії. Підставою був зв'язок держави з терористичною діяльністю та відмовою останньої видати двох громадян Лівії, які могли брати участь у подіях, що відбулися в 1988 році пов'язаними із вибухом літака, що прямував за рейсом 103 авіакомпанії Pan American World Airways – Теракт над Локербі, Шотландія [7, с. 13]. Варто згадати збиття цивільного пасажирського літака Boeing 777-200 компанії Malaysia Airlines, що прямував за регулярним рейсом MH17, рішення в кримінальному процесі у справі буде винесено 17 листопада поточного року в Судовому комплексі Схіпхола, важливими є наступні події: 1) Доповідь про забезпечення відповідальності за збиття рейсу MH17 [8, с. 13-14]; 2) Міждержавні справи, подані Нідерландами та Україною до ЄСПЛ [8, с. 3]; 3) Прагнення Австралії та Нідерландів звернутися до Міжнародної організації цивільної авіації для притягнення РФ до відповідальності.

Згідно із Резолюцією ГА ООН 2625 (XXV), ООН надала тлумачення поняттю держава-спонсор тероризму відносно діяльності, що спрямована поза межами території такого спонсора, а саме: кожна держава зобов'язана утримуватися від організації або заохочення створення нерегулярних військових формувань чи збройних загонів, а також найманців, для вторгнення на територію іншої держави [9]. Простежується залучення приватних військових компаній Російською Федерацією у вторгненні до Криму та його подальшої анексії, а також ведення бойових дій у східних регіонах України.

Злочин агресії: підстави, відповідальність, покарання. Поняття злочину агресії (ведення агресивної загарбницької війни) відповідно до міжнародно-правових норм: злочин агресії – це планування, підготовка, ініціювання або здійснення особою, яка здатна фактично здійснювати керівництво або контроль за політичними чи військовими діями держави, акту агресії, який через свій характер, серйозність та масштаби є грубим порушенням Статуту ООН, – відповідно до положень п. 1 ст. 8bis Римського статуту та ст. 1 Резолюції ГА ООН 3314/XXIX від 14 грудня 1974 року [10, с. 299]; акт агресії, зі свого боку, означає застосування збройної сили державою-агресором, чи будь-яким іншим способом, всупереч домінантам Статуту ООН [11, с. 7]. Керуючись переліком дій, що кваліфікуються як акт агресії на підставі Резолюції ГА ООН "Визначення агресії" обґрунтуємо звинувачення РФ у веденні агресивної загарбницької війни (злочин агресії), що незалежно від оголошення війни та вдаючись до вживання вигаданого терміна "спеціальна військова операція" вчинила акт агресії проти України: а) вторгнення та напад збройних сил держави (ЗС РФ, ПВК "Вагнер" та ін.); військова окупація – Харківська область; окупація із застосуванням регулярних військ РФ – Донецька, Луганська, Херсонська та Запорізька області; б) РФ застосувала проти території України зброю, бомбардувала її регіони; в) блокада портів або узбережжя – блокада Азовського моря 2018 р., експорту зернових культур та агропродукції з України 2022 р., морська блокада РФ; г) повномасштабний напад збройних сил на сухопутні, морські та повітряні сили від 24 лютого 2022 р. та інцидент в Керченській протоці 25 листопада 2018 р.; г) формування державою нерегулярних угруповань, банд, найманців, формувань задля виконання покладених на них функцій держави – ПВК "Вагнер", E.N.O.T Corp, The Cossacks та ін. [11, с. 7-8].

Індивідуальна кримінальна відповідальність за злочин агресії набула поширення та втілилася в Резолюції

ГА ООН 3314/XXIX та ст. 8bis Римського статуту на підставі ст. 6(а) та ст. 5(а) Статуту Нюрнберзького та Токійського трибуналів відповідно [10, с. 299; 12, с. 68]. Особа несе кримінальну відповідальність і підлягає покаранню за злочин агресії при умові доведення згоди індивідом ефективно здійснювати контроль або фактично керувати політичними чи військовими діями держави, згідно із п. 3bis ст. 25 Римського статуту [11, с. 15].

Так, можна стверджувати, що: 1) вчинення акту агресії передбачає покладення індивідуальної кримінальної відповідальності за міжнародним правом – це все керівництво РФ: в аспекті кримінального провадження магістральної справи щодо агресії Росії, Офіс генерального прокурора України протоколює підозрюваних – предстваників військово-політичного керівництва РФ, що звинувачуються у веденні агресивної війни, яких відтак фігурує 627 фізичних осіб [13]; 2) РФ здійснила злочин агресії, як акт агресії на підставі вчинення наголошених дій (а-d, g)), виражених в ст. 1 Резолюції ГА ООН 3314/XXIX та ст. 8bis Римського статуту; 3) діяльність у порушення ст. 1, 2(4), 33, 39 Статуту ООН та така, що закріплена практикою, як акт агресії є імперативною нормою, порушення якої несумісне із міжнародним правом й вбачає покладення кримінальної відповідальності індивідів; 4) згідно із положеннями Резолюції ГА ООН 3314/XXIX, вчинені дії найвищими посадовими особами РФ кваліфікуються як ведення агресивної загарбницької війни – злочин агресії, а не вигаданої та проголошеної урядом держави-агресора "спеціальної військової операції" в Україні, незалежно від оголошення війни та переходу в стан такої.

Поширення юрисдикції МКС на злочин агресії (агресивної війни) РФ проти України: МКС має юрисдикцію розпочинати кримінальне провадження справи в суді відносно злочинів, вчинених після набрання чинності Статутом (1 липня 2002 року) та щодо держав, які є учасниками Статуту, або визнали юрисдикцію Суду відповідно до ст. 11 та 12 Римського статуту [11, с. 8, 9]. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду щодо злочинів агресії вельми обмежена, умовами поширення якої є: 1) акт агресії, вчинений після 17 липня 2018 року; 2) держава, що передає справу на розгляд та держава, громадяни якої вчинили злочин агресії повинні ратифікувати або прийняти Кампальські поправки, ухвалені Кампальською резолюцією на Конференції з перегляду Римського статуту 2010 р. [14, 6, с. 299]. Чи здійснення юрисдикції згідно із поданням Ради Безпеки: РБ ООН приймає рішення щодо визначення акту агресії, вчиненого відповідною державою на підставі п. 6, 7 Римського статуту [11, с. 10].

На жаль Україна не ратифікувала Статут. РФ після окупації Криму та початку агресивної війни на Донбасі, щоб уникнути міжнародно-правової відповідальності у МКС, у 2016 році відкликала свій підпис під Римським статутом. Ця дія РФ не звільнить її в майбутньому від покарання в міжнародних кримінальних судових установах, як це було з вбивцями у Нюрнберзькому та Токійському трибуналах. Під час Нюрнберзького процесу розглядали: злочини проти миру – планування, підготовка, розв'язання та ведення агресивної війни та війни з порушенням міжнародних угод та домовленостей; воєнні злочини – порушення законів та звичаїв війни, вбивства, тортури, викрадення в рабство, вбивства та тортури військовополонених, вбивства заручників, грабунок приватної чи громадської власності, руйнування населених пунктів; злочини проти людяності – вбивства, поневолення, заслання, переслідування за расови-

ми, релігійними, політичними мотивами. Нюрнберзьким трибуналом 12 підсудних були засуджені до смертної кари, сім – до тюремного ув'язнення. На Токійському процесі обвинувачення висунули 29 представникам керівництва Японії, серед яких: 7 отримали смертний вирок, 16 засуджені на довічне ув'язнення, 2 отримали тривалі тюремні строки, 1 покінчив життя самогубством напередодні арешту.

Механізм покарання агресора РБ ООН заблокований. РФ, на жаль, поки що є постійним членом РБ ООН і блокує будь-який супротив інших членів організації її протиправним діям.

Спеціальний міжнародний трибунал щодо злочину агресії: обмежена юрисдикція МКС щодо злочину агресії РФ проти України зумовила формування концепцій органів міжнародного кримінального правосуддя: перша концепція – створення Спеціального трибуналу для покарання злочину агресії проти України, Декларація про заснування якого була розроблена робочою групою за дорученням та схвалена міністром закордонних справ України. Зміст тексту передбачає створення міжнародного договору – установчого акту Суду, що об'єднав би юрисдикції декількох держав, з якими б Україна підписала угоду із закликом до приєднання країн впровадженого періоду [15]; друга концепція – "змішаний" суд, створений шляхом укладення договору між ООН та Україною на підставі Рекомендації ГА ООН, розробленої робочою групою The Global Accountability Network [16]; третя концепція – "інтернаціоналізований" суд, статут та формування якого протокуються в міжнародному договорі, укладеному за домовленістю між Україною та Радою Європи чи Європейським Союзом та Україною, зокрема, Рада Європи прийняла рішення щодо зацікавленості в створенні спеціального трибуналу для розгляду злочинів агресії РФ [17]; четверта концепція – кримінальне провадження за національним законодавством України на підставі ст. 437 Кримінального кодексу України та зарубіжних держав, однак у даному випадку керівництво користується імунітетом найвищих посадових осіб у міжнародному праві.

Воєнні злочини РФ: звинувачення, покарання.

Визначення поняття воєнних злочинів відповідно до положень міжнародних договорів: воєнні злочини – це серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, за які міжнародним правом передбачена кримінальна відповідальність конкретних індивідів [10, с. 298].

Юрисдикція МКС поширюється на воєнні злочини, передусім такі, що реалізовані в межах плану чи політики або як окремі злочини при широкомасштабному вчиненні останніх згідно з ч. 1 ст. 8 Римського статуту [11, с. 5]. На підставі переліку дій, що передбачають серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, закріплених в ст. 8 Статуту обґрунтовуємо звинувачення РФ у воєнних злочинах. Пп. (i) п. (e) ч. 2 ст. 8 Статуту передбачає умисний напад на цивільне населення як такий або на окремих цивільних осіб, що не беруть прямої участі у воєнних діях. Як один з тисяч таких приклад обстрілу родини неподалік села Мотижин від 3 березня 2022 р., що призвів до смерті двох дорослих осіб – подружньої пари та зникнення 15-річної дівчини, що отримала поранення – керуючись Доповіддю Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні ООН [18, с. 10]. Пп. (ii) п. (a) ч. 2 ст. 8 Статуту визначає тортури, або нелюдське поводження, включаючи біологічні експерименти: збройні сили РФ проводили допити та завдавали постраждалим сильного фізичного та морального болю й страждань, а в окремих випадках –

страчували по завершенню катувань згідно з Доповіддю [18, с. 13-14]. Пп. (vii) п. (a) ч. 2 ст. 8 Статуту вбачає незаконну депортацію та переміщення, або протиправний арешт [18, с. 13], та інші злочини в межах кримінального розслідування МКС.

Міжнародне кримінальне правосуддя за воєнні злочини: МКС володіє юрисдикцією щодо воєнних злочинів на підставі п. с) ст. 5 Статуту. Відтак, Україна керується положеннями ст. 2 та п. а) ч. 2 ст. 12, п. с) ч. 1 ст. 13 Римського статуту погодилася на здійснення юрисдикції МКС шляхом подання заяв до Секретаря для того, щоб розпочати кримінального розслідування щодо злочинів, вчинених на території України, а саме воєнних злочинів, злочинів проти людяності, за доведенням злочину геноциду на підставі: заяви ВРУ до МКС від 25.02.2014 р. №790-VII та від 04.02.2015 р. №145-VIII [11, с. 8, 9]. Розслідування злочинів, вчинених на теренах України розпочалося 2 березня 2022 року на підставі статті 14 Римського статуту: за зверненням 39 держав-учасниць МКС, які передали справу для розслідування Суду, що прискорило її розгляд [19].

Індивідуальна кримінальна відповідальність за воєнні злочини покладається на фізичних осіб, останні підлягають покаранню як у випадку виконання явно злочинного наказу, вчинення воєнного злочину зокрема, так і на командирів військових угруповань у разі видання очевидного злочинного наказу, згідно зі ст. 25 Статуту [11, с. 14].

Відомості зібрані Офісом генерального прокурора України в аспекті злочинів, вчинених протягом повномасштабного вторгнення РФ, свідчать про реєстрацію 43122 воєнних злочинів, кваліфікованих порушення законів та звичаїв ведення війни [13].

Покарання РФ за вчинені воєнні злочини на території України: кримінальне провадження у справі щодо воєнних злочинів РФ проти України розпочав МКС. Індивідуальна кримінальна відповідальність передбачає покарання, якому підлягає особа, що вчинила воєнні злочини. Обвинувальний вирок суду нараховує такі види основного покарання щодо особи, визнаної винною: 1) позбавлення волі на строк до 30 років; чи 2) довічне позбавлення волі за умови кваліфікації вчиненого кримінального правопорушення – найтяжчими злочинами та особою винного відповідно до пунктів а), б) ч. 1 ст. 77 Статуту. До категорії додаткових покарань референтних до позбавлення волі є: 1) штраф, згідно з Правилами процедури та доказування; 2) конфіскація доходів, активів, власності, рухомих та нерухомих речей, що були отримані безпосередньо або непрямо в результаті вчинення злочину і не порушує права третіх сторін, які є сумлінними набувачами на підставі ч. 2 ст. 77 Римського статуту [11, с. 38].

Висновки. Порушення РФ взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань, положень Статуту ООН, Декларації про принципи міжнародного права та Заключного акту НБСЕ від 1970 р., вчинення злочинів проти звичаєвого міжнародного права зумовлюють актуальність проблеми визнання РФ державою-спонсором тероризму. До основних складових елементів дії держави спонсору тероризму, що підтримує терористичну діяльність, виокремлюються наступні міжнародно-правові критерії: насильницькі дії, що мають підривний політичний характер, або загроза їх вчинення; держава, що підтримує та спонсорує таку діяльність суб'єктів виконавців; досягнення передбачуваного та спланованого політичного результату; об'єкти та цілі тероризму, чи то цивільні, військові або матеріальні, чия смерть, каліцтва або руйнування пе-

редбачувано можуть певною мірою вплинути на досягнення бажаного політичного результату. Наприклад, завдання ракетних ударів РФ, до складу якого входить ПВК "Вагнер", по об'єктам критичної, енергетичної інфраструктури, як підстава такого визнання.

Підтримка та спонсорювання державою тероризму охоплює такі діяння як вчинення терористичних актів, підтримка терористичних нападів, так і бездіяльність – надання підготовки, фінансування або підтримки. Все це передбачає, зокрема, воєнні злочини, злочини агресії, які вчиняються політичним керівництвом, представниками влади, керівництвом збройних сил, регулярним військом РФ та незаконними збройними формуваннями, що організовані і фінансуються РФ.

За повномасштабного військового вторгнення Росії в Україну правозахисники та правоохоронці зафіксували десятки тисяч злочинів, скоєних російськими військовими проти українців, які можна класифікувати як воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид. Це масове навмисне вбивство цивільних в окупованих містах і селищах (Буча, Маріуполь, Ірпінь, Чернігівщина, Харківщина, Херсонщина тощо), викрадення і катування людей, вбивство військовополонених, знищення і пограбування майна, сексуальне насильство, примусова депортація та фільтраційні табори, застосування зброї невибіркового ураження, розстріли зелених коридорів тощо. Зараз Україна розслідує вже понад 20 тисяч таких кримінальних справ. Всі хто ініціює, планує та керує військовими злочинами та актами агресивної війни повинні бути притягнуті до кримінальної відповідальності.

З початку загарбницької, антилюдської війни РФ проти України підіймається питання про необхідність створення Спеціального міжнародного трибуналу для суду над воєнними злочинцями РФ. На часі найактуальнішим є питання створення найбільш ефективного механізму притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності всіх російських окупантів, які причетні до вбивств та тортур українців і перш за все найвище політичне та військове керівництво РФ. Наразі розроблено декілька концепцій: створення Спеціального трибуналу для покарання злочину агресії проти України; заснування "змішаного трибуналу" за договором між Україною та ООН на підставі Рекомендації ГА; створення "гібридного" суду за міжнародним договором між Україною та Радою Європи або ЄС та Україною. Запропоновано звернутися до МС ООН із поданням позову проти Росії щодо порушення ст. 2 Конвенції про заборону фінансування тероризму, можливість визнання РФ спонсором тероризму на підставі ст. 8 Тексту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, як порушення обов'язкових норм міжнародного звичаєвого права.

Керуючись тим, що наразі постає питання активного визнання РФ державою-спонсором тероризму, діяльності робочих груп для формування спеціального міжнародного трибуналу щодо злочину агресії при Офісі Президента України, розробляється міжнародний договір для створення судового механізму; необхідність перегляду МКС Кампальських поправок на конференції в 2025 р., що супроводжується обмеженням юрисдикційним режимом МКС щодо злочинів агресії; притягнення до відповідальності осіб за воєнні злочини.

Ховаючись за визначенням своїх дій, як проведення "спеціальної військової операції", РФ здійснює криваву війну на території України, зайво намагається уникнути відповідальності за порушення п. 4, ст. 2 Статуту ООН і визначення її державою-спонсором тероризму.

Список використаних джерел

1. Статут Організації Об'єднаних Націй / Представництво ООН в Україні. – Київ : Департамент громадської інформації ООН, 2008. – 67 с.
2. Bassiouni, M. C. Legal Control of International Terrorism: A Policy-Oriented Assessment / M. C. Bassiouni // *Harvard International Law Journal*. – 2002. – Vol. 43, no. 1. – P. 83–103.
3. Maogoto J. N. War on the Enemy: Self-defence and State-sponsored Terrorism / J. N. Maogoto // *Melbourne Journal of International Law*. – 2003. – Vol. 4(2). – С. 406–438.
4. Human rights violations by private military and security companies, particularly the Wagner Group: European Parliament resolution of 25 November 2021 No. 2021/2982(RSP). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0482_EN.html (date of access: 29.10.2022). – Назва з екрана.
5. Міжнародне публічне право : підручник : у 2 т. / [В. В. Мицик, М. В. Буроменський, О. В. Буткевич та ін.]; за ред. В. В. Мицика. – Харків: Право, 2019. – Т. 1 : Основи теорії. – 416 с.
6. Report of the Independent Fact-Finding Mission on Libya: United Nations Human Rights Council Report of 29 November 2021 No. A/HRC/48/83 // United Nations Human Rights Council. – 2021. – 29 November. – 32 p.
7. Cohan J. A. Formulation of a State's Response to Terrorism and State-Sponsored Terrorism / J. A. Cohan // *Pace International Law Review*. – 2002. – Vol. 14, issue 1 spring, article 3. – P. 78–119. URL: <https://digitalcommons.pace.edu/pilr/vol14/iss1/3> (date of access: 29.10.2022). – Назва з екрана.
8. Ensuring accountability for the downing of flight MH17 [Electronic resource] : Report of the Committee on Legal Affairs and Human Rights of 03 June 2022 Doc. 15543. URL: <https://pace.coe.int/pdf/cb845deb1af033340736c1acb186331e123fb0a2da6a13a89a3e33a6654c9ef2/doc.%2015543.pdf> (date of access: 29.10.2022). – Назва з екрана.
9. Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations: Resolution of the General Assembly of 24 October 1970 No. A/RES/2625(XXV).
10. Міжнародне публічне право : підручник : у 2 т. / [В. В. Мицик, М. В. Буроменський, М. М. Гнатівський та ін.]; за заг. ред. В. В. Мицика. – Харків: Право, 2019. – Т. 2 : Основні галузі. – 624 с.
11. Римський статут Міжнародного кримінального суду : Статут ООН від 17.07.1998 р. №995_588 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#n3 (дата звернення: 30.10.2022). – Назва з екрана.
12. Bassiouni, M. C. International Crimes: Jus Cogens and Obligatio Erga Omnes / M. C. Bassiouni // *Law and Contemporary Problems*. – 1996. – Vol. 59, no. 4. – P. 63–74.
13. Злочини вчинені в період повномасштабного вторгнення РФ [Електронний ресурс] // Офіс Генерального прокурора України. – 2022. – Режим доступу: <https://warcrimes.gov.ua/all-crimes.html> (дата звернення: 05.11.2022). – Назва з екрана.
14. Activation of the jurisdiction of the Court over the crime of aggression : Resolution of the ICC of 14.12.2017 No. ICC-ASP/16/Res.5 URL: https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/Resolutions/ASP16/ICC-ASP-16-Res5-ENG.pdf (date of access: 05.11.2022). – Назва з екрана.
15. Statement calling for the creation of a special tribunal for the punishment of the crime of aggression against Ukraine & Declaration on a special tribunal for the punishment of the crime of aggression against Ukraine // The Royal Institute of International Affairs. – London: Chatham House, 2022. – 5 p.
16. Proposal for a Resolution by the United Nations General Assembly and Accompanying Proposal for a Statute of a Special Tribunal for Ukraine on the Crime of Aggression // The Ukraine Task Force of The Global Accountability Network Presents. – 2022. – 15 p. – URL: https://2022.uba.ua/wp-content/uploads/2022/09/uktf_unproposal_specialtribunal_resolutionandstatute_7sep2022.pdf (date of access: 05.11.2022). – Назва з екрана.
17. Consequences of the aggression of the Russian Federation against Ukraine – Accountability for international crimes: Decision of Ministers' Deputies on the 1442nd meeting of 15.09.2022 No. CM/Del/Dec(2022)1442/2.3 // Council of Europe. – 2022. – 15 September.
18. Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine: United Nations Human Rights Council Report of 18 October 2022 No. A/77/533 // United Nations Human Rights Council. – 2022. – 18 October. – 17 p.
19. Further notification on receipt of referrals and of Article 18 letters: Notification of the Prosecutor's Office of 18.03.2022 No. ICC-01/22-7.

References

1. Predstavnytstvo OON v Ukraini. (2008). Statut Orhanizatsiyi Obiednanykh Natsii [Charter of the United Nations]. K: Departament hromadskoi informatsii OON (in Ukrainian).
2. Bassiouni, M. C. (2002). Legal Control of International Terrorism: A Policy-Oriented Assessment. *Harvard International Law Journal*, 43(1), 83-103 (in English).
3. Maogoto, J. N. (2003). War on the Enemy: Self-defence and State-sponsored Terrorism. *Melbourne Journal of International Law*, 4(2), 406-438 (in English).

4. Human rights violations by private military and security companies, particularly the Wagner Group : European Parliament resolution (2021). Doi: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0482_EN.html (date of request: 29.10.2022) (in English).
5. Mitsik, V. V., & Buromenskyi, M. V., & Butkevych, O. V. (2019). *Mizhnarodne publichne pravo : pidruchnyk : u 2 t.* [International public law: a textbook: in 2 vol.]. Vol. 1: Osnovy teorii [Basics of the theory]. Kharkiv: Pravo (in Ukrainian).
6. United Nations Human Rights Council Report. (2021). Report of the Independent Fact-Finding Mission on Libya A/HRC/48/83. United Nations (in English).
7. Cohan, J. A. (2002). Formulation of a State's Response to Terrorism and State-Sponsored Terrorism. *Pace International Law Review*, 14(1), article 3, 78-119. Doi: <https://digitalcommons.pace.edu/pilr/vol14/iss1/3> (date of request: 29.10.2022) (in English).
8. Committee on Legal Affairs and Human Rights. (2022). Ensuring accountability for the downing of flight MH17 No Doc. 15543. Parliamentary Assembly. Doi: <https://pace.coe.int/pdf/cb845deb1af033340736c1acb186331e123fb0a2da6a13a89a3e33a6654c9ef2/doc.%2015543.pdf> (date of request: 29.10.2022) (in English).
9. Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations, Resolution of the General Assembly No. A/RES/2625(XXV) (1970) (in English).
10. Mitsik, V. V., & Buromenskyi, M. V., & Hnatovskiy, M. M. (2019). *Mizhnarodne publichne pravo : pidruchnyk : u 2 t.* [International public law: a textbook: in 2 vol.]. Vol. 2: Osnovni haluzi [Basics of the industry]. Kharkiv: Pravo (in Ukrainian).
11. Rymyskyi statut Mizhnarodnoho kryminalnogo sudu, Statut OON [The Rome Statute of the International Criminal Court, United Nations Charter] №995_588 (1998). Doi: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#n3 (date of request: 30.10.2022) (in Ukrainian).
12. Bassiouni, M. C. (1996). International Crimes: Jus Cogens and Obligatio Erga Omnes. *Law and Contemporary Problems*, 59(4), 63-74 (in English).
13. Zlochyny vchyneni v period povnomashtabnoho vtorhnennia RF, Ofis Heneralnogo prokurora Ukrainy [The Crimes committed during the full-scale invasion of the Russian Federation, Office of the Prosecutor General of Ukraine] (2022). Doi: [https://warcrimes.gov.ua/all-crimes.html_\(date_of_request:05.11.2022\)](https://warcrimes.gov.ua/all-crimes.html_(date_of_request:05.11.2022)) (in Ukrainian).
14. Activation of the jurisdiction of the Court over the crime of aggression, Resolution of the ICC No. ICC-ASP/16/Res.5 (2017). Doi: [https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/Resolutions/ASP16/ICC-ASP-16-Res5-ENG.pdf_\(date_of_request:05.11.2022\)](https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/Resolutions/ASP16/ICC-ASP-16-Res5-ENG.pdf_(date_of_request:05.11.2022)) (in English).
15. Chatham House. (2022). Statement calling for the creation of a special tribunal for the punishment of the crime of aggression against Ukraine & Declaration on a special tribunal for the punishment of the crime of aggression against Ukraine (5 s.). London: The Royal Institute of International Affairs (in English).
16. UBA. (2022). Proposal for a Resolution by the United Nations General Assembly and Accompanying Proposal for a Statute of a Special Tribunal for Ukraine on the Crime of Aggression (15 s.). The Ukraine Task Force of The Global Accountability Network Presents. Doi: https://2022.uba.ua/wp-content/uploads/2022/09/uktf_unproposal_specialtribunal_resolutionandstatute_7sep2022.pdf (date of request: 05.11.2022) (in English).
17. Consequences of the aggression of the Russian Federation against Ukraine – Accountability for international crimes, Decision of Ministers' Deputies No. CM/Del/Dec(2022)1442/2.3 (2022) (in Ukrainian).
18. United Nations Human Rights Council. (2022). Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine No. A/77/533. United Nations (in English).
19. Further notification on receipt of referrals and of Article 18 letters, Notification of the Prosecutor's Office No. ICC-01/22-7 (2022) (in English).

Надійшла до редколегії 25.11.22

V. Mitsik, Dr Hab. (Law), Prof.,
A. Prystupa, Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE INTERNATIONAL LEGAL GROUNDS FOR RECOGNIZING THE RUSSIAN FEDERATION AS A STATE-SPONSORED TERRORISM AND PUNISHMENT FOR COMMITTING THE CRIME OF AGGRESSION (AGGRESSIVE WAR) AND WAR CRIMES

In connection with armed aggression, violation of a range of international treaties, customary norms of international law, commission of acts of terrorism, many questions arise about the status of the state-sponsored terrorism and criminal prosecutions of the perpetrators of the offense. The purpose of this research is to examine and cover current issues of recognizing the Russian Federation as a state-sponsored terrorism and bringing to individual criminal responsibility the military-political leadership for the crime of aggression and war crimes.

The research is based on such methods as analysis, synthesis, generalization and comparison, formal-logical and analytical methods.

The analysis and researches of the legal grounds in international law for the recognition of the Russian Federation as a state-sponsored terrorism were carried out, along with general provisions of individual criminal responsibility for crimes against international customary law. Doctrinal approaches to granting status and a definition of the concept of "state-sponsored terrorism" were contemplated and formed respectively, the categories for granting that status are emphasized and the recognition of the Russian Federation is justified by means of the analysis of requirements and documented cases and incidents of unlawful acts committed by Russia. The provisions of the Text of the Articles on the Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts of the ILC, the United Nations General Assembly Resolution 2625 (XXV), the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism are covered, as well as the prospects for recognition as a state-sponsored terrorism by the UN Security Council and the imposition of economic sanctions.

The study reveals the issues of criminal responsibility of individuals, namely the military and political leadership of the Russian Federation for the crime of aggression and combatants, other persons for war crimes. The concept of crime of aggression and war crimes is defined, the accusations of the Russian Federation of waging an aggressive war of conquest and committing war crimes in accordance with the categories and summary of the reports of independent missions of international organizations are justified and grounded.

Having examined the provisions of international legal instruments, reports and statements of international organizations that were conducted in Ukraine on the fact of unlawful actions of the Russian Federation, several practical advices on the international legal recognition of Russia as a state-sponsored terrorism was developed and the concepts of creating a special tribunal for the crime of aggression were proposed and noted the perspective of the punishment and criminal responsibility of war criminals.

Keywords: International Criminal Court, special international tribunal, individual criminal responsibility, International Humanitarian Law, war criminals, Rome Statute, terrorist acts, private military companies, sentence, Independent missions.

УДК 341.9

Б. Криволапов, канд. юрид. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна**ЗАХИСТ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ**

Присвячено проблемі захисту культурних цінностей під час здійснення РФ агресії проти України. Проаналізовано Гаазьку конвенцію 1954 року про захист культурних цінностей та деякі інші конвенції і можливості їх застосування у цьому збройному конфлікті. Аналізуються факти, що свідчать про неодноразове порушення РФ норм міжнародних договорів та конвенцій, які стосуються захисту культурних цінностей. Особливо розглядаються питання міжнародно-правової відповідальності РФ за шкоду, завдану об'єктам культурної спадщини України.

Ключові слова: культурні цінності, міжнародно-правовий захист, Гаазька конвенція, Другий протокол, міжнародно-правова відповідальність.

Агресія Російської Федерації створила багато проблем, пов'язаних із розкраданням, привласненням культурних цінностей, знищенням пам'яток культури. Притягнення Російської Федерації до відповідальності є питанням часу. Напевно, немає жодного українсько-го юриста-міжнародника, який би не ставив питання про розмір майбутніх репарацій, які виплатить країна-агресор Україні.

Міністерство культури та інформаційної політики зафіксувало 514 злочинів російських окупантів проти української культурної спадщини, серед яких є меморіальні пам'ятники на честь історичних особистостей та подій 19-20 початку століття, будівлі та комплекси музеїв і заповідників; споруди будинків культури, театрів, бібліотек, пам'ятки архітектури і містобудування та численні релігійні споруди, серед яких є також пам'ятники архітектури [15].

Станом на 23 грудня 2022 р. ЮНЕСКО підтвердила пошкодження 231 об'єкту з 24 лютого: 102 релігійних об'єктів, 18 музеїв, 81 історичних будівель та будівель, присвячених культурним заходам, 19 пам'яток, 11 бібліотек [1].

Маріупольська міська рада повідомила про викрадення та вивезення в Донецьк більше 2 тисяч унікальних експонатів з музеїв Маріуполя, серед яких оригінальні роботи Архипа Куїнджі та Івана Айвазовського, стародавні ікони та унікальний рукописний сувій Тори, виготовлене венеційською друкарнею для маріупольських греків Євангеліє 1811 року та більше 200 медалей з музею медальєрного мистецтва Харабета [16]. За даними ВВС, з Маріупольського художнього музею імені імені Архипа Куїнджі було вивезено роботи Куїнджі "Червоний захід сонця", "Осінь" та "Ельбрус". Страхова вартість картини "Червоний захід сонця" становить 700 тис. дол. США. Крім цього, було викрадено роботи відомих російських пейзажистів Миколи Дубовського та Григорія Калмикова, українських художників-шестидесятників Івана Марчука та Тетяни Яблонської [8].

Після звільнення Херсону стало відомо про вивіз російськими загарбниками багатьох експонатів з Херсонського художнього музею імені Олексія Шовкуненка. Серед вивезених цінностей були картини Івана Айвазовського, Олексія Шовкуненка, Миколи Пимоненка [17]. Крім того, був повністю пограбований Херсонський обласний краєзнавчий музей. За даними Центру національного спротиву всього з культурних установ Херсонщини було вивезено приблизно 15 тисяч експонатів [8].

Метою цієї статті є міжнародна кваліфікація протиправних дій, скоєних окупантом проти культурної спадщини України.

Виклад основного матеріалу. Дослідженням проблеми захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів займалися такі представники вітчизняної науки міжнародного права як В. Акуленко, К. Бусол, Д. Коваль і ряд інших науковців.

Професор В.І. Акуленко, один із найбільш відомих вітчизняних дослідників даної теми в Україні, звертає увагу на те, що захист культурних цінностей був передбачений Дигестами Юстиніана і працями Блаженного Августина [5, 25]. Д. Коваль зазначає, що правовий звичай захищати культурні цінності під час збройних конфліктів з'явився у містах Стародавньої Греції, який встановлював особливий статус святилищ (Дельфи, Олімпія) та не допускав будь-якого насильства на цих територіях [Ошибки! Источник ссылки не найден., 29-30]. Однак К. Бусол звертає увагу на те, що поява перших юридично-обов'язкових норм щодо охорони культурних цінностей починає формуватися в період XVI-XVII століть [7, 7]. Перша спроба уніфікувати норми щодо захисту культурних цінностей під час військових дій була зроблена в 1874 році у Брюссельській декларації права війни, яка передбачала відповідальність за умисне руйнування культурних цінностей. А в 1907 році Другий Гаазький конференції вже були сформульовані міжнародно-правові норми в Положеннях про звичай сухопутної війни. У цих положеннях було передбачено, що сторони повинні зробити все можливе, щоб захистити культурні цінності. Безумовно, це був певний прорив, але очевидно, що суспільство вимагало укладення універсального спеціалізованого міжнародного договору, який би детально регулював захист культурних цінностей під час збройних конфліктів.

Ідея створення спеціалізованої конвенції про захист культурних цінностей пов'язана з ім'ям відомого художника і філософа Миколи Періха. Вражений руйнуванням собору в Реймсі і бібліотеці в Лувене (Бельгія) під час Першої світової війни, він починає активну діяльність по створенню єдиного документа, який би захищав культурну спадщину людства від руйнувань під час бойових дій. За допомогою французького юриста-міжнародника Г. Шклявера і професора Лапраделя в 1929 році був підготовлений документ, який отримав назву Пакт Періха [5, 38-39].

У статті 1 цього Пакту передбачено, що історичні пам'ятки, наукові та мистецькі заклади разом з їх персоналом та колекціями повинні розглядатися як нейтральні і охоронятися воюючими сторонами. В статті 2 пропонувалося зареєструвати в Постійній палаті міжнародного правосуддя і в Міжнародному інституті інтелектуальної співпраці Ліги націй перелік пам'яток, установ, колекцій, яким необхідно забезпечити захист під час збройних конфліктів. Зареєстрованим таким чином об'єкти повинні використовувати спеціальний прапор, який являє собою червоний круг на білому тлі з трьома червоними колами в середині. У статті 3 передбачена процедура відповідальності у разі порушення воюючими державами своїх обов'язків зберігати вищевказані культурні цінності. У разі вчинення однією з сторін конфлікту будь-якої неправомірної дії, потерпіла сторона має право звернутися до міжнародної установи, де даний

© Криволапов Б., 2022

об'єкт був зареєстрований. Дана міжнародна установа може ініціювати створення міжнародного слідчого комітету, який за результатами розслідування повинен опублікувати вирок [5, 39-40].

Даний документ так і не став окремим нормативним документом, але був покладений в основу Міжамериканського договору про захист художніх і наукових закладів та історичних пам'яток, який був підписаний у 1935 р. у Вашингтоні [5, 41].

Важливою подією у справі охорони культурних цінностей стало прийняття Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р. (далі Конвенція) і протоколів до неї. Дана Конвенція стала першим універсальним міжнародним договором, метою якого є забезпечення охорони культурної спадщини у разі збройного конфлікту.

Також деякі положення передбачені в Гаазької конвенції 1907 року про закони і звичаї війни на суходолі та додатку до неї в Додатковому протоколі до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів. На думку деяких дослідників Гаазької конвенції і протоколів до неї, положення Першого протоколу не мають якогось суттєвого ефекту та є "занадто базовими" [6, с.138].

Військові конфлікти, що мали місце в період після Другої світової війни, показали на недостатньо ефективний механізм міжнародно-правової охорони культурних цінностей під час бойових дій [4, 131]. Саме з цих міркувань у березні 1999 року було прийнято Другий протокол до Гаазької конвенції 1954 р.

У Главі 3 Другого протоколу передбачений новий посиленний захист для культурних цінностей, які мають величезне значення для людства. Вони повинні охоронятися відповідним національним законодавством і не використовуватися для військових цілей. В Главі 4 даного протоколу передбачені санкції за заподіяння серйозної шкоди культурним цінностям і окреслені умови, за яких настає особиста кримінальна відповідальність [9]. Слід зазначити, що Другий протокол є доповненням до Конвенції і жодним чином не замінює її. Безумовно, даний протокол є значним кроком вперед порівняно з рівнем захисту, який надавала Конвенція до 1999 року. На думку професора Акуленка, значення протоколу полягає в тому, що він закликає держави вживати необхідних заходів щодо захисту культурних цінностей у мирний час, щоб забезпечити їх належну охорону під час збройного конфлікту [5, 119]. Д. Коваль, в свою чергу, зазначає, що важливим здобутком Другого протоколу є "текстуалізація практики посилення на військову необхідність" [12, 10]. Україна приєдналась до Другого Протоколу 30 квітня 2020 року [19].

Події, які мали місце під час вторгнення РФ на територію України, свідчать про неодноразове порушення на непідконтрольних Україні територіях норм Гаазької конвенції 1954 року і двох додаткових протоколів до неї. Ця конвенція застосовується до будь-якого збройного конфлікту, чи то офіційно проголошена (оголошена) війна, чи будь-який локальний конфлікт, громадянська війна чи антитерористична операція [13]. Крім того, Російська Федерація порушила ст. 56 Гаазької конвенції 1907 року про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї (Положення про закони і звичаї війни на суходолі), згідно з яким власність муніципалітетів, релігійних, благодійних, освітніх, мистецьких і наукових установ, навіть якщо вона належить державі, визнається як приватна власність. Будь-яке захоплення, знищення чи навмисне пошкодження установ такого типу, історичних

пам'яток, творів мистецтва та науки забороняється та повинно підлягати судовому переслідуванню [2].

Останнім часом серед вітчизняних теоретиків міжнародного права активно йде дискусія про види та обсяг відповідальності РФ за всі наслідки цієї жадливої агресії проти України. Розглядаються також питання про відповідальність за шкоду, яку було завдано об'єктам культурної спадщини. Деякі автори вважають, що в даній ситуації необхідно використовувати переважно реституцію [Ошибки! Источник ссылки не найден.]. З такою думкою не можна не погодитися з огляду на неконтрольоване вивезення культурних цінностей із тимчасово окупованих територій України. Однак, враховуючи статистику Міністерства культури України та ЮНЕСКО щодо зруйнованих та пошкоджених об'єктів культурної спадщини, репарації матимуть також суттєве значення. Адже лише за даними на 13 червня сума прямих збитків, заподіяних об'єктам культури, становила 0,7 млрд дол. [10]. Безумовно, що остаточна сума буде в десятки разів більшою.

Також у деяких публікаціях обговорювалися питання персональної відповідальності за військові злочини осіб, винних у заподіянні шкоди об'єктам культурної спадщини. [18]. Справді, згідно з п.б(xi) ч. 2 ст. 8² Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду військовим злочином є умисне спрямування нападів на будівлі, призначені для релігійних, освітніх, мистецьких, наукових чи благодійних цілей, на історичні пам'ятники, госпіталі та місця зосередження хворих і поранених за умови, що вони не є військовими цілями [Ошибки! Источник ссылки не найден.]. Проте, слід зазначити, що, на жаль, Україна не ратифікувала Римський статут Міжнародного Кримінального Суду. Це не означає, що не можна буде притягнути до кримінальної відповідальності осіб, винних у скоєнні цих злочинів, але процес розслідування у даному випадку буде суттєво ускладнений.

Висновки та пропозиції. Цілком очевидно, що РФ порушує як Гаазьку конвенції 1954 року з додатковими протоколами, так і інші міжнародні договори.

За масове знищення пам'ятників архітектури та містобудування, заподіяння серйозної шкоди культурним цінностям мають бути застосовані санкції, які передбачені в главі 4 Другого протоколу, в тому числі і особиста кримінальна відповідальність. Крім того, такі діяння є воєнними злочинами і ратифікація Україною Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду суттєво допоможе притягнути до кримінальної відповідальності винних осіб.

Реституції і репарації будуть основними способами відшкодування збитків, які було завдано об'єктам культурної спадщини України.

Цілком очевидно, що міжнародно-правове регулювання охорони та повернення культурних цінностей виявилось неефективним для захисту культурних цінностей. Мабуть, вже давно настав час для суттєвого удосконалення Гаазької конвенції 1954 року і двох Протоколів до неї, враховуючи існуючі реалії і нові виклики.

Надійшла до редколегії 23.11.2022

Список використаних джерел

1. Damaged cultural sites in Ukraine verified by UNESCO. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco?hub=66116> (дата звернення: 15.08.2022).
2. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 27.12.2022).
3. Rome Statute of the International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf> (дата звернення: 29.12.2022).

4. Акуленко В. І. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р.: актуальні питання імплементації і застосування / Віктор Іванович Акуленко. // Право. – 2010. – №9. – С. 127–137.
5. Акуленко В. І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України / Віктор Іванович Акуленко. – Київ: ЮСТІНІАН, 2013. – 608 с.
6. Бусол К. І. Ефективність механізму захисту культурних цінностей за Гаазькою конвенцією 1954 р. та двома протоколами до неї / К.І. Бусол // Актуальні проблеми політики. – 2014. – № 51 – С. 134-140.
7. Бусол К. І. Становлення та тенденції розвитку міжнародно-правового захисту культурних цінностей: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.11 "Міжнародне право" / Бусол Катерина Ігорівна – Київ, 2015. – 19 с.
8. Вивезли 15 тис. картин: окупанти розікрали культурний фонд Херсонщини. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sprotiv.mod.gov.ua/2022/11/12/vyvezly-15-tys-kartyn-okupanty-rozizkrayli-kulturnyj-fond-hersonshhyny/?fbclid=IwAR1hql3G-M2sqg5M9YXwP5-d0EhTgHm9KpqnnpZaCtyszns4ID9vxyE> (дата звернення: 29.12.2022).
9. Другий протокол до Гаазької Конвенції про захист культурних цінностей у випадку Збройного Конфлікту 1954 року, Гаага 26 березня 1999 року [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/hague_conv_2nd_prot.shtml.
10. Звіт про прямі збитки інфраструктури, непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України, та попередня оцінка потреб України у фінансуванні відновлення. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/zvit-pro-priami-zbitky-infrastruktury-ta-poperednya-ocinka-potreb-kse.pdf> (дата звернення: 28.12.2022).
11. Коваль Д.О. В ім'я мистецтва: міжнародно-правовий контекстуальний аналіз захисту культурних цінностей у зв'язку зі збройним конфліктом / Дмитро Олександрович Коваль – Одеса: Фенікс, 2016. – 418 с.
12. Коваль Д.О. Міжнародно-правовий захист культурних цінностей у зв'язку зі збройним конфліктом: автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.11 "Міжнародне право" / Коваль Дмитро Олександрович – Одеса, 2014. – 20 с.

13. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_157 (дата звернення: 05.06.2022).
14. Культурні чистки. Як Росія руйнує музеї й вивозить мистецтво з України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61472927> (дата звернення: 15.08.2022).
15. Об'єкти, що зазнали руйнації та пошкоджень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://restore.mkp.gov.ua> (дата звернення: 27.12.2022).
16. Окупанти викрали та вивезли в Донецьк експонати з музеїв Маріуполя. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2022/04/28/novyna/suspilstvo/okupanty-vukraly-ta-vyvezly-donesczk-ekspnaty-muzeiv-mariupolya> (дата звернення: 05.06.2022).
17. Окупанти розграбували Херсонський художній музей: виносили все, що бачили. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lb.ua/culture/2022/11/05/534949_okupanti_rozgrabuvali_hersonskiy.html (дата звернення: 29.12.2022).
18. Притягнення РФ до відповідальності за злочини проти культурних цінностей України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/prytyahnennya-rf-do-vidpovidalnosti-za-zlochyny-proty-kulturnykh> (дата звернення: 27.12.2022).
19. Про приєднання України до Другого протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року від 30 квітня 2020 року № 58 Дата оновлення: 31.05.2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-20#n2> (дата звернення: 05.06.2022).
20. Ярослава Савченко, Тимур Короткий. Злочини проти культури: що каже міжнародне право про відповідальність Росії за знищену спадщину? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lb.ua/culture/2022/07/29/524561_zlochiny_prot_kulturi_shcho_kazhe.html (дата звернення: 27.12.2022).

Надійшла до редколегії 04.11.22

B. Kryvolapov, PhD (Law), Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PROTECTION OF CULTURAL VALUES UNDER THE AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION

The article is devoted to the problem of protection of cultural values during the aggression of the Russian Federation against Ukraine. The author analyzes the Hague Convention of 1954 on the protection of cultural values and some other conventions and the possibilities of their application in this armed conflict. Facts about the violation by the Russian Federation of international treaties and conventions that are related to the protection of cultural values are analyzed. The international legal responsibility of the Russian Federation for the damage caused to the objects of the cultural heritage of Ukraine is examined separately.

Keywords: cultural values, international legal protection, Hague Convention, Second Protocol, international responsibility.

NEW PRINCIPLES FOR FINANCIAL MARKET OPERATIONS LEGAL FRAMEWORK

The article analyzes the impact of new emerging relationships in financial markets across the world through analysis of new financial operations principles that emerged from such relationship. These principles include the further encouraging of the automation of financial transaction, supporting democratization of finance, self-governance of cryptocurrency exchanges and financial market participants. Such new features of financial market had irrevocably led to appearing of new issues, problems and challenges for law and financial market policymakers. Through analyzing deeply these features by comparing different legal ways to approach it, the possible solutions could be found. However, in no way such solution will be peculiar to only one country. As article demonstrates, all these principles are cross jurisdictional and govern the problems not for one country within its border, but for the essence of it itself that is without border and often without any physical realization. Herein the idea that takes place in these principles such as absence on intermediary, less bureaucracy and capital market not only for professionals should be regulated properly. Thus, the way to it is yet to be found, however understanding the essence of these new principles for financial market operations will help to found effective approach. Moreover, such effective approach may be based on FinTech, RegTech or SupTech that are also analyzed in this article.

Keywords: financial market principles, democratization of finance, automation of financial operations, self-governance, crypto exchanges, SupTech.

Introduction. Financial market as a system which tends to rapid and irreversible changes is based on specific principles that govern financial market relationship and operations therein. Thus, with the developing of new financial markets operations and new structures at whole inside already established system it is possible to say that new principles of financial market operations are appearing in such emerging relationships. Obviously, what distinguish these principles are the facts that they are international and it is not by the choice but by the necessity to cover the relationship within all participants that are borderless and cross jurisdictional in order to prevent the global problems that may appear in absence of effective principles compliance approach. Herein the problems of the future of financial market operations arises. Will it be effective and efficient or will it be overregulated; will it consider approach for democratization of finance or will it remain close to common people. There is a possibility that even with the attempt to provide an answer to these challenges legal framework may fail. The reason of this is concluded from the types of relationships and its desire to not be regulated at all. With this there is a rise in FinTech and RegTech that lead to appearing of the SupTech that described herein. These instruments are sufficient to look at regarding new financial market operations legal framework because they are the grounds and constructs for future development and changing the view on financial market operations.

Key research results. Principles for financial market regulation set up common standards for international policymakers in the field of financial markets. Such principle-based approach may be disputed and is not the only one claimed to govern the basic and ground relationship on financial markets. Thus, two of the most popular possible ways to approach financial regulation were commented by Anand A.I. (2009) in the article "Rules v. Principles as Approaches to Financial Market Regulation". The author, triggered by the 2008-2009 global financial crisis, discussed the following possible approaches: principled-based (where market participants are free to adhere to the principles that are imperative in the outcome by its own mechanism, mostly it includes self-regulation) and in contrast rule-based (institution-based) financial regulation (where market participants should follow specific and details rules set out by the financial market government authority) [1; p. 111-112]. However it can also be disputed that approaches contradict each

other, rather than supplement. Though such disputes may be possible in the 2008-2009 years, it is questionable if such issues may arise now. It is clear that in financial market regulation both principle and rules are united and equally govern relationships herein. Thus, principles are and should be the foundation for further regulation and rulemaking that are not subject to specific jurisdiction. This is what makes principle-based approach efficient for the financial market operations legal regulation.

There is no doubt that the financial market operations should be regulated by a harmonized legislative framework that is based on common international principles that are grounds for sovereign regulation. It is nearly impossible for a state that wishes to be involved in a free and open capital market to establish a separate completely different legal regulation for financial markets because market participants need to have similar legal protection, possibilities and transparency. Gosse P. and Pihon D. in the work "The Future of Financial Markets and Regulation: What Strategy for Europe?" emphase a question for all times for financial regulation and drawers a "incompatibility triangle of financial objectives" such as financial stability and financial integration and sovereign financial regulation, where middle point is almost unachievable and state should compromise one of them [2; p. 9]. Thus, it is impossible for now to claim the full financial market system legal harmonization because it goes in contradiction with the desire of each state and the interests of market participants, however the so-called similar "zones" with similar legal framework can be divided (for example, EU zone). However, what principles will be leading in future financial markets in the light of the new financial sector's appearance such as crypto market. Thus mainly 2 relatively new principles demonstrated further: automation of financial transactions and self-governance of exchanges. It can also be stated that both principles are leading to a democratization and decentralization of finance. And thus, to further independence and decentralization of financial market regulation.

Future and further automation of financial transactions is unavoidable in the financial markets that are inclined to use FinTech and distributed ledger technology. Fintech is currently in charge of full change of the financial system and further shift of existing paradigmas. In the article Omarova S. T. (2020) specifies in what way Fintech is shifting financial markets. The groups of features are

following: the volume of financial transactions becomes bigger; finance is becoming faster (trading and so on); computer programming in financial decision-making is becoming the center; the overall financial system loses its transparency; market boundaries are becoming weaker [3; p. 87]. With such, legal regulation should take its leading place to guide and regulate currently existing and possible future existing relationships and operations in the financial market. Automation is expectable in the banking sector and capital market also. The other aspect of this process is RegTech, which is also becoming popular nowadays. In the future RegTech and legal regulation may accompany each other as well as contradict. However, RegTech may be used as a help tool for solving issues that legal regulation specifies. So, is 'embedded regulation' possible and if yes, what challenges it setups for international financial market regulation. In the article "Decentralized Finance" by Zetsche D.A., Arner D.V., Buckley R.P. (2020) authors stated that the core point of RegTech and FinTech is the goal of decentralized finance that can be "summarized in ABCD acronym: AI, Big Data, Cloud, and DLT (including blockchain and smart contracts)" [4; p. 179]. The authors also raise a top 3 future possible legal problems such as jurisdiction, enforcement and data protection [4; p. 184]. And the ideal solution is far from being found, however RegTech may be a suitable option for decentralized finance. Thus, the embedded regulation into a decentralized finance system may seem as a possible solution, however an external guarantor for supervisory cooperation is needed [4; p. 202].

Together with FinTech and RegTech that are oriented mostly on institutions or companies, it should be mentioned the new trend designated especially for financial market participants. It is SupTech. SupTech is a possibility for financial agencies to embed the technologies and automation to regulatory processes by itself contrary or additionally to automation of administrative or operational procedures that are applicable characteristics for RegTech. SupTech for financial supervisory bodies may help solve issues that are difficult to solve currently without automation or use of technologies. Moreover, SupTech's input in data procession in this context is expected to be valuable and will be a ground for future financial market authority to shift to a more technology friendly attitude [5; p. 10-11].

The principle of automation financial transaction is a lot tied with the principle of democratization of financial markets and democratization of finance overall. This term means the ability to any individual to become a market participant in capital market [6; p. 6]. It can be considered a consequence and reply to rapid changes in the financial market. Thus, more and more individuals are inclined to invest money in order to accommodate wealth. Here are 3 key factors to consider: access (to financial instruments, with or without professional help), education and trust in the financial market [6; p. 11]. In the already mentioned article "Decentralized Finance" by Zetsche D.A., Arner D.V., Buckley R.P. (2020) authors stated that decentralization of finance and provision of financial services by market participants in cross-border jurisdiction with the use or facilitation of technology is decentralization process that currently happening nowadays and is not a goal but rather a natural phenomena and challenge to current financial market regulation that may completely undermine it [4; p. 174]. Thus, the idea that pursued by decentralized

finance is to "develop systems which use technology to eliminate borders, jurisdiction, and the necessity of centralized control including governments" (Zetsche D.A., Arner D.V., Buckley R.P. (2020), [4; p. 184]. The essence of this principle is in great correlation with the principle and idea of financial inclusion. Herein FinTech is used like a tool to open financial markets to individuals and encourage the access to financial operations and services. Financial inclusion was always on the agenda of the World Bank Group. Currently, the World Bank Group is promoting the importance of digital financial services, capital market and biodiversity topic, potentiality and risks for consumers of FinTech and so on [7].

Self regulation can be a tool to harmonize relationships in financial markets and establish professional ground regulation. At the same time, self regulation may be a tool to ensure independence of the financial sector and its transparent effectiveness. However, self regulation on financial markets has always been a difficult and unresolved topic for international law makers, especially in the context of the USA and Europe. Because of the 2008-2009 global financial crisis the trust in self regulated organizations and its powers were lost. However more than 12 years after can there be talk and future for self regulated operations and governance on the financial market. In Japan self-regulation is rather not an option and possibility but it is a duty that leads from capital market participants' obligations under the law. The Law herein is Financial Instruments and Exchange Act. In Accordance with Article 84 (1) "A financial instruments exchange must perform self-regulatory services in an appropriate manner, in accordance with this Act and with its articles of incorporation and other rules, in order to ensure the fair purchase and sale of securities and market derivatives transactions on the financial instruments exchange market, as well as to protect investors." In Accordance with Article 84 (2) The term "self-regulatory services" in respect of a financial instruments exchange means: (i)services related to the listing and delisting of financial instruments; (ii)the investigation of members', etc. compliance with laws and regulations; (iii)other services specified by Cabinet Office Order as necessary for ensuring fairness in transactions on a financial instruments exchange market". According to Article 85(1) "With the authorization of the Prime Minister, a financial instruments exchange may entrust the whole or part of the self-regulatory services of the financial instruments exchange to a self-regulatory organization" [8]. Further Japan Exchange Group established a self-regulated Japan Exchange Regulations (JPX-R) that is an organization with the goal to provide Japan Exchange Group with an effective legal framework[9].

In contrast, for example in the Asia region the Monetary Authority of Singapore (MSA) is an integrated regulator in financial markets and control body that provides a legislative framework. Singapore has one of the most effective regulated regimes for FinTech that improves and broader under MSA. MSA stated the goal to create a smart financial center with the help of innovation and fintech [10]. Not only this, Singapore projects for the future its regulation model for crypto assets and stablecoins, e-money and overall digital currencies system. Singapore Exchange Securities Trading Limited (SGX-ST) also established its own separate independent body for self regulation such as Singapore Exchange Regulation (SGX RegCo). According

to the SGX RegCo Charter (2017) "does not pursue any for-profit objective that is linked to the business activities of SGX and its group of companies" (A. 3.) [11]. The criticism may arise when self-regulated institutions are at the same time market participants. Will it be a transparent and clear system or encourage future gaps in regulation. Further, for example, Japan Securities Dealers Association that also operates under Financial Instruments and Exchange Act and has a wide range of its self-regulatory possibilities. To ensure it the organization has a very clear and transparent system for making such regulation possible in the form of self-regulatory HandBooks where the detailed process of self-regulation is described. Japan Securities Dealers Association may conduct following self-regulatory services: 1) creating, implementing and enforcement self-regulatory rules and guidelines; 2) audits and monitoring; 3) enforcement of actions for law violation; 4) mediation, claim investigation [12].

Second point herein concerning self-regulation is the self-regulation of the cryptocurrency market. As it is self-evident that the self-regulation is what makes this system attractive to investors and further participants, it also raises a lot of issues. However at the same time will the self-regulation be enough to maintain a fair and transparent system. Currently, shortcomings in the cryptocurrency regulation system have the following features: possibility of hacks, money laundering, illegal payments, payments for illegal products, and so on. Thus cryptocurrency market participants also needed to be subject to financial control and regulation [13]. What place can have law and to what basis self-regulation may apply. Due to the nature of cryptocurrency Ostbye P. (2022) argues that herein contract-like loyalty and fiduciary duties between participants and liability basis is important to emphasize [13; p. 10]. In that case it can be argued that self-regulation is necessary for cryptocurrencies exchanges to maintain their favorable appearance, however legal ground should be supervised. The next possible problem herein is the difficulties of the international community to set up a relatively unified set of rules that will govern relationships on cryptocurrencies exchanges. Thus the situation where in different jurisdictions is a different approach or even in some jurisdictions no approach at all may create gaps in regulations and further possible problems with regard to border free cryptocurrency transactions. In the article Kyles D.N. "Centralized control over decentralized structures: AML and CTF regulation of blockchains and distributed ledgers" author claims that in spite that cryptocurrencies are seek to avoid government oversight at the same time cryptomarket also seeking the global coordination and thus, thrive for specific regulation. This regulation should be based upon the technical configuration of digital constructs [14; p. 144]. Surely, currently the financial markets authorities and infrastructures are struggling due to the same issues that are a barrier for future progress for cryptocurrency and FinTech (difficult to monitor, lack of enthusiasm from participants, and so on). Both are evolving so fast and rapidly that the regulation is struggling to catch up and here it is clear that the same regulation framework may barely work on new emerging relationships [15]. Thus, there are still unresolved issues where solutions could never satisfy all of the involved parties herein. At the same time, to postpone the finding the proper way will not lead to disappearing of such relationship and issues but rather will

lead to miking the one unified way for it. The only possible solutions for the above mentioned problems is to search for compromises between state and financial market participants, between states themselves and between all involved parties to reach the common way.

Conclusions. Principle approach to financial market operations is one of the most efficient due to its cross-jurisdictional impact that helps to establish basic and unite rules for financial market without its over-regulation that nearly impossible to follow due to the nature of relationships that appear on financial market. Due to emerging of new operations on financial markets the principle of encouraging of further automation of such financial market operations should be recognized. Such automation is built with the use of FinTech that are becoming more popular with each year. FinTech and RegTech could help fill gaps in financial market operations and its legal regulation. Further, SupTech as possible decision for financial market agencies and governmental authorities maybe a leading step to cover legal issues that are impossible to cover without technology use. With the time goes on, it may be predictable that SupTech will be a tool to harmonize the new financial market operations. It can be argued that the FinTech and new financial market operations are indisputably tied up with the process of further decentralization and democratization of finance. These processes are the ground ideas for the following modification of financial markets, financial markets operations and with this for the modification of relevant legal regulation. With this, it will also lead to increasing of the role of self-governance in financial markets. Self-governance of crypto exchanges, of other market participants and its infrastructure under government supervision may be a good possibility to cope with illegal issues that arise from the financial market operations and further to prevent and solve them.

References

1. Anand A.I. (2009). Rules v. Principles as Approaches to Financial Market Regulation. Harvard International Law Journal Online. Vol. 49. P. 111-115 https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2340670 (last accessed on 29.10.2022)
2. Gosse P., Pihon D.. The future of financial markets and regulation: What Strategy for Europe? P.1-21. URL: https://espas.secure.europarl.europa.eu/orbis/sites/default/files/generated/document/en/The_Future_of_Financial_Markets_and_Regulation.pdf (last accessed on 29.10.2022)
3. Omarova S. T. (2020). Technology v Technocracy: Fintech as a Regulatory Challenge. Journal of Financial Regulation. Vol 6, Issue 1. P. 75–124, <https://doi.org/10.1093/jfr/fjaa004> URL: <https://academic.oup.com/jfr/article/6/1/75/5858319> (last accessed on 29.10.2022)
4. Zetzsche D.A., Amer D.V., Buckley R.P.. (2020). Decentralized Finance. Journal of Financial Regulation. 2020. Vol. 6. P. 172–203. URL: <https://academic.oup.com/jfr/issue/6/2> (last accessed on 29.10.2022)
5. FinTech, RegTech and SupTech: What They Mean for Financial Supervision. (2017). Toronto Leadership Centre. P.1-18. URL: https://www.torontocentre.org/videos/FinTech_RegTech_and_SupTech_What_They_Mean_for_Financial_Supervision.pdf (last accessed on 15.11.2022)
6. Future of Capital Markets: Democratization of Retail Investing. (2022). World Economic Forum Report. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Capital_Markets_2022.pdf (last accessed on 29.10.2022)
7. The World Bank. Financial Inclusion. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion> (last access on 15.11.2022)
8. Financial Instruments and Exchange Act. Act No. 25 of 1948. URL: https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3986#e_ch14sc1at7 (last access on 28.10.2022)
9. Necessity of Self-Regulatory Operations. (2015). URL: <https://www.jpvc.co.jp/english/regulation/necessity/index.html> (last access on 28.10.2022)
10. Monetary authority of Singapore. URL: <https://www.mas.gov.sg/development/fintech> (last access on 28.10.2022)

11. SGX RegCo Charter. (2017). URL: <https://api2.sgx.com/sites/default/files/2018-05/Regulations%20-%20SGX%20RegCo%20Charter.pdf> (last access on 31.10.2022)

12. 自主規制の仕組み・規則制定等のプロセス. URL: <https://www.jsda.or.jp/about/jishukisei/shikumi/index.html> (last access 15.11.2022).

13. Ostbye P. (January 2022). Exploring The Role of Law in The Governance of Cryptocurrency Systems and Why Limited Liability DAOs might be a Bad Idea. 22p. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4007547> (last access 28.10.2022)

14. Kyles D.N. (2022). Centralized control over decentralized structures: AML and CTF regulation of blockchains and distributed ledgers.

Financial Technology and the Law. Combating Financial Crimes, Law, Governance and Technology Series. Vol.47. P.121-150.

15. Narain A., Moretti M. (2022). Regulatig Crypto. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2022/09/Regulating-crypto-Narain-Moretti> (last access 28.10.2022)

Reached the editorial team 22.11.22

Ю. Мартова, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРАВОВЕ ПОЛЕ ДЛЯ НОВИХ ПРИНЦИПІВ ОПЕРАЦІЙ ФІНАНСОВОГО РИНКУ

Аналізується вплив нових відносин, що виникають на фінансових ринках у всьому світі, шляхом аналізу нових принципів фінансових операцій, які виникли внаслідок таких відносин. Ці принципи включають автоматизацію фінансових операцій, демократизацію фінансів, самоорядність криптовалютних бірж та учасників фінансового ринку. Такі нові риси фінансового ринку безповоротно призводять до появи нових питань, проблем і викликів для законодавців і творців правил ринку. Завдяки глибокому аналізу цих особливостей шляхом порівняння різних правових шляхів підходу до цього можна знайти можливі рішення. Однак жодним чином таке рішення не буде притаманним лише одній країні. Як демонструє стаття, усі ці принципи є міжюрисдикційними та регулюють проблеми не для однієї країни в межах її кордону, а її саму суть, яка не має кордонів і часто не має жодної фізичної реалізації. Так, мова йде про ідею, бо ідея, яка міститься в цих принципах, таких як відсутність посередництва, менше бюрократії та ринок капіталу не лише для професіоналів, має бути належним чином врегульована. Таким чином, шлях до цього ще належить знайти, однак розуміння суті цих нових принципів функціонування фінансового ринку допоможе знайти ефективний підхід до його регулювання. Більш того, такий ефективний підхід може ґрунтуватися на таких інструментах FinTech, RegTech, SupTech які також аналізуються в статті.

Ключові слова: принципи фінансового ринку, демократизація фінансів, автоматизація фінансових операцій, самоврядування учасників ринку, криптобіржі.

МІЖДЕРЖАВНИЙ ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЯК КЛЮЧОВИЙ КОМПОНЕНТ МІЖНАРОДНИХ ІНВЕСТИЦІЙНИХ УГОД І ФАКТОР ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО АНАЛІЗУ

Присвячено виділенню основних компонентів сучасних міжнародних інвестиційних угод, що здійснене в ракурсі задачі щодо транскордонного масштабування суб'єктів підприємницької діяльності. Ключову дослідницьку увагу приділено поняттю інвестиційних правових режимів, пов'язаним з їх функціонуванням правових інститутів та засобів, стосовно яких наведені деякі актуальні приклади. Названо основні проблеми міжнародного інвестиційного права, вирішення яких покладене на спеціалізовані міжнародні організації. Запропоновано ввести в обіг поняття "конструкту правового інвестиційного режиму", якому надане визначення.

Ключові слова: міжнародні інвестиції, міжнародні інвестиційні угоди, двосторонні інвестиційні договори, правовий інвестиційний режим, конструкт правового інвестиційного режиму, національне правове регулювання іноземних інвестицій, державні гарантії захисту іноземних інвестицій.

Навіть із біглого аналізу міжнародної інвестиційної арбітражної практики, де сторонами виступають держави та іноземні інвестори, стає зрозумілим, що гарантії інвестиційного правового режиму для відповідних міжнародних практик часто стають опорними. Певним свідченням чого є те, що положення про правовий режим відношення до іноземних інвестицій в міжнародних інвестиційних угодах ідуть одразу після норм про допуск та сприяння. Але чи залишається фундаментність правового інвестиційного режиму в межах міждержавних договірних відносин такою з позиції інших правил щодо здійснення закордонних капіталовкладень? Це наукове запитання у запропонованому аналізі ключове. Метою ж статі є висвітлення результатів відповідного комплексного аналізу щодо основоположних правових джерел у сфері міжнародної інвестиційної діяльності основних елементів останніх з позиції задач транскордонного масштабування підприємницької діяльності, а також питань правозастосування при захисті міжнародних інвестицій. Задля чого використано методи логіки, аналітики та наукового абстрагування, прийоми в ключі історизму міжнародного права і філософії сучасного бізнесу.

Міжнародною інвестиційною угодою (МІУ) є договір між країнами, де розглядаються питання відносно транскордонних інвестицій, як правило, з метою їх захисту, заохочення та лібералізації. Країни, які уклали такі угоди, зобов'язуються дотримуватися певних стандартів стосовно поведінки з іноземними інвестиціями в межах своєї території [1, с. 119]. Найбільш поширеними МІУ виступають двосторонні інвестиційні договори (ДІД), які характеризуються типовою структурою, однак не змістом. Оскільки більшість МІУ досить ґрунтовно регулює кожний етап руху інвестицій, такі угоди нерідко створюють нові "механізми" руху інвестицій, що в результаті можуть стати помітно відмінними від національних [2, с. 94]. Зрозуміло, що на шляху тлумачень норм про правові режими поведінки з міжнародними інвестиціями трапляється чимало різночитань та неконсенсусів.

За юридичною енциклопедією, правовий режим це особливий правовий порядок, встановлений для певних сфер суспільних відносин або суспільства загалом [3]. Алексеев С.С. зазначає, що в межах більшості юридичних режимів використовуються певні засоби правового регулювання, і кожен із режимів відрізняється переважанням у своїй структурі того чи іншого способу впливу [4, с. 243]. Тобто, правові режими можна розглядати як свого роду "спеціальний блок" у загальному арсеналі правового інструментарію, що об'єднує в єдину категорію певний комплекс правових засобів державно-владного

впливу. З цього погляду ефективне використання правових засобів при вирішенні тих чи інших спеціальних завдань значною мірою полягає у тому, щоб обрати оптимальний правовий режим [5, с. 19]. Тож, як комплексне системоутворююче встановлення порядку, правовий режим також відображає систему діючих у суспільстві відносин, які складаються у процесі взаємодії саморегулятивних і регулятивних підсистем (суспільних і державних), у певний проміжок часу, на певній території, відносно певного об'єкта [6, с. 21]. При цьому галузеві правові режими є режимами найбільш високого рівня, що мають у праві імперативне та визначальне значення [7, с. 116].

Таким чином, інвестиційний правовий режим слід визначити за передбачених нормами міжнародного права порядок здійснення інвестиційної діяльності. Лисиця В.Н. надає це означення у поєднанні з категорією правового положення (статусу) суб'єкта інвестиційної діяльності, що є сукупністю прав та обов'язків останнього у процесі здійснення такої діяльності. Зв'язок зазначених понять полягає в тому, що інвестиційний правовий режим дозволяє виявити особливості правового положення міжнародного інвестора у порівнянні з правовим статусом національних інвесторів [8, с. 326-327].

До чого окремо слід додати, що зобов'язання держав щодо забезпечення певного правового режиму відношення до інвестицій з-за закордону, які сторонами МІУ зазвичай формулюється через зазначення стандартів захисту та принципів права, – утворюють юридичний конструкт інвестиційного правового режиму, встановлюючи у межах відповідних юрисдикцій або внутрішніх економічних просторів основні правила ставлення до міжнародних інвестицій. Адже, як це описує Шилл Ш.В., зокрема договори про захист інвестицій будуються на загальних для різних угод засадах поведінки з іноземними інвесторами, що створюють, таким чином, єдиний, значною мірою уніфікований міжнародний інвестиційний режим [9, с. 77].

Окрім нормативно-укоріненого режиму щодо рівності та справедливості (The Fair and Equitable Treatment) та поширених режиму найбільшого сприяння та національного режиму, до загального списку режимів поведінки з іноземними інвестиціями слід додати такі, що базуються на принципах повного захисту та безпеки, недискримінації, обов'язку дотримуватися зобов'язань щодо закордонних інвестицій, а також поведінки в межах міжнародного права [10]. Поряд із чим незайвим буде зазначити й стандартні гарантії поведінки з міжнародними інвестиціями, серед яких: захист від експропріації, компенсації за вилучене майно, права на репат-

ріацію капіталів та врегулювання спорів у міжнародно-му арбітражі [11, с. 119-195].

Зазначені інвестиційні правові режими поділяються на абсолютні й відносні. Перший тип – це гарантії, які засновано на основних принципах міжнародного права та відповідних зобов'язаннях держав. Запровадження таких правових режимів поводження з інвестиціями направлене насамперед на забезпечення захисту іноземних капіталів. До типу відносних належать національний режим і режим найбільшого сприяння, що їх введення впливає з економіко-правових джерел та розсудів. Та ключове щодо теми цього дослідження, повторимось, інвестиційні стандарти, зокрема в ДІД, часто поєднуються, причому зі значними варіаціями [12, с. 28]. Таким чином, основним аспектом аналізу ДІД з погляду задач підприємницької діяльності щодо конструкторів інвестиційних правових режимів має виступити їх комплексне порівняння, що дозволить встановити характер спроектованих сторонами інвестиційних угод економічних відносин, виявити загальний потенціал відповідних інвестиційних можливостей.

За аналізом інвестиційних правових режимів, однак, не слід забувати, що Хартією економічних прав і обов'язків держав, яку ухвалено Генеральною асамблеєю ООН в 1974 році, констатоване право держав "регулювати і контролювати іноземні інвестиції в межах дії своєї національної юрисдикції згідно зі своїми законами і постановами і відповідно до своїх національних цілей і першочергових завдань", де також йдеться, що "жодна держава не повинна примушуватися до надання пільгового режиму іноземним інвестиціям" [13]. І окрім того, що не існує універсальних норм міжнародного права, які б забороняли дискримінаційну політику держав у сфері інвестицій [14, с. 132].

Із зазначеного випливає, що крім складових конструкторів інвестиційного правового режиму, іншим ключовим положенням МІУ для інвесторів є норми про уповноваження арбітражів для врегулювання спорів, в яких однією з сторін виступає приймаюча інвестиції держава, а іншою – інвестор з другої договірної держави [14, с. 134]. Адже стандарти відношення до іноземних інвестицій закріплюють зобов'язання держав, а можливість арбітражу безпосередньо між інвестором і державою стає способом захисту від їх недотримання [15, с. 460].

З боку фундаменту сучасне міжнародне інвестиційне право загалом сфокусоване на регулюванні взаємовідносин інвестора та держави перебування інвестицій [16, с. 14]. Таке є й ключовим моментом регулювання основної для міжнародного інвестиційного права Конвенції – "Про порядок вирішення інвестиційних суперечок між державами та іноземними особами" 1965 року (Вашингтонської), якою у системі органів ООН створено спеціалізовану інституцію – Міжнародний центр з регулювання інвестиційних спорів (МЦУІС) [17, с. 505-509]. Після одержання дозволу на інвестування транскордонні інвестори в будь-якому разі повинні дотримуватися законів та інших національних правил, держава ж одержує право на здійснення своїх регуляторних повноважень і щодо цих інвесторів. Тобто мета ДІД, як одної з ключових для інвестора міжнародної угоди, полягає в тому, щоб визначити та встановити правову поправку щодо того, як носії владних повноважень мають ставитися до міжнародних інвестицій [16, с. 14].

До чого окремим коментарем має виступити наступна цитата з рішення МЦУІС у спорі за участі Угорщини: "у відповідності до основних принципів міжнародного права [...], та попри те, що суверенна держава має не-

від'ємне право регулювати свої внутрішні справи, здійснення такого права не є необмеженим і повинно мати межі. Адже принцип верховенства права, який включає договірні зобов'язання, передбачає саме такі кордони" [18, §423]. Причому коментарем дуже важливим, оскільки серед основних проблем міжнародного інвестиційного права, як і за часів аргентинських класиків міжнародної юриспруденції К. Кальво та Л.М. Драго, все ще залишається захист капіталовкладень, де тенденцією сучасності може виступити лише розмежування дій держав, що складають непряму експропріацію, яка підлягає компенсації, а також заходів, ужитих державами в межах їхнього права на регулювання в суспільних інтересах, наслідки чого зазначеним зобов'язанням не обтяжуються, навіть, якщо матимуть дуже значний економічний вплив на закордонного інвестора [19, с. 71-72].

Обидва види таких заходів впливу з боку держави на іноземного інвестора можуть бути здійснені в межах виконавчої, законодавчої або судової гілок влади, у формі норм, законів, нормативних актів або судових рішень. Так, наприклад, ст. 201 NAFTA, рівно як і ст. 1.5 United States–Mexico–Canada Agreement (USMCA), що замінила першу угоду в 2020 р., ці заходи з боку держави визначає за "будь-який закон, нормативний акт, процедуру, вимогу чи практику" [20; 21]. Коли ж захід в міжнародній угоді не є визначеним, або ж його правомірність оспорується, авторизований у ДІД арбітраж встановлюватиме, чи здійснила держава оскаржувані дії саме задля досягнення загальної мети, чи міркування її посадовців становили інші **толки**.

Таким чином, для сторін продуктивних міжнародних інвестиційно-економічних відносин впливає лише один шлях цивілізованого та взаємовигідного співіснування. Він полягає у створенні тонкого балансу між регулюючими повноваженнями державних органів і можливостями засобів правового захисту інтересів іноземних інвесторів [16, с. 14]. Адже відповідні заходи призводять до вельми істотних збитків, хоча останні найчастіше мають місце з боку інвесторів. Станом на вересень 2022 року з 1190 справ, що їх було зареєстровано в міжнародних інвестиційних арбітражах, на користь держав вирішено 302, тоді як інвесторам перевага дісталась лише у 229 [22].

Чи не дивно, що існуюча система вирішення міжнародних інвестиційних спорів, як і відповідний правовий фундамент, традиційно піддається гострій критиці зі сторони професіоналів та громадськості? Так, скажімо, наприкінці століття, що минуло в ОЕСР робились активні спроби зі створення єдиної та більш універсальної угоди про інвестиції, ключовим моментом якої мали стати нові стандарти захисту останніх. Переговори щодо створення такої угоди тривали в 1995-1998 рр., що збіглося у часі з розглядом низки резонансних справ за позовами інвесторів до приймаючих держав на підставі NAFTA. Припинення перемовин, а врешті й відмову від проекту спричинили широкі розбіжності між учасниками переговорів та критика нових стандартів з боку неурядових організацій [11, с. 26; 23, с. 266]. Нестача прозорості, передбачуваності та послідовності в рішеннях, а також легітимності системи інвестиційного арбітражу називається її критиками у ролі аргументів щодо відповідної реформи і по сьогодні [24, с. 7; 25, с. 117].

Новим локомотивом змін у системі міжнародного інвестиційного регулювання, що склалась, виступив ЄС, де нові торговельні угоди з Канадою (Comprehensive Economic and Trade Agreement, CETA, 2016 року) та В'єтнамом (Free Trade Agreement, 2019 року) передба-

чають утворення Багатостороннього інвестиційного суду (Multilateral Investment Court). Серед основних характеристик цього суду – запровадження апеляційної інстанції і штатних суддів, а також нові стандарти прозорості [26]. Багатосторонній інвестиційний суд має замінити для країн ЄС систему врегулювання спорів між інвестором і державою на основі старих двосторонніх угод, дія яких з 2020 р. термінується за Договором про припинення дії ДІД між країнами-членами ЄС [27].

Тим важливішою є досліджувана тема, розгляд якої пропонується продовжити за зверненням до практик правового регулювання іноземних інвестицій на національному рівні. Тут загалом склалося два підходи. Перший з них передбачає, що до діяльності іноземних інвесторів застосовуються такі самі норми та правила, які встановлені і до національних інвесторів. Наприклад, в країнах Африки, Латинської Америки та деяких державах Азії, що розвиваються існує спеціальне законодавство про іноземні інвестиції, яке включає у себе кодекси або закони чи інші нормативні акти про іноземні інвестиції.

Другий підхід є більш характерним для держав із розвинутою економікою, де спеціальних законів про іноземні інвестиції немає, проте встановлюються певні значущі обмеження. Як правило такі обмеження запроваджуються щодо переліку галузей, участь в яких для іноземців є небажаною або загалом обмеженою, а також у введені спеціальної процедури отримання дозволу [28, с. 60]. Скажімо, якщо звернутися до законодавств найбільш розвинених в Європі держав, то виявиться, що спеціальних законів, які регламентують приплив іноземних інвестицій тут не існує. Хоча раніше, принаймні в 14 країнах ЄС (Австрії, Великобританії, Данії, Іспанії, Італії, Латвії, Литві, Нідерландах, Німеччині, Польщі, Португалії, Угорщині, Фінляндії, Франції), використовувались механізми скринінгу іноземних інвестицій, які до того ж істотно відрізнялися. Тепер ця роль, відповідно до ст. 207 Лісабонської угоди 2007 року, відводиться загальному регулюванню, згідно з яким Європейський Парламент і Рада ЄС, діючи за допомогою регламентів та звичайної законодавчої процедури, ухвалюють заходи, які визначають рамки реалізації спільної торговельної політики, що зокрема для прямих іноземних інвестицій ґрунтується на уніфікованих принципах [29, с. 71].

Так, Регламент ЄС 2019/452 встановлює каркас для перевірки прямих іноземних інвестицій в країни-члени ЄС з міркувань безпеки та громадського порядку [30]. Згідно з цим Регламентом в оцінці прямих іноземних інвестицій держави-члени та Єврокомісія можуть розглянути потенційний вплив прямих іноземних інвестицій на критичну інфраструктуру (енергетичну, транспортну, оборону, виборчу, фінансову), критичні технології та предмети подвійного призначення (штучний інтелект, робототехніка, збереження енергії, біотехнології), найважливіші постачання (енергія, продовольство, сировина), доступи до конфіденційної інформації та персональних даних, плюралізм і свободу ЗМІ, тощо – у тих аспектах діяльності іноземних інвесторів, які пов'язано з їх контролем з боку урядів країн, що не є членами ЄС, а також чи не брав інвестор участь у діяльності, яка зачіпає безпеку чи громадський порядок в країнах ЄС, та чи не створює він серйозний ризик залучення до незаконної чи злочинної діяльності.

Механізм правового регулювання іноземних інвестицій на національному рівні збалансовано за рахунок інституту державних гарантій захисту міжнародних інвестицій. Аналізуючи роль відповідного національного

законодавства в ракурсі взаємодії з міжнародним правом, слід зазначити, що норми інвестиційного законодавства, окрім свого основного завдання – правового регулювання іноземних інвестицій, виконують допоміжну функцію щодо конкретизації та регламентації виконання укладених країною міжнародних угод з питань інвестування [31, с. 16]. Адже гарантії для іноземного інвестора, які закріплено нормами міжнародного права зобов'язують державу-реципієнта забезпечити захист прав останнього, бо в разі невиконання такого зобов'язання настає міжнародна відповідальність, особливість якої проявляється в наявності міжнародного інституційного механізму щодо забезпечення захисту прав іноземного інвестора [32, с. 100].

Тобто, інститути інвестиційних правових режимів і державних гарантій захисту іноземних інвестицій хоча й є різними, але переплетені більш ніж тісно, впливаючи поряд із взаємопов'язаних міжнародних угод і національних законів. До чого слід згадати, що з огляду на зміст ст. 26 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., зобов'язання держав, прийняті ними як сторони міжнародної угоди, на відміну від національного законодавства, не можуть бути змінені в односторонньому порядку, без згоди інших учасників міжнародного договору [33, с. 139].

Оскільки ж право в межах реалізації своїх соціальних функцій здатне справляти позитивний, нейтральний або негативний вплив на процеси економічного зростання та розвитку, то інвестиційні правові режими за своєю економічною суттю можуть виступити пільговими, національними або стримуваними чи обмежувальними [14, с. 30; 34, с. 163]. На основі конкретних соціально-економічних умов вони запроваджуватимуть основні напрями національного правового регулювання інвестиційної діяльності щодо певних галузей економіки, соціальних сфер або територій. Виходячи з чого, інвестиційні правові режими власне і дозволяють прогнозувати економічний та соціально-регулюючий вплив на відповідні підприємницькі сфери.

Підсумовуючи зазначимо, що правові режими узгоджених державами зобов'язань щодо стандартів відношення до міжнародних інвестицій, які сторонами МІУ формулюється через зазначення стандартів захисту та принципів права, формують собою унікальний конструкт правового інвестиційного режиму, встановлюючи у межах відповідних юрисдикцій або економічних просторів основні правила ставлення до міжнародних інвестицій. Відповідні гарантії МІУ вносять до актів національного права важливі доповнення та виключення. Глибоко пов'язаним з інструментом інвестиційного правового режиму виступає інститут надання державних гарантій захисту міжнародних інвестицій. Останній є вкрай важливим надбанням сучасного інвестиційного права, який покликано забезпечити встановлення певних правових режимів здійснення інвестиційної діяльності відповідно до норм міжнародного права. Зазначена зв'язка, однак, впливатиме не лише на інвестиційну сферу, але й на міжнародний культурно-діловий і технологічний обмін, інші пов'язані з організацією відповідних міжнародних взаємодій умови. При цьому, зважаючи на наявність доволі ефективного, хоча й нерідко критикованого, зокрема через своєрідність, міжнародного інституційного механізму, саме уніфікований міжнародний інвестиційний правовий режим слід вважати одним з основоположних елементів національного правового регулювання іноземних інвестицій.

Список використаних джерел

1. Голубенко І.І., Види міжнародних інвестиційних угод / [Текст] // Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія Право. Випуск 30. Том 1, 2015. С. 118-123.
2. Дударець Д.В., Джерела міжнародно-правового регулювання інвестиційних відносин в Україні / [Текст] // Судова апеляція №2(43), 2016. С. 90-100.
3. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія: в 6 томах. Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та інші. – К.: "Укр. енцикл.", 1998. – Режим доступу до ресурсу: <https://leksika.com.ua/legal/>
4. Алексеев С.С. Теория права. Издание 2-е, переработанное и дополненное / [Текст] // С.С. Алексеев – М.: Издательство БЕК. – 1995. – 320 с.
5. Настюк В.Я., Белевцева В.В. Адміністративно-правові режими в Україні: монографія / [Текст] // Настюк В.Я., Белевцева В.В. Х.: Право, 2009. 128 с.
6. Томаш Л.В. Правовий режим: поняття та ознаки / [Текст] // Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство. Вип. 282. С. 20-26.
7. Вакарюк Л.В. Фактори, що зумовлюють соціальну сутність правового режиму в трудовому праві України / [Текст] // Підприємство, господарство і право. №6, 2018. С. 116-121.
8. Лисица В.Н. Правовое регулирование инвестиционных отношений: теория, законодательство и практика применения. / [Текст] // Монография; Рос. акад. наук, Ин-т философии и права СО РАН; М-во образования и науки РФ, Новосибирский гос. ун-т. Новосибирск, 2011. – 467 с.
9. Штефан В. Шилл. Международное право защиты инвестиций и сравнительное публичное право: основания и методы публично-правовой модели инвестиционного арбитражного судопроизводства / [Текст] // Дайджест Публичного Права. Выпуск 1 (2012) 1. С. 71–123.
10. Фархутдинов И.З. "Международное инвестиционное право и процесс" Учебник. М.: "Проспект", 2010. [Электронный ресурс] – Режим доступу: <http://netprava.ru/ek/b32/>
11. Dolzer R., Schreuer C., Principles of International Investment Law / [Text] // R. Dolzer, C. Schreuer. Oxford University Press. Second edition. 2008. 433 p.
12. Bilateral Investment Treaties 1995–2006: Trends in Investment Rulemaking / [Text] // (UNCTAD / ITE / IIA / 2006 / 5).
13. Хартія економічних прав та обов'язків держав, затверджена Резолюцією ГА ООН 3281 (XXIX) від 12.12.1974 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_077#Text
14. Скринька Д.В. Міжнародне право та економіка. Інституційний підхід / [Текст] // КНУ ім. Т.Шевченка, ІМВ. К.: Видавничий дім "Промінь", 2008. 192 с.
15. Шемшученко С.О. Двосторонні інвестиційні договори: типова структура, поняття і формулювання положень / [Текст] // Альманах права. – 2012. – Вип. 3. – С. 457–461.
16. Gazzini T. Bilateral Investment Treaties / [Text] // T. Gazzini, E. De Brabandere (eds.). International Investment Law: The Sources of Rights and Obligations, VU Research Portal, 2012. 35 p.
17. Мицик В.В., Буроменський М. В., Гнатовський М.М., Міжнародне публічне право: підручник: у 2 т. – Т. 2. Основні галузі / [Text] // [В.В. Мицик, М.В. Буроменський, М.М. Гнатовський та ін.]; за ред. Мицика В.В. – 2-ге вид., змін. – Харків: Право, 2020. – 624 с.
18. ADC Affiliate Limited and ADC & ADMC Management Limited v. Hungary, ICSID Award / [Text] // ARB/03/16, Award of 2 October 2006.
19. Волкова І.О. Забезпечення рівноваги між захистом інвесторів від непрямої експропріації та правом держави на регулювання / [Текст] // Науковий юридичний журнал. Правові новели. Міжнародний університет бізнесу і права. №14/2021. С. 70-80.
20. North American Free Trade Agreement (NAFTA). URL: <http://www.sice.oas.org/trade/nafta/chap-02.asp#A201>
21. The U.S.-Mexico-Canada Agreement (USMCA). URL: <https://www.trade.gov/north-american-free-trade-agreement-nafta>
22. UNCTAD, Investment Dispute Settlement Navigator. URL: <https://investmentpolicy.unctad.org/investment-dispute-settlement?status=1>
23. Поединок В.В. Правове регулювання інвестиційної діяльності: теоретичні проблеми: монографія / [Текст] // Ніжин.: ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2013. – 480 с.
24. Броцкова К. Вопрос о системе разрешения споров в новых инвестиционных соглашениях Европейского Союза / [Текст] // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – Випуск 37, 2021. – С. 7-10.
25. Пименова С. Реформа инвестиционного арбитража глазами Европейского Союза: проблемы и перспективы / [Текст] // Международное правосудие. 2018. № 4 (28). С. 113–125.
26. Multilateral Investment Court project. European Commission, Enforcement and protection. URL: https://policy.trade.ec.europa.eu/enforcement-and-protection/multilateral-investment-court-project_en
27. Agreement for the termination of Bilateral Investment Treaties between the Member States of the European Union 29.05.2020. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/agree_eums/2020/529/oj
28. Мороз С.П. Национально-правовое регулирование иностранных инвестиций: состояние и тенденции развития / [Текст] // "Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан" №2 (14) 2009 г. С. 60-67.
29. The Lisbon Treaty: Third edition. Foundation for EU Democracy, Denmark – 2009. URL: <http://en.euabc.com/upload/books/lisbon-treaty-3edition.pdf>
30. Regulation (EU) 2019/452 of the European Parliament and of the Council of 19 March 2019 establishing a framework for the screening of foreign direct investments into the Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019R0452&from=EN>
31. Рибій О.В. Міжнародно-правове регулювання інвестиційної діяльності: теорія та практика / [Текст] // автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / КНУ імені Т. Шевченка. – К., 2008. – 21 с.
32. Хрімлі О.Г. Захист прав інвесторів у сфері господарювання: теоретико-правовий аспект. Монографія / НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. – Київ: Юрінком Інтер, 2017 – 320 С.
33. Ибрагимов А.М. Международно-правовые гарантии в сфере защиты иностранных инвестиций / [Текст] // Московский журнал международного права. – 2011(2) – С. 135-149.
34. Чернадчук В.Д., Сухонос В.В., Чернадчук Т.О. Інвестиційне право України : навчальний посібник / [Текст] // Чернадчук В.Д., Сухонос В.В., Чернадчук Т.О. Київ : Університетська книга; Княгиня Ольга, 2005. 384 с.

Надійшла до редколегії 01.11.22

K. Cherepovskyi, PhD Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

INTERSTATE INVESTMENT LEGAL TREATMENT AS THE KEY COMPONENT OF INTERNATIONAL INVESTMENT AGREEMENTS AND FACTOR OF ENTREPRENEURIAL ANALYSIS

The article is dedicated to the selection of the main elements of modern international investment agreements, which has been done within tasks of cross-border scaling of entrepreneurial entities. Key research attention is paid to the concept of investment legal treatment as well as related to its functioning legal institutions and remedies in relation to which given some examples. It is named the general problems of international investment law, which specialized international institutions are devoted to settle. It is also proposed for the usage the concept of the construct of legal investment regime, which is provided with definition.

Keywords: international investments, international investment agreements, bilateral investment treaties, legal investment treatment, structure of legal investment regime, national legal regulation of foreign investments, state guarantees of protection of foreign investments.

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Випуск 2 (56)

Редактор Т. Мельник

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та електронні носії не повертаються.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 13,5. Наклад 300. Зам. № 222-10501.

Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № МВ1.

Підписано до друку 30.11.22

Видавець і виготовлювач

ВПЦ "Київський університет"

Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна

☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28

e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua

http: vpc.univ.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02